

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS)

2. kolo na Slovensku

UNIVERSUM

Jozef Výrost a kol.

**Európska sociálna
sonda (ESS)
2. kolo na Slovensku**

(Závěrečná správa z výskumu)

**UNIVERSUM
Prešov 2006**

Európska sociálna sonda (ESS) 2. kolo na Slovensku

(Záverečná správa z výskumu pripravená v rámci riešenia projektu štátneho programu výskumu a vývoja *Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti* na tému *Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére*)

Autori: Prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc. (kapitola I., VI.)
PhDr. Mária Homišinová, PhD. (kapitola II.)
Mgr. Denisa Fedáková (kapitola III.)
Doc. PhDr. Miroslav Frankovský, CSc. (kapitola IV.)
PhDr. Ing. Marek Dobeš, PhD. (kapitola V.)
Michal Kentoš, PhD. (kapitola VII.)
Mgr. Zuzana Makovská (kapitola VII.)
Mgr. Lucia Ištvaníková (kapitola VIII.)
Mgr. Martin Čižmárik (kapitola VIII.)
Ing. Anna Takáčová (kapitola IX.)
Doc. PhDr. František Baumgartner, CSc. (kapitola X.)

Recenzenti: Prof. PhDr. Viera Bačová, DrSc.
Doc. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Táto publikácia vyšla v rámci riešenia štátneho programu
Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére č. 174/2004

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

Vydané vo vydavateľstve **UNIVERSUM**, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 80-89046-42-8

Obsah

I.	Projekt Európska sociálna sonda (European Social Survey, ESS)	
	J. Výrost	5
II.	Sociodemografický profil respondenta a jeho rodiny	
	M. Homišinová	62
III.	Rodová rovnosť a hodnota rodiny v kontexte sociodemografických charakteristík	
	D. Fedáková	81
IV.	Charakteristiky práce a posudzovanie spokojnosti so životom v medzinárodnom kontexte	
	M. Frankovský	123
V.	Politika a ľudia na Slovensku	
	M. Dobeš	149
VI.	Médiá: sledovanosť televízie, rozhlasu, tlače a používanie internetu	
	J. Výrost	167
VII.	Kvalita života, náboženstvo, vnímaná diskriminácia	
	M.Kentoš – Z. Makovská	178
VIII.	Hodnotové orientácie – komparatívna analýza	
	L. Ištvaníková – M. Čižmárik	210
IX.	Trhová ekonomika z pohľadu ekonomickej morality	
	A. Takáčová	237
X.	Zdravie a starostlivosť o zdravie	
	F. Baumgartner	263
	Literatúra	283

I.

Projekt Európska sociálna sonda (European Social Survey, ESS)

Jozef Výrost

Úvod

Sociálne vedy, podobne ako prírodné vedy, sa usilujú o generalizácie, platné v čase a priestore. Kultúrna diverzita Európy predstavuje pre sociálne vedy prirodzené laboratórium pre štúdium. Základnou podmienkou pre postihnutie zmien, prebiehajúcich v čase, je však relatívna stabilita používaných nástrojov získavania empirických údajov a dlhodobé sledovanie vopred definovaných ukazovateľov.

Hoci sociálne vedy v Európe majú v empirických analýzach dlhodobú tradíciu, väčšina údajov, ktorými disponujú, nie je komparatívnej povahy. Týka sa to aj informácií celoštátneho charakteru, starostlivo a v periodických intervaloch sústreďovaných vládnyimi inštitúciami v európskych krajinách (napr. census). Zároveň ak cieľom sa má stať komplexný pohľad na sociálnu realitu, vyžaduje si to multidisciplinárny prístup, t. j. účasť čo najširšieho okruhu sociálnych vied, od ekonomických vied, politológie, cez sociológiu, psychológiu až po historické vedy a sociálnu antropológiu.

Uvedenie si týchto požiadaviek viedlo v závere roku 1995 tím pracovníkov programu Beliefs in Government (BiG), riešeného ako program European Science Foundation (ESF), k začatiu prác na príprave projektu European Social Survey. Tento zámer získal podporu ESF Standing Committee for Social Sciences (SCSS) a na základe toho v roku 1996 ustanovená expertná skupina pod vedením M. Kaaseho vypracovala základnú ideu budúceho projektu (ESS Report, 1996). V udelenej podobe bol projekt prezentovaný v dokumente ESF SCSS z roku 1999.

Porozumenie podstate a dôsledkom rozdielov v ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej štruktúre krajín integrujúcej sa Európy sa v tomto dokumente chápe ako nevyhnutná podmienka pre efektívne riadenie prebiehajúcich sociálnych procesov tak zo strany národných, ako aj celoeurópskych orgánov a zainteresovaných inštitúcií. Realizácia projektu ESS bola predbežne rozvrhnutá na 5 kôl (v dvojročných cykloch), v rokoch 2001 – 2011. Spôsob financovania projektu ESS je dvojúrovňový. Národné štúdie, v každom kole samostatne, sú financované z národných zdrojov (štátny rozpočet, prostriedky z grantových agentúr a pod.). Medzinárodná koordinácia projektu je financovaná z medzinárodných zdrojov (European Science Foundation, 5. rámcový program EÚ pri prvom kole v rokoch 2001 – 2003, 6. rámcový program EÚ pri druhom kole v rokoch 2004 – 2006).

Možnosť postihnúť vývojové trendy v sociálnej sfére v rámci projektu ESS je založená na splnení dvoch základných požiadaviek, ktorými sú **opakované merania** a **medzikultúrne komparácie**.

Predpokladom splnenia prvej požiadavky je uskutočnenie 5 kôl výskumu v dvojročných intervaloch. Prvého kola, realizovaného v rokoch 2001 – 2003, sa zúčastnilo 24 krajín (ESS Newsletter, august 2002), žiaľ, konalo sa bez účasti SR. Druhé kolo sa uskutočnilo v rokoch 2004 – 2006. Pre SR sa teda analýza vývojových trendov v skutočnosti bude dať realizovať až v ďalšom období, za predpokladu, že sa na Slovensku vytvorí priestor pre stálu účasť v projekte ESS.

Použitá technika zberu dát, kombinácia dotazníka a interview, pozostáva z časti stabilnej (core modules), ktorá je rovnaká pre všetky kolá výskumu, a z časti premenlivej (rotating modules), ktorá sa špecificky vytvára pre jednotlivé kolá. Výber rotujúcich modulov pre každé kolo je predmetom súťaže medzinárodných tímov.

Skutočnosť, že časť otázok sa v perióde 10 rokov zopakuje 5x, dáva možnosť analyzovať vývinové tendencie v sledovaných oblastiach.

Menovite ide o tieto oblasti :

- **Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti**
- **Sociálna inklúzia/exklúzia**
- **Médiá a komunikácia**
- **Názory na politické otázky**
- **Sociálno-politické orientácie**
- **Hodnotové orientácie**
- **Dôvera v spoločenské inštitúcie**
- **Náboženská identita**
- **Národná a etnická identita**

Pokiaľ ide o požiadavku medzikultúrnych komparácií, v rámci ESS sú formulované presné propozície pre preklad dotazníka z angličtiny do jazykov riešiteľských krajín a uskutočňujú sa viaceré opatrenia, aby metodiky boli v rôznych jazykových mutáciách rovnocenné. Zároveň v každej zo zúčastnených krajín sa empirický výskum realizuje striktne na reprezentatívnom náhodnom výbere (v krajinách do 2 mil. obyvateľov minimálna veľkosť efektívnej výskumnej vzorky, t. j. počtu osôb, ktoré odpovedia na celú metodiku, je 800 respondentov, v ostatných krajinách je to 1500 respondentov). Tieto opatrenia majú za cieľ umožniť uskutočnenie medzikultúrnych porovnaní pri analýze získaných empirických dát, a tým prehĺbiť pohľad do prebiehajúcich procesov.

Prehľad termínov realizácie 2. kola ESS:

- vypísanie tendra na výber rotujúcich modulov dotazníka: február 2003,
- predloženie návrhov na rotujúce moduly: február – máj 2003,
- kompletizácia a pilotná štúdia na overenie dotazníka pre 2. kolo: jún 2003 – máj 2004,
- vypracovanie plánov výberu vzorky, ich schválenie a realizácia: september 2003 – máj 2004,
- určenie národného koordinátora a výber agentúry pre zber dát: september – december 2003,
- preklad dotazníka: máj 2004 – august 2004,

- zber údajov o významných spoločenských a politických udalostiach: august 2004 – december 2004,
- terénny výskum: september 2004 – december 2004,
- logická kontrola dotazníkov: september 2004 – december 2004,
- kódovanie dotazníkov: január 2005,
- spracovanie dát v NSD v Nórsku: február 2005 – september 2005,
- zverejnenie a sprístupnenie dát verejnosti: september 2005,
- technická správa o 2. kole ESS: september 2005.

Slovenská republika vstúpila do projektu ESS v 2. kole. Patrí teda do skupiny krajín, ktoré majú na základe medzikultúrnych komparácií možnosť porovnania výsledkov daného kola, na rozdiel od ostatných krajín – účastníkov prvého aj druhého kola, ktorí v rámci opakovaných meraní mohli v tomto čase už realizovať (s dvojročným odstupom) analýzu vývoja v sledovaných ukazovateľoch. Podstata problému účasti Slovenska spočívala v tom, že projekt ESS bol a aj v súčasnosti je na nadnárodnej úrovni financovaný zo zdrojov EÚ (5. a 6. Rámcový program Európskej únie *5-th and 6-th Framework Program, 5-FP a 6-FP* a čiastočne aj zo zdrojov Európskej nadácie pre vedu – *European Science Foundation, ESF*). Účasť jednotlivých krajín bola a je stále financovaná z národných zdrojov.

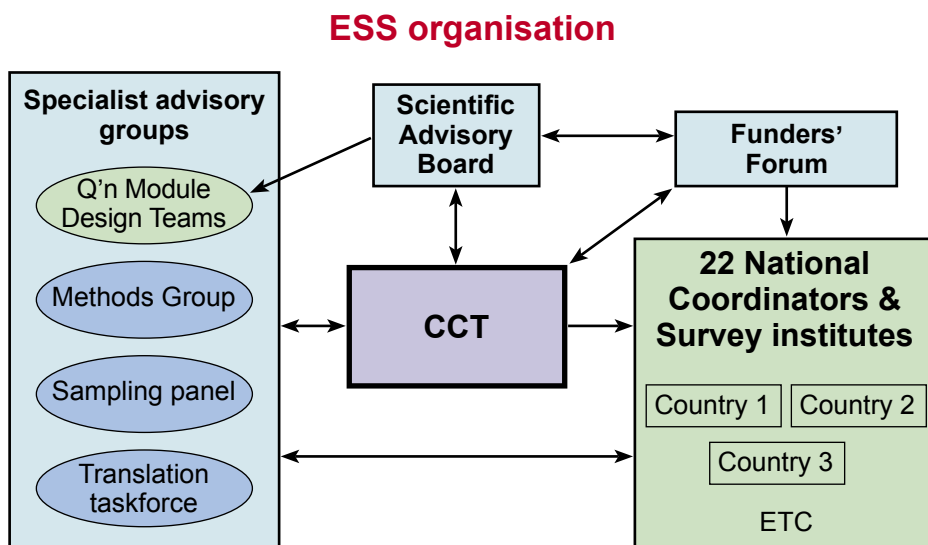
V SR sa riešenie finančného zabezpečenia pre druhé a nasledujúce kolá ESS našlo prostredníctvom formy štátnych programov, menovite úlohy **Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére**, vypísanej v rámci tematického štátneho programu výskumu a vývoja **Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti**. Úloha **Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére** bola v rokoch 2004 – 2006 teda riešená v kontexte medzinárodného výskumného programu European Social Survey (2. kolo) v súlade s určenými spoločne zdieľanými pravidlami a zameraná na poznávanie a interpretáciu postojov, hodnôt a spôsobov správania sa ľudí v SR so zreteľom na európsky kontext a na zmeny v európskych inštitúciách. Organizácia výskumu bola rovnaká ako v ostatných zúčastnených krajinách ESS, tak, aby výsledky boli porovnateľné v medzinárodnom meradle.

Význam, ktorý Európska komisia a jej orgány pre vednú politiku tomuto projektu pripisujú, možno vidieť aj v tom, že ESS získalo Descartesovu cenu za rok 2005. Toto najvýznamnejšie ocenenie vedeckej práce v Európe udeľuje každoročne Európska komisia za výnimočné prínosy vo vedeckom výskume. V roku 2005 bola táto cena po prvýkrát udelená riešiteľom z oblasti spoločenských vied. Európska komisia sa tiež rozhodla vyčleniť prostriedky na zabezpečenie infraštruktúry ESS zabezpečujúcej nadnárodnú koordináciu na roky 2006 – 2010.

Organizačná štruktúra ESS

V nadväznosti na rozsah a komplexnosť úloh pri zapojení takého veľkého počtu krajín do výskumu, si ESS osvojila princíp rovnováhy v riadení aktivít medzi elementmi jej organizačnej štruktúry. Prakticky to znamená kombináciu **centrálnej koordinácie** aktivít projektu so zvýraznenou **právomocou národných tímov** a permanentnou poradenskou službou **nezávislých expertov**, resp. **expertných tímov**.

Organizačná štruktúra ESS:

I. Centrálny koordinačný tím (Central Coordinating Team – CCT):

Roger Jowell

Skladá sa zo zástupcov piatich inštitúcií, ktoré zodpovedajú za projekt ESS od jeho vzniku.

Vedúcou inštitúciou v CCT je:

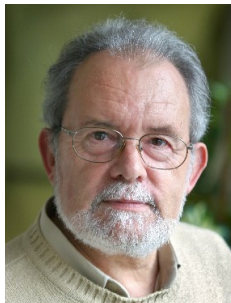
**Centre for Comparative Social Surveys,
City University London, UK**

Profesor Roger Jowell, hlavný koordinátor

(do októbra 2003 vedúcou inštitúciou ESS bolo National Centre for Social Research v Londýne, osoba hlavného koordinátora sa nemenila).

Partnerskými inštitúciami v CCT sú:

**Katholieke Universiteit Leuven,
Belgium**

Jaak Billiet

**Zentrum für Umfragen, Methoden
und Analysen (ZUMA), Germany**

Peter Mohler

**Norwegian Social Science Data
Services (NSD), Norway**

Bjørn Henrichsen

**Social and Cultural Planning Office
(SCP), Netherlands**

Ineke Stoop

University of Amsterdam and ESADE Barcelona

Willem Saris

II. Vedecká rada projektu ESS (Scientific Advisory Board – SAB)

Predsedom medzinárodnej vedeckej rady je profesor Max Kaase z **International University** v Brémach. Rada sa skladá z reprezentantov každej účastníckej krajiny (po jednom) a z dvoch členov reprezentujúcich Európsku komisiu a Európsku nadáciu pre vedu (European Science Foundation – ESF).

Max Kaase

Zloženie SAB pre druhé kolo ESS bolo nasledovné:

Austria

Karl Müller
Institute for Advanced Studies
Vienna

Belgium

Ron Lesthaeghe
Vrije Universiteit Brussel (VUB)
Brussels

Pierre Desmarez

Université Libre Bruxelles (ULB)
Brussels

Czech Republic

Martin Kreidl
Czech Academy of Sciences (ASCR)
Prague

Denmark

Niels Ploug
Danish National Institute of Social
Research
Copenhagen

Estonia [New]

Dagmar Kutsar
University of Tartu

Finland

Olli Kangas
University of Turku

France

Olivier Galland
Centre National de la Recherche
Scientifique (CNRS)
Paris

Germany

Ursula Hoffmann-Lange
Universität Bamberg

Greece

Christos Lyrintzis
National Centre for Social Research
(EKKE)
Athens

Hungary

Andrea Szabo

Ireland

Michael Laver
Trinity College
Dublin

Israel

Shalom Schwartz
Hebrew University of Jerusalem

Italy

Guido Martinotti
Università di Milano Bicocca
Milan

Luxembourg

Gaston Schaber
CEPS/INSTEAD
Differdange

Netherlands

Jacques Thomassen
University of Twente
Enschede

Norway

Stein Kuhnle
University of Bergen

Poland

Henryk Domanski
Polish Academy of Sciences
Warsaw

Portugal

João Ferreira de Almeida
Instituto Superior de Ciências
do Trabalho e da Empresa (ISCTE)
Lisbon

Manuel Villaverde Cabral

Universidade de Lisboa
Lisbon

Romania [New]

Dumitru Sandu
University of Bucharest

Slovak Republic [New]

Tatiana Sedová
Slovak Academy of Sciences
Bratislava

Slovenia

Niko Toš
University of Ljubljana

Spain

José Ramon Montero
Universidad Autónoma de Madrid

Sweden

Rune Åberg
University of Umeå

Switzerland (+ Liechtenstein)

Peter Farago
Landert Farago Davatz & Partner
Zürich

Turkey

Yilmaz Esmer
Bogaziçi University
Istanbul

UK

Jacqueline Scott
University of Cambridge

Ukraine [New]

Eugene Golovakha

European Science Foundation

Henk Stronkhorst
Head of Unit, Social Sciences
Strasbourg, France

Christopher Whelan

Economic & Social Research Institute
(ESRI)
Dublin, Ireland

European Commission

Andrew Sors
DG Research
Brussels, Belgium

Virginia Vitorino
DG Research
Brussels, Belgium

III. Metodologická skupina (Methods Group)

Poskytuje poradenstvo v metodologických a technických otázkach pri realizácii projektu. Pre 2. kolo ESS sa skladala z členov:

Denise Lievesley (predsedníčka), riaditeľka Institute for Statistics pri UNESCO,
Norman Bradburn, US National Science Foundation,
Paolo Garonna, (UNECE) United Nations Economic Commission for Europe v Ženeve,
Lars Lyberg, Statistics Sweden,
Vasja Vehovar, Universita v Lubľane.

IV. Panel pre výber vzorky (Sampling Panel)

Tento tím špecialistov poskytuje poradenstvo národným tímom v otázkach výberu vzorky a podieľa sa na overovaní vhodnosti postupov, zvolených národnými koordinátormi. Pre 2. kolo ESS sa skladal z nasledovných členov:

Sabine Häder (vedúca), ZUMA, Nemecko,
Siegfried Gabler, ZUMA, Germany,
Seppo Laaksonen, Statistics Finland,
Peter Lynn, University of Essex, UK.

V. Pracovná skupina pre preklad metodiky (Translation Taskforce)

Tím špecialistov v tejto pracovnej skupine je zodpovedný za riadenie procesu prekladu zdrojového dotazníka v anglickom jazyku do jazykov účastníckych krajín. Poskytuje poradenstvo pre národné tímy a dozerá na dodržiavanie prijatých pravidiel. Pre 2. kolo ESS sa pracovná skupina skladala z členov:

Janet Harkness (vedúca), ZUMA, Nemecko,
Beth-Ellen Pennell, University of Michigan Ann Arbor,
Alisú Schoua Glusberg, Research Support Services Illinois,
Paul Kussmaul, Johannes Gutenberg University in Mainz.

Účastnícke krajiny 2. kola ESS

- Austria** **Národný koordinátor:** *Karl Müller*
WISDOM
Financujúca organizácia: Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit (BMWA)
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: Institute for Panel Research (IPR)
- Belgium** **Národný koordinátor (flámska časť):** *Geert Loosveldt*
Katholieke Universiteit Leuven
Financujúca organizácia: *Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Significant GfK*
Národný koordinátor (frankofónna časť): *René Doutrelepon*
University of Liège
Financujúca organizácia: *Fonds National de la Recherche Scientifique*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Significant GfK*
- Czech Republic** **Národný koordinátor:** *Klára Plecítá-Vlachová*
Institute of Sociology
Academy of Sciences of the Czech Republic
Financujúca organizácia: *Grant Agency of the Czech Republic*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *SC&C*
- Denmark** **Národný koordinátor:** *Torben Fridberg*
Danish National Institute of Social Research
Financujúca organizácia: *Danish Social Science Research Council*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *SFI-Survey*
(Danish National Institute of Social Research)
- Estonia** **Národný koordinátor:** *Mare Ainsaar*
University of Tartu
Financujúca organizácia: *Estonian Science Foundation*
and University of Tartu
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistical Office of Estonia*
- Finland** **Národný koordinátor:** *Heikki Ervasti*
University of Turku
Financujúca organizácia: *Academy of Finland*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistics Finland*

- France** **Národný koordinátor 1:** *Bruno Cautrès*
CIDSP, Institut d'études politiques, Grenoble
Národný koordinátor 2: *Etienne Schweisguth*
CEVIPOF, Institut d'études politiques, Paris
Financujúca organizácia: *Comité de concentration pour les données en sciences humaines et sociales, Fonds National de la Science*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institut de Sondage Lavalie (ISL)*
- Germany** **Národný koordinátor:** *Jan Van Deth*
University of Mannheim
Financujúca organizácia: *German Research Foundation (DFG)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institut für Angewandte Sozialforschung (INFAS)*
- Greece** **Národný koordinátor:** *Yannis Voulgaris*
National Centre for Social Research
Athens
Financujúca organizácia: *General Secretariat of Research & Technology, Ministry of Development; National Hellenic Research Foundation*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *OPINION – High Technology Market Research Agency*
- Hungary** **Národný koordinátor:** *Peter Robert*
TÁRKI
Financujúca organizácia: *Hungarian Academy of Science*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Social Research Centre (TÁRKI)*
- Iceland** **Národný koordinátor:** *Fridrik Jonsson*
University of Iceland
Financujúca organizácia: *Higher Education Authority*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institute for Social Research, University of Iceland*
- Ireland** **Národný koordinátor:** *Michael O'Connell*
University College Dublin
Financujúca organizácia: *Irish Research Council for the Humanities & Social Sciences (IRCHSS)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Economic and Social Research Institute (ESRI)*

Italy	Národný koordinátor: <i>Sonia Stefanizzi</i> University of Milano Bicocca Financujúca organizácia: <i>Consiglio Nazionale delle Ricerche</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>tbc</i>
Luxembourg	Národný koordinátor: <i>Monique Borsenberger, Uwe Warner</i> CEPS/INSTEAD Financujúca organizácia: <i>CEPS/INSTEAD; Fonds National de la Recherche</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>CEPS/INSTEAD</i>
Netherlands	Národný koordinátor: <i>Rob Eisinga</i> Radboud University of Nijmegen Financujúca organizácia: <i>Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO); Social and Cultural Planning Office (SCP)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>GfK Panel Services Benelux</i>
Norway	Národný koordinátor: <i>Kristen Ringdal</i> Norwegian University of Technology and Science Financujúca organizácia: <i>Research Council of Norway (RCN)</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Statistics Norway</i>
Poland	Národný koordinátor: <i>Pawel Sztabinski</i> Institute of Philosophy and Sociology Polish Academy of Sciences Financujúca organizácia: <i>State Committee for Scientific Research; Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Centre for Social Survey Research, Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences</i>
Portugal	Národný koordinátor: <i>Jorge Vala</i> Instituto de Ciencias Sociais (ICS) University of Lisbon Financujúca organizácia: <i>Fundação para a Ciência e a Tecnologia – Ministério da Ciência e do Ensino Superior</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>TNS-Euroteste</i>
Slovakia	Národný koordinátor: <i>Jozef Výrost</i> Institute of Social Sciences, Slovak Academy of Sciences Financujúca organizácia: <i>Ministry of Education</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>MARKWIN</i>

- Slovenia** **Národný koordinátor:** *Brina Malnar*
University of Ljubljana
Financujúca organizácia: *Ministry of Education, Science and Sport; Ministry of Labour, Family and Social Affairs; Ministry of Health; Institute of Macroeconomic Analysis and Development; Government Office for European Affairs*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Public Opinion and Mass Communication Research Centre (CJMMK), Institute of Social Sciences, Ljubljana University*
- Spain** **Národný koordinátor:** *Mariano Torcal*
Department of Political and Social Sciences
Universitat Pompeu Fabra
Financujúca organizácia: *Ministerio de Ciencia y Tecnología (MCyT)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *TNS-Demoscopia*
- Sweden** **Národný koordinátor:** *Stefan Svallfors*
Umeå University
Financujúca organizácia: *Swedish Council for Working Life and Social Research; The Swedish Research Council; The Bank of Sweden Tercentenary Foundation*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistics Sweden*
- Switzerland** **Národný koordinátor:** *Dominique Joye*
SIDOS
Financujúca organizácia: *Schweizerischer Nationalfonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *MIS-Trend*
- Turkey** **Národný koordinátor:** *Yilmaz Esmer*
Bogaziçi University, Istanbul
Financujúca organizácia: *TBC*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Frekans Arastirma, Saha ve Bilgi Islem Hizmetleri Ltd Sti. & Birim Arastirma ve Danismanlik Ltd Sti*
- UK** **Národný koordinátor:** *Alison Park*
National Centre for Social Research
Financujúca organizácia: *Economic & Social Research Council*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *British Market Research Bureau (BMRB)*

Ukraine

Národný koordinátor: *Andriy Gorbachyk*

Kyiv Taras Shevchenko University

Financujúca organizácia: *International Renaissance Foundation*

Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Centre for Social & Expert Investigations, Institute of Sociology, National Academy of Sciences*

Metodológia

K základným cieľom Európskej sociálnej sondy patrí aj projektovanie a realizácia medzinárodného komparatívneho výskumu na špičkovej metodologickej úrovni. Táto meritórna požiadavka sa vzťahovala na všetky segmenty projektu empirického výskumu, ktoré konkrétne predstavujú:

- konštrukcia metodiky (informácie o tomto segmente projektu ESS uvedieme v nasledujúcej časti),
- preklad metodík,
- výber vzorky,
- kontrola kvality.

A. PREKLAD METODÍK

Pri medzinárodných komparatívnych výskumoch jednou z najvýznamnejších otázok je zabezpečenie ekvivalencie rôznych jazykových mutácií použitých metodík. V opačnom prípade by hrozilo, že do identifikovaných rozdielov medzi krajinami by sa nepremietli len objektívne existujúce medzikultúrne odlišnosti, ale aj rozdiely podmienené nerovnocennosťou použitých nástrojov. Vypracovanie spoločného postupu pri preklade metodík a dohľad nad postupom prác v každom kole má Panel pre výber vzorky (Sampling Panel).

V ESS sa uplatňuje spôsob zabezpečenia tejto úlohy pozostávajúci z piatich krokov a nesie označenie TRAPD z anglického Translation – preklad, Review – posúdenie prekladu, Adjudication – rozhodnutie o konečnej podobe, Pre-testing – overenie pred spustením terénneho výskumu, Documentation – zaznamenanie postupu a jeho sprístupnenie pre užívateľov dát ESS. Znamená to teda, že prístup k prekladu dotazníka ESS zo zdrojového anglického textu predstavuje tímovú prácu, v rámci ktorej sú špecifikované 3 roly: prekladateľov, posudzovateľov prekladu a „rozhodcu“ – osoby, ktorá určuje definitívnu podobu dotazníka.

Prekladatelia (Translators): Panel pre výber vzorky požaduje, aby dotazník prekladali nezávisle na sebe dvaja prekladatelia. Mali by to byť osoby, ktoré okrem znalosti anglického jazyka majú skúsenosti s empirickými výskumami, realizovanými dotazníkovou metódou.

Posudzovateľ prekladov (Reviewer): Okrem znalosti anglického jazyka by mal byť oboznámený s princípmi konštrukcie dotazníka ESS, ako aj s problematikou, na ktorú sa zameriava. Jeho úlohou je overovať vhodnosť prekladov a dozeráť na ich rovnocennosť. V sporných prípadoch formuluje svoje stanovisko, ktoré predkladá na posúdenie.

Rozhodca (Adjudicator): V podmienkach ESS to spravidla býva národný koordinátor projektu ESS alebo osoba z jeho tímu. Rozhoduje o sporných otázkach a formuluje definitívnu verziu dotazníka.

V 2. kole Európskej sociálnej sondy v SR bol tento postup realizovaný plne v súlade s požiadavkami, teda dotazník bol preložený nezávisle na sebe dvomi prekladateľmi, úlohu posudzovateľa plnil člen slovenského tímu ESS a úlohu „rozhodcu“ vykonal národný koordinátor projektu ESS v SR.

Paralelné a používané preklady: V podmienkach, v ktorých sa projekt ESS realizuje, sa stretávame s tým, že viaceré účastnícke krajiny projektu používajú rovnaký jazyk. Napr. v prípade francúzštiny sú to okrem Francúzska aj Belgicko, Švajčiarsko a Luxembursko, v prípade nemčiny okrem Nemecka aj Rakúsko a Švajčiarsko, taliančina sa okrem Talianska používa vo Švajčiarsku atď. V rámci ESS existuje základné pravidlo, podľa ktorého ak zastúpenie národnosti, etnickej, resp. jazykovej skupiny na celkovom počte obyvateľov krajiny je 5%, je povinnosťou tímu ESS zabezpečiť preklad aj tohto jazyka.

V prípade slovenského tímu vznikla potreba preložiť dotazník do maďarského jazyka, v spolupráci s tímom ESS v MR. Konkrétne to znamenalo, že dotazník do maďarčiny zo zdrojového anglického textu preložil jeden prekladateľ a posudzovateľ mal okrem tohto prekladu k dispozícii preklad, realizovaný obvyklým postupom v Maďarsku. Na základe toho vznikla maďarská mutácia metodiky ESS pre druhé kolo, ktorá bola potom použitá vo výskume.

Pre-test dotazníka (pilot study): V ESS sa uskutočňuje na malej vzorke pred spustením zberu empirických dát (terénnym výskumom) a účelom je overiť, či sú otázky (dotazník) a alternatívy odpovedí (odpovedové karty) pre respondenta zrozumiteľné. Pilotná štúdia poskytuje spätné väzby o nárokoch na anketárov a spresňuje požiadavky na organizáciu terénneho výskumu.

Dokumentácia prekladu: V ESS sa archivuje dokumentácia, týkajúca sa prípravy definitívnej podoby metodiky, použitej v danom kole v danej krajine, aj v riadiacich orgánoch ESS. V procese prekladu sa každá položka dotazníka alebo odpovedového hárku dopĺňa o komentáre, ktoré sú potom k dispozícii zainteresovaným osobám v ostatných krajinách.

B. VÝBER VZORKY

Základným cieľom stratégie pre výber vzorky v rámci ESS je implementácia prístupu, ktorý zaručuje požadovanú mieru ekvivalencie vo všetkých účastníckych krajinách, pri zachovaní možnosti rešpektovania špecifik jednotlivých krajín. V prípade projektu ESS výber vzorky musí byť zásadne náhodný (pravdepodobnostný) a zo štatistického hľadiska je cieľom plné pokrytie populácie danej krajiny.

Základné princípy výberu vzorky pre potreby medzikultúrnych komparácií

Pri výskumoch, realizovaných vo viacerých krajinách, je žiaduce zachovať potrebnú mieru flexibility pri výbere vzorky, ale v takom rozsahu, aby sa to nedialo na úkor zužovania bázy

rovnocennosti výberov, ktorých dôsledkom by bolo zníženie porovnateľnosti dát. Optimálny plán pre výber v rámci kroskultúrnych výskumov predstavuje náhodný výber, rešpektujúci praktické postupy, ktoré sa osvedčili v danej krajine.

Najväčší dôraz v ESS sa kladie na náhodný (pravdepodobnostný) výber, pretože len táto stratégia dáva teoretickú možnosť zovšeobecňovania zo vzorky na populáciu a jej segmenty. Meritórna zásada striktnej náhodnosti výberu vzorky so sebou prináša ďalšie požiadavky:

- zabezpečenie výberu z celej cieľovej populácie (každý jej člen má mať rovnakú pravdepodobnosť, že bude vybratý),
- vysoký odpoveďový podiel – v prípade ESS je požiadavou 70-percentná návratnosť vyplnených dotazníkov,
- zaručenie minimálnej efektívnej veľkosti výberového súboru (v prípade, že krajina má do 2 mil. obyvateľov, toto minimum v ESS bolo stanovené na 800 respondentov, v krajinách nad 2 milióny obyvateľov to bolo 1500 respondentov).

Tieto požiadavky sledujú hlavný cieľ, t. j. zaručenie rovnocennosti postupu ako základňu pre porovnateľnosť dát.

Plné pokrytie celej populácie obyvateľov krajiny

Dôležitým krokom pri plánovaní výskumu je definovanie populácie, ktorá sa má stať predmetom štúdia. V prípade ESS sú to obyvatelia danej krajiny, starší ako 15 rokov, nezávisle od toho, akej sú národnosti, aké je ich občianstvo alebo materinský jazyk. To znamená, že každá osoba, spĺňajúca dané kritériá, by mala mať rovnakú šancu, že bude vybratá do výskumnej vzorky. Konkrétne postupy sa v jednotlivých krajinách môžu v istej miere od seba odlišovať, preto sa v riadiacich orgánoch ESS považuje za dôležité, aby celý proces bol pod kontrolou. A to jednak *panelom ESS pre výber vzorky*, ako aj tým, že proces výberu vzorky v každej účastníckej krajine je dokumentovaný, tvorí súčasť databázy daného kola, aby to pri analýzach bolo možné brať do úvahy.

V rámci 1. kola ESS sa ukázali 3 základné alternatívy:

- a) existuje spoľahlivý register obyvateľov, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Nórsko, Švédsko, Dánsko),
- b) existuje spoľahlivý register domácností/adries, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Švajčiarsko, Holansko, Veľká Británia),
- c) neexistuje alebo nie je prístupný spoľahlivý register osôb ani domácností (napr. Portugalsko, Francúzsko).

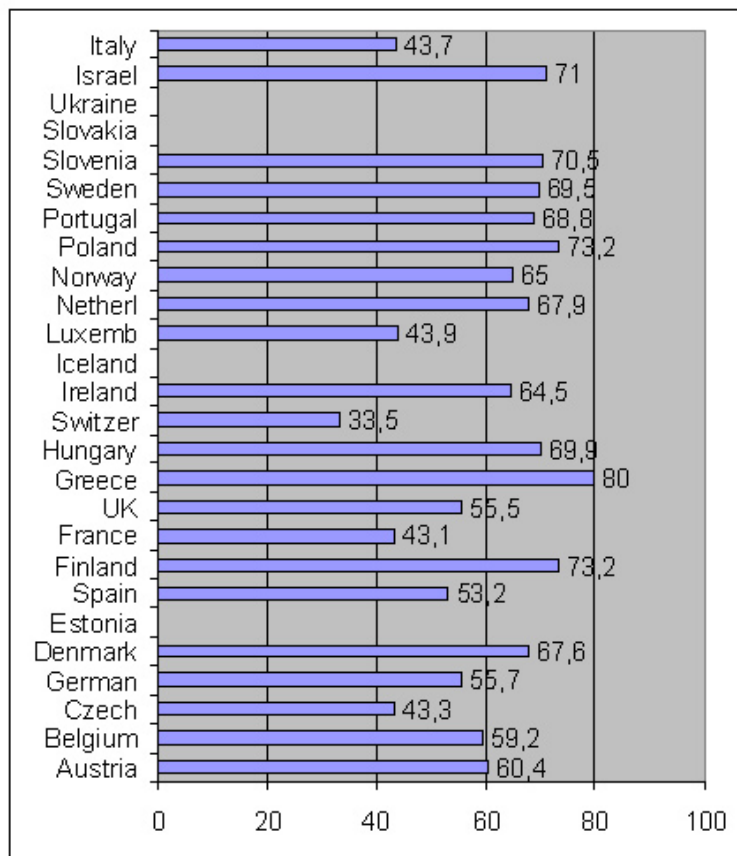
Stanovenie stratégie výberu vzorky je najzložitejšie v prípade tretej alternatívy. V rámci ESS sa tu používajú viacúrovňové postupy, v rámci ktorých prvú úroveň predstavuje vytýpanie obcí, druhú úroveň praktickej realizácie výberu výskumnej vzorky predstavuje vytýpanie domácností. Kľúčovým problémom v takomto prípade sa javí byť výber domácností. Používajú sa dva alternatívne postupy: a) Vytvorí sa zoznam všetkých adries domác-

nosti v rámci určitej časti danej oblasti. Cieľové domácnosti a v nich respondenti sa potom vyberajú náhodne z takéhoto zoznamu; **b)** Použije sa upravená technika „náhodných trás“: anketár obíde istú oblasť, zozobiera adresy domácností a z takto vytvoreného zoznamu sa náhodne vyberú domácnosti a v nich respondenti.

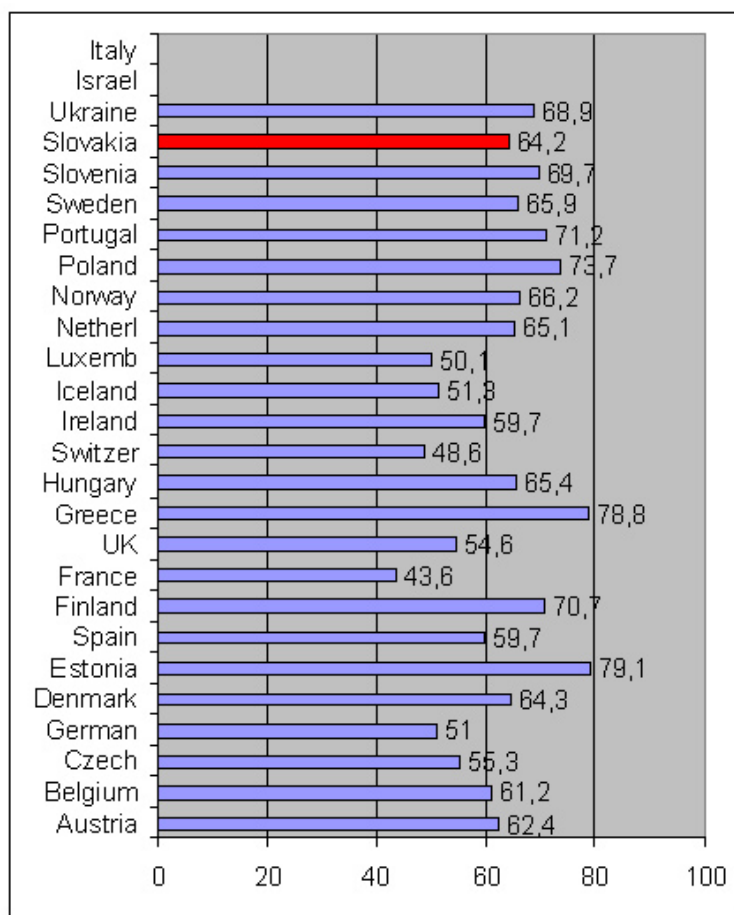
Podiel odpovedajúcich respondentov (response rates)

Ďalším zo zásadných problémov s priamym vplyvom na reprezentatívnosť je podiel respondentov, odmietajúcich vyplnenie dotazníka. Preto sa v ESS venuje mimoriadna pozornosť všetkým segmentom procesov zberu empirických dát. Cieľom je dosiahnutie hranice 70% v návratnosti dotazníkov v účastníckych krajinách.

Graf č. 1: Response rate v 1. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Graf č. 2: Response rate v 2. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Problém výberového plánu a určenia efektívnej veľkosti vzorky

Vplyv výberového plánu (sample design effect) sa definuje ako pomer aktuálneho rozptylu premennej v danom výberovom pláne k rozptylu vypočítanému na báze jednoduchého náhodného výberu. V prípade ESS sa efekty výberového plánu líšia nielen medzi krajinami, ale aj medzi premennými v rámci jednej krajiny. To všetko je treba mať na pamäti, keď sa v rámci výberového plánu odhaduje veľkosť vzorky. Minimálna efektívna veľkosť vzorky v rámci projektu ESS bola stanovená 1500 vyplnených dotazníkov respondentov v prípade krajín s počtom obyvateľov nad 2 milióny a 800 vyplnených dotazníkov v krajinách s počtom obyvateľov menším ako 2 milióny.

Pravidlá pre výpočet efektívnej veľkosti vzorky

Efektívna veľkosť vzorky (effective sample size – **neff**) je veľkosť jednoduchého náhodného výberu, ktorá by produkovala rovnakú mieru presnosti (štandardnej chyby) ako aktuálne použité výberové plány. V typickom prípade **neff** je menšie ako **m** – aktuálny počet uskutočnených interview. Je to preto, lebo niektoré aspekty výberu redukujú presnosť výpočtu. Tento jav je známy ako efekt výberového plánu **DEFF** (design effect):

DEFF = Aktuálny rozptyl výberu / výberový rozptyl jednoduchých náhodných výberov rovnakej veľkosti;

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{m}/\mathbf{neff} \quad \text{teda} \quad \mathbf{neff} = \mathbf{m}/\mathbf{DEFF}$$

Pre naše účely potrebujeme predikovať hodnotu **DEFF** pre daný výberový plán, aby sme mohli určiť, koľko interview treba vykonať, aby sme dosiahli hodnotu **neff**. Dva komponenty **DEFF** by sa mali brať do úvahy pri zostavovaní výberového plánu: efekt produkovaný rozdielnymi pravdepodobnosťami výberov (**DEFF_p**) a efekt produkovaný klastrami (**DEFF_c**).

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{DEFF}_p \times \mathbf{DEFF}_c$$

V ďalšom kroku potrebujeme predikciu miery návratnosti dotazníkov, aby sme mohli určiť veľkosť počiatočnej vzorky (**n**) potrebnej na to, aby sme získali približne **m** vyplnených dotazníkov/uskutočnených interview.

V krajinách, ktoré majú k dispozícii pre výskum prístupné registre obyvateľov, je možné uskutočniť jednoduchý náhodný výber a zaručiť rovnakú úroveň pravdepodobnosti. V iných krajinách je nutné vyberať vzorku po etapách, pričom základným krokom sú adresy obyvateľov. V takýchto prípadoch pravdepodobnosť výberu konkrétnej osoby je závislá na veľkosti domácností. Iným zdrojom rozdielnej úrovne pravdepodobností výberov môže byť existencia minorít, ak je nutné, aby sa zaručilo ich zastúpenie vo výberovom súbore.

Ak sa pravdepodobnosti výberu líšia – pre akékoľvek príčiny – s tým spojený efekt výberového plánu možno určiť rovnicou:

$$\mathbf{DEFF}_p = \frac{m(\sum_i m_i w_i^2)}{(\sum_i m_i w_i)^2}$$

Tu m_i sú respondenti v i^{th} výbere triedy pravdepodobnosti, pričom každý získava váhu w_i , kde α znamená ‘proporcionálne k’:

$$w_i \propto \frac{N_i}{m_i}$$

Určité efekty výberového plánu vyplývajú z vytvárania klastrov. V niektorých krajinách, čo je dané konkrétnymi možnosťami, je nutné použiť viacúrovňovo klastrovaný výber. V takom prípade:

$$DEFF_c = 1 + (b-1) \rho,$$

kde b je priemerný počet respondentov v klastru a ρ je intra-klastrová korelácia (alebo „rate of homogeneity“) – vyjadrenie miery do akej osoby v klastrovej jednotke sú viac alebo menej homogénne ako osoby v celej populácii (Kish, 1994). Tento efekt výberového plánu možno určiť, alebo aspoň odhadnúť, z poznania získaného v iných výskumoch.

Příklad: Ako určiť potrebnú veľkosť vzorky

Predpísané je $n_{eff} > 1500$.

Aby sme určili m , musíme vypočítať $DEFF = DEFF_p \times DEFF_c$

1. Predpokladajme, že navrhované klastrové jednotky sú administratívne oblasti s priemerným počtom 5000 domácností a na základe predchádzajúcich výskumov očakávame, že pre tieto oblasti ρ bude na úrovni 0,02. V takom prípade, ako chceme uskutočniť po 15 interview na klaster:

$$DEFF_c = 1 + (15 - 1) \times 0,02 = 1,28.$$

[Poznámka: Ak neexistuje empirický dôkaz, na základe ktorého možno určiť ρ , vtedy sa navrhuje použiť v rovnici hodnotu 0,02.]

2. Predpokladajme ďalej, že jediným dostupným zdrojom informácií je zoznam adries domácností a že výber z nich sa musí uskutočniť na základe rovnakej pravdepodobnosti. Navrhnutý výberový plán bude vybrať jednu osobu ako respondenta na každej adrese. To je jediný aspekt výberového plánu, ktorý predpokladá prítomnosť rozdielnych úrovní pravdepodobnosti výberu. V takom prípade sa použijú štatistiky odvodené z populácie o distribúcii veľkosti domácností:

Počet osôb vo veku 18+ v domácnosti i	Podiel domácností v populácii H_i/H	Počet vykonaných interview m_i	Relatívna váha		
			w_i	$m_i w_i$	$m_i w_i^2$
1	0,35	0,35 m	1	0,35 m	0,35 m
2	0,45	0,45 m	2	0,90 m	1,80 m
3	0,12	0,12 m	3	0,36 m	1,08 m
4	0,06	0,06 m	4	0,24 m	0,96 m
5	0,02	0,02 m	5	0,10 m	0,50 m
				1,95 m	4,69 m

Distribúcia domácností v populácii sa objavuje v prvých dvoch stĺpcoch. Na základe toho možno predpovedať distribúciu vzorky v treťom stĺpci. Na základe toho možno odvodit' $DEFF_p$:

$$DEFF_p = m \times 4,69m / (1,95m)^2 = 4,69 / 1,95^2 = 1,23$$

3. Teda predpoveď $DEFF = 1,28 \times 1,23 = 1,57$. Na základe toho, ak sa má dosiahnuť $neff > 1,500$ v tomto výberovom pláne budeme potrebovať $m > 1,500 \times 1,57 = 2355$ respondentov.
4. Posledným krokom je výpočet veľkosti vzorky, aby výsledkom bolo minimálne 2355 realizovaných interview. Predpokladajme, že anticipujeme návratnosť dotazníkov (response rate) okolo 80% a že 5% osôb bude nedostupných, potom:

$$n = (m / 0,80) / 0,95 = 3098$$

Teda náš výberový plán v tomto prípade musí počítať minimálne s 3100 adresami.

Dokumentácia procesu výberu vzorky v ESS obsahuje popis všetkých základných predpísaných krokov, splnenie ktorých je podmienkou pre pozitívne stanovisko *panelu pre výber vzorky* k výberovému plánu danej krajiny (tzv. signing off procedure) menovite:

- opis výberového kroku a jednotiek,
- pri použití viacúrovňového postupu opis výberu jednotiek na každej úrovni, rešpektujúceho použitie princípu náhodného výberu respondentov,
- detaily o tom, či a ako sa výskum člení geograficky,
- výpočty, na základe ktorých bola uskutočnená predikcia efektívnej veľkosti vzorky.

Príklady výberových plánov, použitých v 2. kole ESS:

ESS Round 2 Sampling Design Proposal

Country: Slovakia
NC: Jozef Vyrost
Survey Institute: MARKWIN ltd.
Expert: Peter Lynn

Target population	Persons 15 year or older who are resident in Slovakia, regardless of nationality and citizenship, language or legal status.
Samplin frame	Slovakian „Central Register of Residents” CRR is updated continuously and has approximately 99,99% coverage of residents. Homeless persons without an adress and those in institutions will be excluded.
Remarks	By persons in institutions we mean those in prisons and permanent care in hospitals.
Sampling design	Simple random sample of persons born before 1. 09. 1989.
Design effects	No stratification, no clustering, equal probabilities. DEFF = 1,00
Target response rate	70% seems to be a realistic expectation, based on the previous survey of Min. of Health Care
Sample size	$N_{gross} = 2500$ $N_{net} = 1750$
Special features of the design	No over-sampling of specific groups.

Sampling for the European Social Survey – Round II

Country:	<i>The Netherlands</i>
NC:	Rob Eisinga (r.eisinga@maw.kun.nl)
Survey Institute:	GfK
Expert:	Siegfried Gabler (gabler@zuma-mannheim.de)
Reference Survey:	ESS Round I
Date:	27 August 2004

Target Population, Population coverage	Persons aged 15 years and over (no upper age limit) resident in private households in the Netherlands.
Remark	Intra-murals (209,000 = 1,3% of the population of N=16,192,572; Source: Central Bureau of Statistics, Jan 1st 2003) and the sailing and trucking persons are excluded from the gross sample.

Sampling frame	Frame of addresses: Postal delivery points from 'TPG-Afgiftenpuntenbestand' provided by the Dutch Postal Service.
Remark	Most up-to-date and most exhaustive source of postal delivery points out of which P. O. boxes, companies, amusement parks etc. are removed.

Sampling design	<p>Unstratified two-stage probability sampling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Primary sampling units: Postal delivery points (excluding P. O. boxes and business addresses) selected with equal probability. • Secondary sampling units: Person within a household (using the Last-Birthday-Method); If more than one household belongs to a postal delivery point up to 5 households are added to the gross sample and within each household one person is selected (Last-Birthday-Method). For postal delivery points with more than 5 households, 5 households are randomly selected using the Kish table and within each of these households one person is selected (Last-Birthday-Method).
Remark	Under-representation of persons living in larger households. In the Technical Report of Round I for NL the method used for selecting persons within households was mistakenly reported as „Next-Birthday-Method”. Round I also used the Last-Birthday-Method.

Design effects	The sampling design does not contain any clustering. The design effect is only due to differing selection probabilities. $DEFF_c = 1$; $DEFF_p = 1,19$ $DEFF = 1,19$
Remark	Round I: $DEFF_p = 1,19$

Target response rate	70%
Remark	Round I: Response rate = 67,9%

Sample size	Gross sample size = 3,008 Net sample size = (Gross sample size – 5 % ineligible) × Target response rate = 2,000 Effective sample size = Net sample size / DEFF = 1,681
Remark	Round I: ineligibility rate = 2,4% Claimed effective sample size of n = 1,500 exceeded

C. KONTROLA KVALITY

Cieľom ESS je uplatňovať vysoké metodologické štandardy v práci medzinárodného tímu. Dôležitou súčasťou tohto úsilia je maximalizovať validitu a reliabilitu použitých nástrojov. Kontrola kvality sa v projekte ESS uskutočňuje vo viacerých rovinách.

Kontrola kvality odpovedí

Odpoveď respondenta na otázky dotazníka vyžaduje realizáciu viacerých kognitívnych úloh. Tieto úlohy obsahujú pochopenie a interpretáciu otázky, uchovanie informácie v pamäti a utváranie úsudku, formulovanie odpovede do podoby vyžadovaných odpovedňových kategórií a komunikácia odpovede (Sudman, Bradburn, Schwarz, 1996). To všetko by sa malo realizovať pri splnení predpokladu, že respondent disponuje potrebnými spôsobilosťami a že je primerane motivovaný. V prípade, že jedna alebo obe z podmienok nie sú splnené, dôsledkom je znížená kvalita získaných dát. V projekte ESS sa hodnotenie kvality získaných odpovedí respondentov preto programovo stalo súčasťou práce (Loosveldt, Carton, Billiet, 2004) za pomoci použitia štyroch zdrojov informácií:

- a) správa anketára,
 - b) podiel kategórie „neviem“ a „nie“ v odpovediach,
 - c) odpovedňové štýly,
 - d) medzikultúrna rovnocennosť modelov merania.
- a) Prostredníctvom správy od anketára je možné získať informáciu o respondentovi a jeho motivácii vyplniť dotazník. V projekte ESS sa na tento účel používa niekoľko otázok na konci dotazníka. Jedna z nich sa zameriava na to, či respondent pri odpovediach požadoval vysvetlenie. Skúsenosti z 1. kola ESS ukázali, že podiel respondentov požadujúcich vysvetlenie sa pohyboval na úrovni 12%, pričom sa prejavili výrazné rozdiely medzi krajinami (od 5% do 20%). Ďalšia otázka zisťovala neochotu respondenta odpovedať na otázku. Podľa informácií, získaných v priebehu 1. kola ESS, neochota respondenta (teda osoby, ktorá už súhlasila s vyplnením dotazníka) odpovedať na niektorú z otázok sa pohybovala na úrovni 7%, čo nie je vysoký podiel. Úlohou anketárov bolo tiež posúdiť motiváciu respondenta. Analýza informácií z 1. kola ESS ukázala, že zastúpenie osôb s nízkou motiváciou odpovedať sa pohybovalo na úrovni 4%. Napokon jedna z otázok zisťovala mieru porozumenia otázok v dotazníku – pohybovala sa na úrovni 90%.

Celkový pohľad, ktorý poskytoval tento zdroj informácie, bolo možné teda hodnotiť vcelku pozitívne. Po skúsenostiach, získaných v prvom kole zostáva uvedený spôsob získavania informácií pravidelnou súčasťou dotazníka. Okrem už uvedeného účelu umožňuje navyše získať vhľad do procesov interakcie anketár–respondent, a v prípade rozdielov medzi krajinami okrem prítomnosti medzikultúrnych rozdielov môže poukázať na prípadné dôsledky vyplývajúce z podoby prekladu textu dotazníka.

- b) Podiel odpovedí „neviem“ a „nie“, ďalej pre stručnosť budeme používať akronym „N+N“ vyvoláva rozdielne reakcie výskumníkov. Podľa Krosnicka (1991) je výskyt týchto odpovedí želaný a je funkciou schopností a motivácie respondenta vykonať požadovanú úlohu a tiež je funkciou náročnosti úlohy. Podľa iných autorov (napr. Converse, 1971) tieto odpovede odzrkadľujú najmä neprítomnosť vlastného názoru. Bez ohľadu na rozhodujúcu príčinu je však jasné, že vysoká úroveň odpovedí „N+N“ sa nepovažuje za žiaduci stav. Pochopiteľne, treba tiež vziať do úvahy, že miera tohto typu odpovedí bude závislá na miere senzitivity položených otázok. Výsledky z 1. kola ESS túto skutočnosť potvrdili: v niektorých oblastiach dotazníka bol výskyt odpovedí „N+N“ vyšší (v otázkach týkajúcich sa postavenia azylantov a imigrantov, v otázkach zameraných na oblasť politiky) ako v iných (médiá, subjektívna pohoda, hodnoty, ale aj sociálna dôvera a vnímaná diskriminácia). Kým v prvých dvoch oblastiach sa úroveň „N+N“ pohybovala do 10%, v ostatných častiach dotazníka zostávala na hladine približne 2%. Čo sa týka regionálnych rozdielov, mierne vyšší výskyt odpovedí „N+N“ bol zaznamenaný v krajinách južnej a východnej Európy.
- c) Odpoveďové štýly pri analýze štruktúry odpovedí: v empirickom výskume sa predpokladá, že rozptyl odpovedí respondenta bude spôsobený predovšetkým obsahom položených otázok. Rovnako je ale všeobecne známe, že tieto odpovede sú často ovplyvnené aj inými okolnosťami. Pojem odpoveďový štýl zodpovedá tendencii osoby odpovedať určitým spôsobom, nezávisle od obsahu položiek. Príkladmi odpoveďových štýlov sú tendencia súhlasiť, používať extrémne odpovede, používať stred odpoveďových škál a pod. Analýza 51 položiek dotazníka z 1. kola ESS (Billiet, Philippens, 2003) ukázala na podobný obraz vo všetkých účastníckych krajinách: centrálna tendencia (používanie stredného bodu škál odpovede) sa ukázala zo všetkých odpoveďových štýlov ako najpoužívanejšia. Najvyššie zastúpenie mala, podľa údajov z 1. kola ESS, v Slovinsku (19%), najnižšie v Grécku a Izraeli (13%).
- d) Medzikultúrna rovnocennosť modelov merania. V tejto oblasti sa pozornosť sústredila na merania kvality skupín indikátorov, o ktorých sa predpokladalo, že merajú latentné premenné. Hľadali sa odpovede na dve všeobecné otázky. Po prvé: Je meranie kvality indikátorov zmysluplné? Toto bolo hodnotené na základe výšky regresných koeficientov (faktorového sýtenia) v modeloch merania, neprítomnosťou indikátorov, sýtiacich viac ako jeden faktor a neprítomnosťou reziduálnej kovariancie. Po druhé: Sú modely merania ekvivalentné pre všetky účastnícke krajiny? Pri hľadaní odpovede na druhú otázku vo všetkých skupinách boli vypočítané polychronické korelácie a odhad vážených najmenších štvorcov, založený na asymptotickej (ko)variačnej matici (Jöreskog, 1990; Jöreskog

& Sörböm, 1993). Pre overenie predpokladov samozrejme nebolo možné použiť všetky otázky dotazníka, výber obsahoval otázky týkajúce sa účasti na náboženských aktivitách, niektorých politických postojov (napr. dôveru v politiku) a postojov k imigrantom. Výsledky analýzy (Billiet, Philippens, 2003) ukázali faktorové invariantné modely, v ktorých zodpovedajúce ukazovatele mali rovnaké vzťahy k latentným premenným.

Monitorovanie neodpovedajúcich (non-response)

Vážnou hrozbou validity medzinárodných komparatívnych štúdií je odmietanie účasti respondentov vo výskume. Napriek uvedomeniu si tejto hrozby, v skutočnosti sa najčastejšie stretávame s tým, že uvedená otázka býva v medzinárodných komparatívnych výskumoch ignorovaná (Jowell, 1998).

V prípade ESS bolo prijaté rozhodnutie: v rámci realizácie projektu veľkú pozornosť venovať šandardizácii a optimalizácii procedúr terénneho výskumu; v súvislosti s tým bolo odmietanie účasti (non-response, ďalej NR) starostlivo monitorované a dokumentované (Philippens, Billiet, 2003, 2004).

Najdôležitejším efektom NR je riziko skreslenia výsledkov, ktoré je funkciou možných rozdielov medzi respondentmi, ktorí účasť prijali, a tými, ktorí ju odmietli :

$$\bar{y}_r = \bar{y}_n + \left(\frac{m}{n}\right)[\bar{y}_r - \bar{y}_m]$$

kde (m/n) je percento respondentov výberového súboru, ktorí sa výskumu nezúčastnili, teda NR, a $\bar{y}_r, \bar{y}_m, \bar{y}_n$ sú priemery ich odpovedí. Vzhľadom na témy, ktorými sa ESS zaoberá, možno očakávať, že odpovedové tendencie uvedených skupín budú rozdielne (Groves, Couper, 1998).

V medzinárodnom komparatívnom výskume sa ťažisko pozornosti sústreďuje nielen na jednoduché deskriptívne štatistiky (priemer v danom ukazovateli za danú krajinu), ale aj na analýzu rozdielov (priemerov v danom ukazovateli) medzi krajinami. Popisovaný efekt možno ilustrovať nasledujúcou rovnicou (porovnanie priemerov odpovedí dvoch krajín):

$$\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{2r} = (\bar{y}_{1n} - \bar{y}_{2n}) + \left(\frac{m_1}{n_1}[\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{1m}] - \frac{m_2}{n_2}[\bar{y}_{2r} - \bar{y}_{2m}]\right)$$

Čísla 1 a 2 označujú v našom hypotetickom príklade krajinu 1 a 2. Rovnica ukazuje, že rozdiel medzi priermi dvoch krajín nie je skreslený, iba ak platí, že efekt NR v oboch krajinách je rovnaký. Čím je väčší rozdiel v NR v dvoch krajinách, tým sa miera dopadu tohto skreslenia na priemer odpovedí prehľbuje. Skúsenosti z realizácie veľkých medzinárodných komparatívnych projektov ukázali, že rozdiely v NR v účastníckych krajinách nie sú ničím nezvyčajným (Couper, DeLeeuw, 2003).

Je zrejmé, že zistiť, či existujú a aké sú rozdiely medzi odpoveďami respondentov a NR v danej krajine, vyzerá jednoducho v rovnici, ale v skutočnosti o NR nevieme prakticky nič. Pritom zdrojom NR v sociálnych výskumoch nie je len neochota odpovedať, t. j. zúčastniť sa výskumu, ale môže to byť problém dosažitelnosti potenciálneho respondenta, resp. problém kontaktovať ho.

DOTAZNÍK ESS V 2. KOLE

Základným cieľom Európskej sociálnej sondy (ESS) je systematické štúdium zmien hodnôt a postojov občanov európskych krajín prostredníctvom opakovaného zberu dát (plánuje sa predbežne 5 kôl v dvojrôčnom cykle) v čo najväčšom počte európskych krajín.

Dotazník sa skladá zo **stabilného modulu** (core module), ktorý sa v zásade nemennej podobe plánuje použiť vo všetkých kolách, a 2 – 4 **rotujúcich modulov** (rotating modules), ktoré sa určenou procedúrou vyberajú v každom kole zvlášť. V 2. kole ESS bola výzva, adresovaná medzinárodným tímom, zverejnená vo februári 2003. Termín predloženia návrhov v predpísanej podobe bol najneskôr do 16. mája 2003, 17.00 stredoeurópskeho času. Počet autorov návrhu mal byť maximálne 5 z minimálne troch krajín. Vedecká rada projektu ESS vybrala z viac ako 20 predložených návrhov napokon tri, zamerané na: **1. rodinu, prácu a sociálne zabezpečenie v Európe, 2. zdravie a zdravotnú starostlivosť v meniacej sa Európe, 3. ekonomickú morálitu v Európe – trhovú ekonomiku a občianstvo.**

STABILNÝ MODUL DOTAZNÍKA ESS

Už na začiatku prác bola prijatá zásada, že obsahom stabilného modulu dotazníka nebudú situačne a kontextovo aktuálne témy, sledované vo výskumoch verejnej mienky a že sa ESS sústreďí na dlhodobé sledovanie zmien v kultúrnych vzorcoch a sociálnej štruktúre. Po dlhohodobej príprave a mnohých úvahách sa v rámci riadiacich orgánov ESS určili tri základné oblasti stabilného modulu:

- **hodnotové orientácie obyvateľov**, ich svetonázorové orientácie vrátane religiozity, ich sociálno-politické postoje a ich etické preferencie.
- **kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov** – ich zmysel pre vzťah k národnému a kultúrnemu dedičstvu, postoje k iným etnickým skupinám.
- **sociálna štruktúra spoločnosti** – sociálna pozícia obyvateľov, vzdelanie, sociálne vylúčenie, štandardné sociálno-demografické ukazovatele ako je vek, skladba domácností, rod atď. a tiež niekoľko otázok, týkajúcich sa sledovania médií, ktoré majú pomôcť identifikovať primárne zdroje vedomostí občanov o sociálnej a politickej skutočnosti.

A. Hodnotové orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, S. Schwartz a J. Thomassen. Hodnoty autori ponímali ako hlboko zakorenené abstraktné orientácie, ktoré pomáhajú usmerňovať, uspokojovať a vysvetľovať názory, postoje a konanie ľudí. Tieto orientácie ovplyvňujú a súčasne sú samé ovplyvňované sociálnymi, politickými a ekonomickými zmenami spoločnosti. V tomto zmysle predstavujú jednu z priorít pre celý projekt ESS.

Po skúsenostiach, ktoré boli získané v predchádzajúcom období v medzikulturálnych výskumoch realizovaných v programe Eurobarometer, European Values Survey a World

Values Survey, ako aj International Social Survey Programme, bolo prijaté rozhodnutie, že v ESS bude použitá 21-položková metodika, vytvorená izraelským psychológom Shalomom Schwartzom.

Zámerom autorov bolo súčasne identifikovať a monitorovať kľúčové sociálno-politické orientácie, ktoré existujú v jednotlivých krajinách a kultúrach. Robustné miery týchto dimenzií mali poslúžiť predovšetkým ako nezávislé premenné a mali umožniť prienik do pochopenia preferencií politických strán, volebného správania a morálnych presvedčení. V prípade potreby však mohli byť rovnako dobre využité ako závislé premenné, ako produkt pôsobenia hierarchie hodnôt v spoločnosti a zrkadlo politických zmien. V tejto časti šlo o sledovanie nasledovných charakteristík:

- pravicová – ľavicová orientácia,
- liberálna – autoritárska orientácia,
- environmentalizmus,
- postmaterializmus,
- spokojnosť so stavom demokracie,
- dôvera v inštitúcie,
- záujem o politiku, preferencia politických strán a volebná účasť,
- účinnosť (efficacy) osobná a účinnosť systému,
- religiózna orientácia, súčasná a minulá,
- viera v Boha.

B. Kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, J. Linz, K. Kersbergen, F. van Waarden. Pred polstoročím si veľká časť západnej Európy stanovila za cieľ proces integrácie. Toto malo za následok spustenie procesu budovania nadnárodných štruktúr pri súčasnom zachovaní významných kompetencií národných vlád. Vznikali tak výzvy atakujúce v mnohom ohľade pretrvávajúci národný sentiment, čo sa často vyjadrovalo ako konflikt medzi „starým nacionalizmom a supranacionalizmom“. Poslaním projektu ESS je získať spoľahlivé informácie o aktuálnej podobe a prebiehajúcich zmenách v tejto oblasti. Zároveň však nemožno túto úlohu splniť bez sledovania širšieho kontextu. Vyžaduje si to súčasné monitorovanie vzťahov medzi členskými krajinami navzájom, tak ako sa prejavujú vo vedomí ich obyvateľov, monitorovanie súvislosti medzi euroobčianstvom/europatriotizmom na jednej strane a nacionalizmom/etnocentrizmom na strane druhej. Voľný pohyb medzi členskými krajinami a v dôsledku toho erózia monolitckej predstavy občianstva a národnej identity sú sprevádzané snahou o pevnosť vonkajších hraníc spoločenstva voči ekonomickým migrantom, azylantom a utečencom.

Vo všetkých týchto aspektoch Európa prechádza procesom zmien, zvýraznených potrebou adaptácie na nové formy správy vecí verejných. Ako sa ukázalo v programe European Science Foundation pod názvom *Beliefs in Government*, v období poklesu volebnej účasti i poklesu dôvery vo vlády a ich predstaviteľov je potrebné získať podrobnejší náhľad na činitele, ovplyvňujúce postoje verejnosti tak na národnej, ako i celoeurópskej úrovni:

Sledované charakteristiky:

- občianstvo a národná identita,
- predsudky voči „iným“ (*outgroups*),
- postoje k EU a ďalším formám nadnárodnej správy,
- postoje k migrácii.

C. Pozícia jedinca v sociálnej štruktúre

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali R. Erikson, Jonsson, K. Newton, J. Vogel. Sociálna a ekonomická pozícia človeka v spoločnosti je vo vzájomnej interakcii s mnohými faktormi. Napríklad úroveň vzdelania má vzťah k postaveniu vo sfére práce, oba ukazovatele ovplyvňujú príjem a všetky tieto charakteristiky vykazujú tesnú súvislosť s preferenciou hodnôt. Sociálno-demografické a sociálno-ekonomické ukazovatele v projekte ako je ESS tvoria esenciálny zdroj informácií. Kľúčovým pojmom ku koncipovaniu tejto časti dotazníka sa autorom javil pojem sociálneho vylúčenia.

Sledované charakteristiky:

- demografické charakteristiky respondenta a domácnosti,
- vzdelanie respondenta, jeho detí a partnera,
- rasový/etnický pôvod,
- pracovný status respondenta (partnera), skúsenosti s nezamestnanosťou,
- zamestnanie a sociálno-ekonomický status respondenta (partnera),
- ekonomické postavenie/príjem domácnosti,
- subjektívny zdravotný stav respondenta,
- sociálna dôvera a siete,
- subjektívne indikátory chudoby,
- skúsenosti s kriminalitou a obavy z nej,
- prístup a sledovanie médií.

Z hľadiska organizačného zabezpečenia prípravy a využívania stabilného modulu dotazníka ESS je tento v stálej kompetencii Centrálného koordinačného tímu (CCT). Po utvorení tímov na prípravu stabilnej časti dotazníka ESS (Questionnaire Design Teams) v novembri 2001, ktorých hlavnou úlohou bola príprava príslušných častí otázok a odpovedí v dotazníku, bola snaha „testovať“ ich minimálne v dvoch krajinách a dvoch jazykových mutáciách (vo Veľkej Británii a Holandsku). Výsledky analyzovala skupina pod vedením Willema Sarisa na Univerzite v Amsterdame.

Celý proces konštrukcie pozostával zo šiestich krokov:

1. V prvej fáze sa dôraz kládol na výber pojmov, ktoré mali byť operacionalizované do podoby otázok.
2. Všetky otázky a škály odpovedí prešli overením kvality (validita a reliabilita) prostredníctvom programu SQP cestou MTMM analýzy (Scherpenzeel, Saris, 1997, Saris, van den Veld, Gallhofer, 2003). Validita a reliabilita neslúžili ako jediné kritériá. Pozornosť

sa venovala aj odpoveďovým škálam, vnútornej konzistencii požadovaných odpovedí v kontexte ostatných otázok, komparability otázok v čase a priestore, odhade tendencie vyhnúť sa odpovedi, sociálnej žiadúcnosti a pod.

3. Nasledujúcim krokom bol preklad položiek (pripravoval ich medzinárodný tím) do zdrojového jazyka (angličtiny) na účely realizácie dvoch veľkých pilotných štúdií.
4. Ďalším krokom bola realizácia pilotných štúdií.
5. Predposlednou fázou bolo vyhodnotenie výsledkov týchto štúdií. Problematické otázky boli upravené, resp. vypustené.
6. Posledným krokom bola produkcia definitívnej podoby stabilného modulu dotazníka ESS.

POPIS KONŠTRUKCIE SEGMENTOV STABILNÉHO MODULU DOTAZNÍKA ESS

A. Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti

Úlohou tejto časti dotazníka ESS bolo zistiť pozíciu jednotlivca v sociálnej štruktúre. Pri plnení tohto zadania vychádzali autori (Erikson et al., 2003) z dvoch hlavných princípov: po prvé, namiesto preferovania určitej teórie sociálnej štruktúry sa usilovali skĺbiť rôzne pohľady a po druhé, usilovali sa maximalizovať možnosť medzinárodnej komparability využívaním existujúcich medzinárodných štandardov.

Ako je známe, definícií sociálnej štruktúry je mnoho a žiadna z nich nie je všeobecne akceptovaná. Spoločným bodom mnohých však je, že sociálna štruktúra je skôr skladbou pozícií, než skladbou jednotlivcov – títo sa môžu pohybovať po rebríčku pozícií bez toho, aby sa zmenila štruktúra. To, že štruktúra je sociálna, možno chápať minimálne dvoma spôsobmi: po prvé, môže to znamenať, že vzťahy medzi pozíciami sú sociálne svojím charakterom (napr. dominancia, závislosť, konflikt). Po druhé, sociálna štruktúra sa chápe ako systém pozícií, kde získanie pozície poskytuje isté odmeny, zdroje a príležitosti. Vychádzajúc z reality modernej spoločnosti západného typu, spoločným menovateľom oboch pohľadov môže byť, že postavenie jedinca v sociálnej štruktúre je determinované najmä jeho súčasnou alebo predchádzajúcou pozíciou v **pracovných vzťahoch a štruktúre profesií**.

Na základe týchto úvah autori (Erikson et al., 2003) predpokladali, že pre potrebnú úroveň postihnúť pozície v sociálnej štruktúre v projekte ESS bude potrebné získať tieto informácie:

- ekonomická aktivita (zamestnaný, nezamestnaný, práca v domácnosti, študent, dôchodca) a komplementárna miera stability pozície na pracovnom trhu (napr. osobná skúsenosť s nezamestnanosťou, trvalé/dlhodobé alebo dočasné/krátkodobé zamestnanie),
- zamestnanecký vzťah (zamestnávateľ, zamestnanec, nezamestnaný),
- povolanie,
- doplnkové informácie o charakteristikách pracovného trhu (veľkosť firmy, charakteristika pracovného miesta, priemyselné odvetvie, ekonomický sektor, autorita, autonómia a pod.).

V súvislosti s tým sa otvára otázka jednotky merania. Aj keď by sa určite vyskytli hlasy v prospech jednotlivca, prevládajúcou odpoveďou asi je, že najvhodnejšou jednotkou je (nukleárna) rodina. Existujú dva dôvody, prečo: po prvé, mnohé zdroje ako je bývanie alebo užívanie predmetov dlhodobej spotreby sú využívané domácnosťou a po druhé, v nukleárnej rodine dieťa – a teda medzigeneračný prenos ľudského kapitálu, kultúrnych a ekonomických zdrojov – je viac alebo menej závislé na rodičoch. Avšak pre popis sociálno-ekonomického postavenia ktoréhokoľvek člena domácnosti je potom nutné získať informácie minimálne o postavení oboch rodičov. V dotazníku ESS sa preto okrem údajov o respondentovi zisťujú aj základné údaje o ostatných členoch domácnosti, tzn. ich rodinný vzťah k respondentovi, pohlavie, vek a sociálna pozícia.

Profesijná štruktúra a zamestnanecké vzťahy sú iste jadrom analýzy pozície v sociálnej štruktúre. Pochopiteľne, týmto sa úloha nevyčerpáva: ďalšou súvisiacou charakteristikou je ekonomické postavenie. V súvislosti s ňou však narážame na problém, že jej zisťovanie je časovo náročné, pretože vyžaduje sumárny pohľad na rôzne zdroje príjmov rôznych členov domácnosti. Rovnako medzinárodná komparabilita získaných dát je obmedzená existenciou objektívnych rozdielov medzi krajinami. To, čo je možné zistiť, je plat v zmysle ekonomickej odmeny za prácu, a hoci sa považuje za nedokonalú mieru ekonomického postavenia a vzťahuje sa prevažne na zamestnancov, je vysoko relevantnou premennou vo výskumoch sociálnej stratifikácie.

Vzdelanie a kvalifikačné predpoklady sú prirodzenými partnermi pozície na pracovnom trhu. Rovnako pri analýze postavenia v sociálnej štruktúre sa považuje za produktívne zisťovať kontextové charakteristiky pracovného trhu, ako sú priemyselné odvetvie či veľkosť pracovného miesta. Pretože pozícia na pracovnom trhu má pre väčšinu obyvateľov európskych krajín rozhodujúci význam, považovali autori (Erikson et al., 2003) za vhodné zahrnúť aj priame miery pracovnej situácie, ako sú autorita a autonómia na pracovnom mieste, skúsenosti v oblasti pracovného života, časový režim práce, pracovné podmienky.

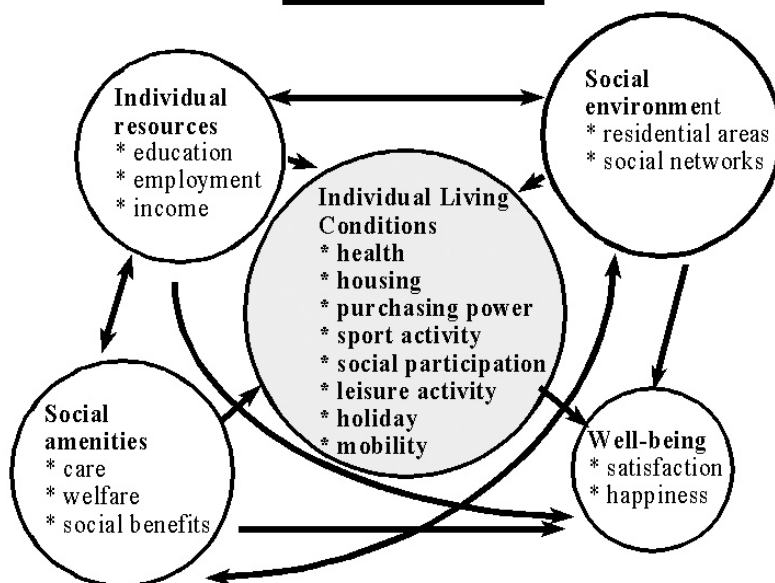
Napokon sú tu dôležité **dané** charakteristiky jednotlivca, ktoré majú vplyv na jeho postavenie v sociálnej štruktúre. Patria sem ukazovatele ako je vek, rod (pohlavie), sociálny pôvod a etnicita.

B. Sociálna inklúzia/exklúzia

Jedným z východísk koncipovania otázok v tejto oblasti sa stal model, vypracovaný Jeroenom Boelhouwerom (Vogel, Boelhouwer, Veenhoven, 2003).

V zmysle predloženého modelu zdroje, ktorými jednotlivec disponuje (vzdelanie, zamestnanie, príjem), charakteristiky jeho sociálneho prostredia (v modeli reprezentované oblasťou, v ktorej býva, a sociálnymi sieťami), sociálne vybavenie (zdravotná starostlivosť, sociálne zabezpečenie a podpora) sú určujúcimi faktormi jeho individuálnych životných podmienok, pričom sú zároveň vo vzájomnej interakcii. Subjektívna pohoda (spokojnosť a šťastie) jednotlivca je potom výslednicou tohto vzájomného pôsobenia uvedených činiteľov (faktorov).

Draft Social Model

Po realizácii pilotnej štúdie (vo Veľkej Británii a Holandsku) a analýze výsledkov do definitívnej verzie dotazníka boli za túto oblasť zaradené:

- tri otázky týkajúce sa sociálnej dôvery (v ľuďoch, v dodržiavanie fair play, v poskytnutie pomoci, ak je potrebná),
- za okruh subjektívna pohoda dve otázky (ako sa R cíti byť spokojný a šťastný),
- na oblasť sociálnej siete boli zamerané dve otázky (ako často sa R stýka s priateľmi, kolegami a rodinnými príslušníkmi a či existuje osoba, s ktorou môže prediskutovať intímne, resp. osobné záležitosti),
- oblasť spoločenských aktivít mapovala jedna otázka,
- saturovanie potreby bezpečia sledovali dve otázky (či niekto z domácnosti bol ohrozený a či sa R cíti bezpečne pri prechádzke v tmavom parku),
- subjektívne posúdenie zdravia mapovali dve otázky (hodnotenie zdravotného stavu, obmedzenie aktivít zdravotným stavom),
- napokon na subjektívne posúdenie materiálneho zabezpečenia boli orientované dve otázky (posúdenie príjmov domácnosti a možnosť získania pôžičky v prípade výskytu finančných ťažkostí).

C. Média a masová komunikácia

Existuje súlad v názoroch odborníkov v sociálnych analýzach, že skúmať túto oblasť je potrebné, lebo úloha médií v živote spoločnosti je významná a jej význam neustále vzrastá. Zároveň sa predpokladá, že oblasť médií a masovej komunikácie v priebehu najbližších dvadsiatich rokov prejde revolučnými zmenami.

Autori tejto časti stabilného modulu (Newton, Saris, 2003) pri konštrukcii otázok vychádzali z jasne definovanej potreby rozlíšenia medzi tzv. starými médiami (noviny, rádio, televízia) a novými prostriedkami komunikácie poskytujúcimi informácie (počítače – predovšetkým e-mail a WWW, teletext v televízii, niektoré funkcie novších typov mobilných telefónov). Dôvody svojho rozhodnutia zhrnuli do niekoľkých bodov:

- Staré médiá sú viac alebo menej ustálené vo svojej forme, kým nové sú v štádiu rýchleho vývoja práve v období realizácie projektu ESS.
- Zatiaľ čo prístup k starým médiam je prakticky univerzálny, temer každá domácnosť má rádio a televízor, prístup k novým médiam taký nie je.
- Pre potreby zachovania bázy porovnateľnosti, osobitne v opakovaných výskumoch s definovaným účelom postihnúť zmeny v čase, sa javí vhodné sústrediť sa na frekvenciu sledovania.
- Vhodným sa javí hľadanie odpovede na otázku vzájomného pomeru sledovania medzi starými a novými médiami.

Existuje kontínium sledovania médií:

	kvantitatívne	kvalitatívne	
Prístup k rôznym médiam →	Odhadnuté miery sledovania médií (koľkokrát za týždeň, hodín za deň) →	Špecifikované miery sledovania médií (minúty za deň) →	Sledovanie určitých programov alebo sledovanie určitých častí médií (správy)

D. Názory na politické otázky

Ako súčasť globálnejšieho procesu modernizácie v demokraciách, rozvíjajúcich sa v rámci industriálnej spoločnosti, v uplynulých desaťročiach môžeme zaregistrovať aj proces **modernizácie jednotlivca**, ktorý zahŕňa tak zmeny v hodnotových orientáciách, ako vzrast osobných spôsobilostí občanov (Thomassen, 2003).

Podľa Ronalda Ingleharta (1977) po II. svetovej vojne v západných demokraciách vyrástla generácia, ktorá nemala osobnú skúsenosť ani s ekonomickou krízou v 30. rokoch, ani s atrocitami vojny, naopak, zažívala bezprecedentný ekonomický rast v mierových podmienkach. V dôsledku toho mohla považovať materiálny blahobyt a fyzickú bezpečnosť za samozrejmé, a preto najvyššiu prioritu presunula na tzv. postmaterialistické hodnotové orientácie, ako sú spolupatričnosť, sebauvedomie a kvalita života. Súčasťou tohto procesu mo-

dernizácie sa stala aj skutočnosť, že novú generáciu charakterizovala úroveň vzdelania, ktorá v dejinách nemala obdobu. Vyššiu úroveň osobných spôsobilostí prirodzene doprevádza vyššia úroveň politickej kompetencie, resp. politickej efektivity (political efficacy). Čím sa ľudia cítia byť politicky kompetentnejší, tým viac preferujú dosahovanie svojich politických cieľov vlastnými cestami, bez významnejšej spoluúčasti politických strán. Tento posun signalizuje zmeny formy politickej participácie, tzn. pokles tradičných foriem, vzťahujúcich sa k voľbám a preferenciám politických strán.

Uvedené úvahy tvorili rámec, v rámci ktorého boli špecifikované základné okruhy otázok tejto oblasti v stabilnom module dotazníka ESS:

- **Záujem o politiku.**
Najpriamejšou cestou zisťovania býva priame sebaopisovanie politických záujmov osoby na definovanom kontínuu odpovedovej škály. Uvedený postup bol použitý aj v tomto prípade.
- **Politická efektivita.**
Kým v prípade záujmu o politiku sa názor na spôsob operacionalizácie viac či menej považuje za ustálený, politická efektivita sa javí ako difúznnejší, vnútorne diferencovaný pojem. Aj na základe výsledkov pilotnej štúdie sa preto politickou efektivitou zaoberá 5 otázok, zameraných na: sebaopisovanie miery porozumenia politickému daniu, posúdenie pripravenosti pre aktívnu rolu v činnosti skupiny venujúcej sa politickým otázkam, vnímanie vlastnej kompetencie v posudzovaní politických otázok, rating dvoch aspektov senzitivity politikov k názorom občanov.
- **Politická participácia a preferencia politických strán.**
Podľa Bradyho (1999) politická participácia zodpovedá tým aktivitám občanov, ktoré sú viac alebo menej zamerané na ovplyvňovanie výberu politicky činných osôb do vládnych a samosprávnych orgánov a inštitúcií, ako aj ovplyvňovanie ich činnosti. Rozlišujú sa štyri segmenty politickej participácie: *aktivitami* sa rozumie konanie, nie postoje, *občanmi* sa rozumieju „obyčajní“ ľudia, nie politické elity, *politicky činné osoby* znamená politickú participáciu zviazanú s pôsobením vládnej moci a napokon dôležitým prvkom je možnosť *ovplyvnenia výberu* týchto osôb do funkcií.
V súlade s východiskami sa otázky zamerali na účasť v parlamentných voľbách a preferenciu politickej strany, a na mapovanie ostatných foriem politickej participácie (napr. kontaktovanie politika, práca v politickej strane, podpísanie petície, účasť na demonštrácii, bojkot určitých produktov atď.).
- **Spojenie s politickou stranou.**
Najpriamejším spôsobom väzby na politickú stranu je členstvo, potom určitá forma sympatie (určitá strana môže byť bližšia ako iné). To bol aj spôsob, ktorým sa táto oblasť prezentovala v stabilnom module dotazníka ESS.
- **Politická podpora.**
Aj v tejto oblasti bolo potrebné zúžiť množstvo existujúcich prejavov podpory do niekoľkých položiek. Po úvahe a výsledkoch pilotnej štúdie bola politická podpora operacionalizovaná takto: spokojnosť so stavom ekonomiky, spokojnosť s úradujúcou (v čase realizácie výskumu) vládou, spokojnosť so stavom demokracie v krajine.

- Politická dôvera vo vládných činiteľov a inštitúcie.
Uskutočnený výber otázok sledoval postihnutie dôvery respondenta v národné (napr. vládu, právny systém, politikov) i medzinárodné subjekty (Európsky parlament a Organizáciu spojených národov).
- Vnímanie politických strán v dimenzii ľavica a pravica a vlastné zaradenie.
Po zhodnotení výsledkov predvýskumu bolo rozhodnuté použiť otázku, v ktorej sa respondent na základe vlastnej úvahy zaradil na kontínuu 11-bodovej škály ľavica – pravica.

E. Sociálno-politické orientácie

Autori tejto časti (Curtice, Bryson 2003) na základe výsledkov výskumov uskutočnených v predchádzajúcom období (European Value Survey, World Value Survey, International Social Survey Programme a Eurobarometer) identifikovali tri základné sociálno-politické orientácie:

- ľavicová – pravicová orientácia,
- libertariánska – autoritárska orientácia,
- environmentalizmus.

Pravicová – ľavicová, resp. konzervatívna – liberálna orientácia predstavuje podľa prevládajúcej mienky (napr. Knutsen, 1995) kontínuum a produkuje podstatu rozdielov medzi tzv. modrými a bielymi goliermi, resp. nižšou a strednou vrstvou v spoločnosti. Zároveň sa identifikovali jej dve zložky: *egalitárstvo*, tzn. podpora myšlienky ekonomickej rovnosti a *intervencionizmus*, tzn. podpora zásahov štátu do fungovania trhu. Výsledky ukázali, že v európskych krajinách je tradične väčší podiel podporovateľov ľavicovej orientácie ako v USA či Japonsku (Taylor-Gooby, 1993).

Libertariánska orientácia vychádza zo slobody morálnej voľby jednotlivca pri realizácii jeho cieľov. Kladie dôraz na kultúrny pluralizmus a seberealizáciu. Autoritársky pohľad zdôrazňuje dodržiavanie etických a kultúrnych štandardov a pripravenosť obmedzenia individuálnej slobody v záujme zachovania spoločenskej stability a bezpečia (Kitschelt, 1994). Pozícia jednotlivca na kontínuu škály umožňuje predikciu jeho postojov k tradičným otázkam „zákona a poriadku“, ako sú kriminalita a tresty, morálne otázky (napr. potraty) alebo sociálne otázky (napr. imigranti).

Environmentalizmus ako sociálno-politická orientácia je asi najtesnejšie zviazaný s tematikou „novej politickej agendy 21. storočia“ v Európe. Spája sa opäť s predstavou kontínuu, ktorého jednu stranu tvorí presvedčenie o trvalom ekonomickom raste a druhú presvedčenie o potrebe zabezpečenia trvalo udržateľného rozvoja a rovnováhy s prírodou. Existuje viacero dôkazov o vzrastajúcej podpore environmentalizmu (napr. Dalton, 1994) v Európe.

F. Hodnotové orientácie

Prevládajúcim názorom v sociálnych vedách je stanovisko, že hodnoty sú hlboko zakorenené, abstraktné, motivačné činitele, ktoré majú vedúcu úlohu pri utváraní a vysvetľovaní postojov, noriem, názorov a konania ľudí (Schwartz, 2003). Hodnoty sú *presvedčenia*, kognitívne štruktúry, ktoré majú blízky vzťah k emóciám, najmä keď sa nachádzajú v stave aktivácie. Hodnoty sú aj synonymom *želateľných cieľov* (napr. sociálna rovnosť, férovosť). Hodnoty majú *transcendentálnu povahu* v tom zmysle, že presahujú konkrétnu aktivitu alebo situáciu (poslušnosť alebo čestnosť sú hodnoty, ktoré môžu byť relevantné v práci, škole, športe, obchode, politike, voči rodičom, priateľom i cudzincom). Táto vlastnosť hodnoty odlišuje od užších pojmov, ako sú postoje alebo normy, ktoré sa vzťahujú na špecifické objekty, situácie a konanie. Hodnoty slúžia ako *standards*, resp. kritériá a v tom zmysle usmerňujú výber a hodnotenie ľudí, udalostí a aktivít. Hodnoty sú *usporiadané* podľa dôležitosti. Usporiadaná skupina (súbor) hodnôt vytvára systém priorít a kultúru či jednotlivcov možno podľa toho charakterizovať. Relatívna významnosť hodnôt pre jedinca *reguluje* jeho správanie.

Východiskom pre výber metodiky bol model 10 hodnotových typov (Schwartz (1992, 1994). Pretože však Schwartz Value Survey (SVS, Schwartz, 1992) sa javila pre účely ESS príliš rozsiahla, na návrh autora bola použitá škála Portrait Values Questionnaire (PVQ, Schwartz et al., 1999).

G. Náboženská identita

Multidimenzionálna konceptualizácia náboženstva od svojho vzniku v 50. a začiatkom 60. rokov (Allport, 1954, Fukuyama, 1961, Glock, 1962). Podľa Ch. Y. Glocka týmito dimenziami sú:

- skúsenostná dimenzia: subjektívna a náboženská emocionálna skúsenosť ako výraz osobnej religiozity,
- ideologická dimenzia: akceptácia systému presvedčení,
- ritualistická dimenzia: účasť na religióznych aktivitách,
- intelektuálna dimenzia: poznanie systému presvedčení,
- konzekvenčná dimenzia: etické dôsledky presvedčení a predpisy (zvyky) z nich odvodené.

V uplynulom období boli snahy redukovať počet dimenzií (išlo najmä o piatu, konzekvenčnú), ale aj zvýšiť ich počet. Diskusia doposiaľ nebola ukončená (Billiet, 2003a). V dotazníku ESS sa po diskusii a zhodnotení výsledkov pilotnej štúdie použili otázky zamerané na:

- identifikáciu osoby s náboženstvom alebo cirkvou (všeobecne v zmysle áno/nie a v prípade kladnej odpovede aj špecificky, ktorým/ktorou) v súčasnosti aj v minulosti,
- prežívanie intenzity viery (nezávisle od toho, či sa osoba hlási k nejakému náboženstvu),
- účasť na náboženských obradoch,
- otázka, či sa osoba modlí a ako často.

H. Štátna a etnická identita

Štátna a etnická identita patrí k jadrú sociálnej identifikácie jednotlivca. Je koncentrovaným vyjadrením príslušnosti k sociálnym skupinám a prežívania tejto príslušnosti. Vzhľadom na zložitosť tejto oblasti a obmedzený priestor pre otázky v stabilnom module dotazníka ESS bolo potrebné uskutočniť veľké kompromisy (Billiet, 2003b). Napokon sa na túto oblasť orientovalo 12 otázok, pričom bol zvolený smer od subjektívnejších otázok („*Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?*“) k objektívnejším (či je osoba občanom SR, v akej krajine sa narodil on/a a jeho/jej rodičia).

ROTUJÚCE MODULY V 2. KOLE ESS

MODUL 1: Rodina, práca a sociálne zabezpečenie v Európe

Modul pripravila skupina pod vedením R. Eriksona v zložení: J. O. Jonsson, J. Brüderl, D. Gallie, H. Russell, L. A. Vallet a zameriava sa na vzájomné vzťahy medzi sférou práce, rodiny a subjektívnou pohodou. Sú to, podľa autorov, určujúce faktory pre poznávanie kvality života Európanov. Modul si kladie za cieľ prispieť k poznaniu kvality pracovného zaradenia a sociálnej kohézie kombinovaním „objektívnych“ indikátorov postihujúcich pracovné charakteristiky, štruktúru rodiny a úroveň sociálneho zabezpečenia a subjektívnych charakteristík, ako sú postoje a životná spokojnosť.

Základné výskumné otázky

- V akom vzťahu sú požiadavky moderného pracovného života v Európe a potreby rodinného života? Stimuluje vzrastajúca flexibilita ako pracovná charakteristika zvládanie dvojitej roly člena rodiny a pracovníka?
- Ako a do akej miery kombinovanie pracovného a rodinného života ovplyvňuje životnú spokojnosť? Ktoré pracovné a rodinné charakteristiky produkujú nespokojnosť a stres a ktoré podporujú zvládanie týchto nárokov?
- Ako ovplyvňujú moderné rodinné a pracovné štruktúry rodové vzťahy? Do akej miery sú príležitosti pre pracovnú kariéru žien a pre ich životnú spokojnosť závislé na rodinných povinnostiach v rôznych krajinách Európy? Existuje súvislosť týchto faktorov s klesajúcou mierou natality?
- V akom rozsahu národná politika umožňuje mužom a ženám zladit' pracovný a rodinný život?
- Ovplyvňuje sociálno-ekonomicky a etnicky podmienená nerovnosť v pracovných príležitostiach, pracovných podmienkach, sociálnu kohéziu? Majú isté sociálne skupiny problémy v plnom zapojení sa do života v občianskej spoločnosti? Vedie napätie medzi pracovnými a rodinnými povinnosťami k politickej apatii a problémom v sociálnej integrácii v znevýhodnených skupinách?
- V starších vekových skupinách máme záujem zistiť, či a v akom zmysle predchádzajúce pracovné a rodinné podmienky ovplyvňujú ich subjektívnu pohodu?

Modul je založený na prístupe, ktorý kladie hlavný dôraz na potrebu kombinovať „objektívne“ a subjektívne“ indikátory. Preto považuje za potrebné pokryť tak aktuálne podmienky (zdroje) a správanie na jednej strane, ako presvedčenia, preferencie a hodnoty jednotlivca na strane druhej. Základné informácie sa vzťahujú k pracovnému a rodinnému kontextu respondenta. Nepriamo sa informácie zisťujú aj partnerovi respondenta a jeho deťoch, ako aj o zamestnávateľovi.

Pre jednotlivca rodinné a pracovné vzťahy majú dôležitú časovú dimenziu. Subjektívna pohoda osoby a jej postoje sa neformujú iba pod vplyvom aktuálnych podmienok. Premietnutie týchto otázok na horizont celoživotnej perspektívy je rozhodujúcou charakteristikou takéhoto prístupu. Zber retrospektívnych dát, ktoré takúto analýzu umožňujú, je však, žiaľ, obťažný (kvôli problémom so zapamätaním) a časovo náročný. Existujú cesty, ako možno zachytiť v časových súvislostiach rozhodujúce životné udalosti (ako sú rozvod, nezamestnanosť, narodenie dieťaťa) s použitím malého počtu otázok. Modul sa o to pokúša vytypovaním obmedzeného počtu udalostí (ako je doba zamestnania u súčasného zamestnávateľa, celková doba bez práce, počet rokov manželstva a pod.).

Obsah modulu

a) Práca a zamestnanie

Zamestnanie a kvalita pracovného života majú veľký význam pre kvalitu ľudského života. Výskumy jasne ukázali, že povaha pracovných skúseností má významný vplyv na subjektívnu pohodu, fyzické zdravie, účasť na mimopracovných aktivitách a postojoch k spoločnosti. Napriek uvedenému nemáme dostatok informácií o rozdieloch medzi krajinami a o časových trendoch. Aspekty pracovnej spokojnosti obsahujú pracovné nároky a stres, dĺžku a charakter pracovnej doby, pracovnú kontrolu, profesionálny výcvik, kariéru a pracovnú bezpečnosť. Hodnota práce pramení v dlhodobých faktoroch, ako je charakter predchádzajúceho rodinného prostredia, predchádzajúcich zamestnaní, na skúsenostiach získaných na pracovnom trhu a špecifických národných/etnických kultúrnych vzorcoch.

Oblasti a indikátory:

Pracovný trh a pracovná pozícia: prvé zamestnanie, nezamestnanosť, materská dovolenka, skúsenosť s prácou popri zamestnaní a dočasným zamestnaním, trvanie súčasného zamestnania a zamestnanecký status.

Súčasný pracovný zaradenie: požadovaná kvalifikácia, požadovaná úroveň odbornej prípravy, autonómia, autorita, charakter pracovného vzťahu, psychologické a fyzické požiadavky, pracovná doba (vrátane nadčasov, cestovania, flexibility), príležitosti pre rozvoj zručností a spôsobilostí, perspektíva kariérového rozvoja, plat/príjmy, kolektívna reprezentácia, bezpečnosť.

Zamestnávateľ (nepriame informácie): veľkosť, vlastníctvo, typ produkcie, personálna politika.

Partner: ekonomická aktivita, postavenie na trhu práce, zamestnanie, oblasť hospodárstva, pracovná doba, plat/príjmy.

Ostatní dospelí v domácnosti: zamestnanecký status.

Pracovné hodnoty a preferencie: centralita hodnoty práce; preferencie týkajúce sa

charakteristik práce, pracovnej doby, veku odchodu do dôchodku; postoj k odborovej organizácii; kariérová orientácia.

Nezamestnaní a neaktívni: Všetky predchádzajúce otázky sa týkali aj týchto špeciálnych skupín. Okrem toho osobitne na túto časť respondentov sa orientujú otázky, týkajúce sa vzdelávacích príležitostí, prijatie podielu zodpovednosti za súčasný pracovný status a vnímanie sociálneho tlaku na zmenu stavu vecí.

b) *Rodina*

Úloha rodiny v kvalite života je neoddiskutovateľná. V celoživotnej perspektíve rodina predstavuje rozhodujúcu časť prostredia v ranom veku, ovplyvňuje proces socializácie v detstve a v období adolescencie sa podieľa rozhodujúcim spôsobom na formovaní identity. V dospelosti väčšina buduje vlastnú rodinu, čo súvisí s preberaním zodpovednosti za partnera, deti a vlastných starnúcich rodičov – zodpovednosti, ktorej výrazom je často plnohodnotné uplatnenie v práci. Pokiaľ rodina zohráva centrálnu úlohu pre ľudí v rôznych európskych krajinách, v miere a konkrétnych prejavoch možno predpokladať významné rozdiely.

Oblasti a indikátory:

Zloženie domácností a občiansky status.

Retrospektívna informácia o spolužití/manželstve, narodení detí, odchode z rodiny.

Normatívne presvedčenia o rodine, rodová deľba práce a vzťah medzi sférou práce a rodiny.

Preferencie a plány v oblasti fertility.

Domáce práce: rozsah v týždenných jednotkách a deľba práce.

Neformálna rodinná starostlivosť: týždenný rozsah opatery vlastných detí, starých alebo zdravotne postihnutých (respondentom alebo jeho partnerom); vnímaná potreba externej starostlivosti.

Pre rodiny s deťmi: organizácia starostlivosti o dieťa, nepriame informácie o dieťati (fyzické zdravie, zaškolenie), využitie materskej alebo otcovskej dovolenky.

Kvalita a spokojnosť s rodinným životom; časový stres, iné stresory, sociálna opora.

Tlak pri vyjednávaní o potrebných krokoch pri zabezpečení práce a rodiny. Spokojnosť s výsledkami.

Pre respondentov, ktorých deti už opustili domácnosť: sociálna a fyzikálna vzdialenosť, sociálna a ekonomická opora.

c) *Sociálne zabezpečenie/subjektívna pohoda*

Oblasti štúdia a indikátory:

Ekonomické zdroje: príjem a mzda, vybavenie domácnosti, veľkosť a štandard bytu, typ bývania, zdroje hotovosti, sociálne zabezpečenie.

Zdravotný stav: psychologická pohoda/ stres.

Životná spokojnosť: v rôznych oblastiach.

Sociálne vzťahy: sociálna opora, sociálna sieť, vnímaná sociálna integrácia/izolácia.

Charakteristika okolia bydliska: bezpečnosť, služby, kvalita škôl.

Osobné záujmy: presvedčenia, týkajúce sa úrovne ich uspokojovania.

Presvedčenia: o harmónii/konflikte osobných hodnôt a inštitucionálnych štruktúr (napr. demokracie, distribúcií príjmov a majetku, poskytovaní zabezpečenia).

MODUL 2: Zdravie a zdravotná starostlivosť v meniacej sa Európe

Modul pripravila skupina pod vedením S. Kooikera v zložení: J. Kragstrup, E. Holme Hansen, N. Britten, A. M. Oltarzewska. Zameriava sa na vzájomné vzťahy systémov poskytovania zdravotných služieb a postojov ľudí k zdraviu a chorobe. Návrh vychádza z predchádzajúcich skúseností a výskumných zistení autorov modulu (napr. Britten, Ukoumunne, & Boulton 2002; Hansen, Holstein, Due & Currie, 2003; Kooiker, 1996). Dôležitou charakteristikou krajín EU je poskytovanie zdravotnej starostlivosti pod gesciou štátu, aj keď, pravda, sú veľké rozdiely v konkrétnej forme poskytovania týchto služieb. Rozsah a spôsob poskytovania starostlivosti samozrejme vplyva na postoje ľudí k vlastnému zdraviu i službám, ktoré sú im ponúkané.

Na základe zovšeobecnenia týchto skúseností možno uviesť, že ambulantná zdravotná starostlivosť je najčastejšou odpoveďou občanov európskych krajín v prípade ochorenia. Rezultátom týchto návštev býva v 50 – 80% prípadov predpísanie liekov. Vyhľadávanie druhu (typu) služby je výsledkom komplikovaného vzájomného pôsobenia faktorov identifikovateľných na strane poskytovateľov i na strane prijímateľov týchto služieb. Tieto faktory nie sú len ekonomickej, ale aj sociálnej a kultúrnej povahy.

Štruktúra modulu

Pojem zdravia:

Zdravie znamená pre rôznych ľudí rôzne veci. Porovnanie „subjektívneho zdravia“ v rôznych európskych krajinách (viď Eurostat: *Self-reported health in the European Community*) poukázalo na rozdiely, ktoré nemožno vysvetliť len rozdielnou mierou chorobnosti. Skoršie výskumy, realizované v 70. a 80. rokoch, ktoré používali otvorené otázky, sa zameriavali na spôsob, akým ľudia definujú zdravie (D’Houtaud, Field, 1984; Blaxter, 1990). V neskoršej štúdii boli zoskupené do menšieho počtu kategórií (Furer, 2001). Vychádzajúc z týchto prác, v module bolo použitých niekoľko konceptov na definovanie zdravia (dobré zdravie ako 1. pocit dostatku energie, 2. nerozmýšľať o chorobe, 3. minimálne navštevovať lekára, 4. byť schopný/á zvládať životné problémy).

Význam zdravia:

Aké dôležité je zdravie v porovnaní s inými aspektami života (prácou, rodinou, príjmom atď.). SCP v Holandsku má tradíciu v longitudinálnom meraní preferencie hodnôt. Hodnota zdravia rapídne vzrastala od roku 1966 a je považovaná za najdôležitejšiu hodnotu u viac ako 60% holandskej populácie (Kooiker & Mootz, 1996).

Pojem choroby:

Aké vážne musia byť symptómy, aby boli považované za chorobu? V postindustriálnej spoločnosti sa objavili mnohé nové kategórie onemocnení, ktoré sa v „tradičných“ spoločnostiach nevyskytovali. Čo ľudia v rôznych krajinách považujú za onemocnenie?

Pojem lieku:

Kedy sa produkt považuje za liek? Počet medikamentov s označením „len na lekársky predpis“ vzrastá. Podoba medikamentu (tabletky, masť, čaj atď.) má nejaký vplyv?

Postoje k liekom:

Obsahujú preferenciu prírodných produktov, moderných a generických medikamentov, názory a skúsenosti na vedľajšie efekty liekov a pod.

Užívanie liekov:

Existujú veľké rozdiely v spôsoboch konzumácie liekov nielen medzi krajinami a kultúrami, ale aj medzi rôznymi skupinami v jednej krajine (Fainzang, 2001; Whyte, Van der Geest and Hardon, 2002). Je možné, že v Európe existujú 'farmako-centrické' kultúry.

Očakávania, týkajúce sa zdravotnej starostlivosti:

Aj v tejto oblasti možno očakávať rozdiely medzi európskymi krajinami, čo je objektívne podmienené rôznym systémom a štruktúrou poskytovaných služieb (Grol, Wensing et al., 1999). Tieto očakávania možno zistiť jednoduchým zoznamom výrokov. Skúsenosti ukázali, že takáto metodika má vysokú mieru vnútornej konzistencie a je dobrým prediktorom užívania predpísaných liekov (na recept) (Kooiker, 1996).

Sociálna vzdialenosť:

Vnímaná sociálna vzdialenosť pacienta a lekára môže mať priamy vplyv na spokojnosť pacienta i na jeho ústretovosť pri plnení inštrukcií ošetrojúceho lekára. Ústretovosť môže súvisieť v vnímanou legitimitou autority (Stevenson, Britten, Barry, Bradley & Barber, 2002).

Správanie v chorobe:

Správanie respondenta v situácii prítomnosti symptómov choroby nesie znaky prevládajúcich skriptov/schém reagovania.

MODUL 3: Ekonomická morálita v Európe – trhová ekonomika a občianstvo

Modul pripravila skupina pod vedením S. Karstedta v zložení: S. Farrall, A. Stoyanov, K. Bussmann, G. Skapska. Základným zameraním modulu je hodnotenie a komparácia úrovne ekonomickej morality v európskych krajinách. Vychádza z predpokladu, že v trhovej ekonomike rola a identita spotrebiteľa má priamy vzťah k role občana, a v dôsledku toho skúsenosti, ktoré človek získava v trhovom prostredí, ovplyvňujú jeho postoje k fungovaniu spoločenských inštitúcií.

Konkrétna podoba modulu vychádza zo skúseností, získaných v komparatívnom výskume financovanom Volkswagen Foundation a realizovanom v Anglicku, Walese a Nemecku (jeho západnej i východnej časti).

Jadro metodiky tvoria premenné „diskriminácia spotrebiteľa a porušovanie práv spotrebiteľa“ a údaje takto získané majú umožniť pohľad do aktuálneho stavu normatívnych presvedčení (legálnych i morálnych) týkajúcich sa spotrebiteľského správania vo formujúcom sa európskom trhovom prostredí.

Modul súčasne vychádza z dvoch teoretických koncepcií. Prvou je „Nová inštitucionálna ekonomika“ (North, 1981) a zameriava sa na vysvetlenie vzájomných vzťahov kultúrnych,

inštitucionálnych a normatívnych činiteľov trhu a spotreby. Rôzne podoby privatizácie služieb štátu v rôznych krajinách vyprodukovali rôzne podoby mixu privátnych a štátnych služieb občanom. Spotrebiteľia teda vnímajú sami seba ako konzumentov rôznych subjektov poskytujúcich služby. Po druhé, model sústreďuje pozornosť na oblasť normatívnych vzorcov spoločnosti. Vychádza z teórie a výskumu zmeny hodnôt (Klages, 1984, Inglehart, 1997) a predpokladá, že spoločnosti založené na trhovom princípe a spotrebiteľskom správaní charakterizuje špecifická konfigurácia hodnôt, kladúca dôraz na rovnosť, autonómiu (princíp trhu) a individualizáciu (spotreby). V dôsledku toho normatívne presvedčenia a na nich postavené habituálne prejavy správania v prostredí trhu vplývajú aj na ostatné oblasti sociálneho života.

Najdôležitejšou zaznamenanou zmenou uplynulých desaťročí je posun od normatívnych vzorcov zdôrazňujúcich normy povinnosti (ústretovosti vo vyhovení normatívnym požiadavkám) k normám akcentujúcim autonómiu v rozhodovaní a voľby podľa situácií a príležitostí (Inglehart, 1997, Karstedt, 1999b). Prejavy individuálnej autonómie a identity tvoria jadro moderných vzorcov spotrebiteľského správania. Suverenita konzumenta sa propaguje a spotrebiteľia (a obchod) sú stimulovaní k využívaniu príležitostí, ktoré sa ponúkajú. Toto samozrejme ovplyvňuje normatívne presvedčenia a návykové formy správania v trhovom prostredí i mimo neho a spúšťa dynamický proces, ktorý podľa autorov možno opísať nasledovnými „bludnými kruhmi“:

- Individuálna autonómia a suverenita uplatňovaná v normatívnej sfére zvyšuje pravdepodobnosť zapojenia sa do neférových a nezákonných praktík. V dôsledku toho erózia dôvery dodržiavania dohodnutých pravidiel prevládne v celej sfére spotreby, čo vyvolá zvýšenie požiadaviek na ďalšie pravidlá a reguláciu.
- Tlaky na spotrebiteľov, aby využili ponúkajúce sa príležitosti individuálne, rozkladajú morálne záväzky nepodvádzat', konať férovo a na požiadanie poskytnúť pravdivú informáciu. Spotrebiteľia v dôsledku toho nadobúdajú presvedčenia, že sa zvyšuje miera ich šikanovania a zavádzania.
- Úsilie vlády a obchodu zaoberať sa takýmito nezákonnými a neférovými praktikami produkuje zvýšenú tvorbu ďalších detailnejších pravidiel v záujme efektívnejšej regulácie, ktoré sú pre spotrebiteľa často nepochopiteľné alebo „nepoznatelné“. To v konečnom dôsledku znižuje legitimitu noriem a morálnych záväzkov a vytvára pohnútky pre obchádzanie takýchto záväzkov.

Dynamika týchto troch popísaných kruhov vytvára špecifický hybrid normatívnej klímy a habituálnych vzorcov, ktoré miešajú tradície tieňovej ekonomiky s hodnotami spotrebiteľskej suverenity a autonómie.

Základné výskumné otázky

- a) Aký je výskyt prejavov šikanovania spotrebiteľa a výskyt nezákonných, neférových a korupčných praktík a akým je ich vzájomný vzťah?
- b) Aká je súvislosť medzi obavou, že sa osoba stane obeťou takýchto praktík, a aktuálnou skúsenosťou a ako tieto skutočnosti ovplyvňujú všeobecnú dôveru v trh?

- c) Aký vplyv majú normatívne presvedčenia na zapojenie sa do nezákonných alebo neférových praktík a na postoje, týkajúce sa pravidiel, zákonov a morálnych záväzkov?
- d) Aký vzťah majú tieto nezákonné a všeobecne neetické praktiky, normatívne návyky a skúsenosti k ponímaniu konceptov trhu, ekonomiky a občianstva?

Štruktúra modulu

- *Šikanovanie a strach zo šikanovania (victimisation).*
Šikanovanie autori definujú ako udalosť, ktorej dôsledkom sú ujmy, škody alebo obťažovanie, prameniace z nezákonných a neférových trhových praktík. Tieto pojmy sú v module operacionalizované sériou položiek, ktoré sa obracajú na respondenta s otázkou, ako často bol/a obeťou takýchto praktík.
- *Porušovanie pravidiel a zámer porušiť pravidlá.*
Autori ich chápu ako konanie (zámer konať) spôsobom, ktorý možno definovať ako zapojenie sa do neférových, nezákonných a nelegitímnych transakcií.
- *Morálna ekonomika.*
Vyjadruje mieru presvedčenia občanov, že moderný trh sa postupne stáva miestom korupcie, vykorisťovania, nespravodlivosti. Pojem teda kladie dôraz na zmeny trhového prostredia a posúdenie súladu týchto zmien s očakávaniami občanov, ako by trh fungovať mal.
- *Právny cynizmus a morálny záväzok.*
„Právny cynizmus“ sa definuje ako miera presvedčenia jednotlivca, že právne normy neplatia a/alebo že sa nevyužívajú v praxi. Morálny záväzok sa definuje ako presvedčenie jedinca, že morálne záväzky sa majú dodržiavať (majú prednosť) aj v prípadoch, keď protirečia osobným záujmom a okamžitým ziskom.
- *Osobný záujem.*
Pojem osobný záujem sa využíval pri štúdiu postojov týkajúcich sa realizácie autonómie, individualizácie na trhu. Jeho operacionalizovaná podoba bola použitá vo Weigelovej Scale of Egoism (1999) a tiež v Haganovom (1999, 2000) ponímaní hierarchického osobného záujmu. Definuje sa ako miera, v akej sa jednotlivec snaží „byť víťazom“ a vnútorným obsahom sú manipulatívne praktiky, machiaveliánstvo.
- *Dôvera a férovosť.*
Dôvera v inštitúcie sa v module chápe ako miera dôveryhodnosti inštitúcií v optike respondenta, prejavujúca sa v dodržiavaní pravidiel fair play a kompetentnosti.
- *Siete opory a poznania.*
Pojem obsahuje charakteristiky, ktoré popisujú rozsah, v akom sú ľudia zakotvení, nachádzajú sociálnu oporu v sociálnych sieťach, ktoré poskytujú informácie, ako sa vyhnúť nekalým trhovým praktikám, resp. ako takéto praktiky naopak využívať vo svoj prospech. Tieto „siete poznania“ fungujú medzi priateľmi, kolegami, rodinnými príslušníkmi a susedmi a poskytujú informácie a návrhy, ako obchádzať pravidlá a nájsť medzery.

TERÉNNY VÝSKUM

Zber empirických dát v 2. kole ESS bol plánovaný na obdobie september – december 2004. Centrálny koordinačný tím projektu kládol veľký dôraz na to, aby sa údaje od respondentov získavali v stanovenom období (viď Specification for participating countries, 2003), teda vo všetkých účastníckych krajinách v tom istom čase. Vychádzalo sa pritom zo skúsenosti, že údaje v sociálnych výskumoch môžu ovplyvniť významné spoločenské a politické udalosti globálneho (medzinárodného) charakteru. Samotný výskum v jednotlivých krajinách začínal sústreďovaním údajov o významných spoločenských a politických udalostiach, podľa požiadavky dva týždne pred kontaktovaním prvých respondentov.

Záznamy o významných spoločenských a politických udalostiach (*Event reporting*)

Uvedená oblasť činnosti národných tímov bola riadená dokumentom *Event reporting guidelines* (Stoop, 2004). Základným východiskom bolo konceptuálne vymedzenie „udalosti“, ktorá sa má zaznamenať. Môžu to byť prípady, keď udalosť možno ohraničiť jasne v čase a priestore (víťazstvo národného športového tímu na majstrovstvách Európy alebo sveta), ale aj také, u ktorých urobiť takéto ohraničenie nie je možné (politické škandály, obdobie pred voľbami a po nich). Niektoré udalosti prinášajú so sebou sériu subudalostí (dlhotrvajúce medzinárodné konflikty), a preto je ťažké explicitne definovať jednotku analýzy. V citovanom dokumente sa uvádza zoznam typických príkladov:

- voľby (celoštátne alebo regionálne), vrátane ľudového hlasovania a referenda,
- uvedenie do funkcie, odvolanie či rezignácia politicky významnej osoby,
- zmeny vlády v zmysle ukončenia činnosti starej, započatia činnosti novej alebo zmeny jej zloženia,
- významné zmeny zákonov,
- štrajky, demonštrácie,
- teroristické akty,
- udalosti týkajúce sa etnických menšín, azylantov a ostatných imigrantov,
- udalosti týkajúce sa národnej ekonomiky a trhu práce,
- politické a ekonomické škandály,
- podvody (politikov, organizácií, firiem ale i verejnosti),
- spoločenské udalosti celonárodného významu (od sobášov celebrit až po športové šampionáty),
- zdravotné otázky (epidémia chrípky),
- rodinné záležitosti,
- kriminálne činy (únosy, lúpeže),
- katastrofy (prírodné i ako dôsledok ľudskej aktivity),
- medzinárodné konflikty, ktoré majú vnútroštátny dopad,
- významné medzinárodné udalosti, ktoré oslovili verejnú mienku v krajine.

Záznamy o spoločenských a politických udalostiach sa pripravovali v týždennom intervale (začali 2 týždne pred štartom zberu dát a končili týždeň po realizácii terénneho výskumu), na základe monitorovania najsledovanejších a najvplyvnejších denníkov v krajine.

Príklad záznamu o udalostiach:

Event data reporting, ESS 2, 1. 11 – 7. 11. 2004, Slovak Republic

Name	A commercial campaign of retirement companies ensued
Category	Event concerning the national economy
Short description	On Monday, 1 st of November the largest commercial campaign in history of Slovakia begun. Eight companies which obtained a license to manage retirement savings began officially offering their services. This campaign on which also the Government participates should last till June 2006, a date when interested parties should decide whether they enter or not the second pillar of retirement security. Till the stated date individual custodians have to gain at least fifty thousand clients each. It is expected that to promote this campaign will cost a record amount of 700 millions Sk.
Timing	2. – 3. 11. 2004
Coverage	All national newspapers, TV, radio
Source	SME 2. 11. 2004 Retirement companies are inviting SME 2. 11. 2004 Retirement custodians have already start up Pravda 3. 11. 2004 Conditions of voluntary retirement saving Pravda 3. 11. 2004 Saving in retirement custodial companies
Web link	
Link to questionnaire	
Possible effect on fieldwork	
Additional information	

Name	An appeal addressed to Minister of Culture to resign
Category	politics
Short description	Thirteen non-governmental artistic associations challenged the Minister of Culture Rudolf Chmel to resign. They deemed him to be responsible for dysfunctional grant system, of which only 35% of funds was drawn till the first half of October. The requests, however, must be drawn in full till the end of the calendar year. Minister, in his response, is judging described initiative to be a political pressure generated against the process of transformations.
Timing	5. 11. 2004
Coverage	All national newspapers, TV, radio
Source	SME 5. 11. 2004 Independent: Grants are late, let Chmel leave Pravda 5. 11. 2004 Independent artists ask the head of a minister
Web link	
Link to questionnaire	
Possible effect on fieldwork	
Additional information	

Name	Price control in Slovnaft
Category	Events concerning the national economy
Short description	The Ministry of Finance started to control the price policy of Slovnaft company, which is a dominant seller of fuel in Slovakia. The aim of the control is to determine if the Slovnaft company does violate the policy of fuel by its price, existing legislative and does not abuse its dominant position in the market. The price policy of Slovnaft is long lastingly criticized namely by transport companies, which call attention to the fact, that Slovnaft sells a fuel in the domestic market for higher prices as in abroad.
Timing	5. 11. 2004
Coverage	All national newspapers
Source	Pravda 5. 11. 2004 Financial resort will check the prices of Slovnaft SME 5. 11. 2004 The inspection will flash about the prices of Slovnaft Pravda 6. 11. 2004 Slovnaft domination The Slovak Spectator Slovnaft surrenders to audit
Web link	http://www.slovakspectator.sk/clanok.asp?vyd=2004044&cl=17835
Link to questionnaire	
Possible effect on fieldwork	
Additional information	

List prvého kontaktu (*Advance letter*)

Prvou informáciou o konaní ESS, jej zameraní a fakte, že sa stal členom výberového súboru, bol pre respondenta list prvého kontaktu. Na základe skúseností z prvého kola Centrálny koordinačný výbor vypracoval iba všeobecnú štruktúru a ponechal na národných tímoch znenie listu. Z hľadiska podpory realizácie terénneho výskumu bolo podstatné, aby:

- respondent získal základnú informáciu o projekte a jeho zameraní ešte pred prvou návštevou anketára,
- boli jasne identifikovateľné kľúčové organizácie, zabezpečujúce projekt na medzinárodnej a národnej úrovni,
- boli zrejmé požiadavky, kladené na respondenta po jeho vyjadrení, že sa výskumu zúčastní.

Vzor listu prvého kontaktu:

Vážený / vážená p.

Európsky prieskum spoločnosti 2004 (European Social Survey)

Dovoľujeme si Vám oznámiť, že ste boli náhodným výberom vybraný/á z národného registra obyvateľov ako respondent do celoeurópskeho prieskumu zvaného „*Európska sociálna sonda 2004*“. European Social Survey je garantom prieskumu, národným koordinátorom je Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied a realizátorom tohto prieskumu je marketingová agentúra Markwin, s. r. o. Daný prieskum sa týka toho, čo si ľudia myslia o rôznych dôležitých otázkach týkajúcich sa Slovenska. Prieskum súbežne prebieha v 24 krajinách celej Európy a pomôže nám pochopiť, či majú ľudia v rôznych krajinách podobné alebo odlišné názory a presvedčenia. Výskum je financovaný zo slovenských aj európskych zdrojov.

Požiadame Vás o vyplnenie dotazníka obsahujúceho otázky, na ktoré nie sú potrebné žiadne špeciálne vedomosti a vzdelanie. Cieľom tohto prieskumu je získať reprezentatívny obraz o ľuďoch žijúcich na Slovensku. Preto Vás nemôže nikto nahradiť. Všetky informácie, ktoré nám poskytnete, sú anonymné a nikdy sa nebudú spájať s Vaším menom alebo adresou.

Väčšina ľudí, ktorí sa štúdiu zúčastňujú, to považuje za zaujímavú a príjemnú skúsenosť a dúfame, že pre Vás bude tiež takáto. V priebehu mesiacov október a november Vás navštívi anketár, ktorý sa Vám preukáže Preukazom anketára, občianskym preukazom a týmto listom. Vyplnenie dotazníka trvá za prítomnosti anketára približne 1,5 hodiny. Vašu spoluprácu odmeníme nákupnou poukážkou platnou v sieti predajní Jednota.

Ak by ste potrebovali o prieskume ďalšie informácie, zavolajte na dole uvedené telefónne číslo.

Vopred Vám ďakujeme za spoluprácu.

.....

Agentúra zabezpečujúca zber empirických dát

Výber agentúry sa uskutočnil formou verejnej súťaže. Po jej ukončení bola s vybranou agentúrou (MARKWIN, s. r. o. – podľa údajov časopisu Trend bola v roku realizácie terénneho výskumu na 8. – 9. mieste v SR podľa tržieb) podpísaná zmluva, ktorej znenie odobril Centrálny koordinačný tím ESS (CCT).

Vzápätí po podpise zmluvy agentúra realizovala pilotnú štúdiu k možnostiam a obmedzeniam realizácie terénneho výskumu. Cieľom bolo bližšie špecifikovať nároky, kladené použitou metodikou na respondentov, anketárov a krajských koordinátorov v rámci terénneho výskumu ESS. Pilotná štúdia priniesla hodnotné informácie tým, že sa zamerala na **a)** reakcie potenciálnych respondentov na dotazník, **b)** analýzu možností stimulácie respondentov pre vyplnenie dotazníka, **c)** postupy anketárov na zvládanie odmietnutia respondentmi.

Na základe všeobecných pravidiel ESS pre prácu s agentúrou a jej anketármi, ako aj výsledkov pilotnej štúdie, sa v priebehu septembra 2004 uskutočnilo školenie anketárov podľa krajov SR. Túto prípravu organizovali členovia národného tímu ESS za spoluúčasti krajských koordinátorov – pracovníkov agentúry. Školenie sa zameriavalo na splnenie troch cieľov:

- oboznámiť anketárov s požiadavkami projektu všeobecne a predovšetkým vo väzbe na výber vzorky a pravidiel kontaktu s respondentmi,
- pripraviť anketárov na prácu s metodikou (dotazník a odpovedové karty),
- informovať anketárov o organizácii terénneho výskumu (zmluvy, harmonogram, hlásenia, krytie nákladov a odmena).

Zber dát a všetky sprievodné aktivity (t. j. kontrola práce anketárov, ktorí osobne uskutočnili interview s respondentmi v mieste ich bydliska, osobné/telefonické kontaktovanie respondentov, ktorí absolvovali dotazník, vyzdvihnutie vyplnených dotazníkov od krajských koordinátorov, týždenné hlásenia o postupe prác pre CCT atď. v zmysle *Špecifikácie úloh pre 2. kolo ESS*) sa uskutočnili v čase, plánovanom a zmluvne zakotvenom pre realizáciu empirického výskumu, teda od 4. 10. 2004 do 28. 11. 2004. Keďže k plánovanému termínu ukončenia zberu dát nebolo zozbieraných ESS požadovaných minimálne 1500 kompletných dotazníkov, ale iba 1314, zber dát pokračoval ešte 10 dní a anketári sa sústredili na konverziu pôvodne skôr odmietavého (nie rezolútne odmietavého) stanoviska respondentov (v zmysle zásad výberu vzorky náhrada určených respondentov inými bola neprípustná). Počet vyplnených dotazníkov tak stúpol na 1512, čo je 64,2%-ná návratnosť (istý počet adries v čase realizácie výskumu nebol platný, preto sa percento ráta z nižšieho základu ako 2500). Podľa údajov CCT tím ESS v SR ukončil zber dát z 24 účastníckych krajín 2. kola ESS ako tretí v poradí (CCT poskytol túto informáciu na stretnutí národných koordinátorov ESS, konanom 28. 1. 2005 v Londýne).

Kontrola kvality

Priebežne počas realizácie terénneho výskumu bolo úlohou národného tímu ESS zabezpečiť kontrolu kvality práce agentúry a jej anketárov. Konkrétne to bolo realizované logickou kontrolou dotazníkov (vyplnenie dotazníka a či odpovede majú logickú konzistenciu) a náhodnou kontrolou 10% respondentov, ktorí s účasťou na projekte súhlasili, zároveň 10% z celkového počtu tých, ktorí s vyplnením dotazníka nesúhlasili a tiež 10% adries, na ktorých sa poľa informácie anketárov vybrané osoby nenachádzali (tzv. *non-contacts*).

Opatrenia zamerané na získavanie respondentov pre spoluprácu

(*Response rates enhancement*)

Projekt ESS si kladie za cieľ splnenie vysokých metodologických štandardov a v súlade s tým aj vysokú návratnosť dotazníkov vyplnených respondentmi. Podľa špecifikácie pre druhé kolo ESS mala dosiahnuť úroveň 70%. Keďže projekt v žiadnom prípade **neumožňuje substitúciu** respondenta (teda nahradenie jedného náhodne vybraného respondenta iným, s podobnými charakteristikami), stáva sa v tomto bode senzitívnejším na získavanie respondentov pre spoluprácu.

Existujú tri zdroje produkujúce zníženie response rates:

- osoby, ktoré v čase realizácie terénneho výskumu pre nejaký dôvod nebolo možné kontaktovať (chybná adresa, resp. na adrese sa osoba dlhodobo nezdržiava z rôznych dôvodov, napr. práca v zahraničí, choroba spojená s dlhodobou hospitalizáciou, výkon trestu, prípadne úmrtie),
- osoby, ktoré jednoznačne a opakovane odmietli účasť na výskume,
- ostatné neodpovedajúce osoby – ktoré neodmietli účasť, ale pre svoj zdravotný stav alebo jazykové problémy nie sú schopné vyplniť dotazník.

Na základe poznania (Groves et al., 2002) i skúseností z prvého kola ESS boli opatrenia (Enhancing response rates, 2004) orientované do troch oblastí. Prvou z nich bola **práca s anketármi**. Vo všeobecnosti platí, že skúsenejší anketári vedia efektívnejšie získavať respondentov pre spoluprácu. Zároveň kvalitné školenie môže priamo prispieť k obohateniu skúseností anketárov. Na druhej strane, rozsah požadovanej práce v definovanom čase má negatívny dopad na jej kvalitu, preto v rámci ESS sa určila „pracovná jednotka“ 24 respondentov, pričom jeden anketár by nemal získať kontrakt od agentúry na viac ako dve pracovné jednotky (48 respondentov). Odmena anketárov by mala byť závislá nielen na množstve, ale aj na kvalite odvedenej práce. Celý proces terénneho výskumu a všetky aktivity sú podrobne monitorované. Národný tím po dohovore s agentúrou pripravuje týždenné odhady (čo sa urobí) a spracúva týždenné hlásenia. Takto je celý proces pod priamou kontrolou CCT a umožňuje prijať opatrenia včas.

Podiel osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať (non-contacts), sa snaží CCT ohraničiť na úrovni 3%. Pochopiteľne, kľúčovú úlohu tu majú objektívne faktory, ale stanovenie hranice má aj psychologický efekt a sleduje cieľ motivovať agentúru a jej anketárov k zvýšeniu úsilia pri vyhľadávaní respondentov aj v situácii, že sa na udanej adrese nenachá-

dzajú. Iným aspektom regulovania aktivít agentúry v tejto oblasti je stanovenie pravidiel pre kontakt s respondentom. Všeobecne možno povedať, že zmoženie pokusov o kontakt s respondentom v rôznom čase zvyšuje pravdepodobnosť úspechu. Vychádzajúc z tohto poznania, v špecifikácii úloh pre 2. kolo ESS bolo stanovené, že anketári sa majú pokúsiť o osobný kontakt minimálne 4-krát, kým označia kontakt ako nedosažiteľný. Pritom minimálne jedna návšteva by sa mala uskutočniť podvečer a jedna cez víkend. Pokiaľ je potrebné uskutočniť viaceré návštevy, mali sa rozložiť do obdobia dvoch týždňov. Anketári boli pod stálou kontrolou v tom zmysle, že viedli záznam o kontakte, kde registrovali deň, čas a výsledok pokusu o kontakt s respondentom. Vyžadovanou formou bol osobný kontakt. Tam, kde určeným spôsobom výberu vzorky boli k dispozícii mená a adresy osôb a aj telefonický kontakt, pripúšťal sa dohovor dátumu a času stretnutia respondenta s anketárom telefonicky. Aby sa zabezpečil dostatočný časový priestor pre terénny výskum, CCT stanovil minimálnu dobu jeho trvania na periódu 4 týždňov.

Napokon úsilie o **minimalizovanie odmietnutia** účasti respondenta bolo treťou oblasťou opatrení CCT. Popri už spomínanom liste prvého kontaktu (*advance letter*), ktorý obdržal respondent približne týždeň pred návštevou anketára, to bolo odporúčanie motivovať respondenta incentívami (drobný darček, suvení, nákupná poukážka a podobne). Dôležitou aktivitou v tejto oblasti bola snaha o zmenu „prvého spontánneho odmietnutia“. Kľúčovým prvkom tu bolo rozpoznanie toho, či odmietavá odpoveď respondenta znamená kategorické „nie“ (*hard-refusals*) alebo podmienené „nie“ (*soft-refusals*), teda existuje ešte priestor pre vyjednávanie a persúáziu.

Záznam o kontakte (*Contact forms*)

Tvoril súčasť metodiky, bol vypracovaný v predpísanom formáte (*Contact forms*, 2004) a úlohou anketára bolo vypísať ho po každej vykonanej návštevke respondenta.

ZÁZNAM O KONTAKTE

Dodatočné údaje o respondentovi:

--

Identifikácia respondenta (číslo):

--

Meno respondenta:

--

Telefónne číslo respondenta:

--

odmietol nemá číslo

Návštevy	Číslo/Meno anketára
1 ->	
... ->	
... ->	
... ->	

ZÁZNAM O NÁVŠTEVÁCH

(Návšteva = každý pokus o zastihnutie respondenta/domácnosti)

Návšteva č.	1. Dátum dd/mm	2. Deň v týždni	3. Čas Vo formáte 24 hodín	4. Typ návštevy 1 = osobná návšteva 2 = telefonát 3 = osobná návšteva ale iba cez domáci telefón/cez dvere 4 = informácia prostredníctvom agentúry	5. VÝSLEDKY návštevy 1 = Vyplnený celý dotazník 2 = Čiastočne vyplnený dotazník 3 = Kontakt s niekým, neviem, či to bol respondent, ktorého sme chceli 4 = Kontakt s respondentom, ale bez vyplňania dotazníka 5 = Kontakt s niekým iným ako respondentom 6 = Žiaden kontakt 7 = Neplatná adresa (neobývané, inštitúcia, ...)
1	/		:		
2	/		:		
3	/		:		
4	/		:		
5	/		:		
6	/		:		
7	/		:		
8	/		:		
9	/		:		
10	/		:		

Poznámky anketára ak výsledok návštevy je kód:

6. VÝSLEDOK KONTAKTU, IBA AK BOL KONTAKT, ale NEVYPLŔNAL SA DOTAZNÍK										
	Návšt. 1	Návšt. 2	Návšt. 3	Návšt. 4	Návšt. 5	Návšt. 6	Návšt. 7	Návšt. 8	Návšt. 9	Návšt. 10
1. Stretnutie → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Odmietnutie zo strany respondenta → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Odmietnutie prostredníctvom zástupcu → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Odmietnutie. Nevie, či od respondenta → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Respondenta nie je možné zastihnúť/ nebude doma až do/..... → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Respondent je mentálne alebo fyzicky neschopný zúčastniť sa → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Respondent zomrel → KONIEC	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Respondent sa odsťahoval z krajiny alebo na neznáme miesto → KONIEC	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Respondent sa odsťahoval, stále je v krajine → 13	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jazyková bariéra → 6b	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Iné	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

6b v prípade jazykovej bariéry: Akou rečou hovorí respondent?
→ N1, s. 5

AK ODMIETOL (kód 2 alebo 3 pri otázke 6)			
7. Odmietnutie sa vyskytlo pri návšteve číslo (vyplňte)	Návšteva	Návšteva	Návšteva

8. DÔVOD ODMIETNUTIA ? (označte všetko, čo sa hodí)			
1 Zlé načasovanie (napr. chorý, deti, ...), inak zaneprázdnený (napr. návšteva)	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 Nemám záujem	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 Neviem dost/nič o danej téme, príliš náročné pre mňa	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 Strata času	☐ 4	☐ 4	☐ 4
5 Plytvanie peňazí	☐ 5	☐ 5	☐ 5
6 Zasahuje mi do súkromia / Nepodávam osobné informácie	☐ 6	☐ 6	☐ 6
7 Nikdy sa nezúčastňujem na prieskumoch	☐ 7	☐ 7	☐ 7
8 Príliš často som sa zúčastňoval na prieskumoch	☐ 8	☐ 8	☐ 8
9 Neverím prieskumom	☐ 9	☐ 9	☐ 9
10 Mám zlé predchádzajúce skúsenosti	☐ 10	☐ 10	☐ 10
11 Nepáči sa mi téma	☐ 11	☐ 11	☐ 11
12 Respondent odmieta, pretože partner/rodina nedáva súhlas na spoluprácu	☐ 12	☐ 12	☐ 12
13. Iné:	☐ 13	☐ 13	☐ 13
9. Váš vlastný odhad toho, ako bude pravdepodobne daný respondent spolupracovať v budúcnosti:			
1 URČITE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 PRAVDEPODOBNE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 MOŽNO bude v budúcnosti spolupracovať	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 BUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 4	☐ 4	☐ 4
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8	☐ 8	☐ 8
10. Čo myslíte, koľko má respondent rokov?			
1 Pod 20	☐ 1		
2 Od 20 do 39	☐ 2		
3 Od 40 do 59	☐ 3		
4 60 alebo viac	☐ 4		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		
11. Respondent je			
1 Muž	☐ 1		
2 Žena	☐ 2		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		

→ Chod' na N1, s. 5

BEZ VÝSLEDKU

IBA AK ADRESA BOLA NEZISTITEĽNÁ, BOLA V INŠTITÚCII ALEBO NEOBÝVANÁ

12. SITUÁCIA (=Bez výsledku)

- 1 Opustený alebo zbúraný dom/adresa
- 2 Nepostavené/ešte neobývateľné
- 3 Adresa sa nedá nájsť, adresa nie je úplná
- 4 Adresa nie je určená na bývanie: len kancelárie/výrobné priestory
- 5 Adresa nie je domáca: Respondent je v inštitúcii
(domov dôchodcov, nemocnica, kasárne, kláštor, ...)
- 6 Na adrese nik nebyva (prázdno, druhé bydlisko, prechodná,...)
- 7 Iné (*prosím uveďte podrobnosti*)

.....
.....

→ **KONIEC**

IBA AK SA RESPONDENT PREŠTAHOVAL a je stále v krajine

13. Nová adresa

- 1: Nová adresa je:
Ulica: Číslo:
Mesto: PSC:
Krajina: → **Chod' na 14**
- 2: Je v inštitúcii → **KONIEC**

14. Je táto nová adresa stále vo vašej anketovej oblasti?

- 1 Áno → Preskočte N1, pokúste sa zastihnúť respondenta na tejto novej adrese, vyplňte to ako novú „návštevu“
- 2 Nie → **KONIEC**

FORMULÁR NA CHARAKTERISTIKU OKOLITÉHO PROSTREDIA

PRE KAŽDÚ ADRESU VYPLŇTE IBA JEDEN FORMULÁR

N1. V akom type domu žije respondent?

1 Farma

Samostatná obytná jednotka

2 Samostatný rodinný dom

3 Dvojdom

4 Átriový domček

5 Jedna obytná jednotka v budove s iným účelom (vo firme)

Viac obytných jednotiek :

6 Bytový dom, byt

7 Študentské domovy, izby

8 Domov dôchodcov

Iné:

9 Obytný prives alebo loď

10 Iné:.....

88 Neviem

N2. V akom fyzickom stave sú budovy alebo obydlia v tejto oblasti?

1 Vo veľmi dobrom stave

2 V dobrom stave

3 V uspokojivom stave

4 V zlom stave

5 Vo veľmi zlom stave

N3. Aké je časté, že v blízkom okolí sú na ulici odpadky?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

N4. Aký častý je vandalizmus, graffiti alebo úmyselné poškodzovanie majetku?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

Týždenné hlásenia (*Progress reports*)

Agentúra vo vzťahu k národnému koordinátorovi projektu ESS a tento vo vzťahu k CCT pripravili v čase realizácie terénneho výskumu týždenné hlásenia (Progress reports, 2004). Tieto hlásenia, ktoré boli vždy v písomnej podobe, mali za cieľ umožniť monitorovanie celého procesu zberu dát a prijatie včasných opatrení v prípade, napr. že sa predpokladaný harmonogram nedarí dodržať, že sú výrazné odchýlky v práci jednotlivých anketárov resp. skupín anketárov (napr. podľa lokality) a pod.

Povinný minimálny obsah týždenného hlásenia obsahoval:

- celkový počet respondentov vo vzorke,
- počet kompletne vyplnených dotazníkov,
- počet respondentov, ktorí doposiaľ neboli oslovení,
- počet odmietnutí,
- počet osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať,
- počet osôb, ktoré neboli schopné vyplniť dotazník.

Na základe uvedených informácií sa môže v ľubovoľný okamih určiť návratnosť dotazníkov (response rate) podľa vzorca:

$$RR = \frac{\text{Počet vyplnených dotazníkov}}{\text{Počet osôb vo vzorke mínus osoby nespôsobilé vyplniť dotazník}}$$

Ďalšie doplnkové informácie, ktoré môžu slúžiť národnému koordinátorovi pre organizovanie práce svojho tímu a agentúru, ale nevyžadované (pochopteľne ani neodmietané) CCT:

- počet rozpracovaných dotazníkov (vzhľadom na rozsiahlosť metodiky sa stáva, že respondent si želá vyplniť dotazník s anketárom na viac ako jedno sedenie),
- informácie v hlavných ukazovateľoch podľa regiónu, demografických premenných a anketárov,
- informácie o počte a type vyplnených doplnkových dotazníkov,
- informácie o kontrole kvality,
- informácie o rozhodných („hard“) a podmienených („soft“) odmietnutiach.

Práca s dátami (*Data protocol*)

Empirické dáta sú v projekte ESS hlavným cieľom aktivity národných tímov, ktoré potom slúžia pre potreby všetkých záujemcov bez obmedzenia. To platí pravda za splnenia predpokladu, že boli získané stanoveným postupom, v stanovenom čase a v požadovanej kvalite. Všetky aktivity s tým súvisiace upravuje cca 100-stránkový dokument pod názvom *Data Protocol* (2004), z ktorého pre účely tohto textu vyberáme len niekoľko základných informácií.

Úlohou národných tímov je pripraviť dáta v predpísanom formáte a zabezpečiť ich deponovať v archíve ESS, ktorý je prístupný pre užívateľov cez hlavnú stránku ESS (<http://www.europeansocialsurvey.org/>) alebo cez stránku správcu archívu NSD, Norwegian So-

cial Science Data Services (<http://essdata.nsd.uib.no>). V prípade, že sa vyskytnú odchýlky od určených požiadaviek, správca archívu je oprávnený žiadať potrebné úpravy. Poslaním archívu dát ESS je zabezpečiť národným tímom i všetkým záujemcom efektívny prístup k zdrojovým dátam bez obmedzenia.

II.

Sociodemografický profil respondenta a jeho rodiny

Mária Homišinová

V rámci dotazníka zameraného na európsky prieskum spoločnosti (Európska sociálna sonda 2. kolo, Slovensko v Európe) bola v základnom bloku otázok venovaná pozornosť **sociodemografickému profilu respondenta** a jeho blízkej rodine (otázky F1-F70b stabilnej časti).

Celkovo by sme okruh otázok mohli rozdeliť do piatich tematických častí:

- 1 – *identifikačné ukazovatele respondenta,*
- 2 – *pracovný život respondenta,*
- 3 – *domácnosť a jeho členovia,*
- 4 – *partner respondenta,*
- 5 – *rodičia respondenta.*

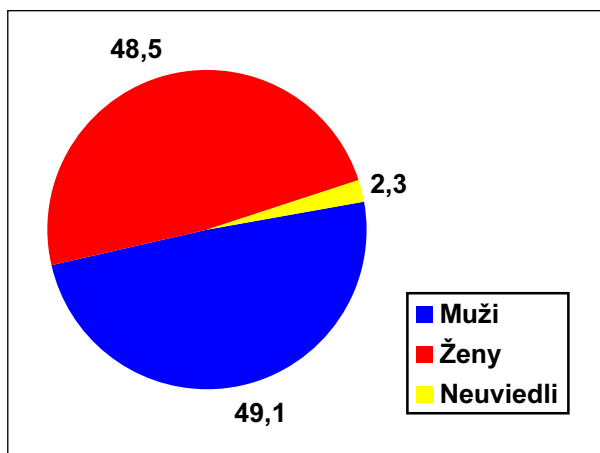
Interpretáciu výsledkov respondentov zo Slovenska budeme uskutočňovať v postupnosti naznačených tematických častí. Vzhľadom na to, že išlo prevažne o kategóriu nominálnych znakov, pre potrebu analýzy sme realizovali frekvenčnú analýzu, v tejto fáze analýz v jednoduchej podobe, bez skúmania ďalších relevantných súvislostí. Zistenia teda predkladáme z hľadiska frekvenčného zastúpenia odpovedajúcich respondentov. Pre lepšiu ilustráciu niektoré výsledky prezentujeme aj v grafickej podobe.

1. Identifikačné ukazovatele respondenta

Otázky boli smerované predovšetkým na identifikáciu pohlavia, veku, vzdelania, stavu, a spolunažívania. Medzi sledované sociodemografické ukazovatele (požadované zo strany ESS), ktoré boli so zámerom reprezentatívneho zastúpenia výskumnej vzorky podrobené porovnaniam s výsledkami posledného sčítania ľudu, patrili pohlavie, vek a vzdelanie respondenta. Z toho dôvodu v súvislosti s prezentáciou výsledkov analýz v uvedených ukazovateľoch uvádzame aj oficiálne údaje zo sčítania ľudu, ktoré bolo na Slovensku realizované v roku 2001.

V Slovenskej republike sa z pôvodných, výberom vzorky určených 2500 respondentov, výskumu zúčastnilo 1512 respondentov. Z uskutočnenej analýzy výskumného súboru vyplynulo, že jeho rozloženie podľa **pohlavia** bolo takmer vyvážené, mierne v prospech mužov: 49,1% mužov a 48,51% žien (2,3% respondentov neodpovedalo na predmetnú otázku) a hoci podľa oficiálnych údajov na území Slovenskej republiky prevláda zastúpenie žien (muži 48,6% a ženy 51,4% z celkovej populácie), vyváženosť zastúpenia pohlaví v zásadnej miere nemení relevantnosť výskumných zistení.

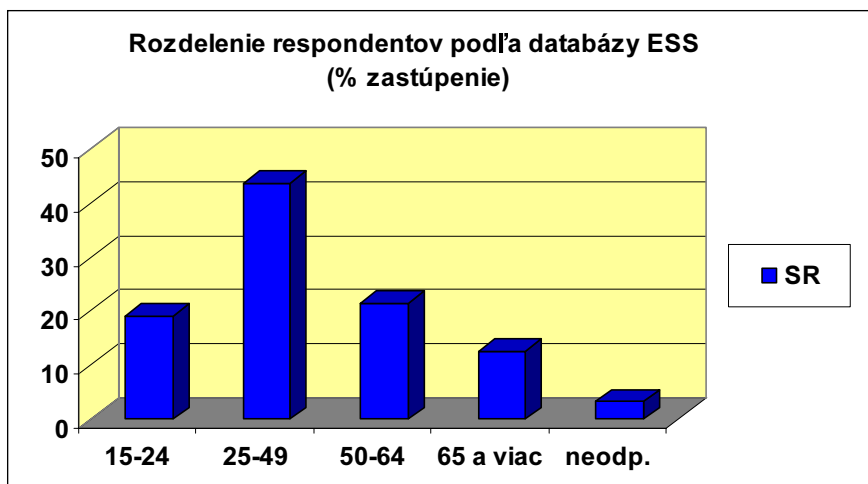
Graf č. 2.1: Pohlavie respondentov vo vzorke SR

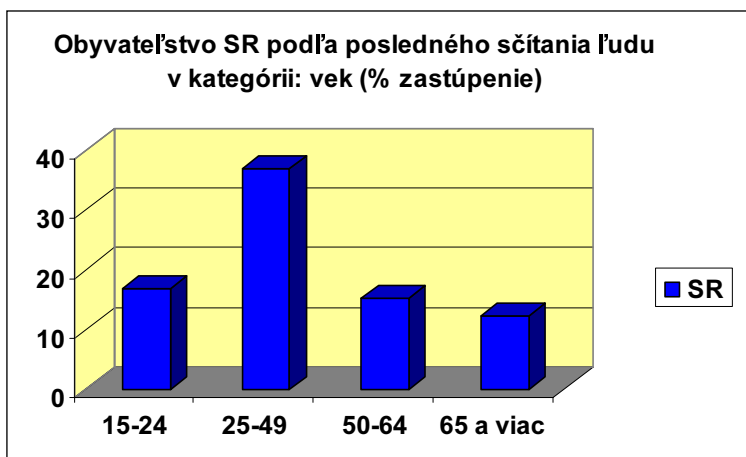
Pri identifikácii **veku** boli respondenti požiadaní, aby vyznačili svoj rok narodenia. Na základe rozdelenia respondentov podľa databázy ESS sme vytvorili štyri vekové kategórie: 1 – najmladšia veková kategória (15 – 24 rokov), 2 – veková kategória (25 – 49 rokov), 3 – veková kategória (50 – 64 rokov), 4 – najstaršia veková kategória (65 a viac rokov). Takéto členenie de facto umožňovalo rozlíšiť štyri generácie respondentov. Z výsledkov vyplynulo, že 19% respondentov je vo veku do 20 rokov, 43,7% respondentov je v druhej vekovej kategórii (25 – 49), 21,4% sa nachádza vo veku 50 – 64 rokov a 12,5% si uviedlo viac ako 65 rokov, 3,4% respondentov si vek neuviedlo. Najväčšie zastúpenie sme teda zaznamenali v druhej a tretej vekovej kategórii, čo celkovo tvorilo takmer dve tretiny respondentov (65,1%). Na základe toho môžeme konštatovať, že vo výskume bola zastúpená prevažne stredná, pracovne aktívna generácia.

Ak porovnáme vekové rozloženie respondentov s oficiálnymi údajmi zo sčítania ľudu môžeme konštatovať, že vo všeobecnosti je pomer zastúpenia vekových kategórii zachovaný. Najväčšie zastúpenie má druhá veková kategória (25 – 49), najmenej najstaršia veková kategória (v sčítaní aj vo výskume). Zisťujeme však mierne odchýlky v percentuálnom zastúpení prvých troch vekových kategórií. Kým podľa sčítania 15 – 24-ročných obyvateľov tvorí 16,8% obyvateľstva SR, vo výskume sme zaznamenali mierne zvýšenie ich zastúpenia na, 19%. Aj v prípade druhej vekovej kategórie (25 – 49) je badateľný vzostup respondentov výskumu (43,7%) oproti oficiálnym údajom (36,8%). Obdobná situácia nastala aj v tretej vekovej kategórii (50 – 64), keď zastúpenie respondentov vo výskume (21,4%) je o niečo vyššie ako udáva oficiálna štatistika (15,2%). Takmer úplná zhoda s oficiálnymi údajmi nastala pri posúdení zastúpenia štvrtej, najstaršej vekovej kategórie respondentov (sčítanie 12,3%, výskum 12,5%). Celkovo teda môžeme konštatovať, že vo výskume sú zastúpené všetky štyri sledované vekové kategórie respondentov a hoci ich percentuálne zastúpenie vo výskume je v prvých troch vekových kategóriách posunuté mierne smerom hore oproti oficiálnym údajom, ich celkové rozloženie zodpovedá oficiálnemu rozloženiu tohto ukazovateľa.

Graf č. 2.2: Vek respondentov

Graf č. 2.3: Obyvateľstvo SR podľa veku

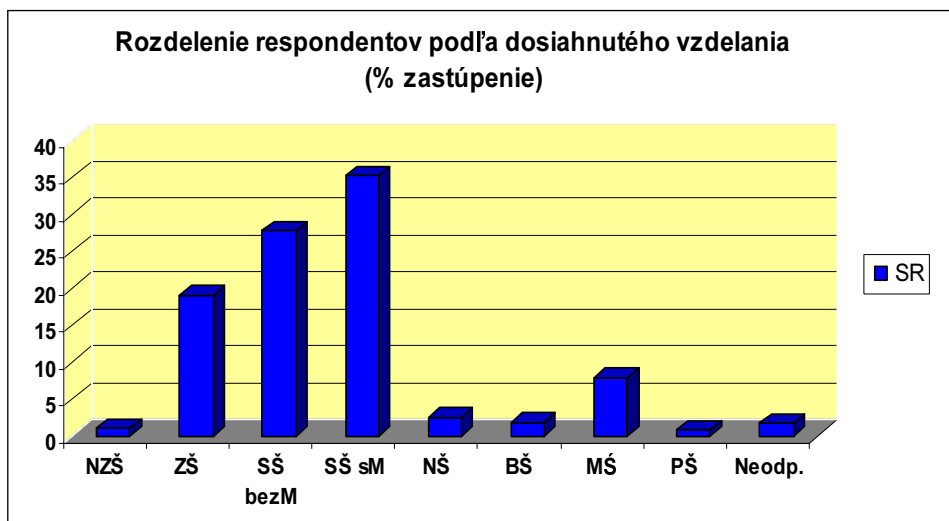
Pri identifikácii získanej úrovne **vzdelania** respondentov sme sa zamerali na najvyššie dosiahnuté vzdelanie, označenie dĺžky denného štúdia a vymedzenie odboru najvyššej kvalifikácie.

Pri analýzach týkajúcich sa jednotlivých vzdelanostných kategórií sme zistili, že každá zo vzdelanostných kategórií bola vo výskume zastúpená. Z ponúknutých možností dosiahnutého vzdelania si najviac, 35,2% respondentov, uviedlo úplné stredné vzdelanie (stredná škola s maturitou). Z grafu je zrejmé, že viac ako štvrtina z nich (27,8%) má neúplné stredné vzdelanie (stredná škola bez maturity) a takmer desatina respondentov si uviedla ukončené

vysokoškolské vzdelanie.¹ Pre úplnosť dodávame, že 1,8% respondentov sa k otázke svojej vzdelanosti nevyjadriilo. Z výsledkov teda vyplynulo, že celková vzdelanostná úroveň respondentov sa pohybuje na úrovni stredného vzdelania (takmer dve tretiny respondentov 65,6%), čo tvoria respondenti s ukončeným, resp. neukončeným stredoškolským vzdelaním a absolvujúci nadstavbové štúdium. Takmer pätina respondentov si uviedla základné vzdelanie ako najvyšší stupeň svojej vzdelanosti (19,1%).

Pri porovnaní údajov týkajúcich sa vzdelania respondentov s oficiálnymi údajmi z posledného sčítania ľudu realizovaného na Slovensku (2001) zisťujeme primerané proporcionálne zastúpenie jednotlivých vzdelanostných kategórií. Výraznejší posun oproti oficiálnym údajom sme zaznamenali v prípade úplného stredoškolského vzdelania, keď štatistika uvádza 25,1%-né zastúpenie a vo výskume sme zaregistrovali 35,2%-né zastúpenie tejto vzdelanostnej kategórie. V ostatných vzdelanostných kategóriách je tento posun smerom dole alebo hore (z pohľadu zastúpenia respondentov) veľmi mierny (ZŠ: výskum 19,1%; štatistika 21,1%; SŠ bez M: 27,8% oproti 23,5%). Percentuálne zastúpenie respondentov absolvujúcich magisterské štúdium úplne zodpovedá údajom oficiálnej štatistiky (zhodne 7,9%).

Graf č. 2.4: Rozdelenie respondentov podľa dosiahnutého vzdelania

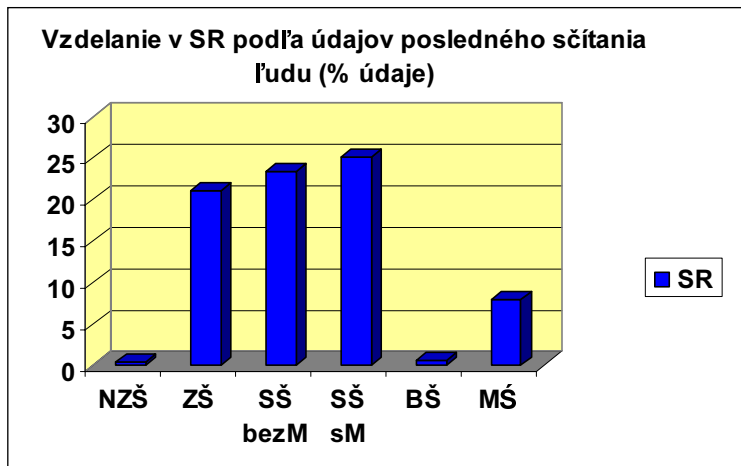

Legenda:

NZŠ – neukončená základná škola; ZŠ – základná škola; SŠ bez M – stredná škola bez maturity; SŠsM – stredná škola s maturitou; NŠ – nadstavbové štúdium; BŠ – bakalárske štúdium; MŠ – magisterské štúdium; PŠ – postgraduálne štúdium

1 Systém bakalárskeho a magisterskeho štúdia bol na Slovensku zavedený nedávno a pod vysokoškolským vzdelaním chápeme obidve formy štúdia.

Graf č. 2.5: Vzdelanie obyvateľstva SR podľa oficiálnej štatistiky

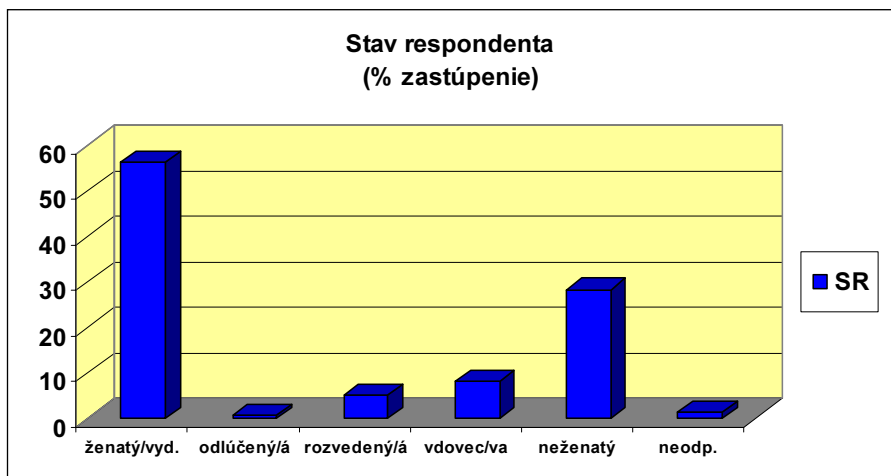
Čo sa týka dĺžky denného štúdia, takmer polovica respondentov (48,1%) uviedla 12 alebo 13 rokov štúdia, čo zodpovedá 9-ročnej základnej povinnej školskej dochádzke a trojročnému, resp. štvorročnému stredoškolskému vzdelávaniu. 11% respondentov uvádza 11 rokov denného štúdia a 9% respondentov 9 rokov štúdia. Dĺžku denného štúdia okolo 17 a 18 rokov, čo približne zodpovedá absolvovaniu troch stupňov vzdelania (základné, stredné, vysokoškolské), uviedlo 9% respondentov. Ostatné roky (od 1 – 25), označené za dĺžku denného štúdia, sa vyskytujú v omnoho menšom počte alebo v ojedinělých prípadoch. V porovnaní s údajmi o získaní najvyššieho stupňa vzdelania je zrejme, že u prevažnej väčšiny respondentov prevláda získavanie vzdelania formou denného štúdia, a to na všetkých troch stupňoch vzdelávania.

Pri identifikácii jedného, prípadne viacerých odborov svojej najvyššej kvalifikácie, respondenti boli v odpovediach veľmi zdržanliví, keď na predmetnú otázku odpovedalo 3,8% z nich (57 respondentov). Z analýzy odpovedí vyplynulo, že sú to najmä technické odbory (strojárstvo, priemysel, remeslá, stavebníctvo), ktoré respondenti označili za odbory svojej najvyššej kvalifikácie (28,1%), potom nasledovala medicína, zdravotnícke služby, ošetrovateľstvo (14%).

V súvislosti so skúmaním manželského statusu a foriem spolunažívania sme zistili, že 57,1% respondentov sú ženatí/vydaté a 28,7% respondentov uvádza, že nikdy neboli ženatí/vydaté. Zaznamenali sme malé percentuálne zastúpenie respondentov, ktorí sú rozvedení (5,3%), vdovci/vdovy (8,2%), prípadne odlúčení, avšak právne ženatí/vydaté (0,7%). Kontrolná otázka anketára zisťujúca stav respondenta potvrdila prezentované údaje, keď sme celkovo zaznamenali 65,2% ženatých/ovdovených/odlúčených respondentov a 34,8% ostatných. Z tých respondentov, ktorí uviedli, že sú v manželskom vzťahu, až 99,2% žije v súčasnosti s manželom/manželkou a len 1 respondent (0,1%) z celej výskumnej skupiny uviedol, že žije v súčasnosti s iným partnerom. Respondenti, ktorí v súčasnosti nie sú ženatí/vydaté (40,4% odpovedajúcich), sa vo veľkom percentuálnom zastúpení vyjadrili, že nespolužívajú so žiadnym partnerom (92,1%). Naopak, 7,9% potvrdilo spoložitie s iným partnerom.

Na otázku, či žili niekedy s partnerom bez toho, aby boli zosobášení, 91,2% respondentov odpovedalo záporne a naopak, kladne, 8,8% respondentov. Podotýkame, že na túto otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (92,4%).

Graf č. 2.6: Aktuálny rodinný stav respondenta

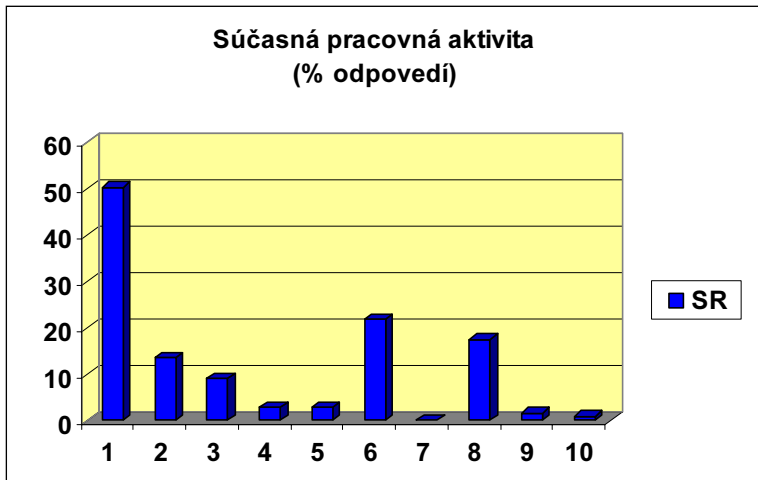

2. Pracovný život respondenta

Najväčší blok otázok bol venovaný pracovnému životu respondenta. Otázky boli prevažne orientované na skúmanie pracovnej aktivity (vrátane otázok o nezamestnanosti), identifikovanie pracovnej oblasti, veľkosti pracoviska, pracovného času a pod., a to v súčasnosti aj v minulosti.

V tomto bloku respondenti najskôr odpovedali na otázku, čo robili za posledných 7 dní. Z deviatich ponúknutých možností kódovali všetky hodiace sa varianty. Pritom jeden variant zvolilo 81,2% respondentov, viac možností označilo 18,3% respondentov. Najväčší počet, polovica respondentov, sa vyjadrila, že „boli v práci“. Viac ako pätina z nich je na dôchodku (21,8%), 17,5% respondentov je v súčasnosti v domácnosti a stará sa o deti alebo iné osoby, 13,6% sa zúčastňuje vzdelávacieho procesu a viac ako desatina respondentov (12%) je nezamestnaná, pričom 9,1% z nich si aktívne hľadá prácu. Trvale chorých je 2,9% a inú možnosť volilo 1,7% respondentov. Svoju pracovnú pozíciu respondenti zároveň označili za najlepšie popisujúcu ich súčasnú situáciu (za posledných sedem dní). Pri porovnaní odpovedí respondentov s hodnotením samotným anketárom (porovnanie 308 – 319 s 322) zisťujeme, že percentuálne zastúpenie odpovedí na jednotlivé varianty je približne zhodné. Mierne odchýlky sú spôsobené možnosťou voľby viacerých variantov respondentom. Z hľadiska identifikácie súčasnej aktivity (pozície) respondentmi teda vyplynulo, že polovica respondentov sa venuje pracovnej činnosti (ako zamestnanec, živnostník, podnikateľ a pod.), t. j. je v pracovnom vzťahu.

Graf č. 2.7: Súčasná pracovná aktivita respondenta

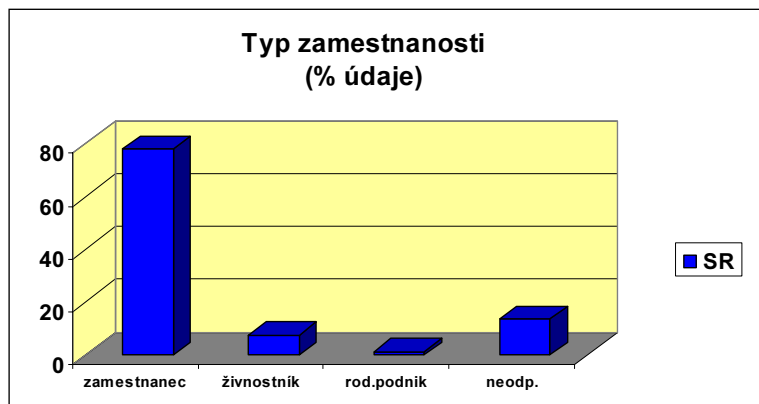
Legenda:

- 1 – v práci; 2 – v procese vzdelávania; 3 – nezamestnaný a hľadá prácu;
 4 – nezamestnaný, nehľadá prácu; 5 – trvale chorý; 6 – na dôchodku; 7 – na ZVS;
 8 – práca v domácnosti; 9 – iné; 10 – neodpovedal

V ďalších analýzach sme sa zamerali na tú skupinu respondentov (polovica respondentov), ktorí za posledných sedem dní nepracovali (neuviedli variant v práci). Zaujímalo nás, či vykonávali nejakú platenú prácu za posledných sedem dní, prípadne či mali a v ktorom roku naposledy platenú prácu. Je zaujímavé, že 94,3% z nich (44,5% respondentov z celkového výskumného súboru) za posledných sedem dní nevykonávalo platenú prácu, ale viac ako tri štvrtiny odpovedajúcich (75,5%), t. j. 34% z celkového súboru respondentov uviedlo, že predtým mali platenú prácu. Takmer tretina respondentov (31,3%) identifikovala rok poslednej platenej práce, a to v priebehu 20-tich rokov (od roku 1953 do roku 2004). Pritom 15,3% respondentov označilo hlavne posledných 5 rokov (roky 2000 – 2004) za tie roky, kedy mali naposledy platenú prácu. Situáciu v oblasti pracovnej aktivity, resp. plateného zamestnania, približuje aj analýza otázky, či vykonávali za posledných 10 rokov nejakú platenú prácu v inej krajine v dĺžke 6 mesiacov alebo dlhšie. Na túto otázku 93,4% respondentov odpovedalo negatívne a 6,6% potvrdilo uvádzanú skutočnosť.

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu pracovnej aktivity vyplynulo, že tí respondenti, ktorí v súčasnosti alebo v minulosti pracovali, 78% boli zamestnancami, 7,4% živnostníkmi a 1,1% pracovalo v rodinnom podniku. Celkovo 13,4% respondentov neodpovedalo. Keďže väčšina respondentov bola pracovníkmi – zamestnancami, je pochopiteľné, že celkovo 33,7% odpovedajúcich respondentov uviedlo počet svojich ďalších zamestnancov (ide pravdepodobne o živnostníkov). Počty sa pohybujú od 1 do 19 zamestnancov a len v jedinom prípade respondent uviedol, že zamestnával 200 zamestnancov.

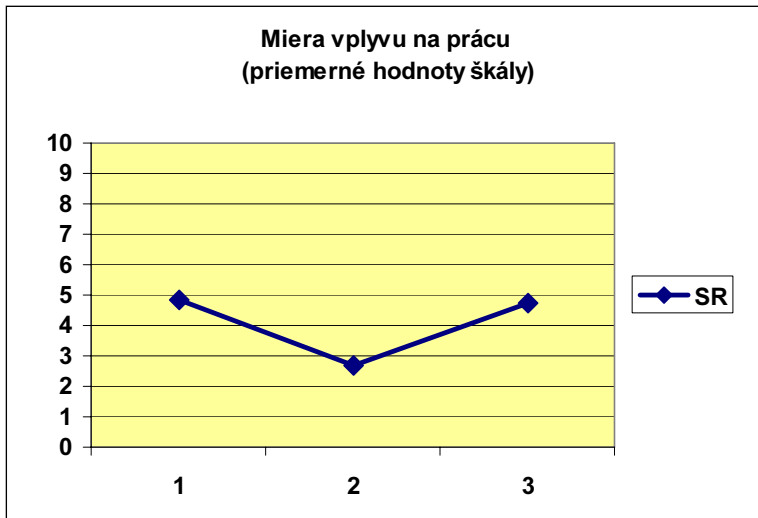
Graf č. 2.8: Typ zamestnanosti

Čo sa týka odpovedí na charakter pracovnej zmluvy, viac ako tri štvrtiny zamestnaných respondentov mali uzavretú pracovnú zmluvu na dobu neurčitú a 17,9% na dobu určitú. Celkovo 4,8% respondentov pracovalo bez pracovnej zmluvy. Pri identifikácii veľkosti miesta pracovnej činnosti, resp. celkového počtu zamestnancov (vrátane respondenta) sme zistili, že viac ako tretina pracujúcich respondentov (36,3%) pracovala v kolektíve menšom ako 10 ľudí, viac ako pätina (21,2%) respondentov uviedla, že na ich pracovisku pracovalo 10 – 24 ľudí, rovnako viac ako pätina (22,5%) uviedla 25 – 99 ľudí, viac ako desatina (11,7%) 100 – 499 ľudí, 8,3% 500 a viac ľudí. Z údajov teda vyplýva, že v prípade polovice výberového súboru ide/išlo prevažne o menšie podniky (do 24 ľudí), kde respondenti nemali zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. Potvrdzujú to aj ich odpovede, keď takmer tri štvrtiny odpovedajúcich respondentov (71,8%) nepotvrdili svoje vedúce postavenie, a teda nezodpovedali za riadenie pracovnej činnosti. Naopak, viac ako štvrtina odpovedajúcich (28,2%) zodpovedala za vedenie pracovnej činnosti, pritom najväčší počet z nich identifikoval od 1 – 10 ľudí, za ktorých sú/boli zodpovední.

Mieru vplyvu na prácu zo strany respondenta sme zisťovali na desaťbodovej numerickej škále, od žiadneho vplyvu (0) až po veľký vplyv, resp. úplnú moc (10). Predkladáme výsledky frekvenčnej analýzy a zároveň priemerné hodnoty použitej škály. Pre lepšiu ilustráciu predkladáme najmä výsledky (v percentuálnom zastúpení) krajných hodnotení. Z údajov vyplynulo, že takmer štvrtina odpovedajúcich respondentov (24,6%) nemala žiadny vplyv na organizovanie každodennej vlastnej práce a naopak pätina respondentov (20,1%) uvádza svoj vysoký vplyv na organizáciu práce. Priemerná hodnota ($x = 4,83$) teda naznačuje strednú úroveň vplyvu. Na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie nemalo žiadny vplyv 44,6% odpovedajúcich respondentov a 8,6% respondentov uviedlo, že mali plnú moc v rozhodovaní. Z priemernej hodnoty ($x=2,69$) vyplynulo, že respondenti majú celkovo podpriemerný, skôr slabý vplyv na zásadné rozhodovanie o činnosti organizácie, v ktorej pracujú. Na zmenu svojho pracovného tempa nemá/nemala žiadny vplyv viac ako pätina respondentov (22,3%) a naopak, 18,6% odpovedajúcich respondentov o tom môže/mohlo rozhodnúť v plnej miere. Medián je opäť posunutý smerom k priemernému vplyvu ($x=4,72$) respondentov na pracovné tempo.

Graf č. 2.9: Miera vplyvu na prácu

Škála: od 0 – 10 0 = nemá žiaden vplyv 10 = má úplnú moc, veľký vplyv

Legenda:

- 1 – organizovať vlastnú prácu samostatne (21% nemá žiaden vplyv);
- 2 – ovplyvňovať zásadné rozhodnutia o činnosti v organizácii (38% neovplyvňuje)
- 3 – zvoliť, zmeniť pracovné tempo (19% nemá vôbec takú možnosť)

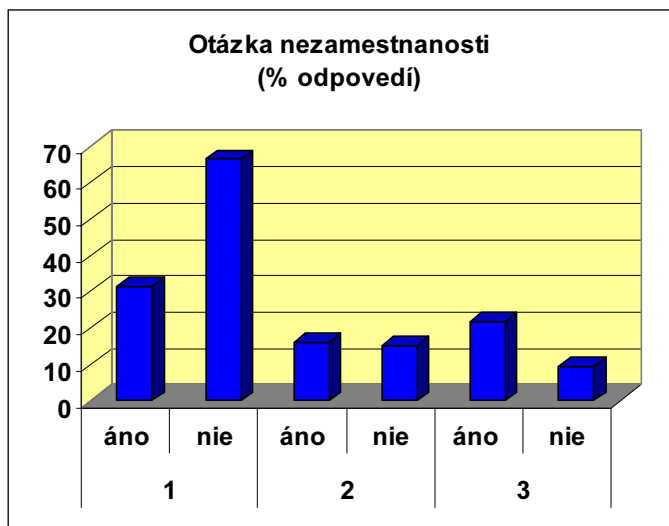
Pri zisťovaní dĺžky zmluvne dohodnutého a reálne vykonávaného týždenného pracovného času vyplynulo, že je to prevažne 40 – 42-hodinový zmluvne dohodnutý pracovný čas (uviedla ho viac ako polovica odpovedajúcich – 59,5%). Vyplýva to z charakteru pracovnej činnosti väčšiny respondentov (ako zamestnancov). Reálne však respondenti uvádzajú posun pracovného času smerom k vyššiemu počtu hodín, keď necelá tretina (31,5%) odpovedajúcich uvádza reálne 40 – 42-hodinový pracovný čas, avšak celkovo viac ako tretina respondentov (38,6%) uvádza rozpätie 43 – 50 hodín reálne využitého pracovného času týždenne. Viac ako desatina (11,8%) respondentov sa zhoduje na rozpätí 51 – 60 hodín.

Pre identifikáciu typu práce, ktorý respondenti v najväčšej miere vykonávajú vo svojom hlavnom zamestnaní, bolo ponúknutých celkom 294 zamestnaní (povolání). Je zaujímavé, že pri každom variante sme zaznamenali výskyt odpovede/odpovedí respondentov. Podotýkame, že na túto otázku odpovedalo 83,4% respondentov. Uvádzame len tie, ktoré dosiahli minimálne 1%-né zastúpenie odpovedí. Medzi takéto povolania patrili: manažér v podniku (1,1%), opatrovatel/ka (2,5%), účtovník (2,8%), kuchár (2,1%), čašník (2,1%), predavač (5,1%), murár (1,2%), inštalatér/klampiar (1,0%), elektromechanik (1,0%), krajčír (1,0%), vodič osobného auta (1,0%), vodič nákladného auta (1,2%), upratovačka (1,7%), poľnohospodár (2,4%), robotník (2,0%), pracovník nákladnej dopravy (1,5%).

V súvislosti so zistením zamerania (pracovného odvetvia) podniku/firmy/organizácie, v ktorom/ej respondent pracuje/pracoval, na 56 ponúknutých možnosti odpovedali takmer tri štvrtiny respondentov a v rôznej miere označili každú z možností. Modálnym variantom sa stala výroba, predaj a údržba automobilov a motocyklov (9%), potom nasledovalo poľnohospodárstvo (8,1% respondentov), servisné služby (7,2%), školstvo (6,6%), zdravotníctvo a sociálna práca (6,7%), verejná administratíva (5,8%), maloobchod (5,5%), cestná doprava (5,0%). U ostatných pracovných odvetví sme zaznamenali nižšie percentuálne hodnoty odpovedí.

V bloku otázok o **nezamestnanosti** sme zistili, že takmer tretina respondentov (31,6%) už bola nezamestnaná a hľadala si prácu dlhšie ako tri mesiace. Približne rovnaký počet odpovedajúcich respondentov sa vyjadrilo súhlasne (51,4%) alebo nesúhlasne (48,6%) na otázku, či niektoré z týchto období trvalo 12 mesiacov alebo dlhšie. To, či v priebehu posledných 5 rokov sa ocitli bez práce, teda boli nezamestnaní, potvrdilo takmer 70% odpovedajúcich respondentov. Distribúcia odpovedí na členstvo v odborovej organizácii pritom naznačuje, že takmer polovica respondentov je (8,8%) alebo bola (37,6%) členom odborov. Viac ako polovica odpovedajúcich (53,6%) sa vyjadrila, že nie je/nebola členom takého typu organizácie.

Graf č. 2.10: Nezamestnanosť

Legenda:

- 1 – bol nezamestnaný a hľadal si prácu dlhšie ako 3 mesiace (1,9% neodpovedalo)
- 2 – bol nezamestnaný a hľadal si prácu 12 mesiacov a dlhšie (68,6% neodpovedalo)
- 3 – bol nezamestnaný počas posledných 5 rokov (dlhšie ako 3 mesiace) (68,7% neodpovedalo)

S otázkami nezamestnanosti, resp. zamestnanosti môže súvisieť aj záujem respondenta o zlepšenie svojich znalostí a pracovných zručností. Na otázku, či za týmto účelom sa za posledných 12 mesiacov zúčastnili nejakého kurzu, školenia a pod., pozitívne odpovedala necelá tretina respondentov (31,5%).

3. Domácnosť a jej členovia

V tejto časti najskôr lokalizujeme domácnosť, t. j. miesto, kde respondent býva, a identifikujeme vlastnícky vzťah k obydliu. Potom sa zameriame na analýzy týkajúce sa členov domácnosti, ich identifikáciu (počet, pohlavie a vek), príbuzenský vzťah. Na záver venujeme pozornosť aj otázke príjmu príslušnej domácnosti.

Pri identifikácii miesta súčasného trvalého bydliska sa najväčší počet respondentov – takmer polovica respondentov (46,1%) vyjadrila, že býva v rurálnom prostredí (v dedinách, obciach). Tretina respondentov označila za miesto svojho bydliska malé mesto, 13% respondentov veľké mesto, 5% predmestie alebo perifériu veľkého mesta a 1% identifikovalo svoje bydlisko ako farmu, resp. osamotený dom na vidieku. Vlastnícky vzťah k domácnosti, resp. k obydliu potvrdilo 84,5% respondentov. Zo špecifikácie domácnosti z hľadiska počtu miestností (okrem kuchyne a sociálnych zariadení) vyplynulo, že u respondentov prevláda trojmiestna domácnosť (38,1%), potom nasleduje štvormiestna domácnosť (21,6% odpovedí) a napokon dvojmiestna domácnosť (15,2% odpovedí).

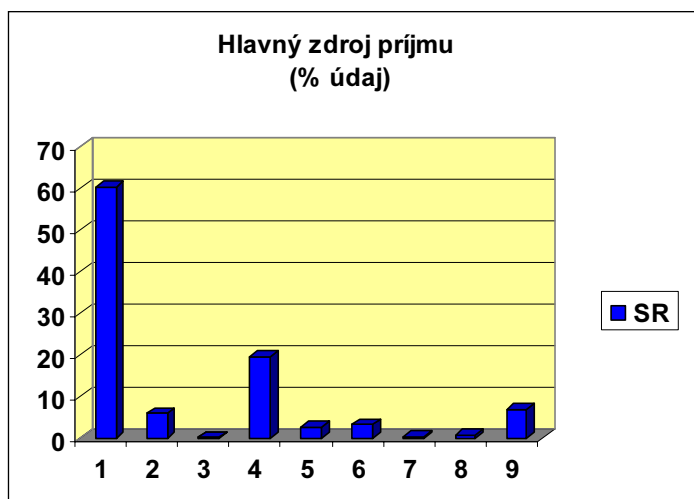
Čo sa týka počtu členov domácnosti, najväčší počet odpovedí sme zaznamenali pri identifikácii štvorčlennej rodiny (28,2% respondentov), približne v rovnakom percentuálnom zastúpení sú to trojčlenné (18,8%) a dvojčlenné rodiny (17,1%). V menšom počte sme zaevidovali päťčlenné (14,7%), šesťčlenné rodiny (7,2%), sedemčlenné rodiny (3%). Vyšší počet členov domácnosti (sledovali sme až do 16 členov domácnosti) sa objavuje ojedinelo (okolo 1% a menej).

Analýzam bolo podrobené pohlavie jednotlivých členov domácnosti, a to v poradí, ako ich respondenti označili: druhý člen, tretí, štvrtý ...šestnásty. Podľa pohlavia členov domácnosti sme nezistili významné diferencie, ženské aj mužské pohlavie je v podstate rovnako zastúpené podľa stanoveného poradia. Odchýlku smerom k ženskej populácii sme zaznamenali jedine u tretieho člena domácnosti (29,9% muži, 41,9% ženy). Pre identifikáciu vekových kategórií u členov domácnosti je charakteristické, že s vyšším poradovým číslom člena domácnosti zaznamenávame stále vyššie percento zastúpenia mladšej generácie (deti, vnúčatá respondenta) a pokles zastúpenia staršej generácie a zároveň stále menší počet odpovedí, ktorý súvisí so stále klesajúcim počtom členov domácnosti. Pre porovnanie uvádzame percentuálne hodnoty najčastejšie vyskytujúcej sa vekovej kategórie u jednotlivých členov domácnosti: druhý člen domácnosti tretia veková kategória 40 – 59 ročných (46,1%), tretí člen domácnosti druhá veková kategória 20 – 39 ročných (24,8%), štvrtý člen domácnosti prvá veková kategória do 20 rokov (25,7%), piaty člen domácnosti prvá veková kategória (16%).

V otázke príbuzenského vzťahu za druhého člena domácnosti respondenti v najväčšom počte označili manžela/lku, prípadne partnera/rku (56,6% odpovedajúcich respondentov), takmer tretina (31,8%) sú rodičia a okolo 7% ich deti (synovia, dcéry). V prípade tretieho člena domácnosti sú najviac zastúpené deti respondentov (56,2%) a starí rodičia (30,6%). Situácia u štvrtého člena domácnosti je nasledovná: najväčší počet zastávajú deti respondentov (53,5%) a vo výraznejšom počte sa objavujú súrodenci respondentov (bratia a sestry) (26,2%). Podobná situácia je aj v prípade piateho člena domácnosti, avšak s menším percentuálnym zastúpením detí (47,6%) a súrodencov (24,3%), zaujímavou je však skutočnosť, že pomerne vo výraznom počte sa objavuje aj iný príbuzný (20,2%). U ďalších členov domácnosti sa takáto situácia opakuje (samozrejme s nižšími percentuálnymi hodnotami).

Hlavným zdrojom príjmu takmer dvoch tretín domácností respondentov sú platy alebo mzdy (64,9%), potom nasledujú dôchodky (21,1%). Po spočítaní všetkých príjmov domácnosti a zistení celkového čistého príjmu domácnosti sa približne v rovnakom percentuálnom zastúpení respondenti vyjadrili za príjem 12 – 20 tisíc Sk (30% respondentov) a 20 – 40 tisíc Sk (28,6% respondentov). Viac ako pätina respondentov (22,3%) potvrdila príjem medzi 6 – 12 tisíc Sk. Na predmetnú otázku odpovedalo celkovo 61,6% respondentov. Pri zisťovaní miery príjmu domácnosti od samotného respondenta sme v ponúknutých možnostiach otázky dostali pomerne vyvážené odpovede. Respondenti teda volili takmer všetky možnosti približne v rovnakom pomere (v rozsahu od 13% do 18%). Jedinou výnimkou je šiesty variant (veľmi veľká časť príjmu), za ktorý sa rozhodlo 5,6% respondentov. Z uvedených údajov teda vyplýva, že situácia, týkajúca sa zabezpečovania príjmu domácnosti zo strany respondenta, je pomerne diferencovaná. Najviac z nich sa priklonilo k variantu, že ich príjem tvorí menej ako polovicu príjmu celej domácnosti (18,3%). Pravdepodobne z vyššie uvedených skutočností vyplýva aj polarizovaný názor respondentov na to, ako im „postačuje“ príjem domácnosti na jej každodenný chod. Jedna časť respondentov sa prikláňa k názoru, že so súčasným príjmom to zvládajú (40,6% odpovedajúcich respondentov) a naopak, 35,2% respondentov sa domnieva, že to majú ťažké so súčasným príjmom. Veľmi nepriaznivú situáciu v tomto smere označilo 18,1% respondentov. Za variant, že pohodlne dokážu vyžiť zo súčasného príjmu, sa vyjadrilo len 6,1% respondentov. Na otázku, či by bolo pre nich ťažké alebo ľahké si požičať peniaze v prípade vážnych finančných ťažkostí, takmer dve tretiny

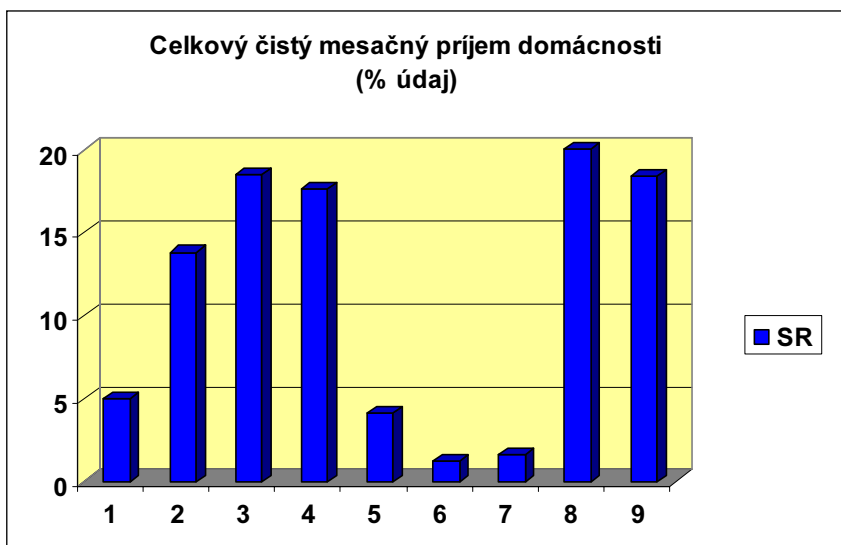
Graf č. 2.11: Hlavný zdroj príjmu

Legenda:

- 1 – plat alebo mzda; 2 – príjem zo živnosti; 3 – poľnohospodárska činnosť; 4 – dôchodok;
- 5 – podpora v nezamestnanosti; 6 – iné sociálne dávky; 7 – príjem z investícií, poistenia;
- 8 – iné zdroje; 9 – neodpovedali

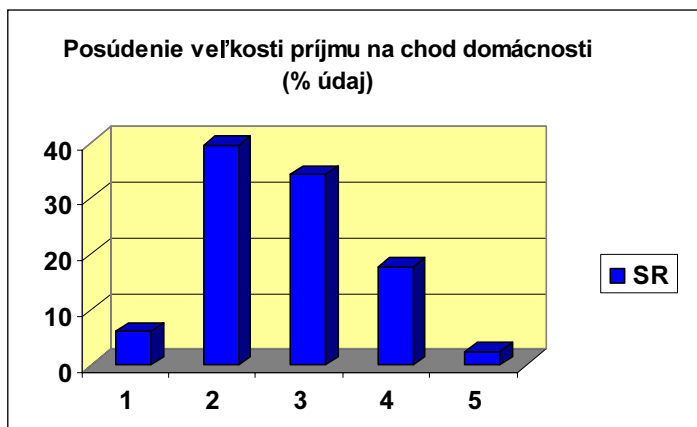
Graf č. 2.12: Príjem domácnosti

Legenda:

1 – menej ako 6 000 Sk; 2 – medzi 6 000 – 12 000 Sk; 3 – medzi 12 000 – 20 000 Sk;
 4 – medzi 20 000 – 40 000 Sk; 5 – medzi 40 000 – 60 000 Sk; 6 – medzi 60 000 – 80 000 Sk;
 7 – viac ako 80 000 Sk; 8 – odmietol odpovedať; 9 – neodpovedal

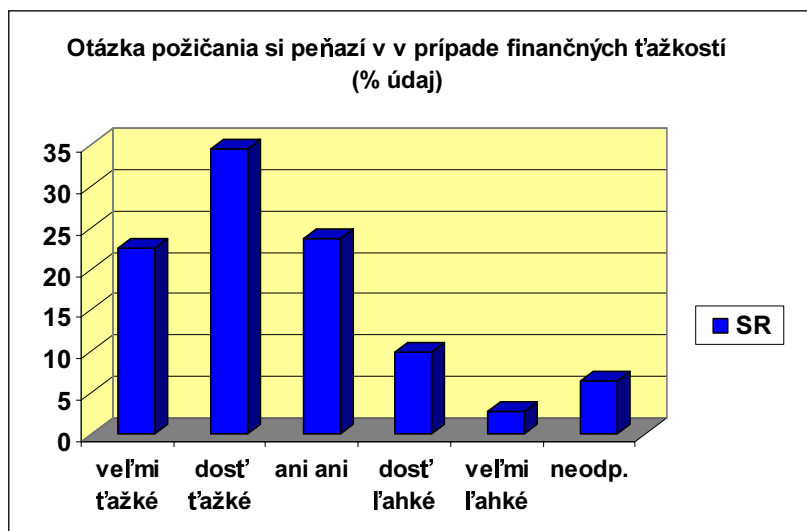
Graf č. 2.13: Veľkosť príjmu a chod domácnosti

Legenda:

1 – pohodlne vyžijeme; 2 – zvládame to; 3 – je to ťažké so súčasným príjmom
 4 – máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom 5 – neodpovedal

Graf č. 2.14: Finančné ťažkosti

respondentov (61,2%) sa domnievajú, že by to bolo pre nich veľmi, resp. dosť ťažké. 13,5% respondentov sa vyjadrila v tom zmysle, že je to pre nich dosť alebo veľmi ľahké. Štvrtina odpovedí je ambivalentného charakteru (ani ľahké, ani ťažké).

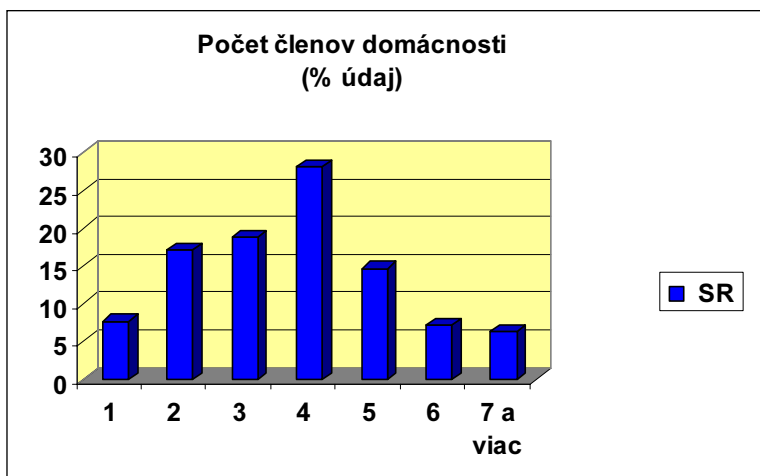
4. Partner respondenta

V súvislosti s partnerom respondenta sme analyzovali vzdelanostnú úroveň a pracovnú aktivitu. Pritom nás zaujímalo, či žijú s respondentom v spoločnej domácnosti, resp. aké je percentuálne zastúpenie ich spolužitia. Na základe anketárom kódovanej otázky môžeme konštatovať, že väčšina respondentov žije so svojim partnerom (58,6%) v spoločnej domácnosti.

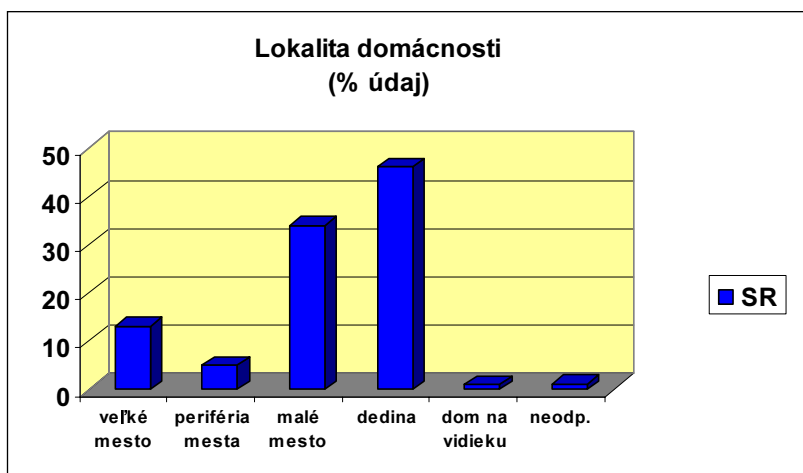
Rovnako ako v prípade samotných respondentov, aj v prípade ich partnerov platí, že väčšina z nich má ukončené úplné stredoškolské vzdelanie (68,9%), potom nasledujú takmer v rovnakom pomere nižšie stredné vzdelanie (14,2%) a vysokoškolské vzdelanie (14,2%). Podotýkame však, že na túto otázku neodpovedalo 42,4% respondentov, čo je v súlade s počtom spolu žijúcich partnerov.

Pri identifikácii činnosti partnera za posledných sedem dní vyplynulo, že tretina z nich je pracovne aktívnych (35,5%), 12,5% je na dôchodku a desatina v súčasnosti pracuje v domácnosti. Ostatné varianty boli zastúpené minimálne. Pritom podľa anketára bol v 86,6% prípadoch kódovaný len jeden variant (mohli však súčasne označiť viac možností). Na otázku, ktorý z popisov najlepšie vystihuje situáciu partnera, keď boli použité rovnaké varianty, ale mohli označiť len jeden z nich, sa zopakovalo poradie odpovedí z predošlej analýzy: dominovala práca (58%), potom dôchodok (21,2%) a nakoniec práca v domácnosti (14,6%).

Graf č. 2.15: Počet členov domácnosti

Graf č. 2.16: Lokalita domácnosti

Čo sa týka tých partnerov, ktorí za posledných sedem dní nepracovali (neuviedli variant v práci), t. j. viac ako polovica z nich, väčšina nevykonávala žiadnu platenú prácu za posledných sedem dní (až 94,4% z nich).

Pre identifikáciu typu práce, ktorú partneri respondentov vykonávajú vo svojom hlavnom zamestnaní väčšinu času, bolo ponúknutých celkom 214 zamestnaní (povolání). Aj u nich sme pri každom variante zaznamenali výskyt odpovede/odpovedí. Podotýkame, že na túto otázku odpovedala len tretina respondentov. Uvádzame len tie povolania, ktoré dosiahli minimálne 1%-né zastúpenie odpovedí. Medzi takéto povolania patrili: učiteľ na zá-

kladnej škole (1,2%), vysokoškolský pedagóg (1,2%), opatrovatel/ka (2,0%), administratívna pracovníčka (1,4%), sekretárka (1,8%), účtovník (2,8%), štátny úradník (1,2%), predavač (6,2%), stavbár (1,0%), murár (1,4%), inštalatér/klampiár (2,2%), automechanik (1,0%) upratovačka (1,2%), strážnik/vrátnik (1,2%), lesný robotník (1,0%), robotník (1,2%), pracovník nákladnej dopravy (1,2%).

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu pracovnej aktivity tých partnerov, ktorí v súčasnosti pracujú, vyplynulo, že 85,9% z nich sú zamestnancami, 12,4% živnostníkmi a 1,5% pracovalo v rodinnom podniku. Celkovo 35,3% respondentov na predmetnú otázku neodpovedalo. Keďže väčšina partnerov sú pracovníci – zamestnanci, je pochopiteľné, že celkovo 25% z nich má ďalších zamestnancov. Počty ich zamestnancov sa pohybujú najviac od 1 do 15 zamestnancov, len v dvoch prípadoch bolo uvedených viac zamestnancov (40 zamestnancov a 150 zamestnancov). V súlade s uvedenými údajmi sú zistenia, že takmer tri štvrtiny partnerov (ako uvádzajú samotní respondenti) nemá nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. Zo zostávajúcej štvrtiny partnerov, ktorí majú zodpovednosť za prácu iných ľudí, sa zistilo, že je to prevažne malá skupina ľudí (maximálne do desať ľudí), za ktorých zodpovedajú. Vyjadriť sa tak väčšina odpovedajúcich (65,8%).

Pri skúmaní vplyvu zamestnávateľa na pracovný život respondentovho partnera uvedieme dva krajné body na predloženej numerickej škále (od 0 – 10) a zároveň hodnotu mediánu – priemernej hodnoty na sledovanej škále. Potvrdilo sa, že viac ako štvrtina z nich nemá žiaden vplyv na organizovanie svojej práce a naopak necelá štvrtina partnerov v plnej miere túto svoju moc využíva. Priemer odpovedí sa nachádza v strednom poli škály ($x=4,72$), čo znamená, že respondenti na priemernej úrovni mohli vplyvať na organizovanie svojej práce. Do zásadných rozhodnutí o činnosti organizácie vôbec nezasahuje, a teda nemá na to žiaden vplyv, takmer polovica zamestnaných partnerov (47%) a 13,1% respondentov sa vyjadrili, že ich partneri v plnej miere disponujú takýmito vplyvmi. Hodnota mediánu ($x=2,97$) opäť potvrdzuje príklon k slabšiemu vplyvu v tejto oblasti. Ak si porovnáme tieto výsledky s výsledkami týkajúcich sa samotných respondentov, zistíme, že nie sú medzi nimi výraznejšie diferencie.

Pri zisťovaní dĺžky reálne vykonávaného týždenného pracovného času respondentovho partnera (zvyčajne strávený čas v práci) vyplynulo, že 40,1% respondentov sa vyjadrilo za 40 – 42 hodinový týždenný pracovný čas u svojho partnera, necelá tretina potvrdzuje u nich 43 – 50 hodinový pracovný čas. Celkovo teda pracovný čas takmer tri štvrtiny pracujúcich partnerov sa pohybuje medzi 40-imi a 50-imi hodinami týždenne.

5. Rodičia respondenta

Podobne ako u respondentovho partnera, aj v súvislosti s jeho rodičmi (samostatne u otca aj matky) sme analyzovali vzdelanostnú úroveň a pracovnú aktivitu.

Podľa vyjadrenia respondentov viac ako polovica ich otcov (52,6%) získalo úplné stredné vzdelanie, viac ako tretina neúplné stredné vzdelanie (bez maturity) a 8% vysokoškolské vzdelanie. 80% respondentov uvádza, že v čase, keď mali 14 rokov, ich otec pracoval ako zamestnanec. Vzhľadom na väčšinové zastúpenie strednej vekovej kategórie respondentov tieto údaje zodpovedajú vtedajšej spoločensko-politickej situácii na Slovensku, keď išlo prevažne o zamestnanecké vzťahy. Z tých istých dôvodov je bezpredmetná otázka týkajúca

sa počtu zamestnancov, ktorých zamestnával respondentov otec. Na túto otázku odpovedalo 2,2% respondentov a aj u nich predpokladáme, že ju chápali vo vzťahu – vedúci pracovník a podriadený zamestnanec a nie vo vzťahu zamestnávateľ (otec respondenta) a zamestnanec. Podľa ďalších údajov 70,4% otcov v zamestnaní nenieslo žiadnu zodpovednosť za dozor nad prácou iných zamestnancov a 29,6% respondentov sa vyjadrilo v opačnom zmysle. Pri skúmaní typu prác, ktoré otec robil v čase 14-tich rokov respondenta, vyplynulo, že u nich prevažovali rutinné manuálne povolania a služby (napr. vodiči, robotníci – 40,4%), potom nasledovali technické a remeselnícke povolania (napr. sústružník, automechanik) (22,4%) a polorutinné manuálne povolania a služby (napr. poľnohospodár, predavač – 13,5%). Ostatné povolania boli zastúpené v minimálnej miere.

Vzdelanostná úroveň matiek je o niečo nižšia ako u otcov. Podľa respondentov takmer polovica z nich ukončila úplné stredné vzdelanie (46,3%), približne rovnaký počet absolvoval neúplné stredné vzdelanie (43,8%) a 4,9% z nich sú absolventkami vysokej školy. Viac ako dve tretiny matiek v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne (68,4%) a naopak, 28,4% nepracovalo, nebolo v pracovnom pomere. Vzhľadom na to, že 1,9% respondentov udáva u svojich matiek fakt, že boli živnostníčky (samozamestnankyne), otázky smerujúce k zisteniu počtu zamestnancov (v prípade ak bola zamestnávateľ), ako aj identifikácii zodpovednosti za riadenie a dozor, považujeme za bezpredmetné. Potvrdzujú to aj odpovede respondentov a vysoké zastúpenie negatívnych odpovedí. Čo sa týka typu povolania, ktoré matky respondentov vykonávali (v čase 14-tich rokov respondenta), prevažujú u nich – rovnako ako u otcov – rutinné manuálne povolania a služby (38,4%), potom nasledujú polorutinné manuálne povolania a služby (21,9%) a významnejšie miesto zastávajú aj úradnícke a sprostredkovateľské povolania (napr. sekretárka, úradníčka –14,6%).

V súvislosti s rodičmi respondentov nás ešte zaujímalo, či sú v súčasnosti jeho rodičia nažive. Podľa údajov, ktoré nám poskytli, môžeme konštatovať, že dvom tretinám respondentov ešte žije matka, avšak polovici z nich žije otec. Tieto údaje potvrdzujú vyššiu úmrtnosť mužov ako žien.

Sumarizácia sociálnodemografických ukazovateľov respondenta a jeho rodiny

Z dôvodu prehľadnosti pristupujeme k heslovitej prezentácii najdôležitejších výskumných zistení charakterizujúcich sociálnodemografický profil respondenta a jeho rodiny.

Identifikačné ukazovatele respondenta

- Vo výskumnom súbore sme zaznamenali podľa pohlavia takmer vyvážené rozloženie, mierne v prospech mužov.
- Veková kategorizácia podľa databázy ESS (4 vekové kategórie) poukazuje na prevažné zastúpenie kategórie 25 – 49 ročných (44%), t. j. ekonomicky aktívnych respondentov.
- Takmer dve tretiny respondentov majú stredoškolské vzdelanie (bez maturity, s maturitou, nadstavbové štúdium).

- Ich najvyššia kvalifikácia bola evidovaná prevažne v technickom a strojárskom odvetví, menej v zdravotníctve.
- Viac ako polovica participantov je v súčasnosti v manželskom zväzku.

Pracovný život respondenta

- Polovica respondentov je v súčasnosti v pracovnom vzťahu, pätina na dôchodku.
- Viac ako tri štvrtiny účastníkov výskumu (78%) uvádzajú zamestnanecký typ práce ako svoj hlavný pracovný pomer.
- Z hľadiska doby trvania pracovného pomeru sme zaznamenali výrazné zastúpenie pracovnej zmluvy na dobu neurčitú – viac ako tri štvrtiny pracujúcich respondentov v minulosti aj v súčasnosti mali takýto typ pracovnej zmluvy.
- Pri charakteristike veľkosti svojho pracoviska takmer tretina respondentov uvádza menší typ pracoviska, s menej ako 10-imi ľuďmi.
- Za riadenie a dozor nad prácou iných väčšina respondentov (takmer dve tretiny) podľa vlastného vyjadrenia nenesie zodpovednosť.
- Na organizovanie vlastnej práce a voľbu pracovného tempa majú podľa ich názoru priemerný vplyv (okolo strednej hodnoty na škále).
- Na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie majú podpriemerný, skôr slabý vplyv.
- Takmer polovica respondentov uvádza vo svojom hlavnom zamestnaní 40 – 42 hod. zmluvne dohodnutý pracovný čas.
- Reálne trvajúci pracovný čas sa takmer u polovice pracujúcich pohybuje v rozpätí 43 – 60 hodín.
- Pri zisťovaní pracovných pozícií respondenti označili v rôznej miere, avšak všetky zastúpené pracovné pozície (294) a 56 pracovných odvetví.
- Takmer tretina participantov sa už ocitla v pozícii nezamestnaného, takmer tri štvrtiny z nich uvádzajú, že sa v tejto pozícii ocitli za obdobie posledných 5-tich rokov.
- Práca v inej krajine za posledných 10 rokov je uplatňovaná v malej miere (5,6% respondentov).
- Čo sa týka využitia možnosti zlepšenia znalosti (zručností) v priebehu posledného roka, túto možnosť využila necelá tretina respondentov.
- Takmer polovica respondentov je alebo bola členom odborovej organizácie.
- Za hlavný zdroj príjmu označili platy alebo mzdy.
- Najčastejšie uvádzaný čistý mesačný príjem domácnosti sa pohybuje od 12 000 do 20 000 Sk (uvádza to takmer štvrtina odpovedajúcich respondentov).
- Príjem respondenta tvorí menej ako polovicu príjmu celej domácnosti.
- Z hľadiska hodnotenia príjmu domácnosti sme zaznamenali polarizovaný názor respondentov: časť respondentov sa prikláňa k názoru, že so súčasným príjmom to zvládajú (40,6% odpovedajúcich respondentov) a druhá časť (35,2% respondentov) sa domnieva, že to majú ťažké so súčasným príjmom.
- V prípade vážnych finančných ťažkostí takmer dve tretiny respondentov (61,2%) sa domnievajú, že by to bolo pre nich veľmi, resp. dosť ťažké zvládnuť.

Domácnosť a jej členovia

- Vo výskumnom súbore bola najviac zastúpená štvorčlenná domácnosť (takmer 30%, 2 – 3 členná okolo pätiny každá).
- Domácnosť je lokalizovaná prevažne v rurálnom prostredí (takmer polovica domácností).
- Vlastnícky vzťah k svojmu obydliu potvrdilo až 84,5% respondentov.
- Vo všeobecnosti prevláda trojmiestna domácnosť.
- Ženské aj mužské pohlavie je v domácnosti takmer vyvážené, mierne prevažuje ženské pohlavie (pri treťom členovi domácnosti).
- Pre domácnosť je viac charakteristické spolužitie manželov (58,6% domácností)
- Zaznamenali sme nízke percentuálne zastúpenie rozvodovosti (2,4% výskumného súboru).

Partner respondenta

- Pre partnera respondenta je typické výrazné zastúpenie stredoškolského vzdelania (partneri viac ako dvoch tretín partnerov).
- Tretina partnerov je pracovne aktívna.
- Prevažná väčšina pracujúcich partnerov sú pracovníci – zamestnanci (85,9%).
- Takmer tri štvrtiny partnerov (ako uvádzajú samotní respondenti) nemajú nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov.
- O činnosti organizácie, v ktorej pracujú, vôbec nerozhoduje (nezasahuje) takmer polovica zamestnaných partnerov.

Rodičia respondenta

- Viac ako polovica otcov respondentov (52,6%) získala úplné stredné vzdelanie.
- Prevažná väčšina otcov (v čase 14 rokov respondenta) bola pracovníkmi – zamestnancami (80%).
- 70,4% otcov vo svojom zamestnaní nenieslo žiadnu zodpovednosť za dozor nad prácou iných zamestnancov.
- Prevládali u nich predovšetkým rutinné manuálne povolania (40%).
- Vzdelanostná úroveň matiek je mierne nižšia ako u otcov.
- Viac ako dve tretiny matiek v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne (68,4%).
- U matiek prevažovali rutinné manuálne povolania a služby (38,4%).

III.

Rodová rovnosť a hodnota rodiny v kontexte sociodemografických charakteristík

Denisa Fedáková

Prínosom Európskej sociálnej sondy je, že umožňuje nielen longitudinálne sledovanie sociálnych atribútov v jednotlivých európskych krajinách, ale aj ich porovnanie medzi zúčastnenými krajinami.

V tejto časti správy sa zameriame práve na možnosť kroskultúrneho porovnania ako aj na sledovanie výsledkov slovenských respondentov v rámci výsledkov, ktoré boli získané u respondentov ostatných zúčastnených krajín (pozn.: v tabuľkách sú hodnoty slovenských respondentov zvýraznené).

Výroky, ktoré budeme analyzovať, pochádzajú zo segmentu G hlavného dotazníka (stabilný modul) nazvaného „Práca a spokojnosť v rodine“. Výroky sú orientované na zisťovanie názorov na problematiku postavenia mužov a žien v spoločnosti, na dôležitosť udržiavania rodiny a jej vnímania ako základnej jednotky a najvyššej priority spoločnosti i jednotlivca.

Konkrétne budeme v tejto časti správy analyzovať mieru súhlasu, resp. nesúhlasu respondentov s vybranými výroky, ktorú vyjadrovali na 5-bodovej škále (1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím).

Stanoviská respondentov k jednotlivým výrokom budeme sledovať v kontextoch viacerých sociodemografických charakteristík, a síce rodu, veku, miesta trvalého bydliska a rodinného stavu. Domnievame sa, že práve uvedené charakteristiky sa významne podieľajú na vnímaní problematiky rodovej rovnosti, rovnosti príležitostí na trhu práce ako aj na percepcii hodnoty rodiny a jej významu.

1. Práca ženy a záujmy rodiny

Prvá analýza sa bude týkať zisťovania názorov respondentov na výrok: „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny.“ Z výsledkov možno konštatovať, že hodnota priemerného skóre v tejto položke u respondentov všetkých analyzovaných krajín je 2,78 (SD=1,135), vid' tabuľka 3.1, čo indikuje tendenciu respondentov zaujímať k prezentovanému výroku skôr neutrálny postoj (ani súhlas, ani nesúhlas). Slovenskí respondenti dosiahli hodnotu priemerného skóre 2,86 (SD=0,984), čo je porovnaní s celoeurópskym priemerom vyššia hodnota, avšak taktiež vypovedá o neutrálnosti postoja k sledovanej téme. Umiestnenie slovenských respondentov medzi ostatnými však naznačuje, že Slováci sa spolu so Slovincami líšia od občanov ostatných krajín východnej a strednej Európy v názoroch na predložený výrok. Najrezolútnejšie nesúhlas s predloženým výrokom vyjadrili Dáni a po nich obyvatelia ostatných severských krajín, v ktorých sociálna politika jednoznačne smeruje k vytváraniu podmienok pre rovnosť príležitostí (nielen) na pracovnom trhu. Za povšimnutie stojí aj variancia hodnôt priemerného skóre v jednotlivých krajinách pohybujúca sa v rozmedzí od 2,10 (ukrajinskí respondenti) do 3,57 (Dáni).

Tabuľka 3.1: Priemerné hodnoty skóre respondentov v jednotlivých krajinách. Výrok: Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny

Krajina	priemer	N	SD
Denmark	3,57	1 457	1,083
Sweden	3,40	1 919	0,988
Finland	3,33	1 997	1,091
Norway	3,28	1 747	1,046
Iceland	3,23	560	1,022
Netherlands	3,14	1 867	1,150
Belgium	3,07	1 763	1,247
Slovakia	2,86	1 427	0,984
Slovenia	2,86	1 407	1,038
Germany	2,83	2 821	1,096
Greece	2,81	2 392	1,155
Ireland	2,78	2 243	1,054
Austria	2,74	2 205	1,127
United Kingdom	2,73	1 872	1,038
France	2,68	1 804	1,286
Spain	2,66	1 629	1,122
Czech Republic	2,51	2 908	1,101
Estonia	2,49	1 906	0,949
Poland	2,49	1 672	1,031
Luxembourg	2,49	1 583	1,075
Switzerland	2,41	2 117	0,987
Hungary	2,36	1 462	1,116
Portugal	2,36	2 019	0,935
Ukraine	2,10	1 966	1,013
Total	2,78	44 743	1,135

V ďalšej časti správy budeme analyzovať výrok „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny“ v kontexte vybraných sociodemografických charakteristík.

1.1. Kontext rodu

Rodová problematika je v mnohých prípadoch spomínaná práve v súvislosti s rovnosťou pracovných príležitostí. Je to problematika, ktorá je analyzovaná nielen na úrovni národnej (Froncová, Výrost, Frankovský, Kentoš, Gajdoš, Fedáková, 2005), ale aj na úrovni nadná-

Tabuľka 3.2: Rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom:
Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny

Country	M muži	N	SD	M ženy	N	SD	t	p
Austria	2,69	1 020	1,091	2,79	1185	1,155	2,281	0,022
Belgium	3,05	868	1,212	3,09	895	1,280	0,709	0,478
Czech Republic	2,42	1 348	1,033	2,59	1560	1,151	4,184	0,000
Germany	2,77	1 354	1,041	2,88	1467	1,142	2,811	0,005
Denmark	3,56	702	1,077	3,58	755	1,089	0,363	0,717
Estonia	2,48	776	0,898	2,51	1130	0,982	0,664	0,499
Spain	2,71	828	1,133	2,60	800	1,110	2,046	0,041
Finland	3,26	937	1,063	3,39	1060	1,111	2,86	0,004
France	2,68	840	1,274	2,68	964	1,297	0,01	0,992
United Kingdom	2,78	850	0,994	2,69	1022	1,072	1,976	0,048
Greece	2,66	1 044	1,128	2,93	1348	1,162	5,653	0,000
Hungary	2,32	626	1,081	2,40	836	1,141	1,375	0,169
Switzerland	2,42	938	0,958	2,40	1179	1,010	0,279	0,780
Ireland	2,77	959	1,022	2,78	1284	1,077	0,356	0,720
Iceland	3,24	264	0,991	3,21	291	1,057	0,376	0,707
Luxembourg	2,49	810	1,049	2,48	773	1,103	0,163	0,870
Netherlands	3,13	773	1,148	3,14	1094	1,153	0,18	0,857
Norway	3,24	905	1,012	3,32	842	1,081	1,593	0,111
Poland	2,42	807	0,970	2,56	865	1,081	2,816	0,005
Portugal	2,34	808	0,921	2,38	1211	0,945	0,745	0,456
Sweden	3,41	968	0,947	3,39	951	1,028	0,558	0,577
Slovenia	2,84	632	1,016	2,86	744	1,062	0,348	0,729
Slovakia	2,77	699	0,943	2,94	702	1,006	3,383	0,001
Ukraine	1,98	727	0,961	2,17	1239	1,036	4,099	0,000
Total	2,75	20 483	1,108	2,79	24197	1,157		

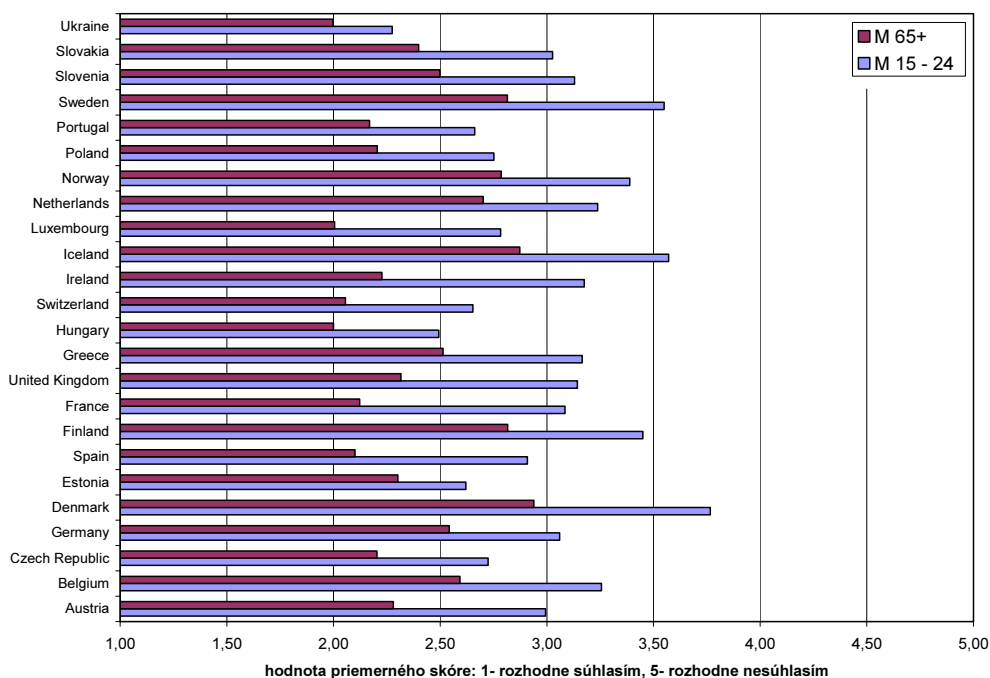
rodnej (Duch-Krzystoszek, Titkow, 2006), kde je možné poukázať na kultúrnu podmienenosť rodových rozdielov. V súvislosti s analyzovaným výrokom sa v mnohých krajinách potvrdili signifikantné rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu s ním. V Rakúsku, Českej republike, Nemecku, Finsku, Grécku, Poľsku a na Slovensku a Ukrajine sa potvrdili štatisticky významné rodové rozdiely, pričom vyššie skórovali ženy. Vid' tabuľka 3.2. V prípade španielskych respondentov sa rovnako potvrdili štatisticky významné rodové rozdiely, no vyššie skórovali muži. Celkovo však možno konštatovať, že ako muži, tak aj ženy inklinujú skôr k neutrálnemu až k zamietavému postoju s týmto výrokom.

1.2. Kontext veku

Sledovanie miery súhlasu resp. nesúhlasu s výrokom „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny“ v závislosti od veku poskytuje obraz o vnímaní problematiky rovnosti príležitosti viacerými generáciami.

A hneď v úvode možno potvrdiť, že medzigeneračné rozdiely sú v tejto problematike zreteľné.

Graf 3.1: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny“ medzi extrémnymi vekovými kategóriami

Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili medzi najmladšou vekovou kategóriou a ostatnými vekovými kategóriami, pričom hodnota priemerného skóre 15 – 24 ročných bola 3,01 (ani súhlas, ani nesúhlas) a hodnota najstaršej vekovej kategórie bola 2,37 (súhlasím). Pozri tabuľka 3.3. Uvedené zistenia odrážajú skutočnosť, že mladí ľudia nevnímajú rod a priori rolovo podmienený, zatiaľ čo staršie vekové kategórie sú pod silným vplyvom rolovej stereotypizácie mužov a žien. Na úrovni jednotlivých krajín sú výsledky takéto: vo vekovej kategórii 15 – 24 rokov najnižšie hodnoty priemerného skóre a teda súhlas s vý-

rokom dosiahli respondenti na Ukrajinu a v Maďarsku. Respondenti z ostatných 22 participujúcich krajín dosiahli vyššie hodnoty priemerného skóre, čo znamená, že vyjadrovali skôr neutrálny alebo záporný postoj k výroku. Vo vekovej kategórii 25 – 34 rokov sa poradie krajín na úrovni súhlasu resp. nesúhlasu s výrokom nezmenilo, hoci hodnoty priemerného skóre sú nižšie. Vo vekovej kategórii 35 – 44 rokov k respondentom z Ukrajiny a Maďarska, ktorí vyjadrovali zväčša súhlas s výrokom, pribudli ešte respondenti z Portugalska. Vo vekovej kategórii 45 – 54 rokov sa počet krajín, v ktorých respondenti vyjadrovali súhlasné stanovisko k výroku, rozšíril o Estónsko, Luxembursko a Poľsko. Vo vekovej kategórii 55 – 54 rokov súhlasné stanovisko s výrokom najčastejšie vyjadrovali respondenti z Ukrajiny, Portugalska, Poľska, Luxemburska, Švajčiarska, Maďarska, Španielska a Českej republiky. Respondenti vo vekovej kategórii nad 65 rokov dosiahli, ako už bolo spomenuté, najnižšie hodnoty priemerného skóre a stanovisko na úrovni súhlasu s výrokom vyjadrovali respondenti týchto zúčastnených krajín: Rakúsko, Česká republika, Estónsko, Španielsko, Francúzsko, Veľká Británia, Írsko, Maďarsko, Švajčiarsko, Luxembursko, Poľsko, Portugalsko, Slovensko, Ukrajina. Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín, teda najmladších a najstarších respondentov. Vid' graf 3.1.

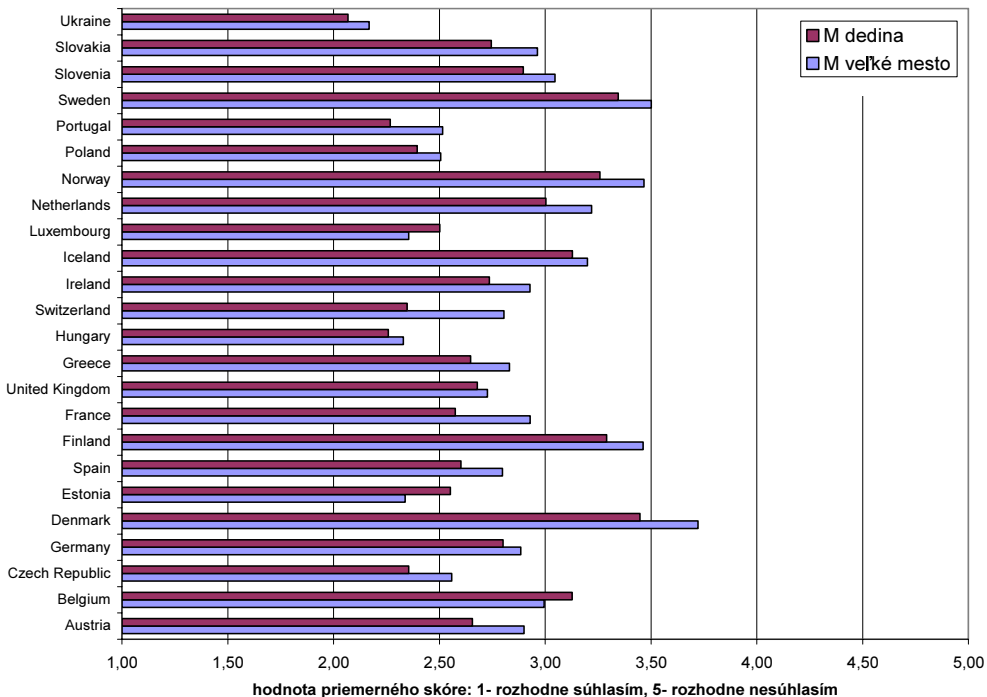
Tabuľka 3.3: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi vekovými kategóriami respondentov

Tukey HSD				
(I) Vek kategórie	(J) Vek kategórie	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
15 – 24	25 – 34	0,10	0,019	0,000
	35 – 44	0,09	0,018	0,000
	45 – 54	0,17	0,019	0,000
	55 – 64	0,37	0,019	0,000
	65+	0,63	0,018	0,000
25 – 34	35 – 44	-0,01	0,018	0,995
	45 – 54	0,08	0,018	0,000
	55 – 64	0,27	0,019	0,000
	65+	0,54	0,018	0,000
35 – 44	45 – 54	0,09	0,018	0,000
	55 – 64	0,28	0,018	0,000
	65+	0,55	0,018	0,000
45 – 54	55 – 64	0,19	0,019	0,000
	65+	0,46	0,018	0,000
55 – 64	65+	0,27	0,018	0,000

1.3. Kontext miesta trvalého bydliska

V ďalšej časti analýzy sme zisťovali prítomnosť rozdielov v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny“ v súvislosti s miestom trvalého bydliska. Dôvodom pre takúto analýzu bol predpoklad, že obyvatelia veľkomiest a väčších miest budú osvietenejší a emancipovanejší v chápaní rovnosti príležitostí a rodovej rovnosti ako obyvatelia dedín či osamelých fariem.

Graf 3.2: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny“ medzi extrémnymi skupinami podľa miesta trvalého bydliska

Už priemerné hodnoty dosiahnutého skóre poukazujú na isté rozdiely nielen medzi veľkomestskými obyvateľmi a ľuďmi z vidieka, ale aj na rozdiely medzi obyvateľmi dedín a fariem. Špecifickosť farmárskeho spôsobu života, pre ktorý je charakteristické svojpomocné zabezpečovanie potravín, a poväčšine aj ostatných prostriedkov na existenciu priamo z vlastných zdrojov, ako aj samozamestnávanie, pri ktorom je každá pracovná sila vítaná, stavia túto formu bydliska do iných rámcov, aké by sa možno očakávali. Hodnota priemerného skóre pre farmárov je 2,86, čo vyjadruje neutrálne stanovisko (ani súhlas / ani nesúhlas) k predloženému výroku.

V prípade trvalého bydliska na dedine sa potvrdili štatisticky významné rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom medzi jej obyvateľmi a obyvateľmi veľkomiest, periférií veľkomiest, malých miest i fariem (tabuľka 3.4). Obyvatelia dedín dosiahli priemernú hodnotu skóre 2,66, pričom súhlas s výrokom vyjadrovali poväčšine dedinčania z Českej republiky, Maďarska, Švajčiarska, Poľska, Portugalska a Ukrajiny. Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín a síce respondentov z veľkých miest a respondentov žijúcich na dedine. Vid' graf 3.2.

Vidiek (dedina) je totiž ešte aj v dnešnej dobe pod vplyvom pretrvávajúcich rodovo podmienených rolových stereotypov. Muži sú tu stále vnímaní ako chlebobdarcia a sú stavaní do roly živila rodiny, zatiaľ čo úloha ženy je spájaná so starostlivosťou o deti a domácnosť.

Tabuľka 3.4: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami miesta trvalého bydliska respondentov

Tukey HSD				
(I) Miesto trvalého bydliska respondenta	(J) Miesto trvalého bydliska respondenta	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Veľké mesto	Periféria veľkého mesta	-0,16	0,020	0,000
	Malé mesto	0,02	0,016	0,859
	Dedina	0,14	0,016	0,000
	Farma	-0,05	0,024	0,164
Periféria veľkého mesta	Malé mesto	0,17	0,018	0,000
	Dedina	0,30	0,018	0,000
	Farma	0,10	0,026	0,001
Malé mesto	Dedina	0,13	0,014	0,000
	Farma	-0,07	0,023	0,021
Dedina	Farma	-0,19	0,023	0,000

1.4. Kontext rodinného stavu

Rodinný stav jednotlivca do istej miery vypovedá o jeho/jej skúsenosti s distribúciou rodinných prác, alebo jeho/jej očakávaní a predstáv o rodinnom spolužití.

V prípade vydatých respondentiek/ ženatých respondentov je otázka záujmov rodiny a obmedzení vlastného zamestnania v celoeurópskom meradle vnímaná zväčša neutrálne (M=2,70). Respondenti z Dánska (M=3,51) vyjadrovali najčastejšie nesúhlas s výrokom a naopak, respondenti z Českej republiky, Estónska, Maďarska, Švajčiarska, Luxemburska, Poľska, Portugalska a Ukrajiny vyjadrovali skôr súhlasné stanovisko k predkladanému výroku.

Vo všetkých prípadoch sa celkovo medzi vydatými/ženatými respondentmi a ostatnými kategóriami respondentov potvrdili štatisticky významné rozdiely. Zatiaľ čo vydaté respon-

Tabuľka 3.5: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom: Žena by mala byť pripravená obmedziť svoju platenú prácu v záujme rodiny

Country	M v/ž	N	SD	M odlič.	N	SD	M rozv.	N	SD	M ovdov.	N	SD	M nikdy v/ž	N	SD
Austria	2,64	1017	1,064	2,81	26	1,201	2,85	175	1,218	2,30	167	1,089	2,93	803	1,150
Belgium	3,01	918	1,267	2,94	36	1,372	3,01	150	1,272	2,56	121	1,231	3,31	536	1,152
Czech Republic	2,46	1530	1,086	2,52	62	1,112	2,55	310	1,089	2,28	416	1,088	2,78	568	1,102
Germany	2,74	1524	1,078	2,89	36	1,214	3,08	226	1,138	2,50	226	1,051	3,03	793	1,087
Denmark	3,51	797	1,079	3,74	19	1,046	3,83	110	1,091	2,87	90	1,182	3,73	440	0,999
Estonia	2,38	843	0,919	2,65	52	0,988	2,64	183	1,105	2,34	237	0,910	2,66	585	0,920
Spain	2,51	950	1,067	2,75	36	1,105	2,97	30	1,273	2,12	99	0,907	3,01	504	1,146
Finland	3,24	1011	1,103	3,56	16	1,263	3,50	205	1,157	3,01	135	1,200	3,48	630	0,986
United Kingdom	2,65	827	1,021	2,75	67	0,943	2,79	233	1,081	2,33	210	0,939	2,98	533	1,033
Greece	2,74	1470	1,151	2,50	26	0,860	3,24	82	1,202	2,50	294	1,064	3,16	508	1,122
Hungary	2,35	805	1,120	2,58	12	1,165	2,47	121	1,225	2,06	155	0,962	2,50	366	1,105
Switzerland	2,32	1078	0,945	2,72	53	0,948	2,58	175	1,116	2,12	209	0,834	2,58	595	1,033
Ireland	2,70	1276	1,041	3,06	80	0,998	2,82	11	0,982	2,22	190	0,867	3,04	683	1,049
Iceland	3,08	284	1,023	4,11	9	0,928	3,40	42	0,989	2,87	30	0,900	3,42	191	1,001
Luxembourg	2,35	895	1,035	2,54	24	0,779	2,50	105	1,136	2,16	79	1,055	2,79	476	1,090
Netherlands	3,11	986	1,135	3,17	12	1,115	3,28	169	1,156	2,78	197	1,236	3,28	501	1,116
Norway	3,26	927	1,056	3,48	27	1,051	3,49	142	1,05	2,61	87	0,969	3,36	564	1,000
Poland	2,41	975	1,003	2,50	10	1,269	2,37	46	1,123	2,27	154	1,050	2,73	486	1,027
Portugal	2,27	1141	0,892	2,31	29	0,806	2,50	103	1,084	2,19	280	0,783	2,68	463	1,021
Sweden	3,32	833	0,979	3,82	11	1,250	3,44	234	0,948	2,86	111	1,034	3,56	728	0,960
Slovenia	2,78	735	1,023	2,55	11	0,820	2,80	54	0,998	2,47	135	1,057	3,11	457	1,014
Slovakia	2,82	819	0,981	2,60	10	1,075	3,03	73	1,067	2,47	114	0,875	3,04	393	0,969
Ukraine	2,03	1062	0,996	2,17	36	1,108	2,29	174	1,118	2,01	388	0,906	2,36	297	1,063

Tabuľka 3.6: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami rodinného stavu respondentov

Tukey HSD				
(I) Legálny rodinný stav	(J) Legálny rodinný stav	Rozdiel priemerov (I-J)	SE	Sig.
Vydaté/ženatí	Odlúčení	-0,12	0,043	0,047
	Rozvedení	-0,24	0,021	0,000
	Ovdovení	0,33	0,019	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,34	0,012	0,000
Odlúčení	Rozvedení	-0,12	0,046	0,080
	Ovdovení	0,45	0,045	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,22	0,043	0,000
Rozvedení	Ovdovení	0,57	0,026	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,10	0,022	0,000
Ovdovení	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,67	0,020	0,000

dentky a ženatí respondenti, respondenti žijúci odlúčene od partnerov, rozvedení respondenti a respondenti, ktorí neboli nikdy ženatí/vydaté sa celkovo prikláňali k neutrálnemu stanovisku k výroku (ani súhlas / ani nesúhlas), ovdovení respondenti celkovo vyjadrovali súhlas s výrokom ($M=2,36$), zvlášť respondenti z Ukrajiny ($M=2,01$). Vid' tabuľky 3.5; 3.6.

2. Zodpovednosť mužov za domácnosť a deti

V celosvetovom meradle neustále pretrváva názor, že starostlivosť o deti, varenie, domáce práce, starostlivosť o domácnosť sú záležitosťou ženy, matky a fakt je ten, že sa nejedná len o názor, ale o reálny stav v spoločnosti (Andam, Dawson, Horton, Sandow, 2005).

Pri posudzovaní výroku „*Muži by mali prijať toľko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy*“ sa od respondentov vyžadovalo vyjadrenie miery súhlasu/nesúhlasu s daným výrokom. Slovenskí respondenti dosiahli v porovnaní s ostatnými zúčastnenými respondentmi najvyššiu hodnotu priemerného skóre ($M=2,10$), ktorá svedčí o tom, že sa prikláňajú k súhlasu s daným výrokom, no v menšej miere ako obyvatelia ostatných európskych krajín (tabuľka 3.7). Slováci sa tak, ako v predchádzajúcich výsledkoch, odlišujú svojimi postojmi k výroku od respondentov z krajín východnej a strednej Európy. Najrozhodnejší súhlas s výrokom vyjadrili respondenti z Francúzska ($M=1,49$) a Maďarska ($M=1,55$). Na základe rozptylu hodnôt priemerného skóre možno v súvislosti s predchádzajúcim výrokom poukázať na výraznejšiu jednotnosť názorov na otázku týkajúcu zodpovednosti muža za domácnosť a rodinu v celoeurópskom kontexte.

Tabuľka 3.7: Priemerné hodnoty skóre respondentov v jednotlivých krajinách. Výrok:
Muži by mali prijať toľko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy

Krajina	M	N	SD
Slovakia	2,10	1 457	0,696
Greece	2,07	2 396	0,861
Switzerland	2,05	2 124	0,855
Austria	2,04	2 232	0,964
Netherlands	2,00	1 875	0,816
Germany	1,97	2 832	0,796
Portugal	1,97	2 037	0,806
Spain	1,95	1 631	0,982
Czech Republic	1,93	2 938	0,923
Belgium	1,84	1 775	0,846
United Kingdom	1,82	1 885	0,709
Slovenia	1,81	1 429	0,698
Norway	1,81	1 756	0,680
Poland	1,77	1 699	0,720
Ireland	1,76	2 267	0,648
Estonia	1,76	1 960	0,675
Luxembourg	1,74	1 615	0,753
Denmark	1,71	1 470	0,760
Sweden	1,67	1 937	0,657
Iceland	1,67	569	0,685
Ukraine	1,65	2 004	0,822
Finland	1,64	2 006	0,722
Hungary	1,55	1 487	0,695
France	1,49	1 806	0,695
Total	1,84	45 187	0,802

2.1. Kontext rodu

Zaujímavé výsledky prinášajú analýzy rodových rozdielov. Štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami sa potvrdili takmer vo všetkých participujúcich krajinách s výnimkou Veľkej Británie, Švajčiarska a Holandska. Za zmienku stojí aj fakt, že v jednotlivých

Tabuľka 3.8: Rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom:
Muži by mali prijať tol'ko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy

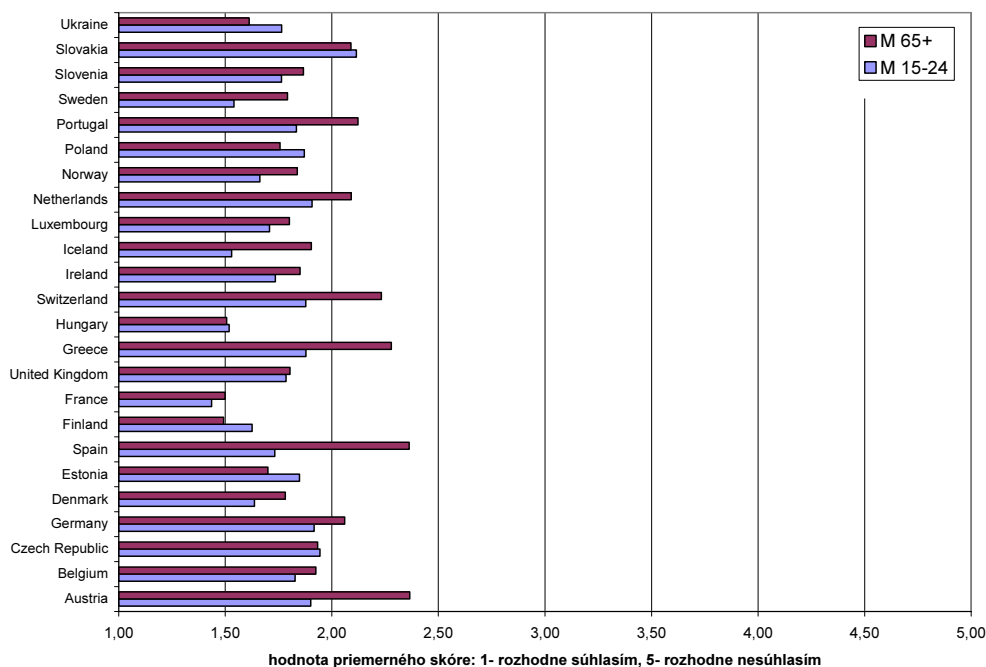
Country	M muži	N	SD	M ženy	N	SD	t	p
Austria	2,24	1028	1,015	1,87	1204	0,884	9,083	0,000
Belgium	1,91	874	0,868	1,77	901	0,818	3,566	0,000
Czech Republic	2,10	1363	0,952	1,78	1575	0,872	9,419	0,000
Germany	2,13	1359	0,815	1,83	1473	0,750	10,152	0,000
Denmark	1,80	710	0,789	1,62	760	0,721	4,476	0,000
Estonia	1,85	802	0,703	1,69	1158	0,647	5,088	0,000
Spain	2,12	835	0,986	1,78	795	0,945	7,198	0,000
Finland	1,73	941	0,722	1,56	1065	0,713	5,401	0,000
France	1,54	841	0,724	1,43	965	0,665	3,387	0,001
United Kingdom	1,84	859	0,667	1,81	1026	0,742	0,888	0,375
Greece	2,18	1046	0,896	1,99	1350	0,823	5,574	0,000
Hungary	1,61	641	0,724	1,51	846	0,670	2,509	0,012
Switzerland	2,04	941	0,823	2,05	1183	0,880	0,233	0,816
Ireland	1,82	969	0,634	1,72	1298	0,655	3,837	0,000
Iceland	1,73	269	0,704	1,61	295	0,666	2,177	0,030
Luxembourg	1,82	831	0,739	1,66	784	0,759	4,36	0,000
Netherlands	1,97	779	0,766	2,02	1096	0,850	1,442	0,150
Norway	1,87	911	0,685	1,74	845	0,668	4,082	0,000
Poland	1,93	823	0,767	1,62	876	0,638	8,944	0,000
Portugal	2,10	815	0,818	1,88	1222	0,786	6,261	0,000
Sweden	1,74	977	0,633	1,59	960	0,674	4,819	0,000
Slovenia	1,90	644	0,690	1,72	754	0,688	4,967	0,000
Slovakia	2,20	709	0,721	1,99	721	0,645	5,8	0,000
Ukraine	1,78	738	0,889	1,57	1266	0,770	5,377	0,000
Total	1,94	20705	0,819	1,76	24418	0,779		

krajínach dosahovali vyššie hodnoty priemerného skóre väčšinou muži, čo svedčí o nižšej miere súhlasu s výrokom. Len v dvoch prípadoch, konkrétne vo Švajčiarsku a Holandsku, skórovali vyššie ženy, rozdiely však, ako už bolo uvedené vyššie, neboli štatisticky významné. Vid' tabuľka 3.8.

2.2. Kontext veku

Aj v prípade rozdielov medzi vekovými kategóriami sa prejavila výraznejšia uniformita názorov na úlohy a zodpovednosť muža v porovnaní s analýzami týkajúcimi sa úloha a zodpovednosti ženy. Signifikantné rozdiely sa nepotvrdili medzi nižšími vekovými kategóriami 15 – 24 roční, 25 – 34 roční a 35 – 44 roční. Rozdiely medzi vekovou kategóriou nad 65 rokov a nižšími vekovými kategóriami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom, že muži by

Graf 3.3: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Muži by mali prijať toľko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy“ medzi extrémnymi skupinami podľa veku

mali prijať toľko isto zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy, sa potvrdili ako štatisticky významné (tabuľka 3.9). Respondenti starších vekových kategórií vyjadrovali nižšiu mieru súhlasu s výrokom v porovnaní s mladšími respondentmi. Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín (najmladších a najstarších respondentov). Vid' graf 3.3.

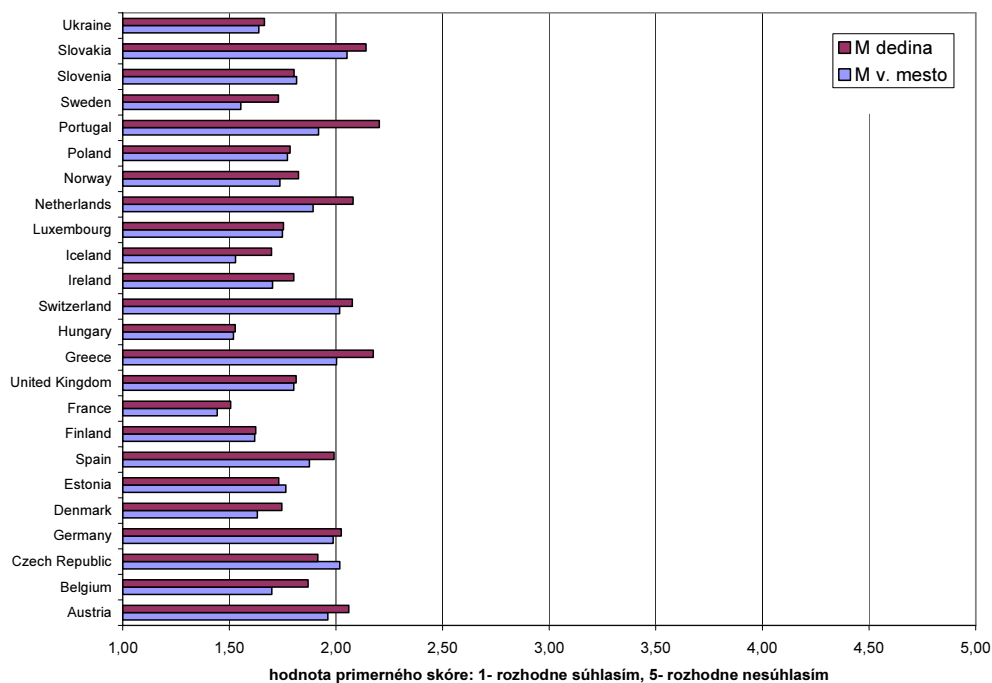
Tabuľka 3.9: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi vekovými kategóriami respondentov

Tukey HSD				
(I) Vek. kategórie	(J) Vek. kategórie	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
15 – 24	25 – 34	-0,02	0,013	0,812
	35 – 44	-0,03	0,013	0,171
	45 – 54	-0,05	0,013	0,001
	55 – 64	-0,08	0,014	0,000
	65+	-0,13	0,013	0,000
25 – 34	35 – 44	-0,01	0,013	0,888
	45 – 54	-0,04	0,013	0,073
	55 – 64	-0,06	0,013	0,000
	65+	-0,11	0,013	0,000
35 – 44	45 – 54	-0,02	0,013	0,536
	55 – 64	-0,05	0,013	0,007
	65+	-0,10	0,013	0,000
45 – 54	55 – 64	-0,02	0,013	0,475
	65+	-0,08	0,013	0,000
55 – 64	65+	-0,05	0,013	0,000

2.3. Kontext miesta trvalého bydliska

Miera súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Muži by mali prijať toľko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy“ rozdelila respondentov participujúcich krajín do dvoch skupín. Skupinu s najvyššou hodnotou priemerného skóre ($M=1,89$) tvorili respondenti s bydliskom na dedine. Obyvatelia veľkomiest, periférií veľkých miest, malých miest a fariem s nižšími hodnotami priemerného skóre tvorili druhú skupinu, ktorá vyjadrovala vyššiu mieru sú-

Graf 3.4: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Muži by mali prijať toľko zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy“ medzi extrémnymi skupinami podľa miesta trvalého bydliska

hlasu s výrokom. Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín (graf 3.4). Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili medzi respondentmi žijúcimi na dedine a respondentmi z ostatných lokalít bydliska.

Zistenie poukazuje na to, že úloha muža je na vidieku ešte aj v dnešnej dobe v porovnaní so stanoviskom obyvateľov miest a fariem menej často vnímaná v spojitosti so starostlivosťou o domácnosť a deti (tabuľka 3.10).

Tabuľka 3.10: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami miesta trvalého bydliska respondentov

Tukey HSD				
(I) Miesto trvalého bydliska respondenta	(J) Miesto trvalého bydliska respondenta	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Veľké mesto	Periféria veľkého mesta	0,00	0,014	1,000
	Malé mesto	0,00	0,011	1,000
	Dedina	-0,08	0,011	0,000
	Farma	-0,02	0,017	0,684
Periféria veľkého mesta	Malé mesto	0,00	0,013	0,999
	Dedina	-0,08	0,013	0,000
	Farma	-0,02	0,018	0,682
Malé mesto	Dedina	-0,08	0,010	0,000
	Farma	-0,02	0,016	0,690
Dedina	Farma	0,06	0,016	0,003

2.4. Kontext rodinného stavu

V súvislosti s rodinným stavom sa núka akási blízkosť vnímania rovnosti príležitostí či rodovej rovnosti u respondentov ženatých/vydatých a ovdovených respondentov. Spoločným menovateľom v porovnaní s ostatnými kategóriami respondentov by v prípade vydatých/ženatých a ovdovených respondentov mohlo byť súčasné či minulé spolužitie s partnerom v harmonickejšom zväzku na rozdiel od respondentov žijúcich oddelene, rozvedených či doposiaľ slobodných respondentov.

Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili medzi skupinami vydatých/ženatých a ovdovených respondentov na jednej strane a respondentmi slobodnými, žijúcimi oddelene a rozvedenými. Skôr menované skupiny dosiahli vyššie hodnoty priemerného skóre v porovnaní s tými neskôr menovanými, čo hovorí o vyjadrení nižšej miery súhlasu s výrokom v skupine vydatých/ženatých respondentov a respondentov ovdovených (viď tabuľka 3.11; 3.12).

Tabuľka 3.11: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom: Muži by mali prijať toľko isto zodpovednosti za domácnosť a deti ako ženy

Country	M v/ž	N	SD	M odl.	N	SD	M rozv.	N	SD	M ovd.	N	SD	M mikd v/ž	N	SD
Austria	2,10	1025	0,905	2	26	0,938	1,88	178	0,995	2,32	171	1,060	1,93	815	0,992
Belgium	1,90	922	0,868	1,75	36	0,874	1,79	151	0,861	1,84	124	0,780	1,75	539	0,810
Czech Republic	1,90	1539	0,910	1,69	63	0,687	1,87	315	0,887	1,99	418	1,025	2,00	580	0,903
Germany	2,01	1528	0,794	1,97	36	1,055	1,80	226	0,726	2,04	228	0,857	1,92	797	0,777
Denmark	1,72	802	0,754	1,52	19	0,772	1,72	109	0,883	1,83	93	0,868	1,67	446	0,710
Estonia	1,76	856	0,667	1,64	54	0,619	1,74	188	0,663	1,68	247	0,624	1,79	609	0,710
Spain	2,02	951	0,998	1,72	36	0,779	1,93	30	1,172	2,26	98	1,008	1,77	507	0,901
Finland	1,69	1012	0,736	1,37	16	0,619	1,56	205	0,756	1,42	140	0,730	1,64	633	0,677
United Kingdom	1,88	832	0,712	1,68	67	0,701	1,79	233	0,749	1,71	214	0,663	1,80	537	0,699
Greece	2,10	1469	0,853	2,07	26	0,796	1,90	82	0,747	2,21	296	0,929	1,94	511	0,844
Hungary	1,57	819	0,701	1,25	12	0,452	1,61	122	0,797	1,51	157	0,637	1,52	374	0,670
Switzerland	2,10	1081	0,847	1,90	53	0,904	1,93	177	0,863	2,26	209	0,838	1,93	597	0,849
Ireland	1,76	1283	0,650	1,8	80	0,736	1,75	12	0,452	1,84	196	0,667	1,75	693	0,631
Iceland	1,73	289	0,703	1,33	9	0,500	1,64	42	0,759	1,87	30	0,629	1,55	195	0,643
Luxembourg	1,75	909	0,759	1,64	25	0,569	1,67	104	0,689	1,85	84	0,976	1,72	489	0,721
Netherlands	2,05	989	0,817	2,16	12	1,030	1,91	169	0,804	2,12	198	0,807	1,90	505	0,807
Norway	1,87	932	0,682	1,88	27	0,698	1,72	142	0,747	1,78	89	0,579	1,73	566	0,663
Poland	1,77	989	0,734	1,5	10	0,707	1,61	46	0,649	1,65	157	0,608	1,83	495	0,725
Portugal	2,00	1150	0,822	1,82	29	0,759	1,79	104	0,733	2,16	283	0,832	1,83	468	0,735
Sweden	1,71	838	0,632	1,45	11	0,522	1,69	238	0,659	1,88	115	0,739	1,58	733	0,662
Slovenia	1,84	747	0,678	1,72	11	0,647	1,76	55	0,576	1,78	135	0,750	1,78	466	0,728
Slovakia	2,10	831	0,684	2	10	0,816	1,92	76	0,796	2,12	119	0,653	2,12	401	0,690
Ukraine	1,61	1068	0,785	1,72	37	0,932	1,65	178	0,859	1,63	402	0,789	1,80	310	0,935
Total	1,88	22861	0,802	1,75	705	0,783	1,77	3182	0,799	1,91	4203	0,852	1,80	12266	0,782

Tabuľka 3.12: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami rodinného stavu respondentov

Tukey HSD				
(I) Legálny rodinný stav	(J) Legálny rodinný stav	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Vydaté/ženatí	Odlúčení	0,13	0,031	0,000
	Rozvedení	0,11	0,015	0,000
	Ovdovení	-0,03	0,013	0,233
	Nikdy nie vydaté/ženatí	0,08	0,009	0,000
Odlúčení	Rozvedení	-0,01	0,033	0,996
	Ovdovení	-0,15	0,033	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,04	0,031	0,596
Rozvedení	Ovdovení	-0,14	0,019	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,03	0,016	0,249
Ovdovení	Nikdy nie vydaté/ženatí	0,11	0,014	0,000

3. Muži – väčšie právo na prácu?

Trend rovnocenného vnímania pracovných príležitostí pre mužov aj ženy so sebou prináša nový pohľad na ženu ako zamestnanú a pracujúcu, budujúcu si kariéru. Medzinárodné štúdie potvrdili u žien zmeny v orientácii k práci (podľa Kulík, 2001).

S politikou rovnosti príležitostí na trhu práce súvisel ďalší výrok, ktorý smeroval k zisteniu miery súhlasu/nesúhlasu s výrokom „*Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy*“ (viď tabuľka 3.13).

Je zaujímavé, že v odpovediach na túto otázku sa obyvatelia väčšiny krajín východnej a strednej Európy zhodli, pričom na rozdiel od obyvateľov severských krajín a krajín západnej Európy, ktorí vyjadrovali zväčša nesúhlas s týmto výrokom, ich odpovede vyjadrovali skôr neutrálne stanovisko k predloženému výroku. Respondenti z Maďarska s hodnotou priemerného skóre 2,43 vyjadrovali skôr súhlasné stanovisko k výroku, zatiaľ čo respondenti v Nemecku, Holandsku, na Islande, vo Švédsku, Nórsku, Dánsku sa prikláňali väčšinou na stranu nesúhlasu.

Tabuľka 3.13: Priemerné hodnoty skóre respondentov v jednotlivých krajinách.
 Výrok: *Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy.*

Krajina	Priemer	N	SD
Denmark	4,14	1 467	0,956
Norway	4,02	1 755	0,892
Sweden	4,01	1 927	0,933
Finland	3,85	2 001	1,077
Iceland	3,84	562	0,993
Netherlands	3,59	1 872	1,101
Germany	3,51	2 834	1,133
France	3,49	1 800	1,449
Slovenia	3,47	1 411	1,117
Austria	3,43	2 216	1,212
Luxembourg	3,40	1 613	1,222
Spain	3,40	1 632	1,288
Ireland	3,37	2 249	1,097
Switzerland	3,37	2 113	1,143
United Kingdom	3,32	1 880	1,134
Belgium	3,32	1 773	1,291
Slovakia	3,18	1 447	1,057
Portugal	3,11	2 022	1,191
Estonia	3,10	1 908	1,154
Czech Republic	3,01	2 892	1,280
Poland	2,95	1 673	1,200
Greece	2,79	2 390	1,235
Ukraine	2,77	1 968	1,303
Hungary	2,43	1 479	1,235
Total	3,35	44 884	1,233

3.1. Kontext rodu

Vo všetkých krajinách bola hodnota priemerného skóre vyššia vo výpovediach žien (s výnimkou Švajčiarska, kde bola zhoda v hodnotách priemerného skóre mužov a žien). Vid' tabuľka 3.14. Znamená to teda, že ženy majú vyššiu tendenciu s výrokom nesúhlasiť, čím dávajú najavo svoje negatívne stanovisko k uprednostňovaniu zamestnávania mužov na pracovnom trhu. Hodnoty priemerných skóre ako mužov, tak aj žien indikujú ich neutrálne sta-

Tabuľka 3.14: Rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom:
Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy.

Country	M muži	N	SD	M ženy	N	SD	t	p
Austria	3,24	1023	1,197	3,59	1193	1,203	6,677	0,000
Belgium	3,26	873	1,248	3,37	900	1,330	1,722	0,085
Czech Republic	2,84	1346	1,210	3,16	1546	1,319	6,869	0,000
Germany	3,38	1363	1,082	3,64	1471	1,164	6,145	0,000
Denmark	4,01	709	0,956	4,26	758	0,941	4,991	0,000
Estonia	2,89	785	1,095	3,24	1123	1,173	6,565	0,000
Spain	3,35	833	1,224	3,45	798	1,349	1,553	0,121
Finland	3,71	945	1,028	3,98	1056	1,104	5,608	0,000
France	3,49	838	1,391	3,50	962	1,499	0,142	0,887
United Kingdom	3,28	855	1,067	3,35	1025	1,187	1,232	0,218
Greece	2,60	1045	1,197	2,95	1345	1,243	6,982	0,000
Hungary	2,39	635	1,208	2,46	844	1,254	1,054	0,292
Switzerland	3,37	933	1,095	3,37	1180	1,179	0,091	0,927
Ireland	3,24	963	1,071	3,48	1286	1,106	5,105	0,000
Iceland	3,73	266	0,958	3,93	291	1,013	2,504	0,013
Luxembourg	3,36	834	1,170	3,44	779	1,275	1,362	0,173
Netherlands	3,58	780	1,076	3,59	1092	1,118	0,114	0,910
Norway	3,92	911	0,870	4,13	844	0,903	5,068	0,000
Poland	2,81	811	1,113	3,08	862	1,263	4,726	0,000
Portugal	2,96	811	1,133	3,20	1211	1,220	4,482	0,000
Sweden	3,93	974	0,881	4,08	953	0,978	3,453	0,001
Slovenia	3,39	637	1,050	3,54	743	1,170	2,515	0,012
Slovakia	3,10	710	1,021	3,26	710	1,082	2,826	0,005
Ukraine	2,58	729	1,241	2,88	1239	1,326	5,044	0,000
Total	3,26	20609	1,193	3,42	24211	1,262		

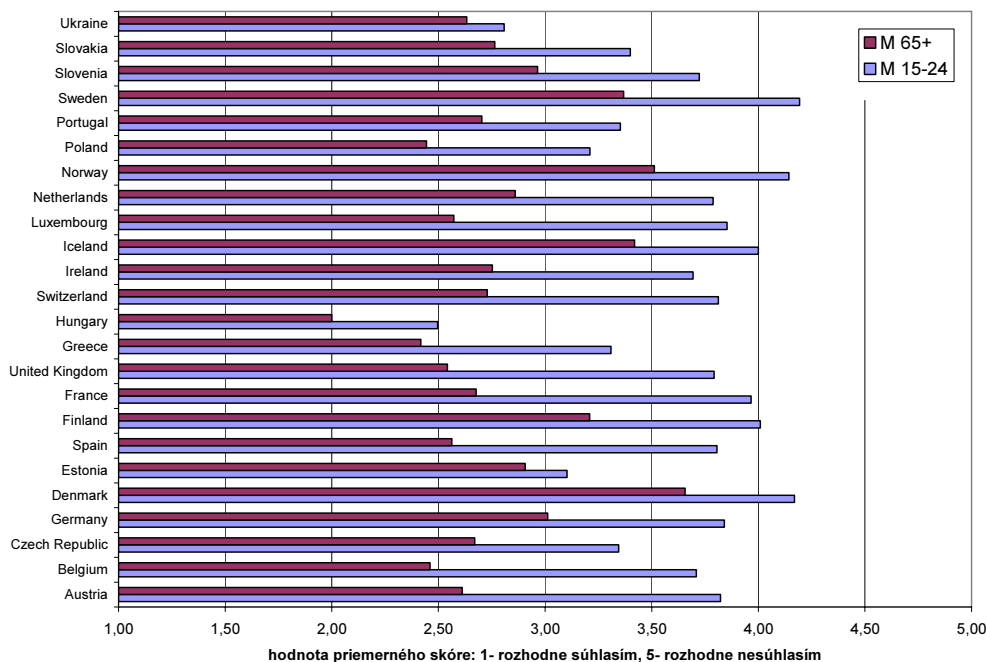
novisko (ani súhlas, ani nesúhlas s predloženým výrokom). Nesúhlas s výrokom vyjadrovali najčastejšie muži škandinávskych krajín, Holandska a Islandu. U žien sa k respondentkám už menovaných krajín pridali aj obyvatelky Rakúska, Nemecka, Francúzska a Slovinska.

Štatisticky významné rozdiely v reakciách na uvedený výrok sa potvrdili medzi mužmi a ženami v Rakúsku, Českej republike, Nemecku, Dánsku, Estónsku, Fínsku, Grécku, Írsku, na Islande, v Nórsku, Poľsku, Portugalsku, Švédsku, Slovinsku, na Slovensku a Ukrajine.

3.2. Kontext veku

Z pohľadu veku sa potvrdili štatisticky významné rozdiely medzi respondentmi všetkých vekových kategórií, s výnimkou dvoch najmladších (tabuľka 3.15). Výrazný rozdiel v hodnotách priemerného skóre je odrazom rozdielov postojov k výroku. Zatiaľ čo 15 – 24 roční, 25 – 34 roční a 35 – 44 roční respondenti vyjadrovali väčšinou nesúhlas s výrokom, respondenti vekových kategórií 45 – 54 rokov, 55 – 64 rokov a nad 65 rokov zaujímajú k výroku skôr neutrálne stanovisko. Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín (pozri graf 3.5). Najzápornejší postoj k výroku vyjadrovali mladí respondenti z Dánska ($M=4,41$), najviac sa k súhlasu s výrokom prikláňali najstarší respondenti z Maďarska ($M=2,00$).

Graf 3.5: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „*Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy*“ medzi extrémnymi skupinami podľa veku

Tabuľka 3.15: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi vekovými kategóriami respondentov

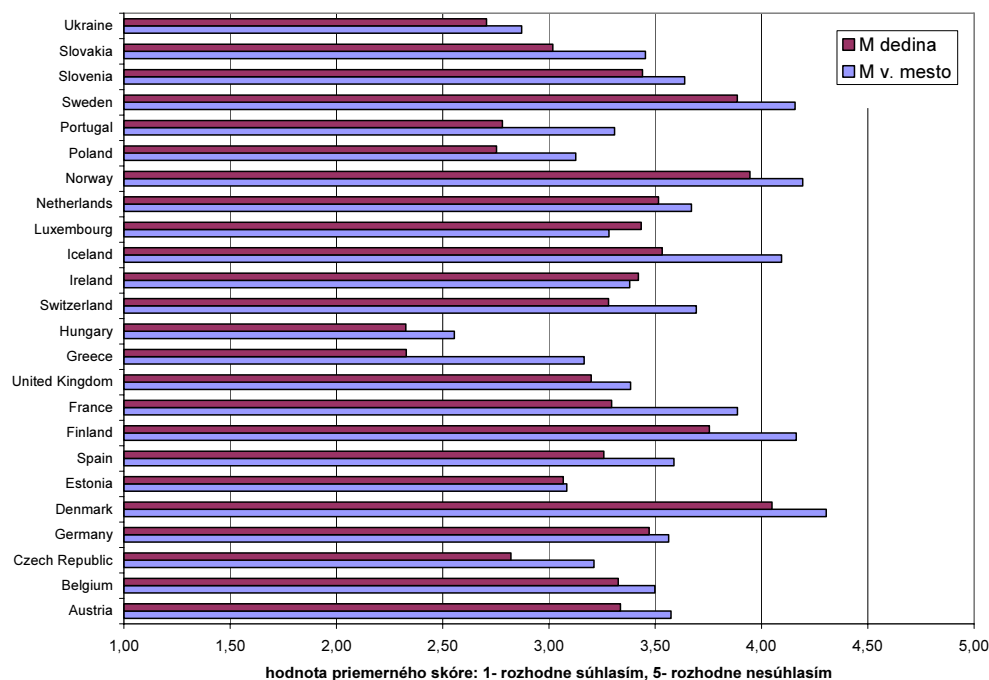
Tukey HSD				
(I) Vek. kategórie	(J) Vek. kategórie	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
15 – 24	25 – 34	0,00	0,020	1,000
	35 – 44	0,06	0,020	0,020
	45 – 54	0,23	0,020	0,000
	55 – 64	0,46	0,020	0,000
	65+	0,84	0,020	0,000
25 – 34	35 – 44	0,06	0,019	0,031
	45 – 54	0,22	0,020	0,000
	55 – 64	0,46	0,020	0,000
	65+	0,83	0,019	0,000
35 – 44	45 – 54	0,17	0,019	0,000
	55 – 64	0,40	0,020	0,000
	65+	0,78	0,019	0,000
45 – 54	55 – 64	0,23	0,020	0,000
	65+	0,61	0,019	0,000
55 – 64	65+	0,38	0,020	0,000

3.3. Kontext miesta trvalého bydliska

Rozdiely v miere súhlasu / nesúhlasu s výrokom sa vyskytli aj v súvislosti s miestom bydliska. Najvýraznejšie rozdiely sa zistili medzi respondentmi žijúcimi na dedine ($M=3,19$) a respondentmi z predmestí veľkých miest ($M=3,56$).

Štatisticky významné rozdiely v miere súhlasu/ nesúhlasu s výrokom sa potvrdili medzi obyvateľmi všetkých lokalít okrem rozdielov v odpovediach respondentov z veľkých miest

Graf 3.6: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „*Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy*“ medzi extrémnymi skupinami podľa miesta trvalého bydliska

a fariem, medzi výpoveďami ktorých sa rozdiely nepotvrdili ako štatisticky významné (pozri tabuľka 3.16). Najvyššie skórovali a tým najvýraznejšie prejavili nesúhlas s výrokom obyvatelia dánskych veľkých miest ($M=4,3$). Najnižšie hodnoty priemerného skóre boli zaznamenané u farmárov v Maďarsku a Grécku ($M=1,83$; $M=1,91$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín (graf 3.6).

Tabuľka 3.16: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami miesta trvalého bydliska respondentov

Tukey HSD				
(I) Miesto trvalého bydliska respondenta	(J) Miesto trvalého bydliska respondenta	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Veľké mesto	Periféria veľkého mesta	-0,14	0,021	0,000
	Malé mesto	0,08	0,017	0,000
	Dedina	0,24	0,017	0,000
	Farma	-0,05	0,026	0,327
Periféria veľkého mesta	Malé mesto	0,22	0,020	0,000
	Dedina	0,38	0,020	0,000
	Farma	0,09	0,028	0,010
Malé mesto	Dedina	0,15	0,015	0,000
	Farma	-0,13	0,025	0,000
Dedina	Farma	-0,28	0,025	0,000

3.4. Kontext rodinného stavu

V súvislosti s dosiahnutými hodnotami priemerného skóre u respondentov rozdelených do kategórií podľa momentálneho rodinného stavu sa potvrdila jednotnosť názorov respondentov rozvedených ($M=3,48$) a respondentov žijúcich odlúčene ($M=3,47$).

Vydaté respondentky a ženatí respondenti dosiahli hodnotu priemerného skóre 3,25, čo celkovo vyjadruje ich neutrálne stanovisko k výroku. Signifikantné rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom sa potvrdili medzi všetkými skupinami respondentov s výnimkou už spomenutých skupín rozvedených a odlúčene žijúcich respondentov. Najvýraznejšie prejavovali nesúhlas s výrokom respondenti žijúci oddelene na Islande ($M=4,33$) a naopak, súhlas s výrokom najčastejšie vyjadrovali ovdovení respondenti z Maďarska ($M= 2,11$). Vid' tabuľka 3.17; 3.18.

Tabuľka 3.17: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom: Keď je málo pracovných miest, muži by mali mať väčšie práva na prácu ako ženy

Country	M vyd	N	SD	M odl	N	SD	M rozv	N	SD	M ovd	N	SD	M nídky	N	SD
Austria	3,27	1018	1,166	3,42	26	1,270	3,57	178	1,1778	2,70	169	1,188	3,74	808	1,185
Belgium	3,21	920	1,284	3,69	36	1,390	3,31	151	1,2971	2,38	125	1,196	3,69	538	1,175
Czech Republic	2,98	1517	1,269	3,02	60	1,228	3,16	308	1,2692	2,75	410	1,310	3,23	575	1,261
Germany	3,40	1531	1,110	3,69	36	1,191	3,73	226	1,1197	3,01	229	1,218	3,80	795	1,069
Denmark	4,15	800	0,926	4,21	19	1,084	4,21	109	0,963	3,52	93	1,157	4,24	445	0,908
Estonia	3,06	834	1,137	3,02	52	1,146	3,09	184	1,207	3,00	239	1,213	3,21	593	1,132
Spain	3,24	948	1,279	3,86	37	1,357	3,77	30	1,1943	2,83	99	1,238	3,74	509	1,219
Finland	3,78	1011	1,084	4,31	16	0,793	3,97	203	1,1097	3,32	136	1,359	4,03	635	0,936
United Kingdom	3,26	830	1,108	3,73	67	1,038	3,28	233	1,1538	2,60	213	1,097	3,67	535	1,030
Greece	2,70	1465	1,203	2,85	26	0,925	3,13	82	1,2449	2,42	295	1,127	3,21	510	1,283
Hungary	2,44	818	1,242	2,33	12	1,231	2,42	120	1,2133	2,11	157	1,138	2,57	369	1,247
Switzerland	3,28	1072	1,105	3,43	53	1,083	3,41	174	1,1783	2,70	213	1,087	3,75	595	1,083
Ireland	3,35	1269	1,103	3,56	80	1,101	3,58	12	0,6686	2,85	195	1,054	3,55	690	1,051
Iceland	3,76	284	1,005	4,33	9	1,118	3,95	42	0,9615	3,38	29	1,015	3,98	194	0,944
Luxembourg	3,18	906	1,250	3,64	25	1,114	3,54	104	1,2379	2,94	85	1,179	3,84	489	1,036
Netherlands	3,54	988	1,083	3,83	12	0,718	3,62	169	1,1495	2,93	196	1,173	3,91	505	0,967
Norway	3,94	932	0,883	4,15	27	0,770	4,24	142	0,7983	3,35	88	1,018	4,19	566	0,847
Poland	2,86	975	1,201	3,40	10	1,350	3,09	45	1,276	2,58	150	1,183	3,22	491	1,141
Portugal	3,03	1147	1,176	3,45	29	1,152	3,45	104	1,2454	2,76	275	1,089	3,41	464	1,193
Sweden	3,94	835	0,926	4,09	11	0,701	3,94	237	0,9637	3,32	111	1,097	4,20	731	0,843
Slovenia	3,40	737	1,108	3,00	11	1,265	3,54	54	1,177	2,98	132	1,166	3,71	462	1,054
Slovakia	3,13	825	1,043	2,50	10	1,179	3,42	74	1,098	2,67	111	1,056	3,39	408	1,015
Ukraine	2,74	1053	1,306	2,71	35	1,202	2,89	174	1,393	2,72	388	1,242	2,83	309	1,321
Total	3,25	22715	1,214	3,47	699	1,206	3,48	3155	1,2338	2,79	4138	1,208	3,65	12216	1,154

Tabuľka 3.18: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami rodinného stavu respondentov

Tukey HSD				
(I) Legálny rodinný stav	(J) Legálny rodinný stav	Rozdiel priemerov (I - J)	SE	Sig.
Vydaté/ženatí	Odlúčení	-0,21	0,046	0,000
	Rozvedení	-0,22	0,022	0,000
	Ovdovení	0,46	0,020	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,39	0,013	0,000
Odlúčení	Rozvedení	-0,01	0,051	1,000
	Ovdovení	0,67	0,049	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,18	0,046	0,001
Rozvedení	Ovdovení	0,68	0,028	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,17	0,029	0,000
Ovdovení	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,85	0,021	0,000

4. Súdržnosť rodiny aj napriek nezhodám?

Pri analyzovaní výsledkov reakcií respondentov na výrok: „Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevychádzajú“, sa opäť prejavila tendencia s výrokom skôr nesúhlasíť – u respondentov z krajín západnej a severnej Európy, zatiaľ čo respondenti z krajín južnej, strednej a východnej Európy (vrátane Slovenska) s výrokom v globále skôr súhlasili alebo zaujímali neutrálne stanovisko (tabuľka 3.19). Výsledky možno považovať za akési zrkadlo, ktoré je odrazom vnímania dôležitosti rodinných hodnôt a rodinnej súdržnosti v krajinách východných a južných a v krajinách západných a severných. Nesúhlas s výrokom najčastejšie uvádzali respondenti z Dánska (M=3,80), na úrovni neutrálneho stanoviska k výroku sú odpovede respondentov z Grécka (M=2,57).

Tabuľka 3.19: Priemerné hodnoty skóre respondentov v jednotlivých krajinách.

Výrok: *Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevyhádzajú*

Krajina	Priemer	N	SD
Denmark	3,80	1 450	0,951
Netherlands	3,77	1 855	0,944
Iceland	3,76	561	0,930
Sweden	3,67	1 894	0,910
Belgium	3,64	1 761	1,140
Finland	3,63	1 996	1,088
France	3,61	1 799	1,275
Switzerland	3,53	2 098	1,035
United Kingdom	3,48	1 875	1,022
Luxembourg	3,48	1 564	1,217
Estonia	3,45	1 883	1,061
Germany	3,44	2 794	1,083
Norway	3,42	1 751	1,006
Austria	3,39	2 163	1,210
Spain	3,36	1 607	1,285
Slovenia	3,33	1 405	1,112
Ireland	3,25	2 198	1,057
Hungary	3,25	1 460	1,170
Portugal	3,10	2 023	1,165
Czech Republic	3,07	2 834	1,193
Slovakia	3,03	1 414	1,017
Poland	2,78	1 620	1,120
Ukraine	2,76	1 916	1,209
Greece	2,57	2 383	1,221
Total	3,33	44 304	1,159

4.1. Kontext rodu

Ako možno vidieť v tabuľke 3.20, vo všetkých participujúcich krajinách skórovali vyššie ženy. Celková hodnota ich priemerného skóre ($M=3,47$) sa blíži k hodnote indikujúcej nesúhlas s výrokom. Priemerná hodnota celkového skóre mužov ($M=3,17$) poukazuje na

Tabuľka 3.20: Rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom:
Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevychádzajú

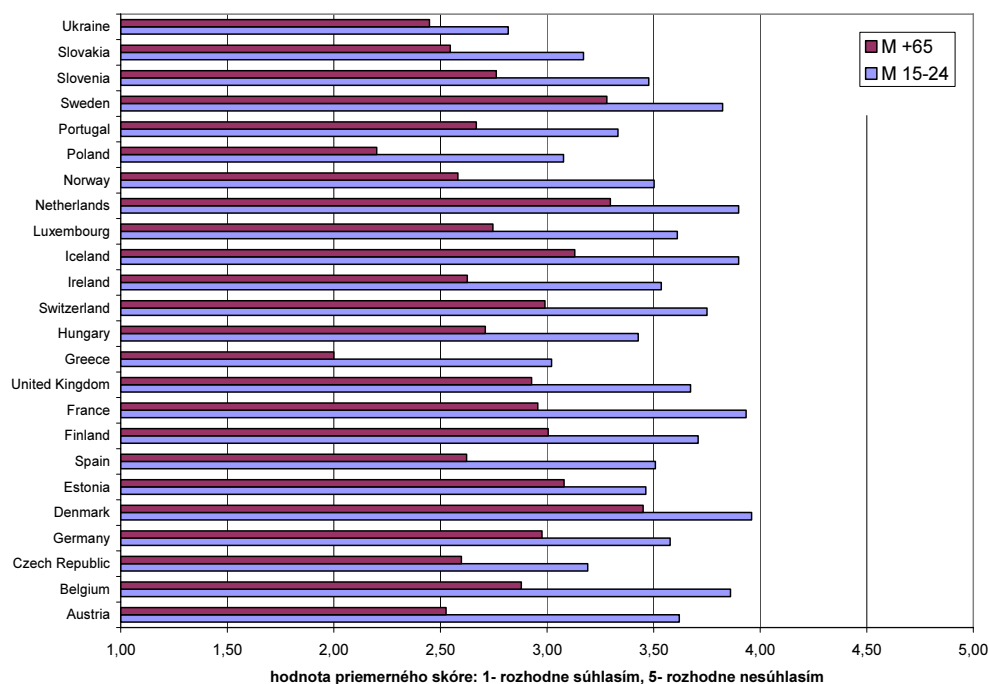
Country	M muži	N	SD	M ženy	N	SD	t	p
Austria	3,22	1005	1,205	3,54	1158	1,196	6,057	0,000
Belgium	3,46	868	1,166	3,81	893	1,089	6,42	0,000
Czech Republic	3,02	1320	1,164	3,11	1514	1,217	2,036	0,042
Germany	3,29	1336	1,074	3,58	1458	1,072	7,187	0,000
Denmark	3,63	697	1,036	3,96	753	0,835	6,682	0,000
Estonia	3,30	766	1,049	3,55	1117	1,058	5,205	0,000
Spain	3,23	814	1,246	3,49	793	1,312	4,086	0,000
Finland	3,40	941	1,123	3,84	1055	1,012	9,247	0,000
France	3,34	838	1,307	3,84	961	1,199	8,556	0,000
United Kingdom	3,27	855	1,016	3,66	1020	0,992	8,462	0,000
Greece	2,42	1039	1,184	2,69	1344	1,235	5,571	0,000
Hungary	3,12	625	1,132	3,34	835	1,190	3,648	0,000
Switzerland	3,34	932	1,039	3,68	1166	1,005	7,648	0,000
Ireland	3,04	939	1,027	3,41	1259	1,052	8,1	0,000
Iceland	3,53	266	0,928	3,96	290	0,883	5,566	0,000
Luxembourg	3,22	797	1,210	3,74	767	1,167	8,625	0,000
Netherlands	3,59	771	1,010	3,89	1084	0,874	6,585	0,000
Norway	3,20	907	1,026	3,65	844	0,929	9,678	0,000
Poland	2,53	780	1,015	3,01	840	1,161	9,013	0,000
Portugal	3,08	811	1,120	3,12	1212	1,194	0,749	0,545
Sweden	3,49	954	0,938	3,86	940	0,841	8,99	0,000
Slovenia	3,12	632	1,098	3,50	743	1,099	6,526	0,000
Slovakia	2,88	684	1,009	3,19	703	0,998	5,787	0,000
Ukraine	2,68	697	1,182	2,81	1219	1,221	2,265	0,024
Total	3,17	20274	1,146	3,47	23968	1,153		

ich neutrálne stanovisko k výroku. Štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom sa potvrdili u respondentov vo všetkých krajinách. Najvýraznejší nesúhlas s výrokom vyjadrili ženy v Dánsku (M=3,96). K súhlasu s výrokom sa najväčšmi prikláňali muži v Grécku (M=2,42).

4.2. Kontext veku

Nesúhlas s výrokom „Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevychádzajú“ vyjadrovali najčastejšie respondenti vo veku 25 – 34 rokov ($M=3,59$), ale aj respondenti vo veku 35 – 44 rokov ($M=3,56$) a vo veku 15 – 24 rokov ($M=3,50$). Neutrálne stanovisko k výroku najčastejšie zaujímali respondenti starších vekových kategórií. Signifikantné rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom sa potvrdili medzi všetkými vekovými kategóriami okrem rozdielu medzi kategóriou 25 – 34-ročných a 35 – 44-ročných, kde sa rozdiely nepotvrdili ako štatisticky významné (tabuľka 3.21). Najvýraznejšie nesúhlas s výrokom vyjadrovali 25 – 34-roční respondenti v Belgicku ($M=4,02$). Súhlas s výrokom bol najčastejšie zaznamenaný u respondentov vo veku nad 65 rokov v Grécku ($M=2,00$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín. Pozri graf 3.7.

Graf 3.7: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevychádzajú“ medzi extrémnymi skupinami podľa veku

vými kategóriami okrem rozdielu medzi kategóriou 25 – 34-ročných a 35 – 44-ročných, kde sa rozdiely nepotvrdili ako štatisticky významné (tabuľka 3.21). Najvýraznejšie nesúhlas s výrokom vyjadrovali 25 – 34-roční respondenti v Belgicku ($M=4,02$). Súhlas s výrokom bol najčastejšie zaznamenaný u respondentov vo veku nad 65 rokov v Grécku ($M=2,00$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín. Pozri graf 3.7.

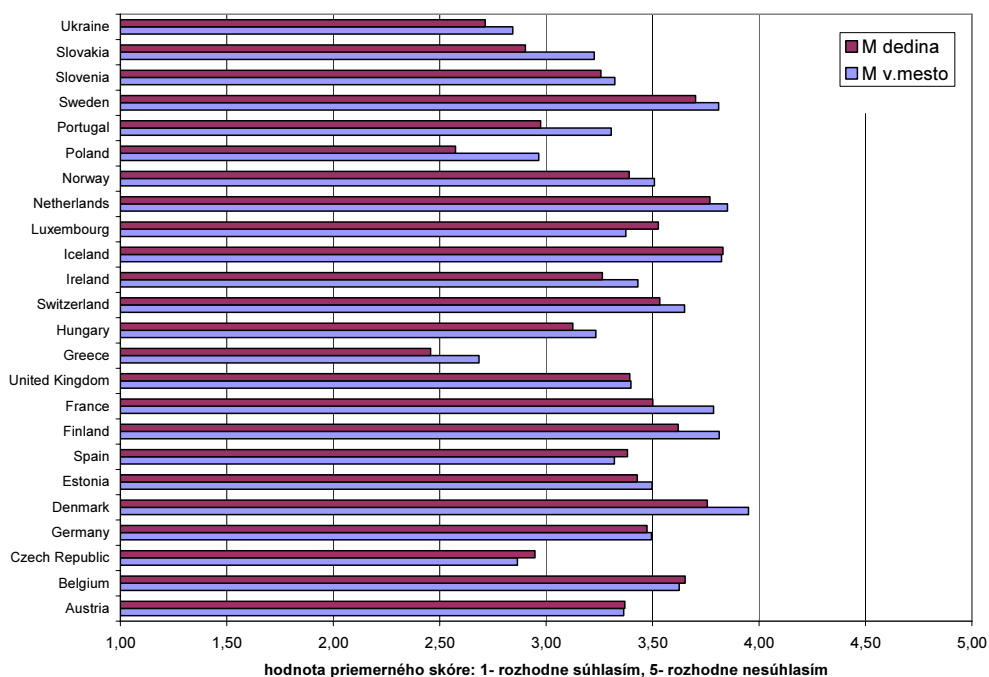
Tabuľka 3.21: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi vekovými kategóriami respondentov

Tukey HSD				
(I) Vek. kategórie	(J) Vek. kategórie	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
15 – 24	25 – 34	-0,09	0,019	0,000
	35 – 44	-0,05	0,018	0,037
	45 – 54	0,09	0,019	0,000
	55 – 64	0,30	0,019	0,000
	65+	0,74	0,019	0,000
25 – 34	35 – 44	0,03	0,018	0,540
	45 – 54	0,18	0,019	0,000
	55 – 64	0,39	0,019	0,000
	65+	0,82	0,018	0,000
35 – 44	45 – 54	0,15	0,018	0,000
	55 – 64	0,36	0,019	0,000
	65+	0,79	0,018	0,000
45 – 54	55 – 64	0,21	0,019	0,000
	65+	0,65	0,018	0,000
55 – 64	65+	0,44	0,019	0,000

4.3. Kontext miesta trvalého bydliska

V prípade názorov na súdržnosť rodiny aj v prípade problémov a konfliktov medzi partnermi sa v súvislosti s miestom bydliska nepreukázali také významné rozdiely ako v predchádzajúcich analýzach. Dokonca sa po prvýkrát nepotvrdil štatisticky významný rozdiel v názoroch medzi respondentmi žijúcimi na dedine a vo veľkomeste (tabuľka 3.22). Respondenti vo všetkých kategóriách trvalého bydliska vyjadrovali celkovo najčastejšie neutrál-

Graf 3.8: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „*Ked' sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevychádzajú*“ medzi extrémnymi skupinami podľa miesta trvalého bydliska

ne stanovisko k výroku. K súhlasu s výrokom sa najviac prikláňali respondenti z periférií veľkých miest v Grécku ($M=2,36$). Súhlas s výrokom najväčšmi vyjadrovali respondenti žijúci v dánskych veľkých mestách ($M= 3,95$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín. Pozri graf 3.8.

Tabuľka 3.22: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami miesta trvalého bydliska respondentov

Tukey HSD				
(I) Miesto trvalého bydliska respondenta	(J) Miesto trvalého bydliska respondenta	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Veľké mesto	Periféria veľkého mesta	-0,08	0,020	0,001
	Malé mesto	-0,06	0,016	0,001
	Dedina	0,03	0,016	0,190
	Farma	-0,04	0,025	0,534
Periféria veľkého mesta	Malé mesto	0,02	0,019	0,831
	Dedina	0,11	0,019	0,000
	Farma	0,04	0,027	0,513
Malé mesto	Dedina	0,10	0,014	0,000
	Farma	0,02	0,024	0,879
Dedina	Farma	-0,07	0,024	0,017

4.4. Kontext rodinného stavu

V prípade premennej rodinný stav sa potvrdili štatisticky významné rozdiely medzi všetkými kategóriami respondentov s výnimkou kategórií odlúčených a nikdy nie vydatých/ženatých respondentov, medzi ktorými sa rozdiely nepotvrdili ako signifikantné.

Podľa hodnôt celkového skóre sa vydaté/ženatí respondenti ($M=3,21$) a respondenti ovdovení ($M=2,85$) prikláňali väčšinou k neutrálnemu stanovisku k výroku. Zamietavý postoj k výroku uvádzali respondenti žijúci odlúčene od manžela/manželky, partnera/partnerky ($M=3,66$), rozvedení respondenti ($M=3,81$) a respondenti, ktorí neboli nikdy ženatí/vydaté ($M=3,54$). Akceptovanie výroku sa najvýraznejšie prejavovalo v odpovediach ovdovených respondentov v Grécku ($M=2,05$). Nesúhlas s výrokom bol najráznejšie vyjadrovaný respondentmi žijúcimi oddelene od partnera na Islande ($M=4,33$). Viď tabuľka 3.23; 3.24.

Tabuľka 3.23: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom: Keď sú v dome deti, rodičia by mali zostať spolu, aj keď spolu dobre nevyhádzajú

Country	M v/ž	N	SD	M odl	N	SD	M roz	N	SD	M ovd	N	SD	M nv/nž	N	SD
Austria	3,29	984	1,186	3,23	26	1,275	3,80	176	1,0851	2,69	166	1,268	3,57	794	1,178
Belgium	3,49	913	1,138	4,08	36	1,228	4,03	150	1,1109	2,94	122	1,275	3,90	537	0,992
Czech Republic	3,04	1484	1,161	2,98	59	1,320	3,50	306	1,1936	2,64	400	1,195	3,24	566	1,161
Germany	3,31	1503	1,086	3,92	36	0,996	3,94	227	0,9645	3,04	227	1,106	3,66	782	0,998
Denmark	3,71	792	0,943	4,16	19	0,834	3,97	109	0,995	3,51	92	1,000	3,95	437	0,918
Estonia	3,32	823	1,072	3,81	54	0,992	3,74	184	1,0635	3,34	235	1,104	3,53	581	1,002
Spain	3,28	931	1,255	3,78	36	1,290	4,10	30	1,269	2,85	102	1,293	3,55	499	1,288
Finland	3,49	1007	1,082	3,94	16	0,772	4,01	204	1,0242	3,26	136	1,295	3,81	633	1,012
United Kingdom	3,35	828	1,009	3,61	67	1,193	3,83	232	0,9269	3,07	210	1,094	3,68	536	0,930
Greece	2,48	1459	1,178	3,04	25	1,338	3,76	82	1,0489	2,05	298	1,043	2,92	507	1,240
Hungary	3,16	805	1,172	3,75	12	1,138	3,79	122	1,0926	2,86	153	1,216	3,41	365	1,087
Switzerland	3,40	1063	1,034	4,15	53	0,864	3,89	177	1,0049	3,24	204	1,093	3,70	594	0,958
Ireland	3,18	1241	1,046	3,86	80	1,016	3,92	12	0,793	2,89	189	1,069	3,40	673	1,026
Iceland	3,64	284	0,908	4,33	9	1,000	4,12	41	0,8123	3,21	29	0,978	3,92	194	0,899
Luxembourg	3,38	884	1,227	3,44	25	1,227	3,97	104	1,2104	3,00	81	1,332	3,63	466	1,127
Netherlands	3,71	985	0,951	4,00	12	0,603	4,08	168	0,9118	3,37	191	1,028	3,92	497	0,847
Norway	3,30	930	0,999	3,59	27	0,971	3,84	141	0,9125	2,81	88	1,092	3,59	565	0,949
Poland	2,68	950	1,113	2,89	9	1,269	3,40	42	1,2699	2,45	151	1,081	3,02	466	1,063
Portugal	3,01	1144	1,133	3,76	29	1,154	3,48	103	1,1951	2,77	284	1,144	3,40	460	1,148
Sweden	3,53	816	0,877	3,73	11	1,009	3,91	234	0,8367	3,34	108	0,909	3,79	723	0,930
Slovenia	3,27	732	1,097	3,73	11	1,104	3,73	55	1,0084	2,84	132	1,235	3,51	461	1,048
Slovakia	2,98	810	1,005	2,90	10	1,101	3,66	76	1,0526	2,60	116	1,003	3,15	385	0,964
Ukraine	2,68	1020	1,171	3,09	34	1,288	3,32	171	1,2493	2,55	381	1,134	2,89	301	1,284
Total	3,21	22388	1,141	3,66	696	1,167	3,81	3146	1,0663	2,85	4095	1,188	3,54	12022	1,087

Tabuľka 3.24: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami rodinného stavu respondentov

Tukey HSD				
(I) Legálny rodinný stav	(J) Legálny rodinný stav	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Vydáté/ženatí	Odlúčení	-0,45	0,043	0,000
	Rozvedení	-0,60	0,021	0,000
	Ovdovení	0,35	0,019	0,000
	Nikdy nie vydáté/ženatí	-0,34	0,013	0,000
Odlúčení	Rozvedení	-0,15	0,047	0,013
	Ovdovení	0,80	0,046	0,000
	Nikdy nie vydáté/ženatí	0,11	0,044	0,079
Rozvedení	Ovdovení	0,95	0,027	0,000
	Nikdy nie vydáté/ženatí	0,26	0,023	0,000
Ovdovení	Nikdy nie vydáté/ženatí	-0,69	0,020	0,000

5. Rodina – najvyššia životná priorita

Úloha rodiny ako indikátora kvality života je nesporná. Rodina je prostredím, v ktorom jednotlivec trávi veľmi veľa času a ktoré ovplyvňuje proces jeho socializácie a formovanie identity. Ak hovoríme o rodine, hovoríme aj o rolách, ktoré jej členovia zastávajú. V niektorých krajinách EU je možné badať významné premeny z posunu v kompetenciách, ktoré z plnenia rolí vyplývajú, iné ostávajú pri zaužívaných stereotypoch.

Stredobodom pozornosti nasledujúcich analýz bola rodina – ako najvyššia životná priorita. Výsledky potvrdzujú, že respondenti vo všetkých zúčastnených krajinách sa priklonili skôr k súhlasu s týmto výrokom.

Najvyššiu mieru súhlasu sme zaznamenali u respondentov z Maďarska, Ukrajiny, Poľska a Grécka. Slováci sa umiestnili na stredných priečkach poradia krajín usporiadaných podľa miery súhlasu s výrokom (pozri tabuľka 3.25). Najvyššiu mieru súhlasu uvádzali respondenti z Maďarska ($M=1,42$). Najvyššie hodnoty priemerného skóre spomedzi zúčastnených krajín dosiahli respondenti z Dánska, čo znamená, že miera súhlasu s výrokom bola u nich najnižšia ($M=2,17$). Malá variancia hodnôt priemerného skóre ($1,47 - 2,17$) potvrdzuje uniformitu názorov na význam hodnoty rodiny v celoeurópskom kontexte.

Tabuľka 3.25: Priemerné hodnoty skóre respondentov v jednotlivých krajinách.
 Výrok: *Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou*

Krajina	Priemer	N	SD
Denmark	2,17	1 459	0,930
Netherlands	2,11	1 870	0,822
Norway	2,09	1 757	0,800
Sweden	2,05	1 915	0,725
Belgium	1,99	1 772	0,849
Spain	1,99	1 650	0,871
Switzerland	1,94	2 130	0,745
Portugal	1,93	2 035	0,734
France	1,89	1 805	0,931
Slovakia	1,87	1 464	0,708
United Kingdom	1,84	1 882	0,721
Slovenia	1,84	1 421	0,789
Germany	1,84	2 845	0,726
Austria	1,83	2 214	0,889
Iceland	1,81	569	0,646
Estonia	1,79	1 965	0,663
Finland	1,79	2 005	0,779
Luxembourg	1,77	1 609	0,793
Ireland	1,75	2 259	0,634
Czech Republic	1,69	2 927	0,816
Greece	1,65	2 401	0,722
Poland	1,57	1 707	0,644
Ukraine	1,54	1 990	0,746
Hungary	1,42	1 489	0,568
Total	1,83	45 140	0,787

5.1. Kontext rodu

V celkovom hodnotení sa rozdiel medzi mužmi a ženami v hodnotách priemerného skóre nepotvrdil ako štatisticky významný a dosiahnuté hodnoty vypovedajú o súhlasných stanoviskách oboch skupín k predloženému výroku.

Tabuľka 3.26: Rozdiely medzi mužmi a ženami v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom:
Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou

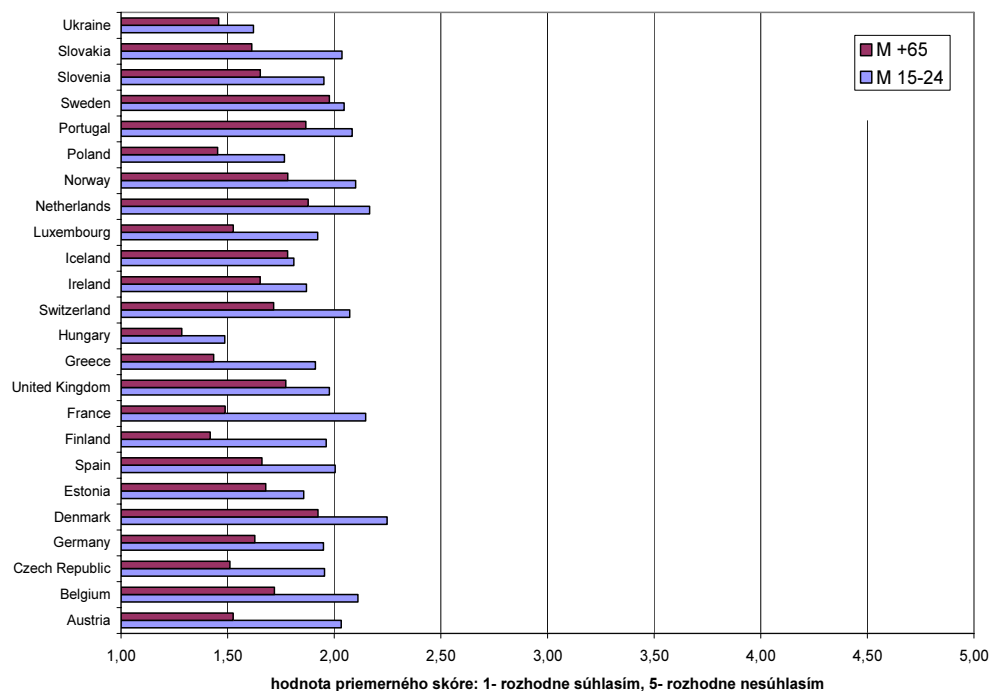
Country	M muži	N	SD	M ženy	N	SD	t	p
Austria	1,88	1024	0,872	1,79	1190	0,903	2,318	0,021
Belgium	1,94	871	0,808	2,04	901	0,886	2,251	0,024
Czech Republic	1,75	1362	0,836	1,64	1565	0,794	3,72	0,000
Germany	1,83	1370	0,728	1,84	1475	0,725	0,31	0,756
Denmark	2,11	704	0,904	2,24	755	0,950	2,746	0,006
Estonia	1,83	807	0,671	1,76	1158	0,656	2,14	0,033
Spain	1,94	841	0,808	2,04	809	0,929	2,276	0,023
Finland	1,80	944	0,750	1,77	1061	0,803	0,834	0,403
France	1,84	840	0,896	1,93	965	0,959	2,124	0,034
United Kingdom	1,80	858	0,673	1,88	1024	0,758	2,212	0,027
Greece	1,67	1049	0,767	1,63	1352	0,684	1,472	0,141
Hungary	1,46	640	0,569	1,38	849	0,564	2,896	0,004
Switzerland	1,91	943	0,725	1,96	1187	0,761	1,596	0,111
Ireland	1,75	969	0,618	1,76	1290	0,645	0,57	0,566
Iceland	1,85	269	0,647	1,77	295	0,638	1,447	0,148
Luxembourg	1,75	831	0,771	1,78	778	0,816	0,806	0,419
Netherlands	2,12	779	0,803	2,11	1091	0,836	0,025	0,98
Norway	2,03	912	0,754	2,14	845	0,843	2,854	0,004
Poland	1,59	827	0,632	1,56	880	0,655	1,031	0,303
Portugal	1,95	812	0,728	1,92	1223	0,739	0,83	0,407
Sweden	2,03	967	0,713	2,07	948	0,737	1,195	0,232
Slovenia	1,87	643	0,778	1,82	747	0,792	1,208	0,228
Slovakia	1,90	722	0,720	1,85	712	0,692	1,394	0,164
Ukraine	1,59	730	0,765	1,51	1260	0,734	2,138	0,033
Total	1,84	20714	0,771	1,83	24360	0,800		

V niekoľkých prípadoch sa potvrdili štatisticky významné rodové rozdiely v rámci jednotlivých krajín. V Rakúsku, Českej republike, Estónsku, Maďarsku a na Ukrajine skórovali vyššie muži. V Belgicku, Dánsku, Španielsku, Francúzsku, Veľkej Británii a v Nórsku dosiahli vyššie skóre ženy. Pozri tabuľka 3.26.

5.2. Kontext veku

V hodnotách priemerného skóre respondentov rozdelených podľa veku možno badať s narastajúcim vekom silnejúcu tendenciu pozitívnych postojov k výroku. Respondenti najmladšej vekovej kategórie uvádzali najčastejšie nižšiu mieru súhlasu s výrokom ($M=1,95$) v porovnaní s respondentmi ostatných vekových kategórií. Je povšimnutiahodné, že zatiaľ čo v dnešnej dobe predstavuje rodina pre mladých ľudí ekonomické zázemie i sociálnu opo-

Graf 3.9: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou“ medzi extrémnymi skupinami podľa veku

ru (Jones, 2004) , v porovnaní s ostatnými vekovými kategóriami práve mladí najmenej doceňujú jej hodnotu v ich živote.

Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili v hodnotách priemerného skóre medzi najmladšími respondentmi a respondentmi ostatných vekových kategórií. V dosiahnutých hodnotách celkového priemerného skóre respondentov vo veku 25 – 34 rokov, 35 – 44 rokov a 45 – 54 rokov sa významné rozdiely nepotvrdili (tabuľka 3.27).

Najrozhodnejší súhlas s výrokom najčastejšie vyjadrovali respondenti vo veku 65 a viac rokov z Maďarska ($M=1,28$). Najslabšiu mieru súhlasu s výrokom vyjadrovali respondenti vo veku 25 – 34 rokov z Dánska ($M=2,32$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín. Pozri graf 3.9.

Tabuľka 3.27: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi vekovými kategóriami respondentov

Tukey HSD				
(I) Vek. kategórie	(J) Vek. kategórie	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
15 – 24	25 – 34	0,06	0,013	0,000
	35 – 44	0,06	0,013	0,000
	45 – 54	0,09	0,013	0,000
	55 – 64	0,18	0,013	0,000
	65+	0,32	0,013	0,000
25 – 34	35 – 44	0,00	0,013	1,000
	45 – 54	0,03	0,013	0,285
	55 – 64	0,11	0,013	0,000
	65+	0,26	0,013	0,000
35 – 44	45 – 54	0,03	0,012	0,323
	55 – 64	0,11	0,013	0,000
	65+	0,26	0,012	0,000
45 – 54	55 – 64	0,09	0,013	0,000
	65+	0,23	0,012	0,000
55 – 64	65+	0,14	0,013	0,000

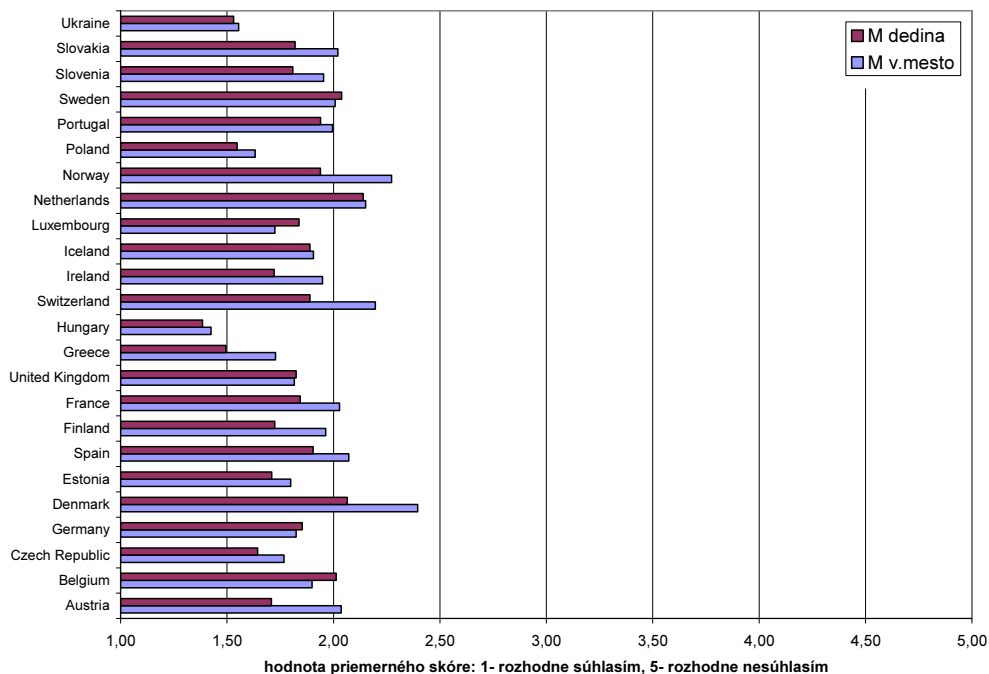
5.3. Kontext miesta trvalého bydliska

Najvýraznejší súhlas s výrokom vyjadrovali obyvatelia dedín ($M=1,79$). Štatisticky významné rozdiely v miere súhlasu s výrokom sa potvrdili medzi obyvateľmi veľkomiest a obyvateľmi malých miest, dedín a fariem.

Nepotvrdili sa významné rozdiely medzi respondentmi veľkých miest a periférií, ako aj medzi obyvateľmi malých miest a fariem (tabuľka 3.28).

Celkovo najrezolútnejší súhlas s výrokom prejavovali obyvatelia prímestských častí veľkomiest v Maďarsku ($M=1,12$). Vzhľadom na množstvo kategórií, v grafickom znázornení uvádzame len výsledky extrémnych skupín. Vid' graf 3.10.

Graf 3.10: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom „Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou“ medzi extrémnymi skupinami podľa miesta trvalého bydliska

Tabuľka 3.28: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami miesta trvalého bydliska respondentov

Tukey HSD				
(I) Miesto trvalého bydliska respondenta	(J) Miesto trvalého bydliska respondenta	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Veľké mesto	Periféria veľkého mesta	-0,03	0,014	0,108
	Malé mesto	0,05	0,011	0,000
	Dedina	0,08	0,011	0,000
	Farma	0,06	0,017	0,002
Periféria veľkého mesta	Malé mesto	0,08	0,013	0,000
	Dedina	0,11	0,013	0,000
	Farma	0,09	0,018	0,000
Malé mesto	Dedina	0,03	0,009	0,003
	Farma	0,02	0,016	0,857
Dedina	Farma	-0,02	0,016	0,787

5.4. Kontext rodinného stavu

Obsah výroku naznačoval, že najvyššiu mieru súhlasu s ním by mohli uvádzať respondenti žijúci v rodinách.

Najvyššiu mieru súhlasu s výrokom vyjadrovali ovdovení respondenti ($M=1,64$) a respondenti vydaté/ženatí ($M=1,75$). Štatisticky významné rozdiely v miere súhlasu s výrokom sa potvrdili medzi všetkými skupinami respondentov s výnimkou rozdielu v hodnotách priemerného skóre u respondentov slobodných, rozvedených a žijúcich oddelene.

Najjednoznačnejší súhlas s výrokom uvádzali ovdovení respondenti z Maďarska ($M=1,31$). Vid' tabuľka 3.29; 3.30.

Tabuľka 3.29: Rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s výrokom: Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou

Country	M v/ž	N	SD	M odl	N	SD	M roz	N	SD	M ovd	N	SD	M nv/nž	N	SD
Austria	1,65	1024	0,777	2,25	24	0,989	2,03	173	0,9936	1,63	171	0,811	2,04	805	0,942
Belgium	1,95	921	0,809	2,44	36	1,107	2,09	150	0,9854	1,72	125	0,779	2,06	537	0,842
Czech Republic	1,57	1537	0,731	1,69	62	0,801	1,90	311	0,807	1,56	415	0,799	1,99	583	0,914
Germany	1,78	1536	0,691	1,78	36	0,722	1,90	227	0,7754	1,62	231	0,654	1,99	794	0,743
Denmark	2,06	801	0,878	2,32	19	1,003	2,29	105	0,9778	1,92	92	0,815	2,40	441	0,984
Estonia	1,73	856	0,603	1,98	54	0,598	1,88	188	0,7172	1,67	248	0,592	1,87	613	0,737
Spain	1,91	956	0,812	2,27	37	1,045	2,27	30	0,9444	1,66	103	0,570	2,16	514	0,956
Finland	1,71	1013	0,720	1,69	16	0,602	1,89	203	0,9021	1,39	140	0,607	1,97	633	0,811
United Kingdom	1,78	830	0,674	1,85	67	0,723	1,87	232	0,7641	1,77	214	0,693	1,96	537	0,769
Greece	1,58	1469	0,685	1,69	26	0,679	1,96	81	0,6791	1,42	300	0,563	1,92	513	0,823
Hungary	1,39	817	0,545	1,75	12	0,965	1,49	122	0,6331	1,31	160	0,514	1,48	375	0,589
Switzerland	1,84	1080	0,677	2,10	52	0,823	2,06	176	0,8082	1,76	214	0,674	2,14	601	0,811
Ireland	1,71	1278	0,648	1,82	79	0,675	2,00	12	0,8528	1,68	196	0,518	1,84	691	0,619
Iceland	1,78	289	0,654	1,89	9	0,601	1,86	42	0,6077	1,90	30	0,481	1,84	195	0,669
Luxembourg	1,68	906	0,755	1,83	24	0,816	1,87	104	0,8709	1,53	86	0,715	1,94	485	0,826
Netherlands	2,06	989	0,774	2,17	12	0,835	2,26	168	0,9492	1,91	197	0,797	2,25	502	0,856
Norway	2,03	933	0,741	2,26	27	0,594	2,20	142	0,8525	1,79	89	0,730	2,19	566	0,875
Poland	1,49	989	0,581	1,60	10	0,699	1,93	46	1,0414	1,47	161	0,513	1,74	499	0,709
Portugal	1,87	1151	0,739	1,97	29	0,778	2,02	104	0,8474	1,94	284	0,690	2,07	465	0,702
Sweden	2,01	833	0,712	2,18	11	0,603	2,16	234	0,7171	1,99	110	0,657	2,06	725	0,751
Slovenia	1,77	743	0,688	2,00	11	1,000	1,89	55	0,9364	1,48	133	0,572	2,04	464	0,910
Slovakia	1,79	830	0,666	1,60	10	0,516	2,10	77	0,8205	1,61	117	0,541	2,07	410	0,765
Ukraine	1,47	1064	0,715	1,64	36	0,798	1,67	175	0,8388	1,51	399	0,719	1,70	307	0,785
Total	1,75	22845	0,735	1,94	699	0,816	1,97	3157	0,8524	1,64	4215	0,694	2,00	12255	0,827

Tabuľka 3.30: Rozdiely a významnosti rozdielov medzi kategóriami rodinného stavu respondentov

Tukey HSD				
(I) Legálny rodinný stav	(J) Legálny rodinný stav	Rozdiel priemerov (I – J)	SE	Sig.
Vydaté/ženatí	Odlúčení	-0,19	0,030	0,000
	Rozvedení	-0,22	0,015	0,000
	Ovdovení	0,11	0,013	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,25	0,009	0,000
Odlúčení	Rozvedení	-0,03	0,032	0,890
	Ovdovení	0,30	0,031	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,06	0,030	0,274
Rozvedení	Ovdovení	0,33	0,018	0,000
	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,03	0,015	0,295
Ovdovení	Nikdy nie vydaté/ženatí	-0,36	0,014	0,000

6. Záver

Z prezentovaných výsledkov o problematike rovnosti príležitostí a rodovej rovnosti možno v závere zhrnúť, že so sociálnou politikou rovnosti príležitostí sú najväčšími stotožnení respondenti zo škandinávskych krajín. Konzervatívne lipnutie na tradičných, rodovo podmienených stereotypoch je charakteristické pre respondentov z Ukrajiny a Maďarska.

V celoeurópskom ponímaní je vcelku jednotne vnímaná rola muža nielen v spojitosti s finančným zabezpečením rodiny, ale aj s jeho rodičovskými povinnosťami a zodpovednosťou za domácnosť.

Zaujímavou sa javí skutočnosť, že maďarskí a ukrajinskí respondenti presadzujúci na jednej strane tradičné vnímanie úlohy ženy ako matky a tej, ktorá sa stará o domácnosť, sú na strane druhej stotožnení s názorom, že muži by mali prijať toľko zodpovednosti za starostlivosť o deti a rodinu ako ženy.

K nesúhlasu s výrokmi uprednostňujúcimi mužov pred ženami na pracovnom trhu inklinujú vo väčšej miere respondenti mladších vekových kategórií (do 44 rokov), respondenti z veľkých miest a ich periférií, malých miest, ale i fariem, respondenti, ktorí doposiaľ neboli vydaté/ženatí.

Na druhej strane, menované skupiny respondentov sa vo väčšej miere prikláňajú k súhlasu s výrokom o rovnosti distribúcie zodpovednosti za domácnosť medzi mužmi a ženami.

Umelé udržiavanie nukleárnej rodinnej štruktúry sa nestretlo s výraznejšími prejavmi súhlasu respondentov zo žiadnej z participujúcich krajín. Je však možné konštatovať, že zatiaľ čo respondenti z krajín západnej a severnej Európy s takouto formou spoluzitia nesúhlasia, respondenti z krajín strednej a južnej Európy sa k tejto forme rodinnej konštelácie stavajú neutrálne. Do značnej miery pripisujeme toto zistenie na rub prevládajúcemu vy-

znávaniu hodnôt rodiny v spomenutých krajinách. Napokon, potvrdili to aj výsledky analýz v súvislosti s výrokom „*Rodina by mala byť každého najvyššou životnou prioritou*“, kde súhlas s výrokom najväčšmi prejavovali respondenti z krajín strednej a južnej Európy.

So súdržnosťou rodiny s ohľadom na deti i v prípade nezhôd medzi partnermi vo väčšej miere súhlasia muži, respondenti nad 65 rokov a ovdovení respondenti.

S výrokom o rodine ako o najvyššej životnej prioritě každého jednotlivca súhlasia predovšetkým staršie vekové kategórie, respondenti z dedín, malých miest a fariem a respondenti vydaté/ženatí a ovdovení.

Prezentované výsledky odkrývajú iba časť z možností analýz, ktoré dáta Európskej sociálnej sondy poskytujú. Vynorili sa nové otázky, núkajú sa ďalšie možnosti analýz. Domnievam sa, že k hlbšiemu poznaniu kultúrnych špecifík zúčastnených krajín v problematike rovnosti príležitostí, rodovej rovnosti i súdržnosti a významu rodiny v dnešnom svete prispeje ich dlhodobé sledovanie v nasledujúcich kolách ESS.

IV.

Charakteristiky práce a posudzovanie spokojnosti so životom v medzinárodnom kontexte

Miroslav Frankovský

1. Úvod

Práca predstavuje pre jedinca dôležitú podmienku jeho dôstojnej existencie, poskytuje mu nielen materiálny úžitok, ale aj pocit seberealizácie a spoločenskej užitočnosti. Práca tak neznamená iba produkciu alebo poskytovanie služieb, ale vytvára aj sociálne pole s príležitosťou na kontakty, rozhovory, priateľstvá (Buchtová, 2002).

Práca vytvára symbolický svet, v ktorom človek žije. Pomáha jednotlivcom plánovať a organizovať budúcnosť, vytvára ich osobnostnú autonómiu a schému obvyklého životného štýlu. Práca ako zmysluplná aktivita vytvára denný režim a bežný životný stereotyp. Tým, že vymedzuje povinnosti, potrebné kompetencie a zároveň prináša benefity, obmedzuje riziko upadania do apatie a nečinnosti, čo má z dlhodobého hľadiska vplyv na oblasť psychického zdravia (distres, nárast depresivity, negatívne zmeny v sebaaponímaní), na oblasť fyzického zdravia (príznaky organických ochorení srdcovo-cievneho systému, tráviaceho a vylučovacieho systému, pohybového systému), na oblasť sociálnych vzťahov (izolácia) a aj vzťahov s prostredím (strata kontaktu s reálnym svetom).

Význam práce pre rozvoj človeka je nespochybniteľný. Formuje a rozvíja všetky jeho kompetencie (intelektové, emocionálne, sociálne, motorické atď.).

Podľa Giddensa (1989) existuje **šesť charakteristík platenej práce**, ktoré majú pre človeka kľúčový význam:

- finančný príjem,
- formovanie a rozvíjanie kompetencií človeka,
- vstup do nových sociálnych kontextov,
- organizovanie denného režimu,
- vytváranie nových sociálnych vzťahov,
- vytváranie osobnej identity, hodnoty samého seba.

Mohli by sme uvažovať aj o ďalších charakteristikách práce v tom zmysle, že práca je jedným z podstatných faktorov organizácie celého spoločenského systému (odvíjajú sa od nej rôzne normy, nariadenia a regulačné mechanizmy života spoločnosti).

Zároveň so zdôrazňovaním pozitívnych prínosov práce pre človeka nesmieme opomenúť aj možné negatívne dopady práce na všetky oblasti (duševné, fyzické, sociálne atď.) jeho života. Práca v stresujúcich podmienkach, vyčerpanosť, časová náročnosť práce majú významný dopad na znižovanie úrovne kvality života človeka. Práca teda nielen dvíha človeka, ale môže ho aj ubíjať. Vhodným príkladom je vzťah medzi nevyhnutnosťou naplňovať požiadavky rodinného života a požiadavky zamestnania (Baltes, Heydens-Gahir, 2003; Greenhaus, Singh 2004).

V súčasnosti sa však poukazuje aj na iný fenomén súvisiaci s poklesom potreby ľudskej práce v modernej spoločnosti (Šmajš, 2004), ktorý súvisí s technologickým rozvojom, automatizáciou výroby a pod. Tento fenomén modernej spoločnosti môže spôsobiť zmenu postavenia práce v tom zmysle, že práca sa dostane z pozície antecedenta do pozície konzekventa. Práca, ktorá formovala život človeka, bude týmto životom formovaná.

Na pozadí týchto všeobecne akceptovaných významov práce pre človeka je potrebné upozorniť na skutočnosť, že v európskom priestore, na ktorý je v prezentovanom príspevku sústredená pozornosť, sa vzťah k práci vyvíjal v dvoch rozličných kontextoch:

- práca ako povinnosť (uzákonený postih ľudí, ktorí nechceli pracovať, garantované pracovné miesto pre každého, silný politický vplyv na obsadzovanie pracovných miest, prezamestnanosť, vytváranie obrazu nepriateľa spoločnosti z človeka, ktorý nepracuje atď.),
- práca ako možnosť (nezamestnanosť, človek bez práce vnímaný ako ten, ktorý potrebuje pomoc, právo na prácu má skôr antidiskriminačný a sociálny rozmer – podpora v nezamestnanosti, ako garančný vplyv atď.).

Analýza charakteristík práce v medzinárodnom kontexte preto musí rešpektovať tak ekonomicko-právne faktory, ako aj socio-kulturálne podmienky, úroveň technického a organizačného rozvoja krajín, ktoré boli do analýzy zahrnuté.

Okrem uvedených predpokladov musíme zohľadniť aj skutočnosť, že zmeny spoločenského systému v postsocialistických krajinách späť s procesom transformácie spoločnosti predstavujú situáciu, v ktorej dochádza, okrem iného, k zmenám vnímania práce v už uvedených súvislostiach. Demokratizácia a liberalizácia spoločenského systému a krátky časový interval, v ktorom tieto zmeny prebiehajú a ktorý bráni vytváraniu zovšeobecnených skúseností medzi jednotlivými generáciami, spôsobujú, že tento proces je charakterizovaný vysokou dynamikou uvedených zmien.

2. Metóda

V predkladanej analýze sme sa sústredili na národnú a medzinárodnú komparáciu vnímania charakteristík práce a ich vzťahu k takému atribútu posudzovania svojho života, ako je spokojnosť so životom.

V oblasti dotýkajúcej sa charakteristík práce odpovedali respondenti najprv pomocou 4-bodovej škály (1 – vôbec nevystihuje, 2 – trochu vystihuje, 3 – dosť vystihuje, 4 – veľmi vystihuje) a posudzovali tieto charakteristiky práce:

- pestrosť,
- vyžaduje neustále vzdelávanie,
- istota pracovného miesta,
- závislosť mzdy od pracovného úsilia,
- podpora spolupracovníkov,
- časová voľnosť pri začiatku a ukončení práce,
- ohrozenie zdravia a bezpečia.

Následne posudzovali respondenti na 5–bodovej škále (1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím) charakteristiky práce:

- veľmi intenzívne pracovné nasadenie,
- časový stres v práci,
- pracovný postup,
- práca je prísne kontrolovaná.

3. Výsledky

V prezentovanej analýze uvádzame najprv odpovede slovenských respondentov a následne aj medzinárodné porovnanie v rámci 24 zúčastnených európskych krajín.

3.1 Charakteristika práce – pestrosť

Získané výsledky svedčia o tom, že väčšina slovenských respondentov vníma svoju prácu ako pestrú (dost' alebo veľmi vystihuje táto charakteristika 68% opýtaných, ktorí odpovedali na túto otázku, priemerná hodnota celej vzorky je 2,78; tabuľka 1, obrázok 1).

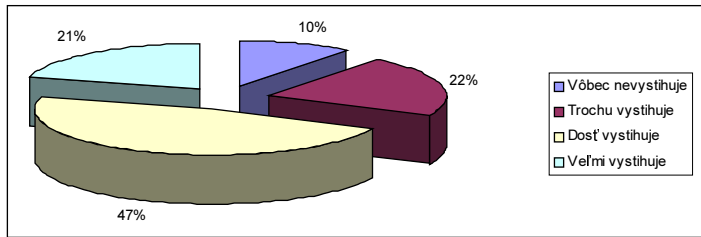
Tabuľka 1: Charakteristika zamestnania – pestrosť

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	61	4,0	10,2
	Trochu vystihuje	130	8,6	21,8
	Dost' vystihuje	283	18,7	47,4
	Veľmi vystihuje	123	8,1	20,6
	Total	597	39,5	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	5	,3	
	Žiadna odpoveď	45	3,0	
	Total	915	60,5	
Total		1512	100,0	

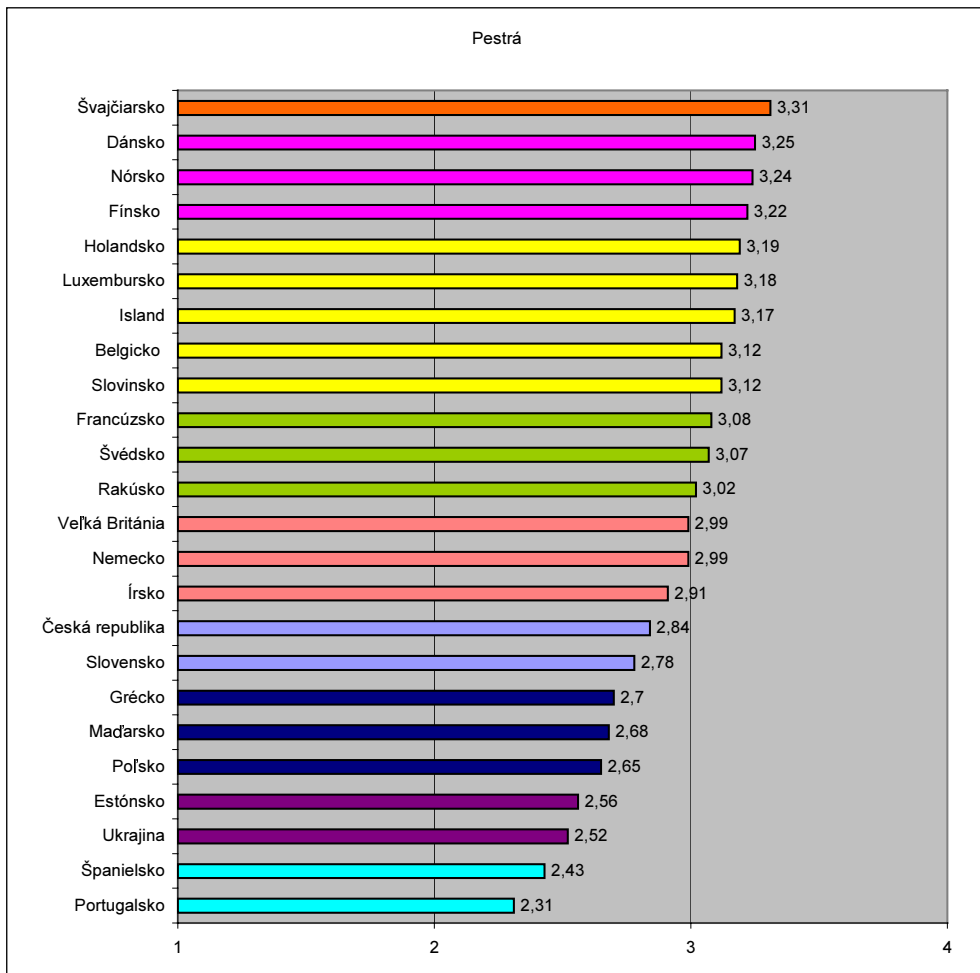
Priemerná hodnota – 2,78; smerodajná odchýlka - ,887

Následne, ako sme už uviedli, sme zisťovali štatistickú významnosť rozdielov medzi výpoveďami respondentov z jednotlivých krajín, ktorá vychádzala z výpočtov jednocestnej analýzy rozptylu s následným použitím Tukeyho testu pre post hoc porovnanie rozdielov

Obrázok 1: Charakteristika práce – pestrosť

Obrázok 2: Charakteristika práce – pestrosť v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F-test = 74,500, p = 0,000

medzi úrovňami nezávislej premennej. Týmto postupom bolo možné popísať tak celkovú významnosť faktora krajiny, ako aj určiť typické zoskupenia jednotlivých krajín pri posúdení konkrétnej charakteristiky práce.

V prezentovanom obrázku sú vyznačené jednotlivé zoskupenia štátov, ktoré boli špecifikované na základe uvedenej štatistickej metódy analýzy rozptylu. Výsledky tejto analýzy potvrdili štatisticky významný vplyv faktora krajiny. Získané výsledky umožňujú špecifikovať štáty Portugalsko, Španielsko, respondenti ktorých sa priklonili k názoru, že uvedená charakteristika práce ich vystihuje veľmi málo. Najvyššie hodnotili analyzovaný faktor obyvatelia Švajčiarska, Dánska, Nórska a Fínska (obrázok 2).

3.2 Charakteristika zamestnania – potreba učiť sa nové veci

Z hľadiska nevyhnutnosti stále sa vzdelávať v zamestnaní 60,2% respondentov výraznejšie (úroveň dosť alebo veľmi vystihuje) charakterizovalo svoju prácu ako činnosť, ktorá si vyžaduje učiť sa nové veci (priemerná hodnota celej vzorky je 2,71) (tabuľka 2, obrázok 3). Znamená to, že vykonávajú prácu, ktorá má dynamický charakter, ktorý sa mení a vyvíja v spojitosti s rozvojom poznania a zmenami spoločenských požiadaviek.

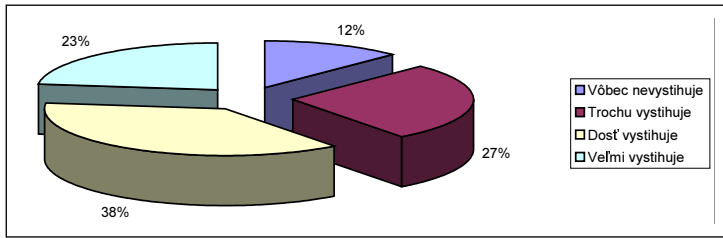
Tabuľka 2: Charakteristika zamestnania – potreba učiť sa nové veci

		N	Percenta	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	74	4,9	12,4
	Trochu vystihuje	164	10,8	27,4
	Dosť vystihuje	222	14,7	37,1
	Veľmi vystihuje	138	9,1	23,1
	Total	598	39,6	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	6	,4	
	Žiadna odpoveď	43	2,8	
	Total	914	60,4	
Total		1512	100,0	

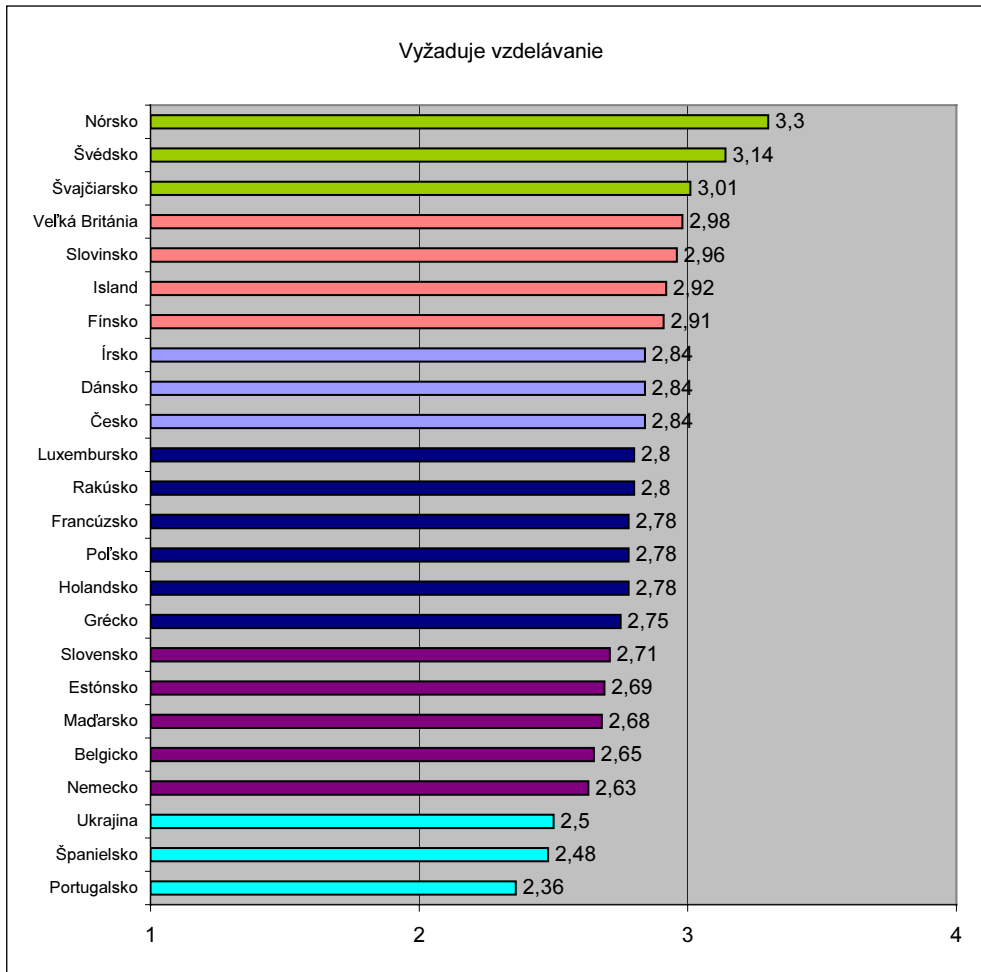
Priemerná hodnota – 2,71; smerodajná odchýlka - ,958

Aj v tomto prípade výsledky analýzy rozptylu potvrdili štatisticky významný vplyv faktora krajiny. Získané výsledky umožňujú špecifikovať štáty (Portugalsko, Španielsko, Ukrajina), respondenti ktorých sa priklonili k názoru, že uvedená charakteristika práce ich vystihuje veľmi málo. Najvyššie hodnotili analyzovaný faktor obyvatelia Nórska, Švédska a Švajčiarska (obrázok 4).

Obrázok 3: Charakteristika zamestnania – potreba učiť sa nové veci

Obrázok 4: Charakteristika práce – potreba sa učiť nové veci v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

3.3 Charakteristika zamestnania – istota udržania si zamestnania

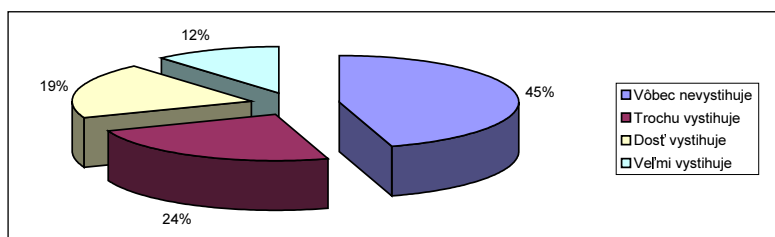
Z hľadiska istoty udržania si zamestnania až 45,3% respondentov zo Slovenska sa vyslovilo v tom zmysle, že nemajú istotu (táto charakteristika ich vôbec nevystihuje, priemerná hodnota celej vzorky je 1,97) zo straty práce (tabuľka 3, obrázok 5).

Tabuľka 3: Charakteristika zamestnania – istota udržania si zamestnania

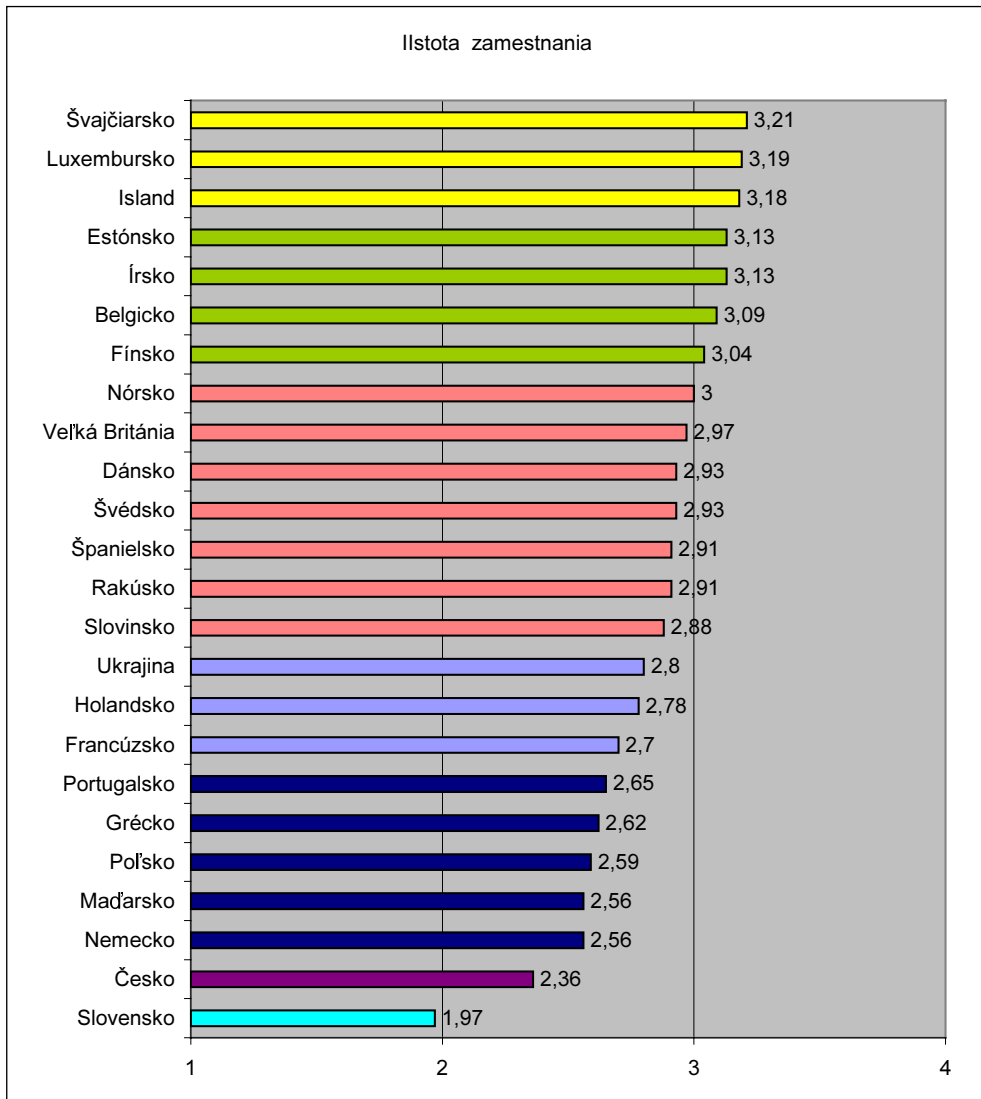
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	245	16,2	45,3
	Trochu vystihuje	129	8,5	23,8
	Dosť vystihuje	105	6,9	19,4
	Veľmi vystihuje	62	4,1	11,5
	Total	541	35,8	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	61	4,0	
	Žiadna odpoveď	45	3,0	
	Total	971	64,2	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 1,91; smerodajná odchýlka - 1,052

Obrázok 5: Charakteristika zamestnania – istota udržania si zamestnania

Obrázok 6: Charakteristika zamestnania – istota udržania si zamestnania v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

3.4 Charakteristika zamestnania – závislosť mzdy od pracovného úsilia

Prekvapujúce, ale aj zarážajúce je zistenie, že až 48,2% respondentov na Slovensku sa domnieva, že ich mzda nezávisí od vynaloženého pracovného úsilia. Dokonca 25,7% opýtaných si myslí, že táto charakteristika ich vôbec nevystihuje (priemerná hodnota celej vzorky je 2,44; tabuľka 4, obrázok 7).

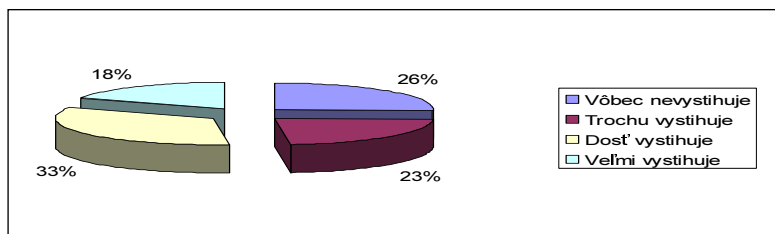
Aj napriek tomuto zisteniu, z hľadiska medzinárodného porovnania, Slováci a Česi posúdili túto charakteristiku najpriaznivejšie. Naopak, najmenej priaznivo ju vnímajú Holanďania a väčšina opýtaných zo skupiny ekonomicky vyspelejších krajín Európy (obrázok 8).

Tabuľka 4: Charakteristika zamestnania – závislosť mzdy od pracovného úsilia

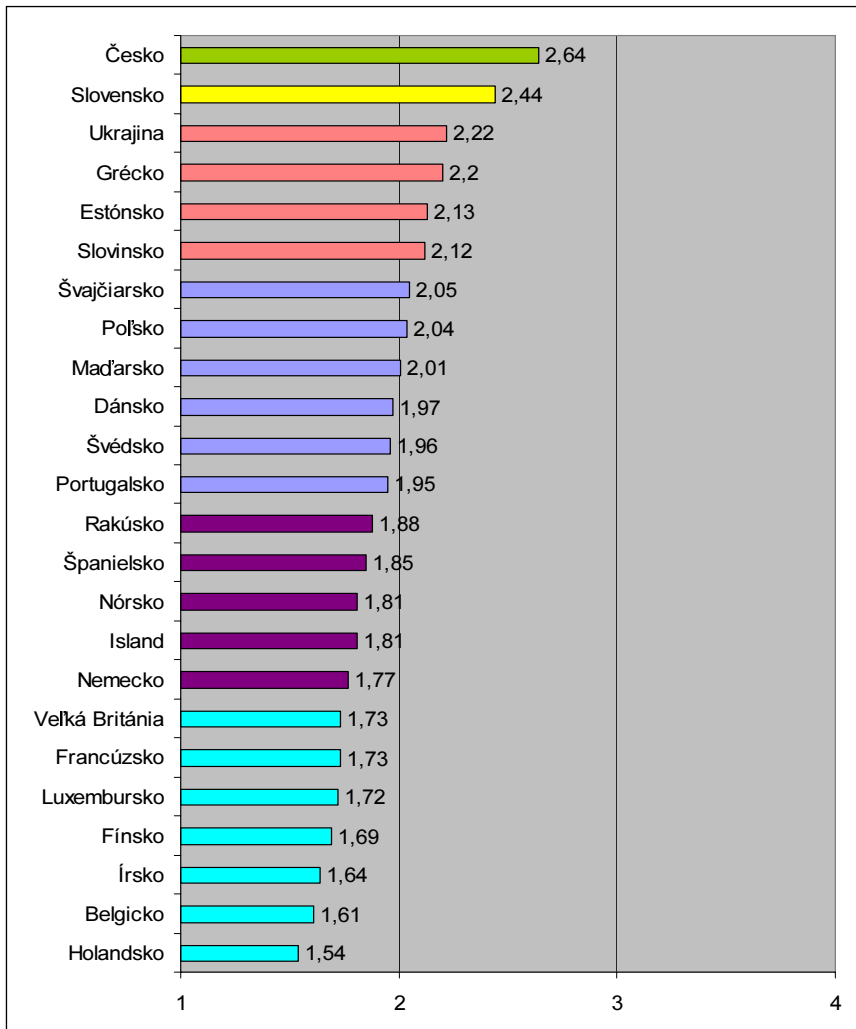
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	152	10,1	25,7
	Trochu vystihuje	133	8,8	22,5
	Dost' vystihuje	198	13,1	33,5
	Veľmi vystihuje	108	7,1	18,3
	Total	591	39,1	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	9	,6	
	Žiadna odpoveď	47	3,1	
	Total	921	60,9	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,44; smerodajná odchýlka -1,062

Obrázok 7: Charakteristika zamestnania – závislosť mzdy od pracovného úsilia

Obrázok 8: Charakteristika zamestnania – závislosť mzdy od pracovného úsilia v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=57.426, p=0.000

3.5 Charakteristika zamestnania – pomoc a podpora od spolupracovníkov

Naopak, z hľadiska sociálnych vzťahov (podpory a pomoci od zamestnancov) sa môže úplne alebo vo veľkej miere spoľahnúť na spolupracovníkov 67,1% respondentov. Táto charakteristika buď veľmi alebo dosť vystihuje ich pracovnú situáciu (priemerná hodnota celej vzorky je 2,77; tabuľka 5, obrázok 9).

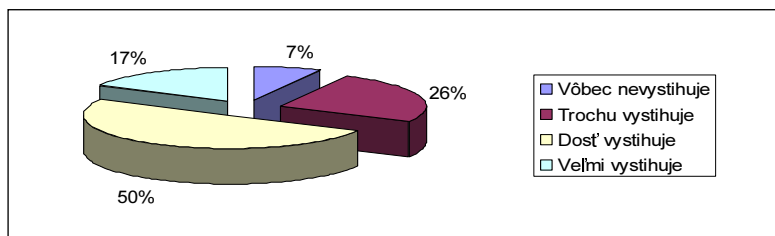
Z hľadiska medzinárodného porovnania však skončili respondenti zo Slovenska spolu s Portugalskom a ďalšími novými členmi Európskej únie na konci poradia. Najpriaznivejšie posúdili túto charakteristiku práce opýtaní zo severských krajín (Dánsko, Fínsko, Nórsko a Švédsko). Je potrebné ešte upozorniť, že hodnotenia všetkých respondentov, nezávisle od štátnej príslušnosti, mali priemernú hodnotu v pozitívnej časti škály (obrázok 10).

Tabuľka 5: Charakteristika zamestnania – pomoc a podpora od spolupracovníkov

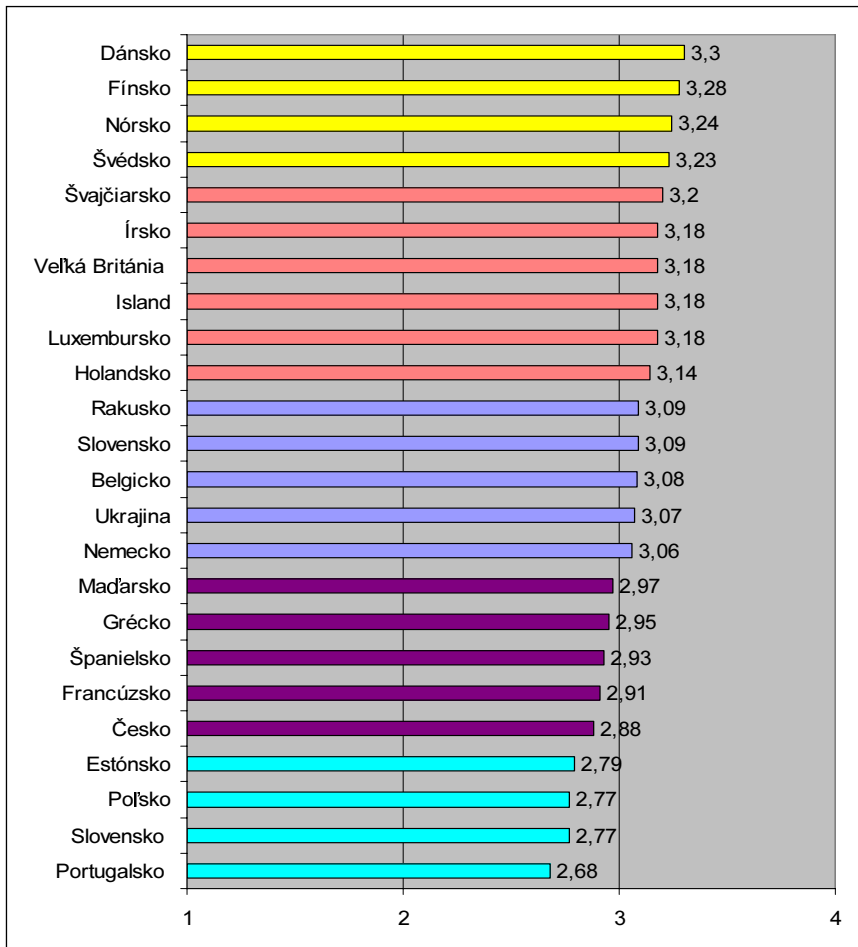
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	44	2,9	7,4
	Trochu vystihuje	152	10,1	25,5
	Dosť vystihuje	298	19,7	50,0
	Veľmi vystihuje	102	6,7	17,1
	Total	596	39,4	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	8	,5	
	Žiadna odpoveď	43	2,8	
	Total	916	60,6	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,77; smerodajná odchýlka - ,818

Obrázok 9: Charakteristika zamestnania – pomoc a podpora od spolupracovníkov

Obrázok 10: Charakteristika zamestnania – pomoc a podpora od spolupracovníkov v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=32.613, p=0.000

3.6 Charakteristika zamestnania – časová voľnosť pri začiatku a ukončení práce

Vo vzťahu k stresu a pracovnej záťaži je jedným z významných ukazovateľov aj možnosť rozhodovať sa v zamestnaní s určitou časovou voľnosťou o rozvrhu svojej práce. V rámci tejto relatívnej voľnosti sme sústredili pozornosť na aspekt, ako sa človek môže voľne rozhodovať o začiatku a ukončení práce. Väčšinu slovenských respondentov (57,6%) zahrnutých do našej sociálnej sondy však uvedená charakteristika práce vôbec nevystihuje (priemerná hodnota celej vzorky je 1,78; tabuľka 6, obrázok 11).

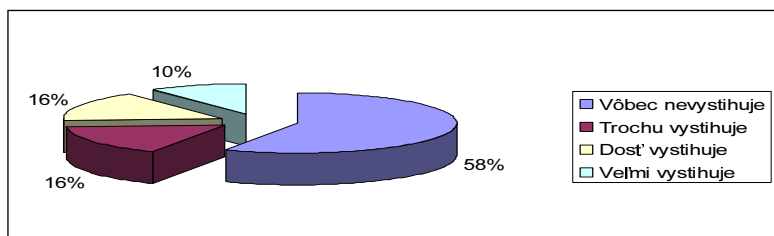
V medzinárodnom porovnaní boli však Slováci približne uprostred posudzovaných krajín. Najmenej priaznivo vo vzťahu k tejto charakteristike práce sa vyslovili respondenti z Portugalska, Grécka a Maďarska. Najpozitívnejšie boli hodnotenia Francúzov a Švajčiarov, pričom chceme ešte upozorniť, že priemerné skóre respondentov z Francúzska sa nachádza už na pozitívnej časti škály (priemerná hodnota – 2,61), teda táto charakteristika ich dosť vystihuje (obrázok 12).

Tabuľka 6: Charakteristika zamestnania – časová voľnosť pri začiatku a ukončení práce

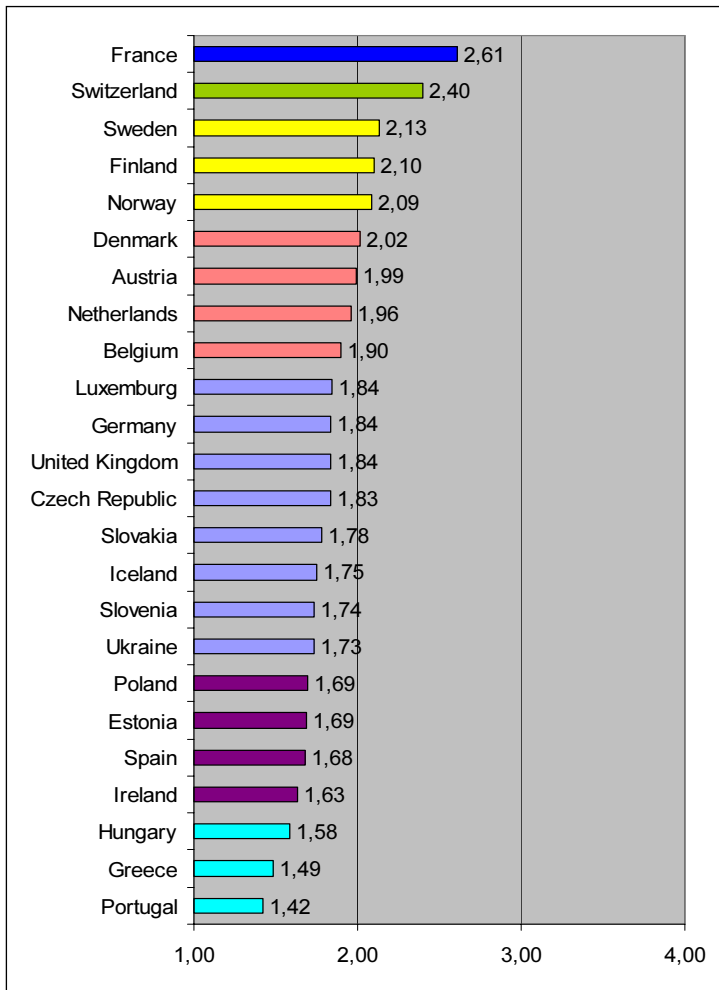
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	346	22,9	57,6
	Trochu vystihuje	99	6,5	16,5
	Dosť vystihuje	96	6,3	16,0
	Veľmi vystihuje	60	4,0	10,0
	Total	601	39,7	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	1	,1	
	Žiadna odpoveď	45	3,0	
	Total	911	60,3	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 1,78; smerodajná odchýlka - 1,044

Obrázok 11: Charakteristika zamestnania – časová voľnosť pri začiatku a ukončení práce

Obrázok 12: Charakteristika zamestnania – časová voľnosť pri začiatku a ukončení práce v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=51.488, p=0.000

3.7 Charakteristika zamestnania – ohrozenie zdravia a bezpečia

Veľmi dôležitou charakteristikou, aj z hľadiska noriem a požiadaviek EU, je ochrana zdravia a bezpečia pri práci. Pri posúdení tejto požiadavky a charakteristiky práce sa cíti byť veľmi ohrozených (títo ľudia majú pocit, že veľmi riskujú) 14,6% respondentov zo Slovenska a v dost' vysokej miere pociťuje riziko 22% opýtaných (priemerná hodnota celej vzorky je 2,17; tabuľka 7, obrázok 13).

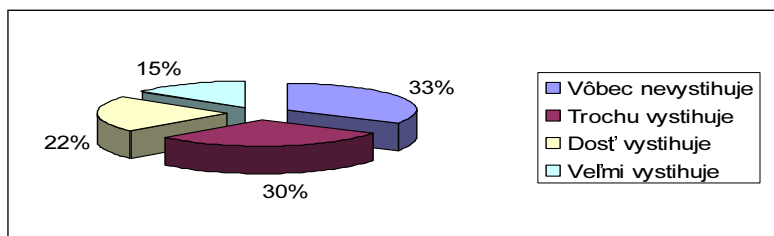
Slováci spolu s respondentmi z Ukrajiny a Poľska zároveň tvoria skupinu, ktorá vníma uvedené rizika najviac. Najnižšiu mieru posudzovaného ohrozenia vyjadrili Íri, Dáni, Islandčania a Nóri. Ochrana zdravia a bezpečia pri práci je však celkovo vnímaná pozitívne (obrázok 14).

Tabuľka 7: Charakteristika zamestnania – ohrozenie zdravia a bezpečia

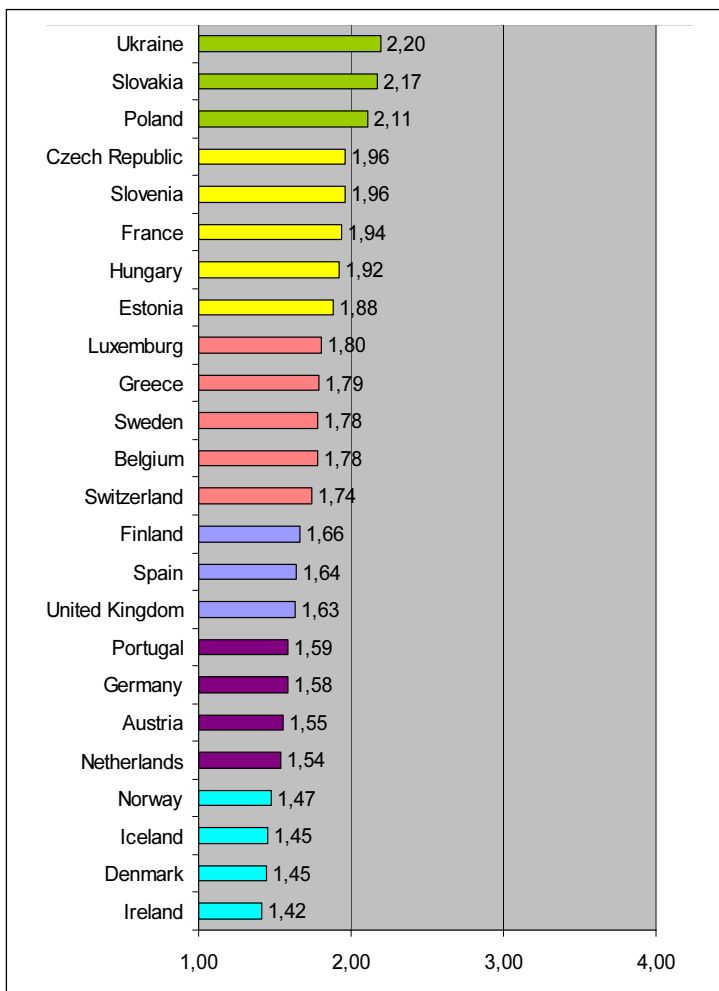
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Vôbec nevystihuje	201	13,3	33,7
	Trochu vystihuje	177	11,7	29,7
	Dost' vystihuje	131	8,7	22,0
	Veľmi vystihuje	87	5,8	14,6
	Total	596	39,4	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Odmietol	1	,1	
	Neviem	8	,5	
	Žiadna odpoveď	43	2,8	
	Total	916	60,6	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,17; smerodajná odchýlka - 1,055

Obrázok 13: Charakteristika zamestnania – ohrozenie zdravia a bezpečia

Obrázok 14: Charakteristika zamestnania – ohrozenie zdravia a bezpečia v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=47.587, p=0.000

3.8 Charakteristika zamestnania – veľmi intenzívne pracovné nasadenie

Medzi ďalšie charakteristiky a požiadavky práce, ktoré sme v prezentovanej sociálnej sonde analyzovali, môžeme zaradiť tie, ktorých naplnenie a teda aj hodnotenie súvisí (aj keď v niektorých prípadoch možno len sprostredkovane) s pracovnými spôsobilosťami ľudí. V tomto smere sme zisťovali hodnotenie intenzity pracovného nasadenia, ktoré si vyžaduje

zamestnanie respondenta, časového stresu a časových limitov tohto zamestnania a možného pracovného a kariérneho postupu respondenta.

Chceme upozorniť, tak ako sme to už uviedli, že nasledovné charakteristiky práce boli posudzované na 5-bodovej škále súhlasu, resp. nesúhlasu s neutrálnym stredovým bodom škály.

Z hľadiska pracovného nasadenia, ktoré si vyžaduje zamestnanie respondenta, väčšina zo slovenských účastníkov sociálnej sondy (84,1%) súhlasí s tým, že toto nasadenie je veľmi intenzívne (priemerná hodnota je 2,00) (tabuľka 8, obrázok 15).

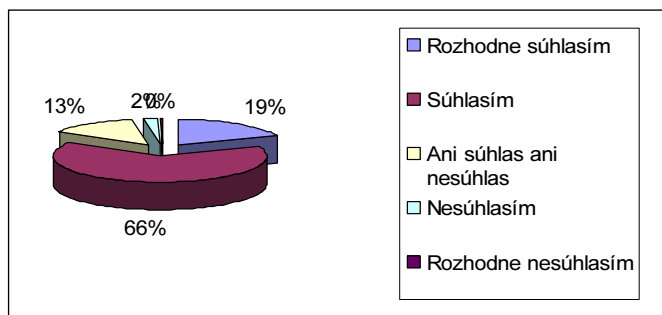
Rovnako z hľadiska medzinárodného porovnania vyslovili Slováci spolu s Ukrajincami najvyššiu mieru súhlasu s touto charakteristikou práce. Jednoznačne najmenej pociťujú intenzívne pracovné zaťaženie respondenti z Luxemburska. Aj priemer ich odpovedí sa však nachádza na škále medzi súhlasom a nesúhlasom v neutrálnom pásme (obrázok 16).

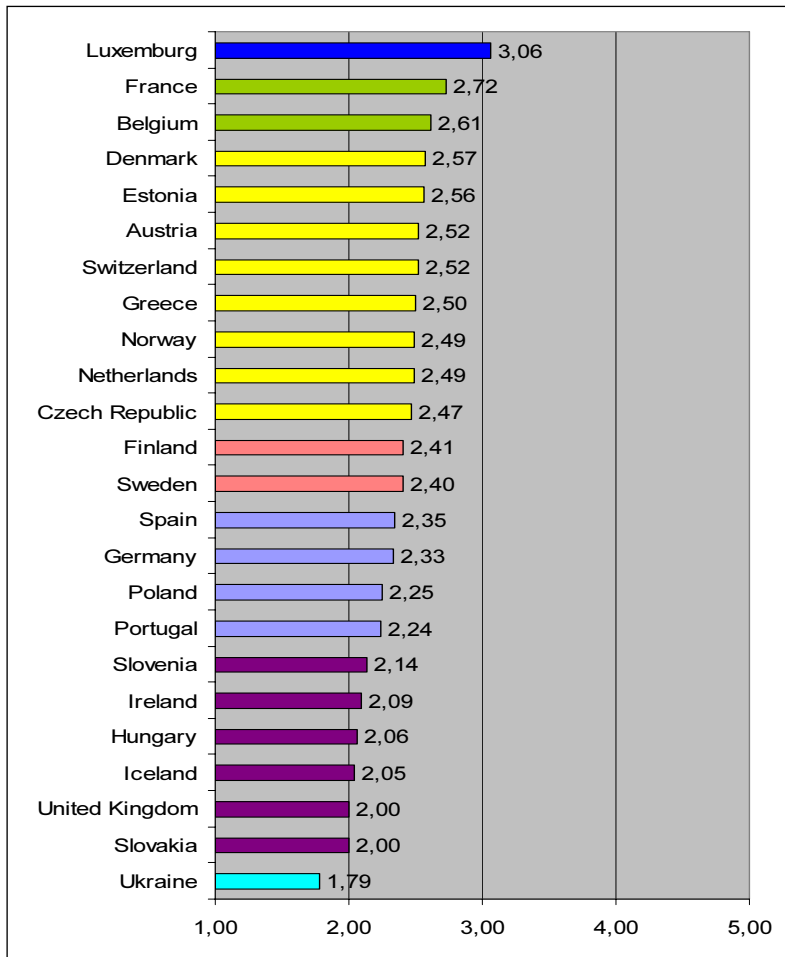
Tabuľka 8: Charakteristika zamestnania – veľmi intenzívne pracovné nasadenie

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Rozhodne súhlasím	113	7,5	18,8
	Súhlasím	392	25,9	65,3
	Ani súhlas, ani nesúhlas	80	5,3	13,3
	Nesúhlasím	13	,9	2,2
	Rozhodne nesúhlasím	2	,1	,3
	Total	600	39,7	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Neviem	4	,3	
	Žiadna odpoveď	44	2,9	
	Total	912	60,3	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,00; smerodajná odchýlka - ,663

Obrázok 15: Charakteristika zamestnania – veľmi intenzívne pracovné nasadenie

Obrázok 16: Charakteristika zamestnania – veľmi intenzívne pracovné nasadenie

$F=59.657, p=0.000$

3.9 Charakteristika zamestnania – časový stres v práci

S pracovným nasadením úzko súvisí aj časový manažment práce, ktorý nie zriedka vystupuje ako významný stresujúci faktor. Dochádza k tomu predovšetkým v pracovných situáciách, kedy zamestnanec pod tlakom hromadenia pracovných úloh nestíha ich plnenie.

Z prezentovaných výsledkov vyplýva, že až 38,5% opýtaných zo Slovenska súhlasí s tvrdením, že nemajú dosť času, aby splnili všetky úlohy (priemerná hodnota celej vzorky je 2,84; tabuľka 9, obrázok 17). Celkovo sa teda Slováci skôr priklonili k odmietavej odpovedi.

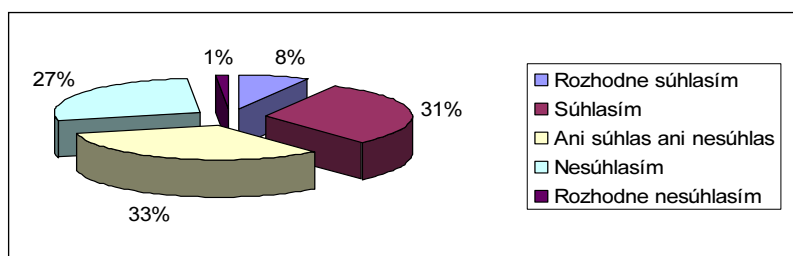
Medzinárodné porovnanie výsledkov odpovedí na túto otázku svedčí o tom, že najviac vnímajú časový stres v práci Portugalci, a naopak, najmenej respondenti z Estónska. Opäť chceme upozorniť, že je možné interpretovať pri tejto otázke len mieru nesúhlasu, pretože priemerné hodnoty odpovedí respondentov zo všetkých zúčastnených krajín sa nachádzajú v časti škály nesúhlasu (obrázok 18).

Tabuľka 9: Charakteristika zamestnania – časový stres v práci

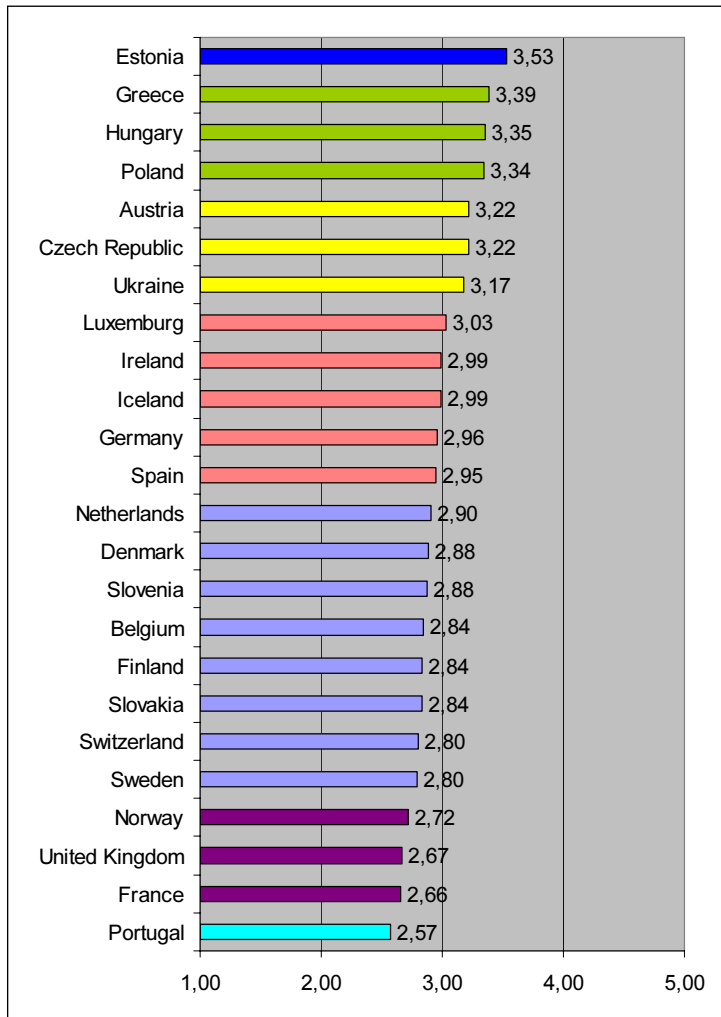
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Rozhodne súhlasím	47	3,1	7,8
	Súhlasím	185	12,2	30,7
	Ani súhlas, ani nesúhlas	198	13,1	32,9
	Nesúhlasím	164	10,8	27,2
	Rozhodne nesúhlasím	8	,5	1,3
	Total	602	39,8	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Neviem	3	,2	
	Žiadna odpoveď	43	2,8	
	Total	910	60,2	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,84; smerodajná odchýlka - ,959

Obrázok 17: Charakteristika zamestnania – časový stres v práci

Obrázok 18: Charakteristika zamestnania – časový stres v práci v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=41.273, p=0.000

3.10 Charakteristika zamestnania – pracovný postup

Možnosť pracovného postupu a kariérneho rastu zodpovedá v podstate potenciálnemu priestoru, ktorý pre svoj rast vidí konkrétny zamestnanec. Okrem samotného postupu však vnímanie tejto možnosti silne ovplyvňuje aj ďalšie faktory súvisiace s prácou a pracovným nasadením zamestnanca (motivácia, zvyšovanie zručností, spôsobilosti atď.). Je preto dosť alarmujúce a možno aj prekvapujúce zistenie, že s položkou „mám dobré vyhliadky na postup“ nesúhlasilo až 51,1% respondentov a, naopak, súhlasilo len 15,5% opýtaných. Priemerná hodnota celej vzorky je 3,43, teda výrazne v negatívnom pásme škály (tabuľka 10, obrázok 19).

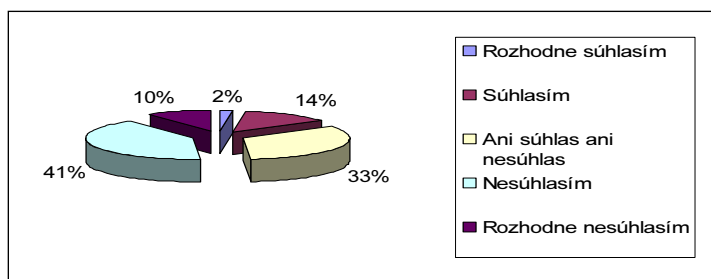
Z hľadiska medzinárodného porovnania najmenej priaznivo túto možnosť posúdili respondenti z Maďarska a Českej republiky, naopak priaznivo (aj z hľadiska vyslovenia mierneho súhlasu) sa vyslovili Íri, Holanďania, Angličania, Belgičania a Švajčiari (obrázok 20).

Tabuľka 10: Charakteristika zamestnania – pracovný postup

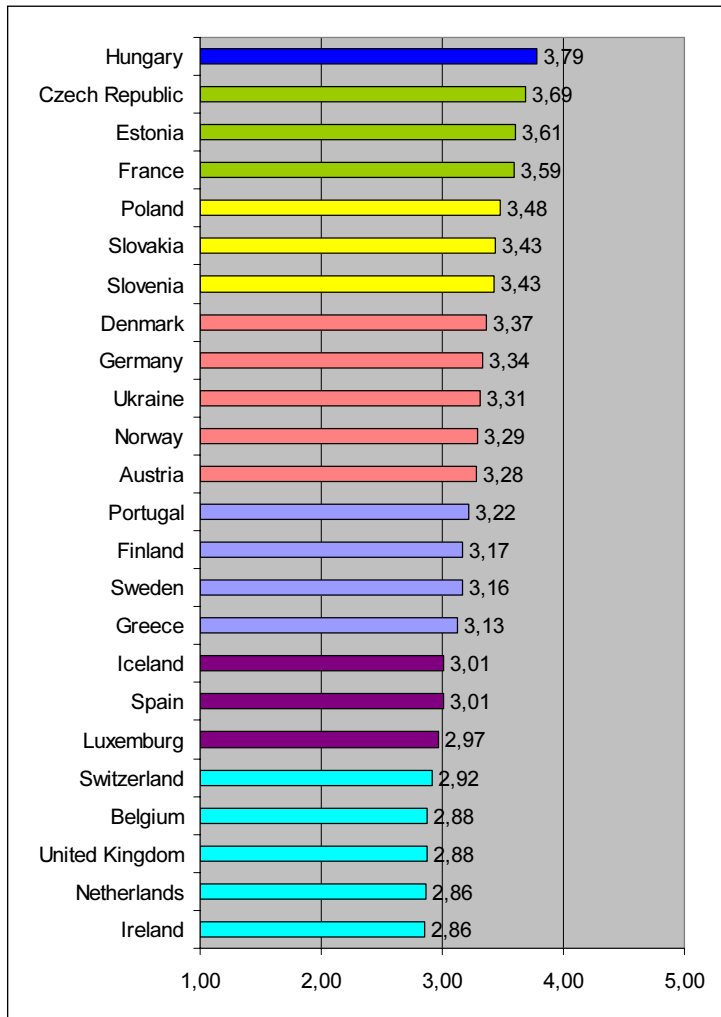
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Rozhodne súhlasím	11	,7	1,9
	Súhlasím	78	5,2	13,6
	Ani súhlas, ani nesúhlas	192	12,7	33,4
	Nesúhlasím	237	15,7	41,3
	Rozhodne nesúhlasím	56	3,7	9,8
	Total	574	38,0	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Neviem	29	1,9	
	Žiadna odpoveď	45	3,0	
	Total	938	62,0	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 3,43; smerodajná odchýlka - ,910

Obrázok 19: Charakteristika zamestnania – pracovný postup

Obrázok 20: Charakteristika zamestnania – pracovný postup v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

F=50.226, p=0.000

3.11 Charakteristika zamestnania – kontrola

Medzi charakteristiky práce, a tvorí to určitú protiváhu voľnosti, vlastnej organizácie práce, patrí aj jej kontrola. Z tohto hľadiska posúdila väčšina slovenských respondentov (64%) kontrolu práce ako prísnu (priemerná hodnota celej vzorky je 2,38. Opačný názor vyslovilo len 11,8% opýtaných (tabuľka 11, obrázok 21).

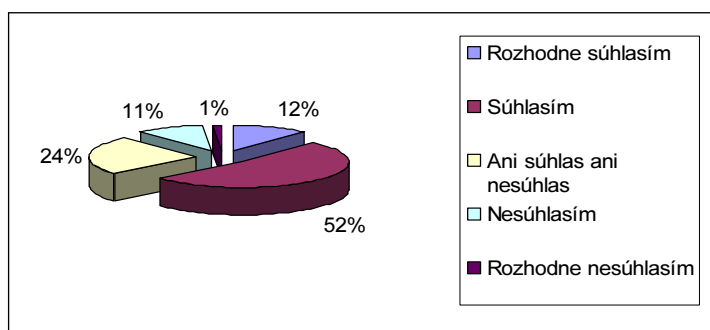
Pri medzinárodnom porovnaní podobne ako Slováci posúdili túto charakteristiku práce aj Česi, Maďari a Ukrajinci. Ich vyjadrenia znamenali súhlasné stanovisko s tým, že ich práca je prísne kontrolovaná. Naopak, nesúhlasné stanovisko s touto charakteristikou vyslovili najjednoznačnejšie Dáni, ale aj respondenti ďalšej severskej krajiny Nóri (obrázok 22).

Tabuľka 11: Práca je prísne kontrolovaná

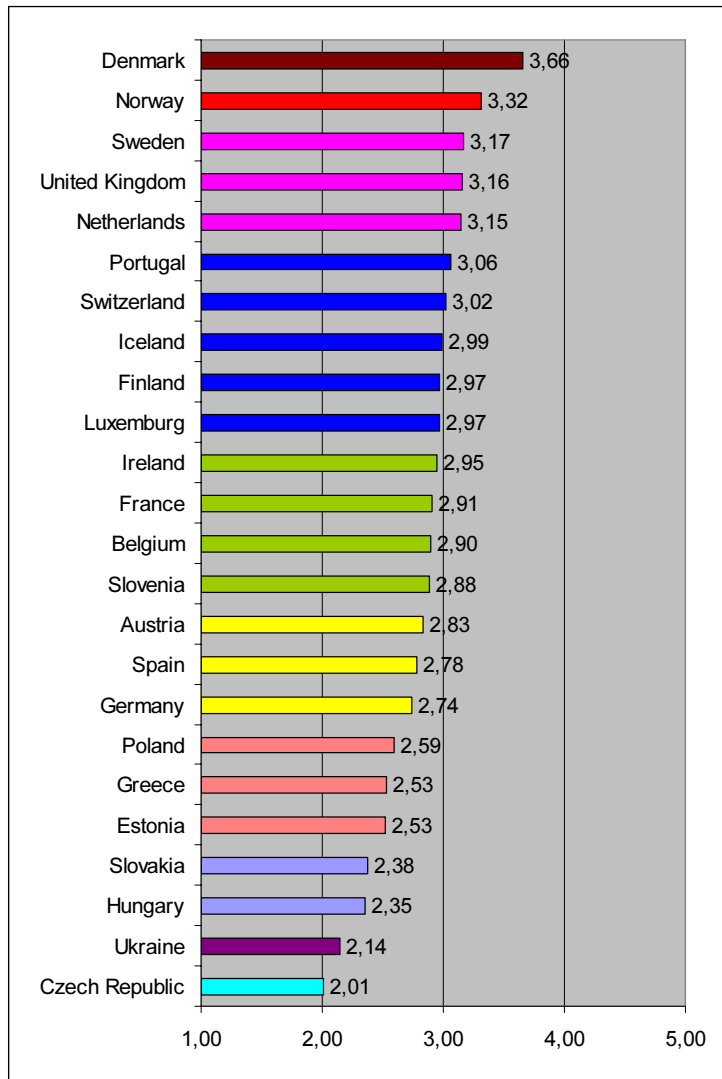
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Rozhodne súhlasím	70	4,6	11,7
	Súhlasím	313	20,7	52,3
	Ani súhlas, ani nesúhlas	145	9,6	24,2
	Nesúhlasím	63	4,2	10,5
	Rozhodne nesúhlasím	8	,5	1,3
	Total	599	39,6	100,0
Missing	Netýka sa ma to	864	57,1	
	Neviem	4	,3	
	Žiadna odpoveď	45	3,0	
	Total	913	60,4	
Total		1512	100,0	

Priemerná hodnota – 2,38; smerodajná odchýlka - ,872

Obrázok 21: Práca je prísne kontrolovaná

Obrázok 22: Kontrola práca v jednotlivých krajinách (uvádzame priemerné hodnoty)

3.12 Životná spokojnosť a vybrané charakteristiky práce

Práca je významným faktorom, ktorý, ako sme už uviedli, výrazne ovplyvňuje celkovú životnú spokojnosť.

Naše výsledky potvrdili existenciu štatisticky významných súvislostí medzi skúmanými charakteristikami práce a spokojnosťou so životom (tabuľka 12).

Tabuľka 12: Analýza súvislostí medzi charakteristikami práce a životnou spokojnosťou (uvádzame Pearsonove korelačné koeficienty)

Charakteristiky práce	Spokojnosť so životom	Štatistická významnosť
Pestrosť	0,222	0,000
Vyžaduje vzdelávanie	0,148	0,000
Istota pracovného miesta	0,191	0,000
Podpora spolupracovníkov	0,191	0,000
Časová voľnosť	0,098	0,000
Ohrozenie zdravia	-0,155	0,000

Uvedené zistenia svedčia o skutočnosti, že čím viac sa respondenti stotožnili s tým, že ich práca je pestrá, že vyžaduje neustále vzdelávanie, majú istotu pracovného miesta, cítia podporu a pomoc spolupracovníkov a prácu si môžu časovo sami organizovať, tým vyššie posúdili aj spokojnosť so životom. Naopak, čím viac sa priklonili k názoru, že práca ohrozuje ich zdravie, tým bolo hodnotenie tejto spokojnosti nižšie. Priaznivé vnímanie charakteristik práce teda súvisí s vyššou mierou spokojnosti so životom a naopak, negatívne hodnotenie atribútov práce má za následok aj negatívnejšie hodnotenie spokojnosti so životom.

4. Záver

Prezentované výsledky a zistenia potvrdili zmyslupnosť skúmania špecifik vnímania ľudskej práce v medzinárodnom kontexte.

Uskutočnené analýzy potvrdili štatisticky významný vplyv faktora krajiny v odpovediach respondentov pri posudzovaní vybraných charakteristik práce.

Zároveň je možné identifikovať určité zoskupenia krajín, respondenti z ktorých posúdili charakteristiky práce veľmi podobne. Aj keď s akceptovaním výnimiek, predsa je zrejme skupina postsocialistických krajín (posúdenie napr. kontroly práce, ohrozenia zdravia) a skupina severských štátov (posúdenie napr. pomoci a podpory zamestnancov, kontroly práce).

Okrem uvedených väčších zoskupení krajín je možné identifikovať aj menšie skupinky (aj dvojčlenné), napr. Španielsko a Portugalsko pri hodnotení charakteristik pestrosť práce a potreba sa učiť nové veci, ale aj Slovensko a Česko pri posúdení charakteristik pestrosť práce, istota zamestnania a súvislosť medzi mzdou a úsilím pri práci.

Tak, ako sme uviedli charakteristiky práce, ktoré respondenti z jednotlivých krajín, resp. zoskupení krajín diferencovane posúdili, umožňujú naše zistenia špecifikovať aj atribúty práce, pri hodnotení ktorých neboli rozdiely medzi týmito respondentmi také markantné. Z hľadiska dynamiky a požiadaviek práce (práca je pestrá, vyžaduje učiť sa nové veci) okrem respondentov zo Španielska, Portugalska a Ukrajiny všetci ostatní opýtaní posúdili túto oblasť na tej istej polovici škály (v rámci rozpätia 0,8 škálových bodov ako dosť vystihujúcu charakteristiku).

Podobne pri hodnotení istoty zamestnania sa respondenti z partipujúcich európskych štátov okrem Čechov a Slovákov zhodli (v rámci rozpätia 0,7 škálových bodov), že ich táto charakteristika dosť vystihuje. Rovnako pri posúdení závislosti mzdy od úsilia sa títo respondenti okrem Slovákov a Čechov zhodli v tom, že ich to vystihuje veľmi málo (v rámci rozpätia 0,7 škálových bodov).

Uvedené analýzy svedčia o tom, že tak, ako je možné poukázať na diferencie medzi odpoveďami respondentov zo zúčastnených európskych krajín, je možné zároveň aj popísať tendencie zhody medzi hodnoteniami zástupcov určitých krajín.

Prepojenosť ľudskej práce a života ľudí, ktorú sme stručne popísali v úvode príspevku, je zrejma pri vyhodnotení výsledkov analýzy súvislostí medzi vybranými charakteristikami práce a spokojnosťou so životom.

Získané výsledky poukázali na existenciu významných súvislostí medzi týmito charakteristikami a všeobecným hodnotením spokojnosti so životom a to tak v pozitívnom, ako aj negatívnom zmysle.

Potvrdil sa tak predpoklad o dôležitom postavení práce v živote ľudí a o jej významnom vplyve na posúdenie spokojnosti so životom.

Uvedený predpoklad je však potrebné interpretovať, tak ako sme to už uviedli, pri rešpektovaní ekonomicko-právnych faktorov a socio-kulturálnych podmienok, úrovne technického a organizačného rozvoja krajín.

V.

Politika a ľudia na Slovensku

Marek Dobeš

Úvod

Politické rozhodnutia ovplyvňujú život každého z nás, a preto nie je nezvyčajné, že sa výskumu postojov spojených s politikou venuje dosť priestoru. Často sú zadávateľmi prieskumov práve politici, ktorí na základe ich výsledkov upravujú svoju prezentáciu smerom na verejnosť, respektíve chcú vopred zachytiť signály, ktoré by ohrozovali existujúci politický systém. Záujem o výskum politických postojov a politického správania má i vedecká komunita, ktorá sa ich snaží poznať, podobne ako poznáva iné sociálne procesy.

Premenné, ktoré zvykneme skúmať v psychológii, sa skúmajú aj v podoblasti politickej psychológie. Práve táto vedecká disciplína nám umožňuje prepojiť vnímanie, prežívanie a správanie jednotlivca v závislosti od politickej reality. Umožňuje odhadnúť, nakoľko je jednotlivec ovplyvnený politickým dianím a nakoľko je schopný do tohto diania vstupovať (Sniderman, Brody, Tetlock, 1993). Z pohľadu politickej psychológie sú politické postoje súčasťou sociálnej identity človeka (Brewer, 2001; Huddy, 2001). Ďalšími obsahovo bohatými premennými sú dôvera v politické inštitúcie (Newton, 1999) či volebné správanie (Oppenhuis, 1995).

Na Slovensku sú s politickými postojmi spojené mnohé aktuálne otázky týkajúce sa problému chudoby, nezamestnanosti, ne/privatizácie strategických podnikov a podobne. Tradičnými škálami, na ktorých sa ľudia podľa svojich politických postojov umiestňujú, sú škála ľavica-pravica (Castles, Mair, 1997) a liberálne-autoritárske postoje (Evans, Heath, 1995). Počet zástancov jednotlivých postojov má vplyv na volebné výsledky a politiku národných vlád, a v dnešných časoch už aj na politiku európskych inštitúcií.

V politologickej literatúre sa vedie dlhodobá diskusia o tom, nakoľko potrebné je, aby boli občania politicky aktívni (Deth, Elff, 2000). Na jednej strane sa uvádzajú argumenty o tom, že politicky aktívni občania posúvajú dianie v spoločnosti dopredu, fungujú ako kontrola tých, ktorí majú moc. Na druhej strane mnohým, najmä neoliberálnym politickým skupinám, vyhovuje pasívny občan, ktorý sa stará iba o seba a nezaujíma sa o spoločenské a politické dianie.

V celej Európe je dnes výrazná problematika migrácie. Ľudia sa presúvajú za prácou, za lepším životom. Bohaté ekonomiky sú týmto trendom obohacované, chudobné prichádzajú o svoj ľudský kapitál. Táto problematika so sebou nesie sekundárny problém medzietnickej a medzinárodnej nevraživosti (Zimmermann, 1995). Otázka tolerancie sa odráža nie len v postojoch k imigrantom, no vyskytuje sa i vo vzťahoch majorít k minoritám, vo vzťahu k ľuďom s inou sexuálnou orientáciou, vo vzťahoch ľudí odlišného veku či sociálneho statusu.

Mnohé z týchto otázok, ktoré sme v úvode spomenuli, skúmal celoeurópsky projekt ESS, ktorý sa okrem politických postojov a správania zaoberal i ďalšími spoločenskými fenoménmi. Postup a výsledky projektu v časti „Politika“ prezentujeme na nasledujúcich stranách.

Časť B dotazníka s pracovným názvom „Politika“ mala 40 otázok. Otázky boli zamerané nasledovne:

- 1 – 3 Záujem o politiku a porozumenie politike
- 4 – 10 Dôvera v politické inštitúcie
- 11 – 12 Volebné správanie
- 13 – 19 Politický aktivizmus
- 20 – 22 Sympatia s konkrétnou politickou stranou
- 23 Politická orientácia
- 24 – 29 Spokojnosť
- 30 – 34 Politické postoje
- 35 – 40 Tolerancia k príslušníkom iných národov a etník

V nasledujúcej časti prinášame výsledky, ktoré sme na základe týchto otázok a vybraných otázok z ďalších častí dotazníka získali.

Výsledky

1. Záujem o politiku a porozumenie politike

Záujem o politiku v jednotlivých európskych krajinách sa rôzni. Od takmer dvoch tretín respondentov v Dánsku či na Islande po sotva jednu pätinu respondentov v Česku. Na Slovensku záujem o politické dianie vyjadřila približne jedna tretina respondentov. Výnimočné postavenie má Ukrajina s takmer dvoma tretinami respondentov zaujímavými sa o politické dianie. Tento relatívne vysoký počet respondentov je však pravdepodobne spôsobený udalosťami takzvanej „Oranžovej revolúcie“, ktorá v čase prieskumu na Ukrajine prebiehala. S výnimkou Ukrajiny sa totiž všetky postsocialistické krajiny umiestnili v dolnej časti tabuľky s menej ako 40-percentným záujmom o politické dianie. Za týmito výsledkami môže stáť dezilúzia ľudí z politického diania (korupčné škandály, kupovanie poslancov, výrazne znížená kvalita života v väčšiny obyvateľstva, vysoká miera nezamestnanosti a kriminality a podobne). Súhrn záujmu o politiku uvádzame v tabuľke číslo 1.

V prvom stĺpci sú spojené odpovede „celkom sa zaujímam“ a „veľmi sa zaujímam“, v druhom stĺpci odpovede „málo sa zaujímam“ a „vôbec sa nezaujímam“ o politiku.

S politickou participáciou súvisí i to, nakoľko ľudia politike rozumejú. Na Slovensku sa respondenti vo veľkej miere vyjadřovali o porozumení politike neutrálne. Na otázku „*Ako často sa zdá byť politika tak zložitá, že skutočne nerozumiете, o čo v nej ide?*“ 41% respondentov odpovedalo „sem-tam“. To, že politike pravidelne alebo často nerozumejú, vyjadřilo 27% respondentov. Naopak, 27% respondentov uviedlo, že s porozumením politike majú problém iba zriedka alebo nikdy.

Tabuľka 5.1: Záujem o politické dianie v jednotlivých krajinách

Krajina	Zaujíma sa (%)	Nezaujíma sa (%)
Dánsko	64,6	35
Ukrajina	64,1	35,6
Island	62,2	36,4
Holandsko	60,8	39,1
Švajčiarsko	59,5	40,3
Švédsko	57,4	42,6
Nemecko	55,6	44,2
Rakúsko	52,1	47,2
Nórsko	49,2	50,7
Veľká Británia	47,4	52,3
Fínsko	45,9	54
Luxembursko	45,3	54,4
Írsko	45,1	54,4
Belgicko	43,3	56,7
Slovinsko	41,5	58,3
Poľsko	38,6	61,2
Francúzsko	37,5	62,4
Maďarsko	37,3	62,6
Estónsko	36,6	63,3
Slovensko	35,6	63,5
Grécko	32,8	67
Portugalsko	30,1	69,5
Španielsko	28,6	71,1
Česko	18,9	80,2
Priemer	45,4	54,3

Podobná situácia bola i pri otázke „Aké ťažké alebo ľahké je pre vás utvoriť si názor o politických veciach?“. 29% respondentov odpovedalo, že je to pre nich ťažké alebo veľmi ťažké. 23% respondentov odpovedalo, že je to veľmi ľahké alebo ľahké. 42% sa vyjadrilo, že to nie je ani ťažké, ani ľahké.

Dôvodom týchto nerozhodných odpovedí mohlo byť to, že tieto otázky neboli formulované dosť zrozumiteľne, respektíve ľudia ich nepovažovali za také dôležité, aby sa priklonili jednoznačne na niektorú stranu. Takisto mohla prevážiť tendencia, ktorá sa vyskytuje často pri dotazníkových prieskumoch, keď ľudia „unikajú“ do odpovedí typu „neviem“ alebo „niečo medzi“, pretože je to jednoduchšie a pohodlnejšie.

2. Dôvera v politické inštitúcie

Podobne ako záujem o politiku, i dôvera v politické inštitúcie sa rôzni vo všetkých krajinách výskumu. Ešte výraznejší rozdiel ako pri záujme o politiku vidno medzi postsocialistickými a ďalšími európskymi krajinami. Dôvera v národný parlament kolíše od takmer dvoch tretín vo Fínsku či Dánsku až po minimálnych 12 či 7% na Slovensku a v Poľsku. Táto dôvera môže súvisieť so sociálnou politikou jednotlivých štátov. Severské krajiny, ktoré sú na vrchole rebríčka, majú už tradične výraznú sociálnu politiku. Naopak, postsocialistické krajiny v Európe majú sociálnu politiku, ktorá necháva občanov v núdzi s nedostatočnou pomocou štátu. Súhrn dôvery v národné parlamenty uvádzame v tabuľke 5.2.

Respondentov sme podľa odpovedí rozdelili do dvoch skupín – skôr nedôveruje (odpovede na škále od 0 do 4) a skôr dôveruje (odpovede od 6 do 10).

Aj dôvera v ostatné inštitúcie má podobnú podobu. Slovenskému právnomu systému skôr nedôveruje 59% respondentov. Skôr mu dôveruje iba 18%. Polícii skôr nedôveruje 49%. Skôr jej dôveruje 29%. Politikom skôr nedôveruje 75%. Skôr im dôveruje 7%.

O niečo lepšie sú na tom z pohľadu slovenských respondentov medzinárodné inštitúcie. Európskemu parlamentu skôr nedôveruje 34%. Skôr mu dôveruje 30%. Organizácii spojených národov skôr nedôveruje 29%. Skôr jej dôveruje 37% a je tak jedinou z vybraných inštitúcií, kde dôvera v ňu prevyšuje nad nedôverou.

Dôvodom vyššej dôvery v medzinárodné inštitúcie môže byť i to, že ich práca bezprostredne neovplyvňuje život na Slovensku a ľudia ich nerobia zodpovednými za zlú sociálnu a ekonomickú situáciu na Slovensku.

3. Volebné správanie

Jedným z ukazovateľov, ktorý vyjadruje záujem či znechutenie občanov z politiky, je volebná účasť. V parlamentných voľbách v roku 2002 bolo na Slovensku voliť 70,06% voličov. (V rámci nášho prieskumu sa vyjadrilo 74% oprávnených voličov, že voliť bolo.) V parlamentných voľbách v roku 2006 už bolo voliť iba 54,67% voličov. Takýto dramatický pokles je v súlade s údajmi, ktoré sme uvádzali vyššie. Ľudia na Slovensku politikom nedôverujú, ich nízka volebná účasť je prejavom sklamaní z neriešenia základných sociálnych problémov v spoločnosti. Súhrn volebnej účasti v posledných parlamentných voľbách uvádzame v tabuľke 5.3.

Volebná účasť v európskych krajinách do veľkej miery kopíruje trend oddeľujúci postsocialistické a tradične kapitalistické krajiny. Treba spomenúť, že vysoká účasť v Belgicku môže byť spôsobená sankciami za nevolenie a vysoká účasť na Ukrajine udalosťami okolo „Oranžovej revolúcie“. Rozdiely vo volebnej účasti medzi krajinami však nie sú tak dramatické, ako napríklad rozdiely v dôvere v parlament.

4. Politický aktivizmus

Zatiaľ čo volebný akt je skôr pasívnym politickým správaním, prieskum ESS zisťoval i frekvencie aktívneho politického vystupovania respondentov. Mieru politickej zaangažovanosti sme zisťovali nasledujúcimi otázkami:

Tabuľka 5.2: Dôveryhodnosť národných parlamentov v jednotlivých krajinách

Krajina	dôvera (%)	nedôvera (%)
Fínsko	63,0	21,7
Dánsko	62,7	17,8
Island	58,0	22,3
Nórsko	48,9	30,1
Švédsko	47,2	32,8
Luxembursko	46,9	18,5
Švajčiarsko	45,4	23,7
Španielsko	40,2	28,0
Holandsko	37,5	42,5
Grécko	36,1	38,7
Belgicko	35,8	38,6
Írsko	34,9	39,2
Rakúsko	34,0	41,2
Veľká Británia	28,3	50,8
Ukrajina	27,9	45,5
Nemecko	26,8	51,7
Francúzsko	25,6	45,8
Estónsko	24,4	49,9
Slovinsko	23,3	50,1
Maďarsko	19,0	59,3
Portugalsko	18,0	56,0
Česko	12,6	68,3
Slovensko	11,8	69,1
Poľsko	6,8	78,1
Priemer	34	42,5

Tabuľka 5.3: Volebná účasť v posledných parlamentných voľbách vo vybraných krajinách

Krajina	volilo (%)	nevolilo (%)
Island	91,84	8,16
Dánsko	91,63	8,37
Belgicko	91,53	8,47
Grécko	89,97	10,03
Švédsko	89,02	10,98
Nórsko	85,62	14,38
Ukrajina	83,74	16,26
Španielsko	81,36	18,64
Írsko	81,31	18,69
Holandsko	81,03	18,97
Nemecko	80,27	19,73
Rakúsko	79,50	20,50
Fínsko	79,15	20,85
Maďarsko	77,52	22,48
Francúzsko	76,78	23,22
Luxembursko	76,07	23,93
Slovensko	74,28	25,72
Portugalsko	71,38	28,62
Veľká Británia	69,06	30,94
Slovinsko	68,63	31,37
Švajčiarsko	65,68	34,32
Poľsko	64,61	35,39
Estónsko	59,42	40,58
Česko	55,01	44,99
Priemer	77,68	22,32

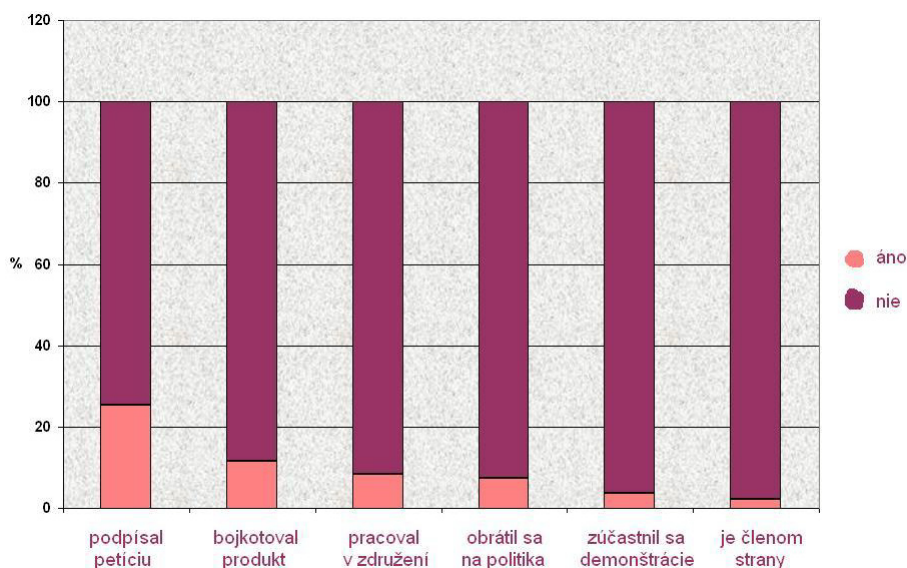
Sú rozličné spôsoby na to, ako sa pokúsiť zlepšiť veci na Slovensku alebo ako zabrániť, aby sa veci zhoršili. Počas posledných 12 mesiacov, urobili ste niečo z nasledovného?

- ... Obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?
- ... Pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore?

- ... Pracovali ste v inej organizácii alebo združení?
- ... Nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane?
- ... Podpísali ste petíciu?
- ... Zúčastnili sa ohlásenej verejnej demonštrácie?
- ... Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?

Súhrnné odpovede na dané položky ukazuje nasledujúci graf:

Graf 5.1: Miera politickej aktivity na Slovensku

Najvyššie percento aktivity bolo prejavované cez podpísanie petície (25%) a bojkotovanie produktu (11%). Najmenej sa ľudia prejavovali tým, že by pracovali v politickej strane alebo akčnom výbore (3%) alebo sa zúčastnili demonštrácie (4%). Je však možné, že miera tejto aktivity na Slovensku bude stúpať, ako môžeme pozorovať v súvislosti so študentskými demonštráciami či štrajkami odborových zväzov.

V miere politickej aktivity neboli významné rozdiely medzi mužmi a ženami, neboli výrazné rozdiely medzi staršími a mladšími ľuďmi. Starší ľudia sa však významne viac obracali na politikov a častejšie sa angažovali v politickej strane.

V medzinárodnom porovnaní sa kopíruje vzor, ktorý je známy z predchádzajúcich tabuliek. Občania postsocialistických krajín sú menej politicky aktívni ako občania v ostatných krajinách Európy. Výnimkou je znova Ukrajina z už spomínaných dôvodov. V položke „Obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?“ prekvapivo vysoko skórovali respondenti v Českej republike. Dôvodom však môže byť český preklad tejto položky, kde sa hovorí o „kontaktování politiků či úředníků“, s úradníkmi sa určite dostáva do kontaktu podstatne väčšia časť obyvateľstva.

Slovenskí respondenti sú výrazne vyššie ako ostatné postsocialistické krajiny v položke „Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?“. Opäť je možné, že vyššie percento pozitívnych odpovedí v tejto položke spôsobil preklad, kde sa slovo „bojkot“ vysvetli- lo, zatiaľ čo respondentom v iných krajinách nemuselo byť vždy jasné, čo to slovo znamená. Môže to samozrejme tiež znamenať, že Slováci používajú túto stratégiu skutočne ako prejav svojho nesúhlasu s politikami niektorých firiem. Na potvrdenie či vyvrátenie tejto hypotézy budú potrebné dodatočné výskumy. Porovnanie vybraných ukazovateľov politickej aktivity v medzinárodnom kontexte uvádza tabuľka 5.4. Bez rozdielu krajiny, v každej výrazne pre- važuje počet politicky neaktívnych ľudí.

Tabuľka 5.4: Miera politickej aktivity v jednotlivých krajinách prieskumu

Politik			Demonštrácia			Bojkot		
Krajina	áno (%)	nie (%)	Krajina	áno (%)	nie (%)	Krajina	áno (%)	nie (%)
Island	29,9	68,7	Španielsko	33,5	66,1	Švédsko	34,8	65,2
Nórsko	22,8	77,2	Ukrajina	20,1	79,1	Fínsko	29,3	70,7
Írsko	22,1	76,6	Island	15,2	83,2	Francúzsko	29,3	70,4
Fínsko	21,8	78,1	Luxembursko	14,5	85,3	Dánsko	28,2	71,2
Luxembursko	21,5	77,6	Francúzsko	12,3	87,7	Island	27,6	70,5
Dánsko	19,2	80,4	Nórsko	10,6	89,4	Švajčiarsko	25,5	74,3
Rakúsko	18,1	80,5	Nemecko	9,3	90,6	Nórsko	23,5	76,4
Česko	17,8	80,7	Švajčiarsko	8,4	91,5	Veľká Británia	20,8	78,7
Veľká Británia	15,4	84,4	Švédsko	7,5	92,5	Nemecko	20,7	79,1
Francúzsko	15	85	Rakúsko	7	91,7	Rakúsko	19,7	78,1
Švédsko	14,3	85,7	Belgicko	6,5	93,5	Luxembursko	13,8	85,2
Švajčiarsko	13,7	86,2	Írsko	5,4	92	Španielsko	13,7	85,8
Grécko	13,5	86,5	Dánsko	5,4	94,4	Slovensko	11,2	86,2
Belgicko	13,4	86,4	Grécko	4,8	95,2	Írsko	10,5	86,6
Holandsko	13,1	86,7	Holandsko	4,3	95,6	Belgicko	9,8	89,9
Španielsko	12,6	86,8	Veľká Británia	3,9	95,9	Holandsko	8,5	91
Nemecko	11,3	88,6	Slovensko	3,7	95,5	Česko	6,8	89,9
Slovinsko	11,2	88	Portugalsko	3,5	96,2	Poľsko	5,4	94,1
Maďarsko	9,3	90,2	Česko	3,3	94,6	Grécko	4,9	95
Ukrajina	9,1	90,3	Estónsko	2	97,6	Maďarsko	4,7	94,6
Estónsko	9	90,4	Fínsko	2	98	Estónsko	4,1	95,2
Slovensko	7,4	91,8	Slovinsko	1,6	97,7	Ukrajina	2,3	96,7
Poľsko	7	92,8	Poľsko	1,6	98,1	Slovinsko	2,1	97,2
Portugalsko	5,4	94,5	Maďarsko	1,4	97,9	Portugalsko	2,1	97,5
Priemer	14,7	84,8	Priemer	7,8	91,6	Priemer	15	84,1

Prvý stĺpec zobrazuje výsledky v položke „Obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstavitela miestnej samosprávy?“. Druhý stĺpec prezentuje výsledky v položke „zúčastnili sa ohlásenej verejnej demonštrácie?“. Tretí stĺpec ukazuje výsledky v položke „Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?“.

5. Politická orientácia

Už tradičné delenie politickej orientácie občanov je na ľavicu a pravicu. Ľavicovo orientovaní ľudia sú zväčša sociálne a solidárne orientovaní. Sú ochotní obetovať časť svojich príjmov v prospech ostatných. Súhlasia s vyššími daňami, ktoré umožňujú spravodlivejšie prerozdeľovať spoločenský produkt. Sú za vyššiu intervenciu štátu do ekonomiky a života občanov, ich postoj je, že štát sa má postarať o tých, ktorí sa o seba sami postarať nedokážu.

Pravicovo orientovaní ľudia sú zväčša orientovaní viac na svoj vlastný prospech ako na prospech spoločnosti. Riadia sa postojom, že každý si má pomôcť sám a každý je zodpovedný iba sám za seba. Preferujú menšiu úlohu štátu v spoločnosti, nesúhlasia so solidárnym prerozdeľovaním spoločenských zdrojov.

Na škále 0 až 10 sme nechali respondentov zaradiť sa k ľavici alebo pravici. Pri odpovedi 0 – 4 sme ich priradili ako bližšie k ľavici, pri odpovedi 6 – 10 ako bližšie k pravici.

Príslušnosť k ľavici či pravici bola zisťovaná iba jednou položkou, kde sa mali respondenti priradiť k ľavici a pravici. V budúcnosti je možné doplniť túto položku viacerými upresňujúcimi otázkami (napríklad postojom k výške daní či solidarite v spoločnosti), ktoré by odstránili nevýhody subjektívneho priradovania sa na škále ľavica – pravica.

Výsledky prieskumu ukazujú, že na Slovensku prevažuje ľavicová orientácia (30%) nad pravicovou (24%). Toto zistenie je v súlade s tradičnou solidaritou slovenskej spoločnosti.

Ľavicovosť respondentov sa tiež prejavila v otázke, či by sa mali znížiť rozdiely vo výške príjmov ľudí. Až 74% ich súhlasilo alebo rozhodne súhlasilo s tým, že by vláda mala urobiť opatrenia, ktoré by znížili rozdiely vo výške príjmov jednotlivých ľudí. Iba 10% respondentov s tým nesúhlasilo alebo rozhodne nesúhlasilo.

Medzi ženami a mužmi neboli v tejto oblasti významné rozdiely. Starší ľudia sa označovali za ľavicovejších ako mladší ľudia. Ľavicovosť či pravicovosť nekorelovala s dosiahnutým stupňom vzdelania.

Súhrn odpovedí na otázku „Kde by ste sa zaradili na tejto škále, kde 0 znamená ľavica a 10 znamená pravica?“ zhŕňa tabuľka 5.5. Najväčšia skupina respondentov sa nepriradila ani k jednej politickej orientácii. Relatívne veľa ľudí na túto otázku ani neodpovedalo. Tento výsledok koreluje s malým záujmom o politiku, ktorý bol viditeľný z predchádzajúcich položiek. Rozloženie odpovedí približne kopíruje normálne rozdelenie, za výrazne ľavicovo či výrazne pravicovo orientovaných ľudí sa považuje podstatne menej respondentov ako za umiernené ľavicovo či umiernené pravicovo orientovaných.

Súčasťou dotazníka bola i upravená Schwartzova škála hodnôt (Schwartz, 1992). Škála meria vybrané psychologické charakteristiky respondentov, hodnoty, ktoré preferuje, ako napríklad univerzalizmus, moc, hedonizmus či bezpečie.

Tabuľka 5.5: Politická orientácia respondentov na Slovensku

	počet	%
Ľavica	75	4,96032
1	38	2,51323
2	79	5,22487
3	118	7,80423
4	140	9,25926
5	416	27,51323
6	88	5,82011
7	99	6,54762
8	93	6,15079
9	30	1,98413
Pravica	59	3,90212
Neodpovedali	277	18,32011

Z pôvodných 57 položiek škály bolo európskymi koordinátormi projektu vybraných 21. To sa odrazilo na nízkej konzistencii jednotlivých faktorov. Preto v našej analýze pracujeme s faktormi iba orientačne. Pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu sme korelovali položku, v ktorej sa respondenti mali na škále 0 až 10 zaradiť v spektre ľavica – pravica, s položkami Schwartzovej škály, kde mali respondenti na škále 0 až 6 uviesť, nakoľko sa na nich podobá osoba s istými charakteristikami. Porovnateľné výsledky nám vyšli, aj keď sme zvolili metódu extrémnych skupín a t-testy pre nezávislé výbery.

Ľavičari súhlasili signifikantne viac ako pravičari so životným postojom v položke „*Myslí si, že je dôležité, aby sa s každým človekom na svete zaobchádzalo rovnoprávne. Verí, že každý by mal mať v živote rovnaké príležitosti.*“

Ľavičari takisto signifikantne viac ako pravičari súhlasili s položkou „*Je preňho dôležité byť jednoduchý a skromný. Snaží sa nepriťahovať na seba pozornosť.*“

Vo faktore bezpečnosti, v položkách „*Je preňho dôležité žiť v bezpečnom prostredí. Vyhyba sa všetkému, čo by mohlo ohroziť jeho bezpečnosť*“ a „*Je preňho dôležité, aby vláda zabezpečila jeho bezpečnosť pred všetkými ohrozeniami. Chce, aby bol štát silný, tak, aby mohol ochrániť svojich občanov*“ súhlasili ľavičari signifikantne viac ako pravičari.

V položke „*Je preňho dôležité stále sa správať riadne. Vyhyba sa urobiť niečo, o čom by ľudia mohli povedať, že je nesprávne*“ súhlasili ľavičari signifikantne viac ako pravičari.

Pravičari súhlasili signifikantne viac ako ľavičari v položkách týkajúcich sa faktoru hedonizmu „*Je preňho dôležité užívať si. Rád sa rozmaznáva*“ a „*Vyhľadáva každú príležitosť, aby sa zabavil. Je preňho dôležité robiť veci, ktoré mu spôsobujú potešenie*“.

Pravičari tiež signifikantne viac ako ľavičari súhlasili s položkou „*Vyhľadáva dobrodružstvo a rád riskuje. Chce mať vzrušujúci život*“.

Pravičiarci súhlasili signifikantne viac v položke faktoru moci „*Je preňho dôležité byť bohatý. Chce mať veľa peňazí a drahé veci*“.

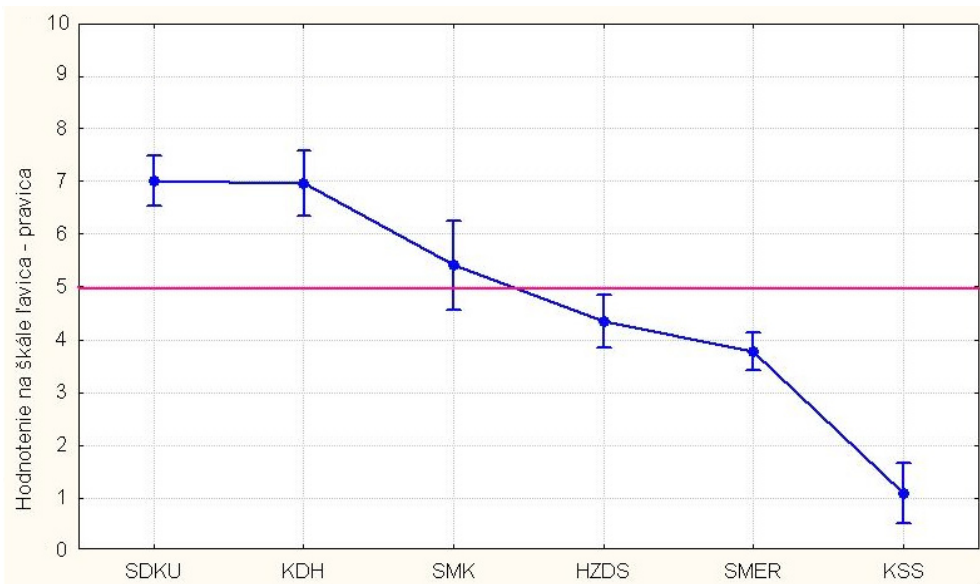
Tieto odpovede nám potvrdzujú obraz o ľavičiaroch ako viac solidárnych s ostatnými ľuďmi. Zároveň majú ľavičiarci vyššiu potrebu bezpečnosti, tendenciu k väčšej skromnosti a riadnemu správaniu sa.

Pravičiarci sú na druhej strane charakterizovaní sklonom užívať si, majú vyššiu potrebu dobrodružstva a majú potrebu vlastniť. Pravičiarci menej zastávajú rovnosť príležitostí.

Ľavicovosť signifikantne koreluje s nižšou religiozitou, pravicovosť s vyššou.

Na Slovensku figurujú politické strany, ktoré sa často definujú na škále ľavica – pravica. Analýzou rozptylu a Fisherovým post-hoc testom sme skúmali, akí sú respondenti vybraných politických strán.

Graf 5.2: Ľavicovosť a pravicovosť sympatizantov jednotlivých politických strán. 0 – výrazne ľavicová orientácia, 10 – výrazne pravicová orientácia. Červená čiara určuje stred škály

Z grafu vidno, že politická profilácia strán a politická orientácia ich sympatizantov sú zväčša v súlade. Jedinou výnimkou je Strana maďarskej koalície, ktorá hoci sa prezentuje ako výrazne pravicová strana, má aj mnoho ľavicovo orientovaných sympatizantov.

Špecifickou skupinou ovplyvňujúcou politiku na Slovensku sú práve občania maďarskej národnosti. Volia vo veľkej väčšine Stranu maďarskej koalície. Strana maďarskej koalície sa prezentuje ako pravicová strana, avšak väčšina jej voličov ju volí na etnickom princípe, ako

vyplýva z výskumov verejnej mienky i tabuľky z nášho prieskumu, ktorú uvádzame nižšie. Náš prieskum prináša pohľad na tradičnú politickú orientáciu ľavica – pravica v rámci voličov Strany maďarskej koalície.

Etnickú príslušnosť k maďarskej menšine sme odhadovali pomocou otázky, akým jazykom v domácnosti respondent primárne rozpráva. 106 respondentov z nášho súboru (7%) uviedlo maďarský jazyk.

U respondentov maďarskej menšiny prevažuje pravicová orientácia (získaná tým istým spôsobom, ako sme uvádzali vyššie) – 25% nad ľavicovou – 19% respondentov.

V tejto podskupine je ešte menší záujem o politiku ako u celkovej populácie. 29% respondentov sa celkom alebo veľmi zaujíma o politiku, 70% sa o politiku zaujíma málo alebo vôbec.

K tomu, akú stranu volili v parlamentných voľbách v roku 2002, sa vyjadrilo 58 respondentov tejto podskupiny. Percentuálne ich voľbu zobrazuje nasledujúca tabuľka tak, aby súčet bol 100%:

Tabuľka 5.6: Volebné správanie voličov maďarskej menšiny

Strana, ktorú volili v parlamentných voľbách 2002	%
HZDS	8,5
SDKÚ	10,2
SMK	72,9
ANO	3,4
KSS	3,4
Iná strana	1,6

Ďalšou špecifickou skupinou, ktorá by mohla ovplyvňovať politickú situáciu na Slovensku, sú nezamestnaní. To, či je respondent nezamestnaný, sme zisťovali otázkou na to, aká situácia v zamestnanosti najlepšie charakterizuje jeho stav za posledných 7 dní. Ako nezamestnaní sa označilo 161 respondentov (11% súboru). Do tohto počtu sa nezapočítavali ženy v domácnosti, študenti či dôchodcovia.

Podobne ako v celej populácii, aj medzi nezamestnanými je viac ľavicovo (27%) ako pravicovo (18%) orientovaných ľudí. V tejto podskupine je ešte menší záujem o politiku ako u celkovej populácie. 24% respondentov sa celkom alebo veľmi zaujíma o politiku, alarmujúcich 75% sa o politiku zaujíma málo alebo vôbec.

Slovensko a Slovinsko sú jediné dve postsocialistické krajiny prieskumu, v ktorých prevažuje ľavicová orientácia nad pravicovou. Ľavicová orientácia prevažuje v najväčších krajinách Európy – v Španielsku, Francúzsku, Nemecku a Veľkej Británii. I keď pri rovnakých váhach pre každú krajinu vychádza počet pravicovo orientovaných respondentov v Európe mierne vyšší ako ľavicovo orientovaných, po prepočítaní na počty obyvateľov výsledok prieskumu hovorí, že občania európskych krajín sú vo väčšej miere ľavicovo orientovaní.

Tabuľka 5.7: Politická orientácia občanov vybraných krajín.

Krajina	Ľavičiari (%)	Pravičiari (%)	rozdiel
Španielsko	39,9	19,7	20,3
Nórsko	38,4	36	2,4
Francúzsko	37,3	28	9,2
Nemecko	37,2	17,9	19,4
Rakúsko	31,9	19	12,9
Island	31,3	34	2,8
Švédsko	31,2	37,8	6,7
Holandsko	30,9	37,9	7
Belgicko	30	27,3	2,6
Slovensko	29,8	24,4	5,4
Švajčiarsko	29,1	29,7	0,6
Portugalsko	27	22,3	4,7
Maďarsko	26	26,6	0,6
Dánsko	24,7	42,7	18
Česko	24,5	35,1	10,6
Veľká Británia	24	22,6	1,5
Luxembursko	21,6	25,1	3,5
Estónsko	21,2	24,6	3,4
Fínsko	20,8	45,3	24,5
Slovinsko	20,7	20,4	0,3
Poľsko	19,3	30,8	11,4
Írsko	18,2	26,2	7,9
Grécko	17,7	34,1	16,4
Ukrajina	15,7	25,2	9,6
Priemer	27	28,9	1,8

V sivom poli sú zvýraznené krajiny, kde ľavicová orientácia prevažuje nad pravicovou.

Základné rozdiely v psychologických charakteristikách ľavičiarov a pravičiarov sa potvrdili i v celoeurópskom súbore.

Najvýraznejšie rozdiely sa ukázali vo vnímaní rovnosti medzi ľuďmi. Ľavičiari v Európe sa signifikantne viac stotožnili s výrokom „*Mysli si, že je dôležité, aby sa s každým človekom na svete zaobchádzalo rovnoprávne. Verí, že každý by mal mať v živote rovnaké príležitosti*“.

Okrem rovnoprávneho zaobchádzania s ľuďmi sa ľavičiari viac stotožňovali i s porozumením ostatným ľuďom a pomoci im. Skórovali signifikantne pozitívnejšie v položkách:

„Je preňho dôležité načúvať ľuďom, ktorí sú iní ako on. Aj vtedy, keď s nimi nesúhlasí, im aj tak chce porozumieť.“

„Je preňho dôležité pomáhať ľuďom okolo neho. Chce sa starať o ich blaho.“

Pravičiarci v týchto položkách mali väčšiu tendenciu nestotožniť sa s takýmto postojom.

Ľavičiarci tiež prejavili pozitívnejší vzťah k prírode. Súhlasili signifikantne viac ako pravičiarci s výrokom *„Silno verí, že by sa ľudia mali starať o prírodu. Staráť sa o životné prostredie je preňho dôležité“*.

Naopak pravičiarci sa signifikantne viac ako ľavičiarci stotožnili s výrokom *„Je preňho dôležité byť bohatý. Chce mať veľa peňazí a drahé veci“*, ktorí patrí do faktora moci. Pravičiarci signifikantne viac skórovali i v druhej položke faktora moci *„Je preňho dôležité získať si rešpekt iných. Chce, aby ľudia robili to, čo povie.“*

Pravičiarci skórovali signifikantnejšie pri položke faktora konformity: *„Verí, že ľudia by mali počúvnuť, čo sa im prikáže. Myslí si, že ľudia by mali stále dodržiavať pravidlá, aj vtedy, keď na nich nikto nedozerá.“*

Pravičiarci tiež o niečo viac skórovali v jednej položke faktora hedonizmu: *„Vyhľadáva každú príležitosť, aby sa zabavil. Je preňho dôležité robiť veci, ktoré mu spôsobujú potešenie.“*

Na rozdiel od slovenských respondentov bol v celoeurópskom súbore faktor bezpečnosti výraznejší u pravičiarov ako u ľavičiarov. Pravičiarci sa viac stotožnili s výrokmi *„Je preňho dôležité žiť v bezpečnom prostredí. Vyhýba sa všetkému, čo by mohlo ohroziť jeho bezpečnosť“* a *„Je preňho dôležité, aby vláda zabezpečila jeho bezpečnosť pred všetkými ohrozeniami. Chce, aby bol štát silný tak, aby mohol ochrániť svojich občanov“*.

V celoeurópskom súbore sa potvrdil fakt, že ľavicovosť signifikantne koreluje s nižšou religiozitou, pravicovosť s vyššou.

Takisto ako v slovenskom súbore, ľavicovosť či pravicovosť nekoreluje s dosiahnutým stupňom vzdelania. Starší ľudia sa označovali za ľavicovejších ako mladí ľudia. Ženy sa o niečo viac označovali za ľavicovejšie ako muži.

6. Spokojnosť

Dôležitým faktorom, ktorý vplýva na celý život spoločnosti, je spokojnosť občanov s jednotlivými oblasťami sociálnej reality. Vysoká nespokojnosť by mala byť varovným signálom pre politikov, ktorí by mali podľa toho upravovať svoje politické rozhodnutia.

Na škále 0 až 10 respondenti vyjadrovali svoju ne/spokojnosť s vybranými oblasťami. Rozdelili sme ich na skôr nespokojných (odpovede 0 – 4) a skôr spokojných (odpovede 6 – 10).

Skôr nespokojných so stavom ekonomiky na Slovensku bolo 68%, skôr spokojných 13%. Skôr nespokojných s prácou slovenskej vlády bolo 68%, skôr spokojných iba 12%. S fungovaním demokracie na Slovensku bolo skôr nespokojných 54%, skôr spokojných 21%.

V medzinárodnom kontexte sa opakovala situácia z predchádzajúcich otázok, keď odpovede respondentov v postsocialistických krajinách boli negatívnejšie ako v ostatných krajinách Európy.

Tabuľka 5.8: Spokojnosť a nespokojnosť s ekonomikou (prvý stĺpec), vládou (druhý stĺpec) a demokraciou (tretí stĺpec) v jednotlivých krajinách prieskumu

Ekonomikou			Vládou			Demokraciou		
Krajina	skôr nespo- kojní (%)	skôr spo- kojní (%)	Krajina	skôr nespo- kojní (%)	skôr spo- kojní (%)	Krajina	skôr nespo- kojní (%)	skôr spo- kojní (%)
Dánsko	8,8	76,9	Fínsko	15,4	68,9	Dánsko	7,1	79,8
Fínsko	12,6	76,5	Dánsko	23,1	57,9	Fínsko	12,2	74
Írsko	13,9	70	Luxembursko	13,9	55	Nórsko	19,8	64
Island	17,1	66	Írsko	32	44,3	Švajčiarsko	15,6	63,7
Nórsko	20,5	65,9	Island	34,2	44,2	Luxembursko	12,8	62,9
Luxembursko	14	63,2	Švajčiarsko	30,5	42	Grécko	18,5	61,9
Španielsko	27,4	46,1	Španielsko	28,4	37,9	Španielsko	16,7	60,5
Belgicko	33,7	46	Belgicko	39,4	37,2	Island	25,2	57,7
Veľká Británia	31,8	45,7	Švédsko	43,4	34,5	Švédsko	23,3	57,5
Rakúsko	32,5	43,8	Holandsko	46,9	32,8	Holandsko	22,9	56,8
Švajčiarsko	33,9	43,6	Grécko	43,9	31,5	Rakúsko	22	55,2
Holandsko	35,7	42,8	Veľká Británia	50,3	30,7	Belgicko	26,7	52,8
Švédsko	35,4	41,8	Nórsko	49,1	29,1	Írsko	22,3	52,2
Estónsko	44,1	32,3	Francúzsko	49,3	26,9	Nemecko	37,6	43,5
Slovinsko	44,3	31,6	Rakúsko	48,8	26,8	Veľká Británia	35,2	40,4
Česko	60,6	19,7	Slovinsko	44,7	25,4	Francúzsko	39,3	38,6
Grécko	62,2	18,5	Estónsko	54,7	21,2	Česko	42,3	32,8
Francúzsko	59,1	17,4	Ukrajina	45,3	19,8	Estónsko	40,6	29,5
Nemecko	68,8	16,4	Česko	63,9	16,9	Slovinsko	41,3	27,9
Slovensko	68,1	12,9	Nemecko	65,6	15,9	Ukrajina	46,2	22,7
Poľsko	68,3	11,3	Maďarsko	67	12,7	Maďarsko	50,8	21,8
Maďarsko	70,4	9,7	Slovensko	67,7	11,5	Slovensko	53,7	20,8
Ukrajina	70,9	9,2	Poľsko	79,5	6,3	Poľsko	57,9	18,8
Portugalsko	82,9	4,4	Portugalsko	81,4	4,5	Portugalsko	64,7	14,6
Priemer	42,4	38	Priemer	46,6	30,6	Priemer	31,4	46,3

Opäť sú najspokojnejší ľudia v severských krajinách s vysokou kvalitou sociálneho zabezpečenia a sociálneho štátu. Najmenej spokojní sú obyvatelia postsocialistických štátov a Portugalska.

7. Politické postoje

Ako sme spomínali vyššie, okrem tradičného delenia politickej orientácie na ľavicu a pravicu sa vo výskume používa delenie na autoritársku a liberálnu orientáciu. Autori tohto modulu ešte k týmto deleniam pridali takzvanú environmentálnu orientáciu (Curtice, Bryson, 2004).

Na meranie týchto orientácií boli použité štyri otázky vo forme výrokov, s ktorými respondenti mohli v rozličnej miere súhlasiť či nesúhlasiť:

- Vláda by mala urobiť opatrenia, ktoré by znížili rozdiely vo výške príjmov jednotlivých ľudí
- Homosexuáli a lesbičky by mali mať možnosť slobodne si žiť svoj život spôsobom, akým chcú
- Politické strany, ktoré chcú zvrhnúť demokraciu, by mali byť zakázané
- Možno sa spoľahnúť na to, že moderná veda vyrieši naše problémy so životným prostredím

Odpovede na prvú otázku sme analyzovali vyššie.

Na pomyslenej škále autoritársky – liberálny prístup 43% slovenských respondentov súhlasilo alebo rozhodne súhlasilo s tým, aby homosexuáli a lesbičky mali možnosť slobodne si žiť svoj život spôsobom, akým chcú. 25% respondentov nesúhlasilo alebo rozhodne nesúhlasilo. 40% respondentov súhlasilo alebo rozhodne súhlasilo s výrokom „Politické strany, ktoré chcú zvrhnúť demokraciu, by mali byť zakázané“. Iba 13% respondentov s týmto výrokom nesúhlasilo alebo rozhodne nesúhlasilo. Tieto výsledky ukazujú, že dve otázky sú málo na postihnutie autoritárskej či liberálnej orientácie. Tiež naznačujú viacfaktorovosť tejto škály.

Takisto nepostačuje jedna položka na meranie environmentálnej orientácie. 24% slovenských respondentov súhlasilo alebo rozhodne súhlasilo s výrokom „Možno sa spoľahnúť na to, že moderná veda vyrieši naše problémy so životným prostredím“. 37% s týmto výrokom nesúhlasilo alebo výrazne nesúhlasilo.

8. Tolerancia k príslušníkom iných národov a etník

Aktuálnou otázkou v súčasnej politike Európskej únie je otázka ďalšej integrácie a migrácie. Prieskum ESS zisťoval postoje respondentov k týmto otázkam.

Pri odpovedi na otázku o tom, nakoľko by sa mala či nemala Európska únia ďalej integrovať (v zmysle zblížovať, nie rozširovať), sa 51% slovenských respondentov vyjadrilo skôr kladne a 15% respondentov skôr záporne.

Pri otázkach o vzťahu ľudí k imigrantom, zostavovatelia dotazníka definovali viacero skupín imigrantov:

- ľudia rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina Slovákov,
- ľudia inej rasy alebo etnickej skupiny ako je väčšina Slovákov,
- ľudia z chudobnejších krajín mimo Európy.

Odpovede slovenských respondentov zhrňa nasledujúca tabuľka. Najvýraznejšie rozdiely možno vidieť vo vzťahu k ľuďom rovnakej rasy či etnika a vzťahom k ľuďom inej rasy, etnika či z krajín mimo Európy. Stále však prevažuje pozitívny postoj k imigrácii na Slovensko. Pri každej zo spomínaných skupín sa nadpolovičná väčšina respondentov vyjadrila, že by sa prísť na Slovensko malo dovoliť mnohým či niekoľkým.

Tabuľka 5.9: Odpovede na otázku Do akej miery si myslíte, že by Slovensko malo dovoliť danej skupine ľudí, aby prišli na Slovensko a žili tu

	%	%	%
Dovoliť mnohým, aby tu prišli a žili tu	27,25	17,86	17,46
Dovoliť to niekoľkým	40,34	39,29	40,01
Dovoliť to málokto	17,00	22,29	23,68
Nedovoliť to žiadnym	8,86	13,96	12,37
Neviem	6,42	6,61	6,42
Neodpovedali	0,13	0,00	0,07

V prvom stĺpci sú odpovede pre ľudí rovnakej rasy a etnika ako je väčšina Slovákov. V druhom stĺpci sú odpovede pre ľudí inej rasy alebo etnickej skupiny ako je väčšina Slovákov. V treťom stĺpci sú odpovede pre ľudí z chudobnejších krajín mimo Európy.

Takisto v medzinárodnom porovnaní vychádza Slovensko ako jedna z najtolerantnejších krajín voči imigrantom (pozri tabuľku 5.10).

Najmenej tolerantní k ľuďom inej rasy či etnika sú maďarskí respondenti. V tejto poločke sa nám neopakuje doterajšie rozdelenie na postsocialistické a ostatné krajiny Európy. Nevieme posúdiť, čo presne vplyva na rozloženie krajín v tejto oblasti.

Záver

Ľudia na Slovensku politike nedôverujú, menej sa o ňu zaujímajú, vo veľmi malej miere sa zúčastňujú na politických aktivitách. Takýto stav má svoje výhody aj nevýhody, podľa toho, ktorá skupina ľudí ho hodnotí. Nezájum a znechutenie politikou má pre spoločnosť negatívne následky. Ak politickú moc nikto nekontroluje, neovplyvňuje, politikom chýba hnací motor, respektíve miesto občanov si svoje záujmy začínajú presadzovať rozličné záujmové skupiny, najmä ekonomické, ktoré určite nie sú demokratické (Lindsay, 2000). Na druhej strane, stav, keď občania do politiky zasahujú iba minimálne, môže vyhovovať politikom, ktorí nie sú tlačení k výraznejšej aktivite či k dodržiavaniu etických noriem. Tento stav tiež nahráva tým, ktorí chcú politické rozhodnutia ovplyvňovať na dosiahnutie svojich záujmov (Herman; Chomsky, 1988).

Slováci sú vo veľkej miere tolerantní k imigrantom i k ľuďom inej sexuálnej orientácie. Výsledky prieskumu to preukázali, i keď médiá nám ponúkajú zvyčajne iný názor. Ako často v minulosti, výsledky výskumov a správy prezentované v médiách sa rôznia.

Tabuľka 5.10: Odpoveď na otázku, či by daná krajina mala dovoliť, aby do nej prišli žiť ľudia inej rasy alebo etnickej skupiny

Krajina	dovoliť mnohým (%)	dovoliť niekoľkým (%)	dovoliť máloktoľkým (%)	nedovoliť žiadnym (%)
Švédsko	29,3	51,6	12,6	3,4
Island	28,0	36,8	24,4	8,3
Švajčiarsko	12,1	50,6	29,3	6,0
Írsko	13,6	47,4	26,1	9,7
Poľsko	15,7	43,9	26,8	10,7
Nórsko	12,3	46,0	34,8	6,5
Slovensko	17,9	39,3	22,3	14,0
Ukrajina	27,8	27,6	23,7	12,1
Holandsko	7,3	47,6	31,0	13,0
Slovinsko	11,4	43,4	29,2	12,6
Veľká Británia	9,5	42,3	33,2	13,7
Belgicko	8,8	43,0	28,1	18,3
Španielsko	17,5	34,1	33,5	10,2
Francúzsko	9,2	40,9	32,8	14,6
Nemecko	9,9	38,3	34,0	15,1
Luxembursko	9,7	36,3	30,4	20,3
Dánsko	10,7	35,0	42,4	10,1
Rakúsko	11,7	33,9	38,1	11,1
Česko	6,4	32,7	32,4	21,9
Fínsko	8,0	29,7	50,4	10,5
Portugalsko	4,3	27,9	39,6	24,5
Estónsko	7,2	24,9	36,6	24,7
Grécko	4,4	14,8	54,2	25,6
Maďarsko	5,1	12,6	42,9	33,3
Priemer	12,4	36,7	32,9	14,6

Tolerancia v spoločnosti súvisí úrovňou vzdelanosti (Bobo, Licari, 1989). Pre spoločnosť je dobrou správou, ak sú jej občania tolerantní, zvyšuje sa tým kvalita života všetkých občanov. Tolerancia je široký konštrukt a tolerancia k imigrantom či inak sexuálne orientovaným ľuďom implikuje aj toleranciu k ľuďom, ktorí sú odlišní iným spôsobom – napríklad vekom, sociálnym statusom či telesným alebo duševným postihnutím.

V ukazovateľoch spokojnosti s politikou a záujmu o politiku možno v Európe badať výrazný rozdiel medzi postsocialistickými krajinami a dlhodobo kapitalistickými krajinami. Prakticky všetky postsocialistické krajiny vykazujú malú spokojnosť a nižší záujem o politiku. Súvislosť medzi týmito dvoma konštruktmi je v súlade s dvoma prevládajúcimi modelmi študujúcimi záujem o politiku. Prvý model sa zaoberá nesúhlasom s politickým dianím a odtrhnutosťou politiky od občanov ako príčinou nezájmu. Druhý model vníma ako dôvod záujmu o politiku naplnenie vlastných cieľov a potrieb (Bynner; Ashford, 1994).

V Európe ako aj na Slovensku prevažuje počet ľavicovo orientovaných ľudí nad pravico-vo orientovanými. Podobne ako v slovenskom súbore, i medzi respondentmi z celej Európy sa potvrdilo, že základné rozdiely medzi ľavičiarimi a pravičiarimi sú v dvoch základných oblastiach:

Ľavičiar sa viac stotožňujú s myšlienkou rovnoprávnosti všetkých ľudí a rovnosti príležitostí. Majú tendenciu viac pomáhať ostatným a snažiť sa im porozumieť.

Pravičiar kladú väčší dôraz na majetok a moc. Viac než solidárny postoj s ostatnými im vyhovuje mocenský postoj.

Ak chcú ľudia na Slovensku vo zvýšenej miere riadiť svoj život, budú sa v budúcnosti musieť viac politicky angažovať. Dobrým príkladom môžu byť veľké štrajky študentov či lekárov, ktoré na Slovensku prebehli a ktoré dosiahli svoj cieľ. Nie je realistické očakávať, že politici na seba budú sami vyvolávať tlak. Takisto nie je vždy možné opierať sa o aktivity tretieho sektora, ktorý sa mnohokrát stáva izolovaným od občanov a sektorom samým pre seba (Til, 2000). Angažovaní občania posúvajú spoločnosť dopredu a zvyšujú kvalitu života nielen pre seba, ale i pre ostatných ľudí.

VI.

Médiá: sledovanosť televízie, rozhlasu, tlače a používanie internetu

Jozef Výrost

Masovokomunikačné prostriedky, masmédiá alebo skrátene – médiá, predstavujú základný zdroj informácií o sociálnej realite. Ich pôsobeniu sa preto v rámci EÚ venuje systematická pozornosť, a to nielen vo forme „pasívneho“ registrovania prevládajúcich trendov. Ako príklad podporujúci toto tvrdenie môžeme uviesť program EÚ „Media 2007“ pre oblasť audiovizuálneho sektora, vypracovaný na obdobie rokov 2007 – 2013. V jeho preambule sa tento sektor „považuje za výraz európskeho občianstva a kultúry, ktorý hrá primárnu úlohu v budovaní európskej kultúrnej identity, osobitne vo vzťahu k mladým ľuďom“ (2004, 3).

Pojem masovokomunikačné prostriedky sa začal používať v 20. rokoch a súvisel s masovým rozšírením dvoch médií, rozhlasu a tlače. Dnes sa medzi ne okrem spomínaných médií zaraďujú knihy a časopisy, plagáty a bilbordy, televízia aj internet, CD i DVD a mnoho ďalších. Niekedy sa rozdeľujú do dvoch skupín pod nie celkom presným označením „staré“ a „nové“ médiá, pričom medzi „nové“ sa zaraďujú najmä informácie sprostredkované počítačom (www, mail) a mobilným telefónom.

V sociálnych výskumoch sa toto rozlíšenie považuje za funkčné pri konštrukcii otázok dotazníka resp. rozhovoru. Vychádza sa pritom z uvedenia si faktu, že kým „staré“ médiá sú viac menej ustálené vo svojej forme, „nové“ prechádzajú procesom rapidného vývoja, čo kladie osobitné nároky na užívateľa. Zároveň existuje rozdiel aj v prístupe: kým k starým médiám, je prístup dnes už prakticky neobmedzený (skoro v každej domácnosti nájdeme rádio a TV), situácia v oblasti nových médií je odlišná (Newton, Saris, 2003).

Otázke, do akej miery venujú pozornosť obyvatelia 15-tich krajín Európskej únie vybraným médiám, sa venoval aj výskum Eurobarometra v roku 1999. Prehľad o získaných výsledkoch uvádzame v tabuľke č. 1. Ako možno vidieť, rozptyl odpovedí v prípade správ v TV nie je veľký, priemer za európsku 15-ku sa pohyboval na úrovni 71%, pričom najvyšší údaj nájdeme pri krajinách Fínsko (83%), Grécko a Taliansko (82%).

Situácia v ukazovateľoch denné „čítanie novín“ a „počúvanie rádia“ je v porovnaní s televíziou odlišná aj pokiaľ ide o úroveň sledovanosti, ktorá je nižšia ako u televízie, aj pokiaľ ide o rozptyl odpovedí, ktorý je výraznejší u tlače a rozhlasu ako televízie. Noviny čítalo denne v roku 1999 asi 41% respondentov 15 krajín vtedajšej EÚ, pričom ku krajinám s najvyšším podielom patrili Fínsko (70%) a Švédsko (68%), najnižším Grécko (16%) a Portugalsko (17%). Rozhlas sledovalo denne 41% respondentov a ku krajinám s najvyšším percentom sledovanosti patrili Rakúsko (67%), Írsko (65%) a Dánsko (64%). Najnižšiu sledovanosť rádia môžeme zaznamenať v Grécku (17%), Taliansku (23%) a Portugalsku (29%).

Tab. č. 6.1: Sledovanosť médií v krajinách Európskej únie (Eurobarometer, 1999, Report No. 51)

	Sledovanie správ v TV denne (%)	Čítanie novín denne (%)	Počúvanie rádia denne (%)
Finland	83	70	49
Greece	82	16	17
Italy	82	29	23
The Netherlands	75	59	58
Denmark	74	54	64
Luxembourg	74	54	62
United Kingdom	72	50	46
Germany	70	58	55
Spain	70	28	33
Ireland	68	43	65
Sweden	67	60	48
Belgium	67	30	41
Austria	65	56	67
Portugal	63	17	29
France	59	28	37
EU15	71	41	41

Na Slovensku sa otázky sledovanosti médií systematicky v pravidelných intervaloch („vlnách“) od r. 1997 venuje firma MEDIUM v projekte nazvanom Market & Media & Lifestyle (MML). V čase, kedy prebiehal zber dát 2. kola ESS (t.j. od 15. 8. – 4. 12. 2005) sa uskutočnila 24. vlna na vzorke 2012 respondentov, občanov SR vo veku 14 – 79 rokov. V časti Médiá v tomto projekte bolo monitorovaných 73 televíznych staníc, 41 rozhlasových staníc a 245 titulov tlače. MML 2005/3 udáva sumárnu sledovanosť televízií („sledoval včera“) 87 %. Celková počúvanosť rádii („počúval včera“) bola 70%. Celková čítanosť denníkov podľa odpovedí „čítal posledné vydanie“ bola 52%, podľa premennej „čítal posledný týždeň“ bola 86%.

V dotazníku ESS sa na oblasť sledovanosti médií zameralo 7 otázok: po dve na TV, rozhlas a tlač a jedna na používanie internetu. Získané výsledky boli analyzované po jednotlivých otázkach v troch rovinách: celková distribúcia odpovedí na položenú otázku vo vzorke respondentov na Slovensku, závislosť odpovedí respondentov od vybraných sociodemografických ukazovateľov a napokon porovnanie distribúcie odpovedí v SR s ostatnými krajinami, zúčastňujúcimi sa 2. kola ESS. Pre potreby štatistickej analýzy dát, ktorá sa uskutočnila v programe SPSS, boli použité štatistické procedúry: t-test pre nezávislé výbery v prípadoch, že nezávislá premenná mala dve alternatívy, a jednocestná analýza rozptylu (oneway ANOVA) s post-hoc porovnávaním metódou LSD pri porovnávaní, keď nezávislá premenná mala viac ako dve alternatívy.

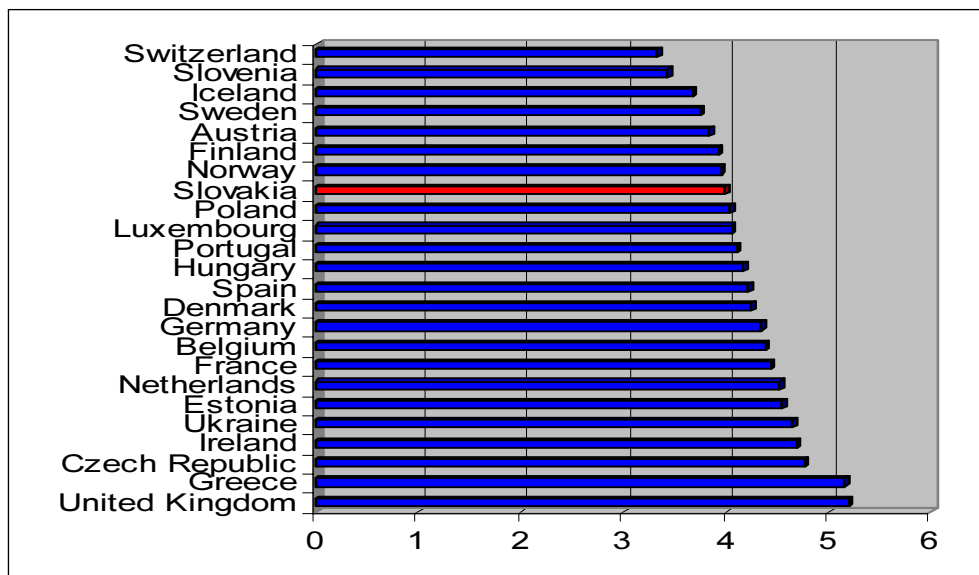
Miera sledovanosti TV bola v ESS zisťovaná prostredníctvom odpovedí respondentov na otázku: „**Koľko času strávite celkovo pozieraním televízie v bežný pracovný deň?**“ Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č. 6.2:

Tab. č. 6.2: Sledovanosť televízie (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
48	100	251	250	271	185	162	239	5	1
3,2	6,6	16,6	16,5	17,9	12,2	10,7	15,8	0,3	0,1

Štatistická analýza zároveň ukázala, že **TV sledujú menej osoby mladšie ako staršie** (ANOVA, $F=6,675$; $p < 0,001$), **menej obyvatelia vidieka ako miest** (ANOVA, $F=2,529$; $p < 0,039$), **menej osoby, ktoré sa vzdelávajú, resp. navštevujú kurzy** (t-test, $t = 3,618$; $p < 0,007$) a **menej osoby, ktoré pracujú a študujú** (ANOVA, $F=7,129$; $p < 0,0001$). **Rod** (t-test, $t = 0,5$; $p < 0,715$) a **vzdelanie** (ANOVA, $F=1,265$; $p < 0,258$) neprodukovali rozdiely medzi skupinami.

Graf. č. 6.1: Poradie krajín podľa sledovanosti TV (všetky účastnícke krajiny, N= 45 681)

Graf č. 6.1 približuje mieru sledovanosti televízie v 24 krajinách. Najvyššie pričky obsadili respondenti z Veľkej Británie a Grécka, SR umiestnila na 17. mieste.

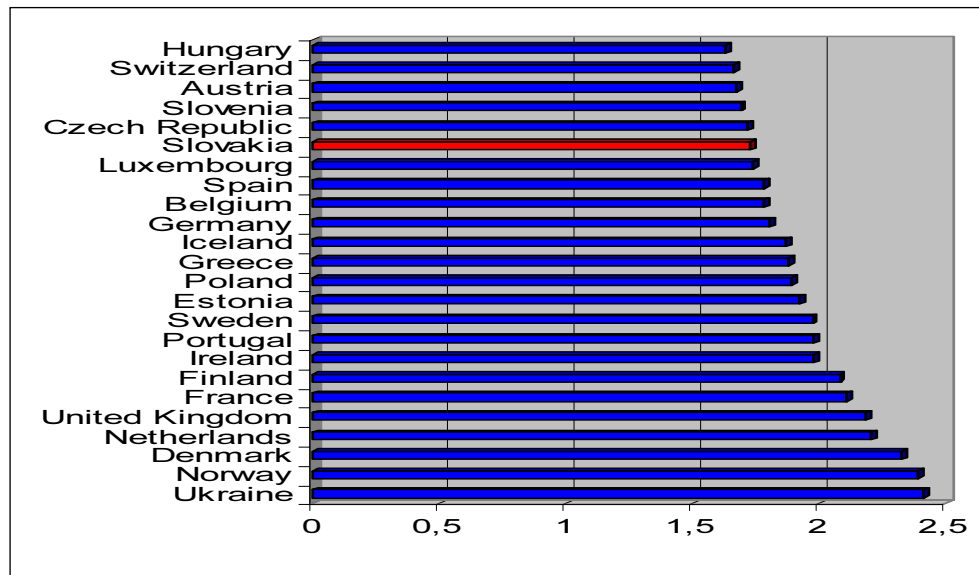
Sledovanie správ v TV respondentmi bolo zisťované otázkou: „**V bežný pracovný deň, koľko času, v ktorom pozeráte televíziu, strávite sledovaním správ alebo programov o politike a aktuálnom dianí?**“

Tab. č. 6.3: Sledovanie správ v televízii (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
100	555	586	119	52	8	14	11	2	65
6,6	36,7	38,8	7,9	3,4	0,5	0,9	0,7	0,1	4,3

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v TV sledujú menej osoby najmladšie (ide o vekovú kohortu 15 – 24 rokov) ako ostatné vekové skupiny (ANOVA, F=21,541; p < 0,0001), **ženy menej ako muži** (t-test, t = 4,250; p < 0,0001), **osoby s nižším vzdelaním menej ako s vyšším** (ANOVA, F=2,988; p < 0,003), **respondenti, ktorí pracujú alebo študujú, menej ako ostatní**, t. j. nezamestnaní, dôchodcovia, dlhodobo chorí a pod. (ANOVA, F=11,021 p<0,0001).

Graf č. 6.2: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v TV

Ako možno vidieť vo výsledkoch uvedených v grafe č. 6.2, v sledovaní správ v TV sa respondenti zo Slovenska umiestnili na 19. mieste poradia z 24 krajín.

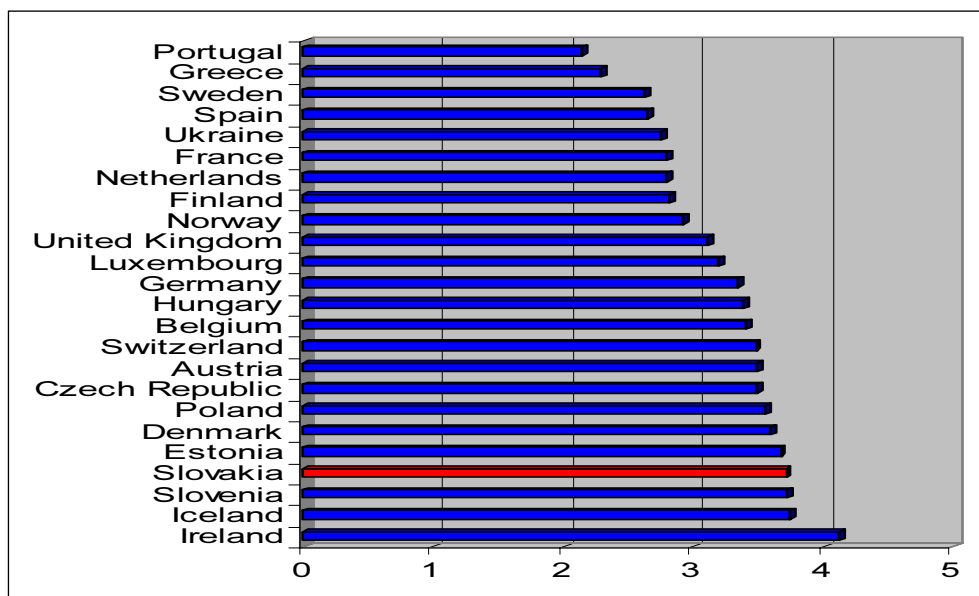
Miera sledovanosti rozhlasu bola zisťovaná otázkou: „Koľko času celkovo strávite počúvaním rádia v bežný pracovný deň?“ Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č.2:

Tab. č. 6.4: Sledovanosť rozhlasu (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
205	195	199	166	154	78	68	440	4	3
13,6	12,9	13,2	11,0	10,2	5,2	4,5	29,1	0,3	0,2

Výsledky štatistickej analýzy: 2. veková skupina (25 – 34 r.) sleduje rozhlas častejšie ako ostatné (ANOVA, $F=2,766$; $p < 0,017$), ženy viac ako muži (t-test, $t = 1,175$; $p < 0,019$) a osoby s vyšším vzdelaním sledujú rozhlas viac ako osoby s nižším vzdelaním (ANOVA, $F=3,130$; $p < 0,002$).

Graf. č. 6.3: Poradie krajín podľa sledovanosti rozhlasu (všetky účastnícke krajiny, N= 45 681)

V sledovaní rozhlasu podľa poradia 24 krajín sa respondenti zo Slovenska umiestnili na 4. mieste.

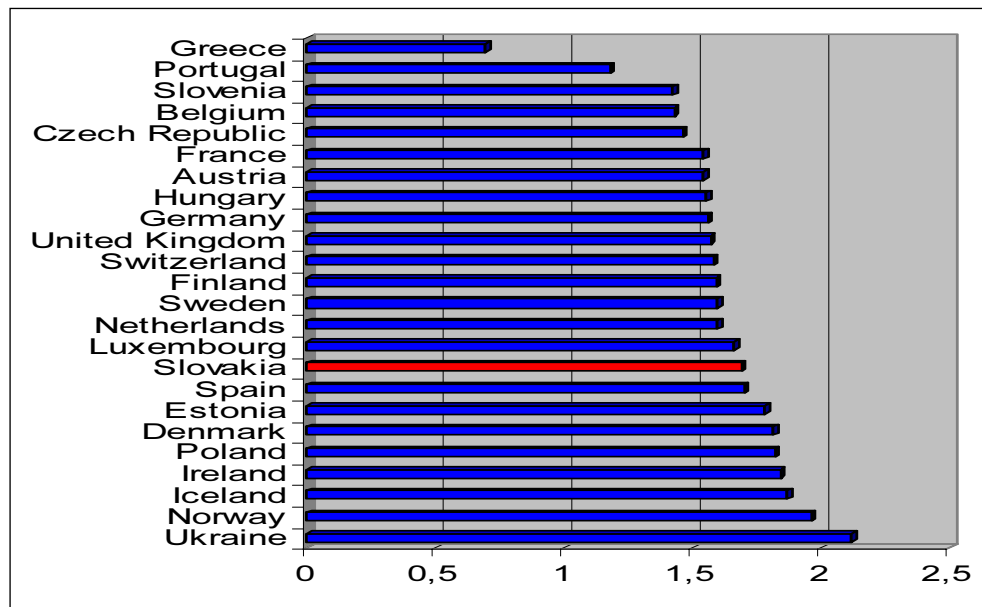
Sledovanie správ v rozhlase respondentmi bolo zisťované otázkou: „V bežný pracovný deň, koľko času, v ktorom počúvate rádio, strávite sledovaním *správ* alebo *programov o politike a aktuálnom dianí*?“

Tab. č. 6.5: Sledovanie správ v rozhlase (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
205	532	314	94	46	23	12	48	14	224
13,6	35,2	20,8	6,2	3,0	1,5	0,8	3,2	0,9	14,8

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v rozhlase sleduje 1. veková skupina (15 – 24 r.) menej ako ostatné (ANOVA, F=9,0895; p< 0,0001), osoby s nižším vzdelaním menej ako s vyšším (ANOVA, F=4,484; p< 0,0001) a respondenti nezamestnaní a študujúci menej ako ostatné skupiny (ANOVA, F=4,484; p< 0,0001).

Graf č. 6.4: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v rozhlase

V sledovaní správ v rozhlase podľa poradia 24 krajín sa respondenti zo SR umiestnili na 9. mieste.

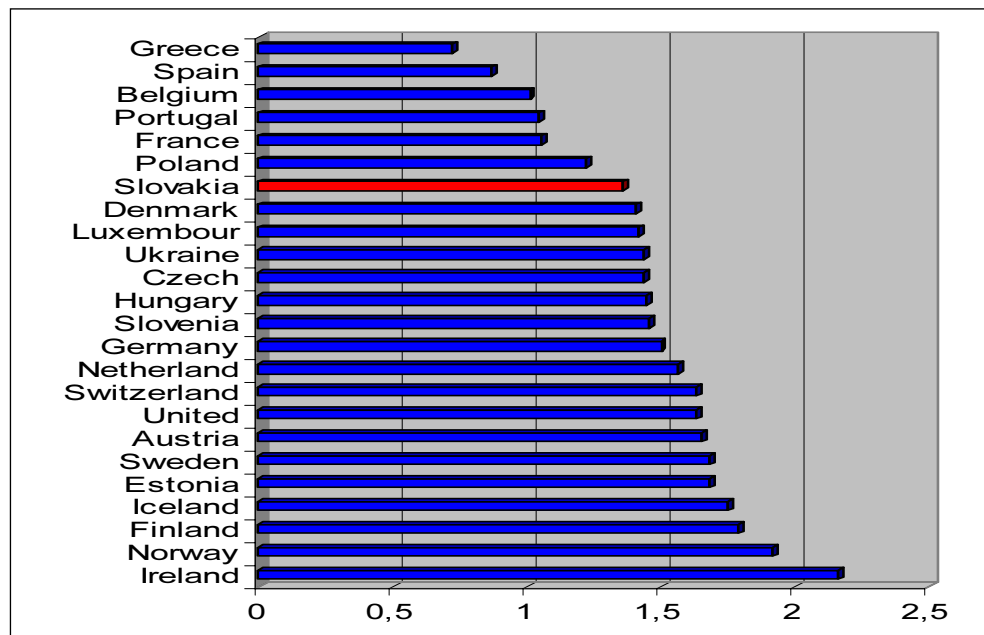
Miera sledovanosti dennej tlače bola zisťovaná otázkou: „Koľko času celkovo strávite čítaním novín v bežný pracovný deň?“ Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č. 6.6:

Tab. č. 6.6: Sledovanosť tlače (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 Hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
382	517	425	102	49	12	5	13	4	3
25,3	34,2	28,1	6,7	3,2	0,8	0,3	0,9	0,3	0,2

Výsledky štatistickej analýzy: Tlač sleduje najnižšia veková skupina (15 – 24 r.) menej ako ostatné (ANOVA, $F=3,216$; $p < 0,007$), osoby s nižším vzdelaním menej ako osoby s vyšším vzdelaním a študenti (ANOVA, $F=8,011$; $p < 0,0001$), dlhodobo chorí a osoby v domácnosti menej ako zamestnaní i nezamestnaní (ANOVA, ($F=3,318$ $p < 0,002$).

Graf. č. 6.5: Poradie krajín podľa sledovanosti tlače (všetky účastnícke krajiny, N= 45 681)

Graf č. 6.5 približuje mieru sledovanosti tlače v 24 krajinách. Najvyššie priemery obsadili respondenti z Írska a Nórska, SR obsadila 18. miesto.

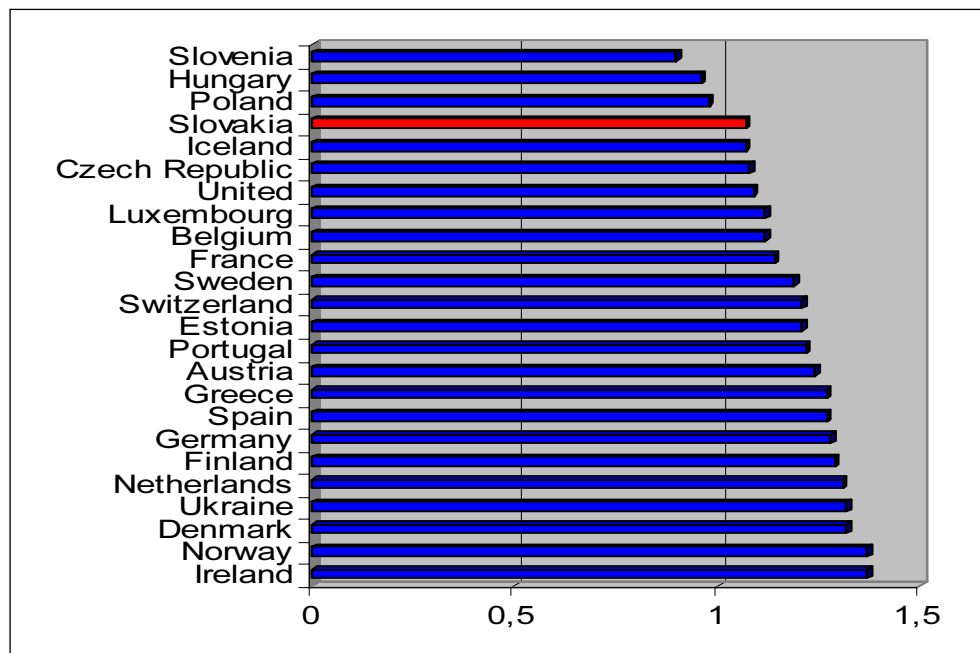
Sledovanie správ v tlači respondentmi bolo zisťované otázkou: „**Koľko času strávite čítaním o politike a aktuálnom dianí?**“

Tab. č. 6.7: Sledovanie správ v tlači

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie	neodpovedal
217	676	150	39	8	2	3	3	10	404
14,4	44,7	9,9	2,6	0,5	0,1	0,2	0,2	0,7	26,8

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v tlači sleduje najnižšia veková skupina menej ako ostatné (ANOVA, F=5,793; p< 0,0001) a osoby s nižším vzdelaním menej ako osoby s vyšším vzdelaním (ANOVA, F=4,890; p< 0,0001).

Graf č. 6.6: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v tlači

V grafe č. 6.6 možno vidieť mieru sledovania správ v tlači v 24 krajinách. Najvyššie priečky obsadili respondenti z Írska a Nórska, SR sa nachádza na 21. mieste.

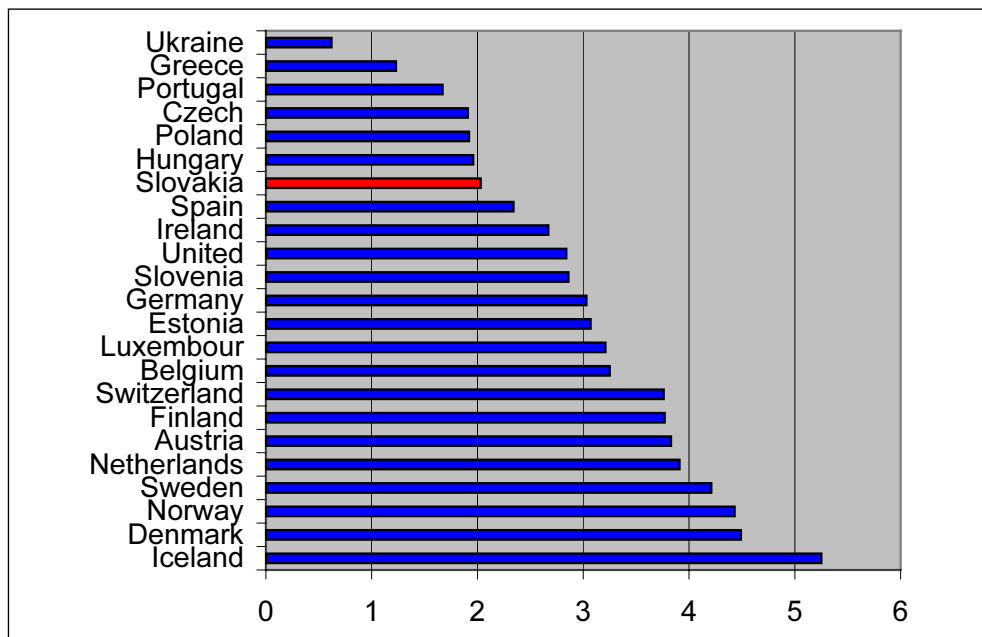
Požívanie internetu respondentmi bolo zisťované otázkou: „Ako často používate internet, World Wide Web alebo e-mail – či už doma alebo v práci – pre svoju osobnú potrebu?“

Tab. č. 6.8: Používanie internetu (SR, N = 1512)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
nemá prístup	nepoužíva	menej ako 1x za mes.	1 x za mesiac	viackrát za mes.	1x za týždeň	viackrát za týždeň	denne	nevie	neodpovedal
714	267	38	43	73	78	122	167	4	6
47,2	17,7	2,5	2,8	4,8	5,2	8,1	11,0	0,3	0,4

Výsledky štatistickej analýzy: Osoby mladšie používajú internet viac ako staršie (ANOVA, $F=56,738$; $p < 0,0001$), **muži viac ako ženy** (t-test, $t = 3,085$; $p < 0,0001$), **osoby žijúce v meste viac ako na vidieku** (ANOVA, $F=25,302$; $p < 0,0001$), **respondenti s vyšším vzdelaním viac ako s nižším** (ANOVA, $F=43,150$; $p < 0,0001$), **tí ktorí sa vzdelávajú a navštevujú kurzy viac ako ostatní** (t-test, $t = 18,048$; $p = 0,0001$), **osoby v zamestnaní a študenti viac ako ostatné skupiny** (ANOVA, $F=63,124$; $p < 0,0001$).

Graf č. 6.7: Poradie krajín podľa miery používania internetu

Respondenti zo SR sa nachádzajú v poradí na 17. mieste z 24 krajín.

Zhrnutie a záver

Výsledky analýzy na slovenskej vzorke ukázali, že mladší respondenti štatisticky významne menej sledujú „klasické médiá“ (TV, rozhlas a tlač), ale na druhej strane najviac zo všetkých vekových skupín využívajú internet pre svoju osobnú potrebu. Rodové rozdiely sme zaregistrovali pri sledovaní správ v TV a internete v prospech mužov a v sledovanosti rozhlasu v prospech žien. Vzdelanie sa ukázalo ako činiteľ produkujúci rozdiely v sledovanosti správ v médiách a v používaní internetu v zmysle, čím vyššie vzdelanie, tým vyššia miera sledovanosti.

Tab. č. 9: Prehľad poradí sledovania jednotlivých médií (N = 45 681)

Krajina	TV	TV správy	Rozhlas	Rozhlas Správy	Tlač	Tlač Správy	Súčet poradí	Poradie celkom
Austria	20.	22.	9.	19.	7.	10.	87	15.
Belgium	9.	17.	11.	21.	22.	17.	97	21.
Czech Rep.	3.	20.	8.	20.	15.	19.	85	13.
Germany	10.	15.	13.	16.	11.	7.	72	10.
Denmark	11.	3.	6.	6.	17.	4.	47	4.
Estonia	6.	11.	5.	7.	6.	13.	48	5.
Spain	12.	16.	21.	8.	23.	9.	89	17.
Finland	19.	7.	17.	13.	3.	6.	65	8.
France	8.	6.	19.	18.	20.	15.	86	14.
UK	1.	5.	15.	15.	9.	18.	63	7.
Greece	2.	13.	23.	24.	24.	8.	94	20.
Hungary	13.	24.	12.	17.	13.	23.	102	23.
Switzerland	24.	23.	10.	14.	8.	12.	91	19.
Ireland	4.	9.	1.	4.	1.	2.	21	1.
Iceland	22.	14.	2.	3.	4.	21.	66	9.
Luxemb	15.	18.	14.	10.	16.	16.	89	18.
Netherl	7.	4.	18.	12.	10.	5.	56	6.
Norway	18.	2.	16.	2.	2.	1.	41	2.
Poland	16.	12.	7.	5.	19.	22.	81	11.
Portugal	14.	8.	24.	23.	21.	11.	101	22.
Sweden	21.	10.	22.	11.	5.	14.	83	12.
Slovenia	23.	21.	3.	22.	12.	24.	105	24.
Slovakia	17.	19.	4.	9.	18.	20.	87	16.
Ukraine	5.	1.	20.	1.	14.	3.	44	3.

Na základe zovšeobecnenia doterajších zistení (napr. Dutta a kol., 2006), ako aj výsledkov 1. kola ESS bolo konštatované, že transformujúce sa krajiny, v porovnaní s pôvodnými členskými krajinami európskej 15-ky, zaostávajú vo využívaní informačných a komunikačných technológií. Analýza údajov 2. kola ESS tento trend, aspoň pokiaľ ide o používanie internetu, znovu potvrdila.

Aj možnosť medzinárodnej komparácie sledovania médií dáva príležitosť na určité zovšeobecnenia. Pre lepšiu prehľadnosť zaznamenaných poradí ich uvádzame v tabuľke č. 9.

Pohľad na distribúciu výsledkov a ich porovnanie so záznamom udalostí v krajinách v čase zberu empirických dát pomáha odhaliť prítomnosť niekoľkých vplyvov:

- Na sledovanosť médií má dôležitý (časovo ohraničený) vplyv prítomnosť významných spoločenských dejov, pútajúcich pozornosť verejnosti. Ilustrovať to možno na príklade Ukrajiny, kde sa terénny výskum uskutočnil v čase významných spoločenských a politických udalostí, ktoré získali označenie „oranžová revolúcia“. V záujme o správy v rozhlase a televízii sa Ukrajina ocitla na prvom 1. mieste krajín, o správy v tlači na 3. mieste, pričom sledovanosť programov TV (5. miesto), rozhlasu (20) a tlače (14.) bola pri porovnaní poradia výrazne nižšia.
- Sledovanie médií ovplyvňujú špecifické kultúrne vzorce a tradície. Príkladom môže byť Grécko, kde televízia v palete médií zaujíma dominantné postavenie. Podobný, aj keď nie až taký výrazný trend, možno vidieť aj v rankingu sledovanosti médií v prospech televízie v prípade Veľkej Británie a Českej republiky. Príkladom na prítomnosť tohto fenoménu je aj Nórsko, kde médiá slúžia viacej uspokojeniu potreby informovanosti (správy v TV 2. miesto, správy v rozhlase 2., tlač 2. a 1.) ako potreby relaxu a zábavy (sledovanie TV 18. a rozhlasu 16.).
- V súlade s očakávaním je výsledok, že existujú krajiny, v ktorých je všeobecne sledovanosť médií vyššia – Írsko, Dánsko, Estónsko a iné, kde naopak sledovanie médií nie je preferovanou aktivitou – Slovinsko, Maďarsko, Portugalsko.
- SR sa nachádza v tretine krajín s najnižšou mierou sledovanosti (celkovo 16. miesto), sledovanie TV 17. a správ v TV 19. miesto, tlač 18. a 20. miesto, iba sledovanie rozhlasu zaraďuje Slovensko do prvej tretiny krajín (4. a 9. miesto).

VII.

Kvalita života, náboženstvo, vnímaná diskriminácia

Michal Kentoš – Zuzana Makovská

Pod koncept kvality života spadá rozsiahle spektrum pojmov a pokusov o sledovanie pozitívnych aspektov ľudského bytia. Odborníci i laici sa zaujímajú nielen o kvalitu života, ale aj o všeobecné blaho (welfare), zdravie, dobrý život a dobrú spoločnosť. Popri objektívnych životných podmienkach sa pýtajú aj na životnú spokojnosť (life satisfaction), šťastie, šťastný život, subjektívnu alebo osobnú pohodu (well-being) a zmysel života.

V posledných desaťročiach existuje v tejto oblasti trend v presmerovaní záujmu od výlučného sledovania ekonomických indikátorov. Pôvodný predpoklad, že ekonomický rast spoločnosti zlepšuje celkovú životnú úroveň, ustupuje v prospech názoru, že ekonomické ukazovatele ako hrubý domáci produkt, príjmy a výdavky obyvateľstva alebo rozvoj infraštruktúry nerobia život automaticky lepším. Inými slovami – mať viac neznamená nutne mať lepší život. Práve v tejto súvislosti vyvstala otázka kvality života, čo ju tvorí, ako ju možno merať a či je univerzálnou kategóriou.

Kvalita života bola najprv skúmaná v súvislosti so zdravím a chorobou. Až koncom 80. rokov sa kvalita života začína používať v širokom meradle. V nasledujúcom období nastal obrovský „boom“ problematiky kvality života. Robert Edgerton (1990) v tejto súvislosti výstižne označuje termín kvalita života ako „frázu rokov 90-tych“ prameniáciu v myšlienke identifikovať jednotlivé „kvality“ života, až po snahu tieto kvality kvantifikovať.

Antaki a Rapley (1996) v tom čase evidujú 2500 článkov v priebehu troch rokov, kde ako kľúčové slovo vystupovala práve kvalita života. Podobne Cummins (1997) uvádza vo svojom prehľade viac ako sto definícií a modelov – od tých najreprezentatívnejších až po tie s minimálnou explanačnou hodnotou. Muldoon (1998) registruje viac ako tisíc nových časopiseckých článkov ročne ohľadom kvality života. Napokon internetový vyhľadávač Google vygeneruje viac ako 21 miliónov odkazov v spojitosti s kvalitou života.

Všetky tieto údaje dokumentujú obrovskú odozvu koncepcie kvality života v súčasnosti. Pritom jednotlivé jej interpretácie variujú od rigorózne vedeckých konštruktov až po ich praktické využitie ako nástroja pre hodnotenie sociálnych politík. V severoeurópskej tradícii sú výskumy QOL priamo prepojené s plánovaním sociálnej politiky štátu. Napríklad vo Švédsku sa kladie hlavný dôraz na objektívne ukazovatele v konkrétnych oblastiach, tie sú následne zahrnuté do ekonometrických a iných modelov a využité v sociálnom a ekonomickom plánovaní.

Kvalita života je dnes široko akceptovanou kategóriou nielen na poli vedy, ale stala sa aj súčasťou bežného slovníka, preto pri zisťovaní kvality života nie je vôbec problém opýtať sa priamo účastníkov výskumu – ako hodnotíte kvalitu svojho života? Existuje viacero prístupov k vymedzeniu problematiky kvality života. V najširšom význame možno kvalitu života označiť ako určitú úroveň dimenzií (faktorov) života, ktoré sú viac alebo menej konsenzuálne definované a reflektujú dôležité spoločenské hodnoty a ciele (Land, 2001). WHO definuje kvalitu života ako individuálnu percepciu pozície jedinca v živote v kontexte kultúry a hodnotového systému so zreteľom na ciele, očakávania, štandardy a záujmy (WHOQOL Group, 1994).

Z doposiaľ uskutočnených výskumov vyplýva, že kvalita života je najčastejšie skúmaná na základe objektívnych ukazovateľov, ako napr. príjem, pracovné podmienky a pod., alebo na základe subjektívnych hodnotení. V tomto kontexte sa ako praktické javí rozlíšenie objektívnych a subjektívnych aspektov kvality života.

Medzi objektívne zisťovania kvality života patrí hodnotenie podmienok, v ktorých jedinec svoj život prežíva. Ide o napĺňanie sociálnych a kultúrnych potrieb v závislosti od materiálneho dostatku, spoločenskej akceptácie jednotlivca a fyzického zdravia. V rámci zisťovania stavu objektívnej kvality života sa tiež uplatňujú indikátory z oblasti demokracie a participatívnosti, ekonomickej spravodlivosti, zdravia, vzdelania a bezpečnosti. Ukazovateľom objektívnej kvality života je napr. Human Development Index (Index ľudského rozvoja), ktorý je zisťovaný OSN (Human Development Report, 2006).

Pri hodnotení subjektívnych aspektov kvality života je situácia zložitejšia. Na rozdiel od objektívnych ukazovateľov je v tomto prípade kvalita života skúmaná na základe výskumov verejnej mienky, resp. rôznych typov prieskumov. Predmetom výskumu sú názory a postoje ľudí k vybraným témam. Týmto smerom sa ubera aj viacero renomovaných štúdií z oblasti kvality života, ako je napr. Eurobarometer a Európska nadácia pre rozvoj životných a pracovných podmienok. Aj v prieskumoch zameriavajúcich sa na kvalitu života existujú snahy o utváranie súhrnných ukazovateľov a diskusie o ich úlohe. Výhodou takýchto indexov je možnosť redukcie počtu premenných zahrnutých do analýz a charakterizujúcich situáciu v oblasti. Napríklad v Holandsku (Dutch Social Cultural Center) sa dlhodobo používa na sledovanie životných podmienok ľudí jeden štandardný index (LCI – Living Condition Index), ktorý bol sčasti podkladom aj pre vytváranie položiek ESS.

V literatúre z oblasti kvality života sa možno stretnúť so širokou škálou pohľadov a nedostatkom konsenzu. Nejednotnosť definícií má okrem iného pôvod aj v multidisciplinárnej podstate pojmu – ide v podstate o zjednocujúci motív, resp. sociálny konštrukt, prostredníctvom ktorého je možné posudzovať iniciatívu zameranú na zlepšovanie života osôb. Využíva sa viacero známych modelov (napr. WHOQOL, Torontský model kvality života), ktoré sledujú osobné a environmentálne faktory, kombinujú ich do celkového skóre. Voči takémuto spájaniu odlišných typov komponentov sa však ozývajú aj kritické hlasy. Napr. Veenhovenova koncepcia štyroch kvalít života (2000) poukazuje na to, že existuje viacero odlišných dimenzií (vonkajšie a vnútorné kvality, šance a výsledky), ktoré navzájom nemožno kombinovať, ani merať vyčerpávajúcim spôsobom. Veenhoven za najobsažnejší spôsob zisťovania kvality života považuje subjektívne hodnotenie spokojnosti.

Z dôvodu potreby sledovania subjektívnych komponentov kvality životných podmienok a sociálnej exklúzie sú v podmienkach ESS zahrnuté ako výstupné premenné aj subjektívne indikátory. Štyri premenné sa vzťahujú k subjektívnej pohode a z oblasti sociálnej exklúzie sú to najmä merania frekvencie osobných kontaktov a otázky o sociálnej dôvere.

Ako už bolo spomínané, vo výskumoch kvality života a sociálnej exklúzie sa stretávajú s množstvom koncepcií, existenciou rozličných spôsobov merania a odlišnou závažnosťou pripisovanou jednotlivým dimenziám. Aj preto sú položky ESS vybrané s ohľadom na možnosť ich širokého a flexibilného využitia v rôznych oblastiach a na rôzne účely. Zámerom metodiky je sledovať (v limitovanom priestore) čo najväčší rozsah faktorov, bez explicitného očakávania na vytvorenie konkrétnej škály či indexu. Voľba a kombinácia položiek zahrnutých do analýz preto závisí od konkrétneho účelu použitia.

Subjektívna pohoda

Základným ukazovateľom monitorujúcim úroveň subjektívnej pohody bola vo výskume otázka – Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom? (skóre vypočítané zo škály 0 – 10, kde 0 znamená najnižšiu a 10 najvyššiu mieru spokojnosti). Priemerné hodnotenie spokojnosti so životom pre celý skúmaný súbor bolo na úrovni 6,88 so smerodajnou odchýlkou 2,29. Ako možno vidieť z tabuľky, obyvatelia Slovenska sa zaraďujú do skupiny

Tabuľka 7.1: Štruktúra odpovedí na otázku - Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom? (skóre vypočítané zo škály 0 – 10, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N
Dánsko	8,46	1 484
Island	8,46	571
Švajčiarsko	8,01	2 138
Fínsko	8,00	2 019
Švédsko	7,84	1 945
Luxembursko	7,82	1 633
Írsko	7,69	2 278
Nórsko	7,66	1 757
Holandsko	7,48	1 879
Belgicko	7,43	1 777
Rakúsko	7,41	2 238
Španielsko	7,12	1 653
Veľká Británia	7,03	1 888
Slovinsko	6,90	1 439
Spolu	6,88	45 461
Nemecko	6,70	2 858
Česká republika	6,41	2 977
Grécko	6,39	2 404
Francúzsko	6,37	1 806
Poľsko	6,23	1 710
Estónsko	5,89	1 985
Maďarsko	5,63	1 485
Portugalsko	5,61	2 039
Slovensko	5,58	1 496
Ukrajina	4,34	2 002

krajín s najnižšou mierou životnej spokojnosti, kde okrem Portugalska ide o transformujúce sa krajiny. Štatistická analýza (analýza klastrov) poukazuje na prítomnosť troch zoskupení krajín: prvú skupinu, s najvyššou mierou spokojnosti tvoria severské krajiny Island a Dánsko. Druhú, najpočetnejšiu skupinu tvorí 17 krajín s hodnotením spokojnosti nad teoretickým priemerom odpovedovej škály (0 až 10). A napokon tretiu skupinu tvorí 5 krajín (Estónsko, Maďarsko, Portugalsko, Slovensko a Ukrajina). V prípade Ukrajiny sa priemer životnej spokojnosti nachádza tesne pod stredom odpovedovej škály.

Tabuľka 7.2.: Smerodajné odchýlky v hodnoteniach subjektívnej spokojnosti na otázku – Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojim životom?

Krajina	N	Smer. odchýlka
Slovensko	1 496	2,573
Poľsko	1 710	2,514
Maďarsko	1 485	2,488
Ukrajina	2 002	2,440
Francúzsko	1 806	2,411
Nemecko	2 858	2,300
Spolu	45 461	2,294
Česká republika	2 977	2,266
Estónsko	1 985	2,241
Grécko	2 404	2,192
Slovinsko	1 439	2,121
Luxembursko	1 633	2,106
Rakúsko	2 238	2,101
Portugalsko	2 039	2,041
Veľká Británia	1 888	2,021
Španielsko	1 653	1,938
Nórsko	1 757	1,801
Belgicko	1 777	1,800
Írsko	2 278	1,795
Švajčiarsko	2 138	1,719
Švédsko	1 945	1,704
Holandsko	1 879	1,696
Fínsko	2 019	1,540
Dánsko	1 484	1,476
Island	571	1,447

Okrem samotného porovnávania priemerných hodnotení medzi krajinami je možné monitorovať rozptyl hodnotení ako ukazovateľ nerovností vo vnútri jednotlivých krajín. Teda čím väčší je rozptyl hodnotení vo vnútri krajín, tým väčšia nerovnosť je vo vnímaní subjektívnej spokojnosti obyvateľstvom, čo nepriamo dokumentuje sociálne nerovnosti v jednotlivých krajinách. Z výsledkov v tabuľke 7.2 je zrejmé, že najväčšie nerovnosti boli zaznamenané v stredoeurópskom priestore – na Slovensku, v Poľsku, Maďarsku a na Ukrajine, naopak, v krajinách severnej Európy boli nerovnosti najmenšie.

Ďalším indikátorom, skúmajúcim subjektívnu pohodu bola otázka – Ako by ste vo všeobecnosti zhodnotili, aký ste šťastný? (skóre vypočítané zo škály 0 – 10, kde 0 znamená najnižšiu a 10 najvyššiu mieru spokojnosti). Priemerné hodnotenie pocitu šťastia na Sloven-

Tabuľka 7.3: Priemerné hodnotenia šťastia v jednotlivých krajinách
(skóre vypočítané zo škály 0 – 10, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N	Nešťastní %	Šťastní %
Island	8,47	564	1,800	96,600
Dánsko	8,31	1 481	5,500	91,700
Fínsko	8,06	2 018	2,700	94,000
Švajčiarsko	8,04	2 135	2,900	93,200
Írsko	7,94	2 274	4,100	91,000
Nórsko	7,90	1 755	3,600	91,100
Švédsko	7,84	1 934	3,900	89,900
Luxembursko	7,75	1 629	5,800	86,400
Belgicko	7,75	1 775	3,300	91,400
Holandsko	7,68	1 878	3,400	93,000
Rakúsko	7,49	2 236	6,600	83,400
Veľká Británia	7,37	1 890	8,300	83,000
Španielsko	7,32	1 655	5,300	84,700
Francúzsko	7,19	1 804	6,700	79,400
Slovinsko	7,18	1 433	6,600	77,500
Nemecko	7,03	2 858	10,300	77,700
Česká republika	6,81	2 996	11,200	74,900
Grécko	6,74	2 392	11,500	74,400
Poľsko	6,72	1 711	13,300	68,700
Portugalsko	6,48	2 048	10,300	76,000
Maďarsko	6,39	1 483	19,000	62,200
Estónsko	6,27	1 978	17,200	62,400
Slovensko	6,24	1 493	14,100	60,900
Ukrajina	5,45	1 982	29,400	44,000

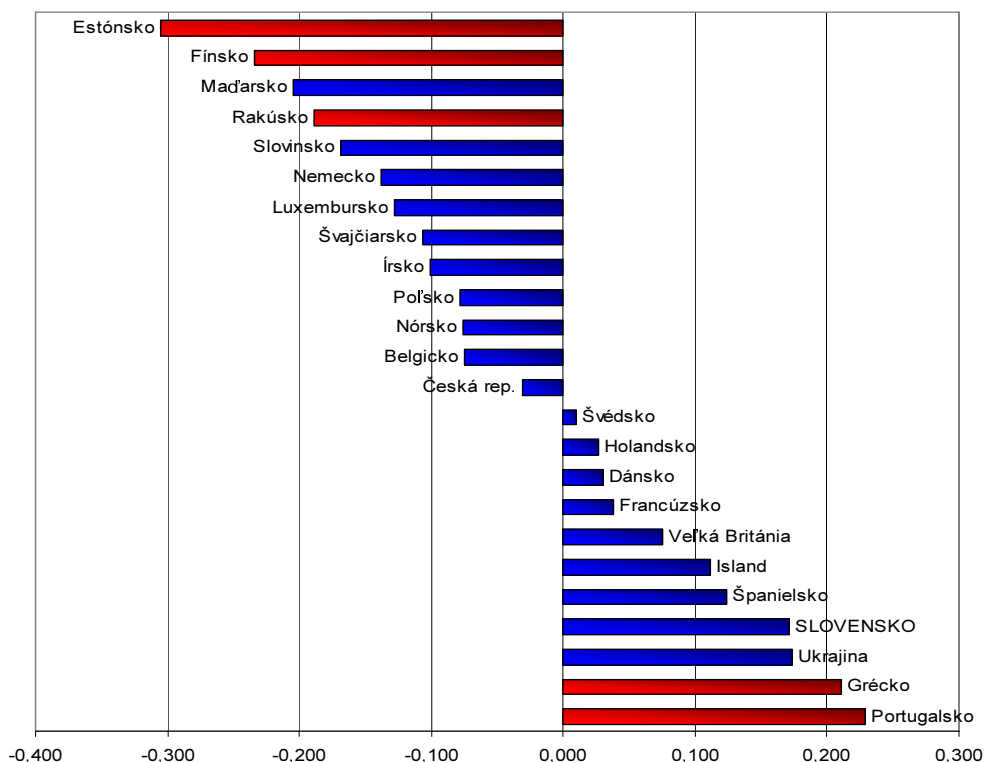
sku bolo na úrovni 6,24 so smerodajnou odchýlkou 2,16. Účastníci a účastníčky výskumu sa teda hodnotili ako priemerne šťastní, resp. mierne nadpriemerne.

Avšak ako vyplýva z medzinárodnej komparácie, Slováci sa pri hodnotení subjektívnej pohody umiestnili v porovnaní 24 krajín na predposlednom mieste. Kým v severských krajinách je podiel šťastných ľudí vyše 90%, na Slovensku je to iba 61%. Podobne aj podiel nešťastných ľudí je na Slovensku viacnásobne väčší ako v iných krajinách. Viaceré výskumy monitorujúce subjektívnu pohodu obyvateľstva evidujú relatívne stabilné nepriaznivé hodnotenia na Slovensku v porovnaní s ostatnými krajinami, čo kontrastuje k zisťovaným objektívnym indikátorom kvality života.

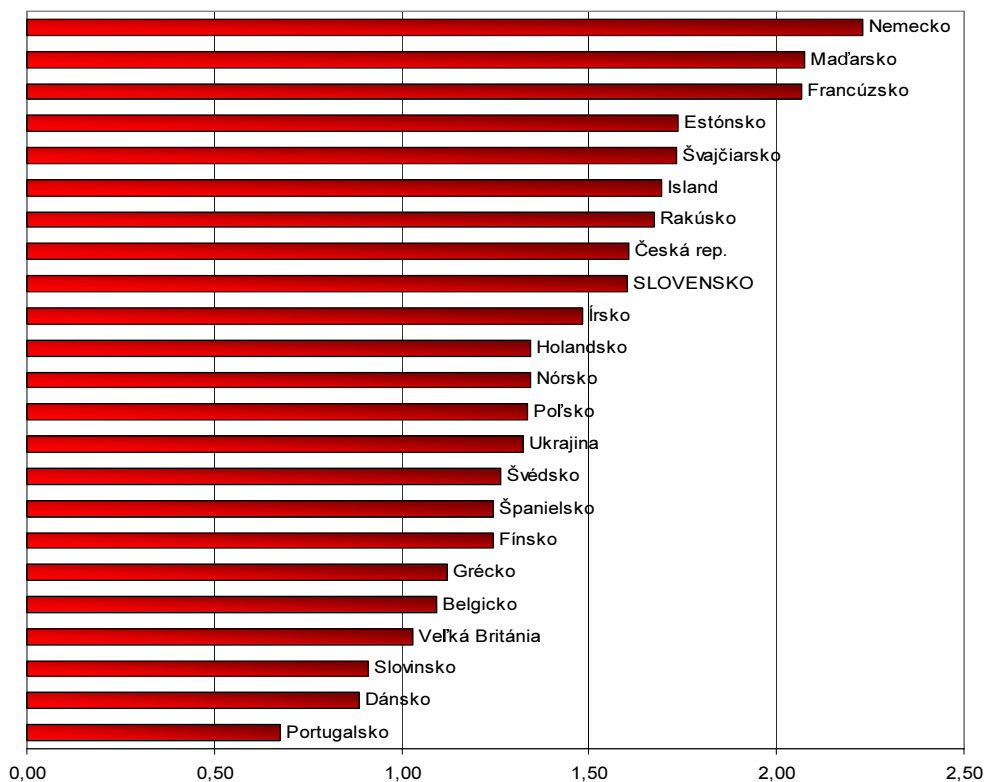
Rozdiely v životnej spokojnosti u rôznych skupín obyvateľstva – medzinárodná komparácia

Za účelom zistenia vnútornej štruktúry životnej spokojnosti u jednotlivých skupín obyvateľstva bola uskutočnená komparatívna analýza. V literatúre neexistuje zhoda v tom, či je životná spokojnosť sociálne štruktúrovaná. A ak áno, evidované rozdiely medzi jednotlivými

Graf 7.1: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: ženy – muži

Graf 7.2: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: nezamestnaní – zamestnaní

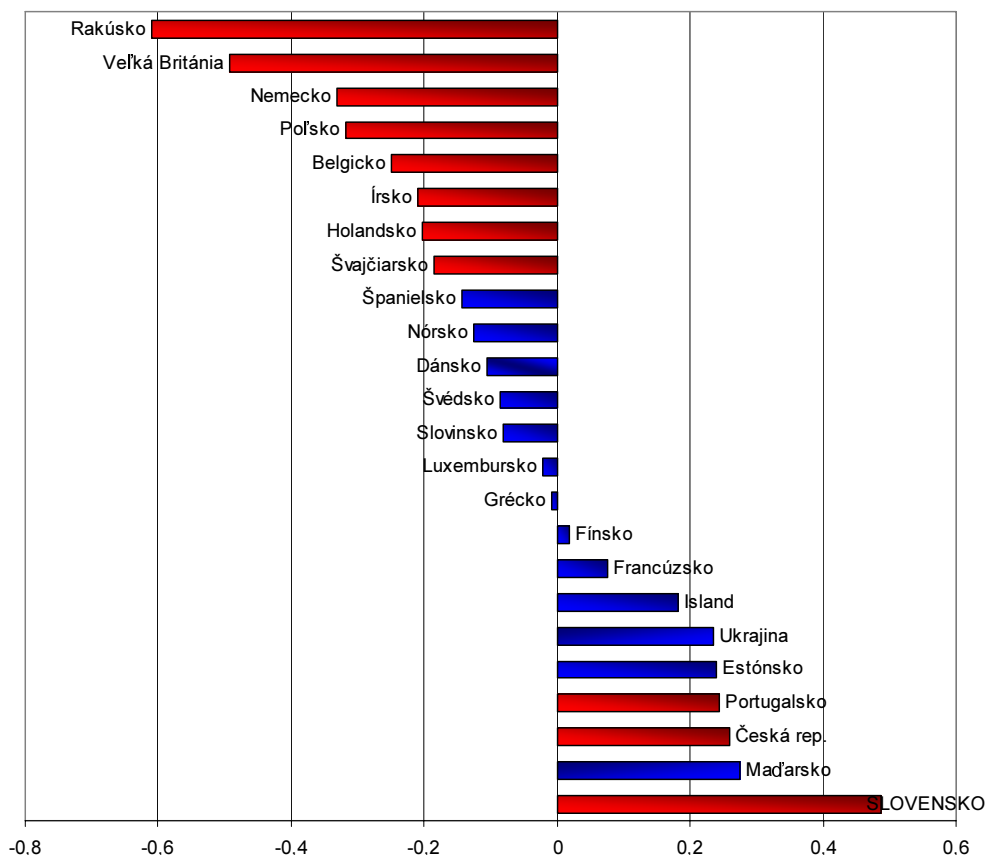
mi demografickými a sociálnymi skupinami nie sú jednoznačné (Argyle, 1999). Otvorenou tiež ostáva otázka potenciálnej polarizácie skupín v jednotlivých krajinách. V tejto súvislosti boli analyzované rozdiely medzi skupinami na základe rodu, veku, úrovne vzdelania, aktuálneho pracovného statusu a bydliska v jednotlivých krajinách.

Z komparácie životnej spokojnosti na základe rodu vyplýva, že vo väčšine zúčastnených krajín neboli zistené významné rozdiely medzi hodnoteniami mužov a žien (pozri graf 7.1).

V ľavej časti grafu sú znázornené rozdiely v hodnoteniach v prospech žien, v pravej v prospech mužov. Významné rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti sa preukázali iba v piatich prípadoch. V Estónsku, Fínsku a Rakúsku boli zaznamenané pozitívnejšie hodnotenia u žien a naopak v Grécku a Portugalsku u mužov. Aj napriek predpokladu, že muži sú viac ekonomicky privilegovaní ako ženy, zistené rozdiely nepotvrdili pozitívnejšie hodnotenia mužov.

Mať prácu je jedným z najdôležitejších predpokladov životnej spokojnosti. So stratou práce úzko súvisia znížený ekonomický status, sociálne a zdravotné dopady.

Podľa predpokladov boli hodnotenia na základe aktuálneho pracovného statusu v prospech ľudí, ktorí aktuálne pracujú. Významné rozdiely sme zaznamenali vo všetkých zú-

Graf 7.3: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: vidiek – mesto

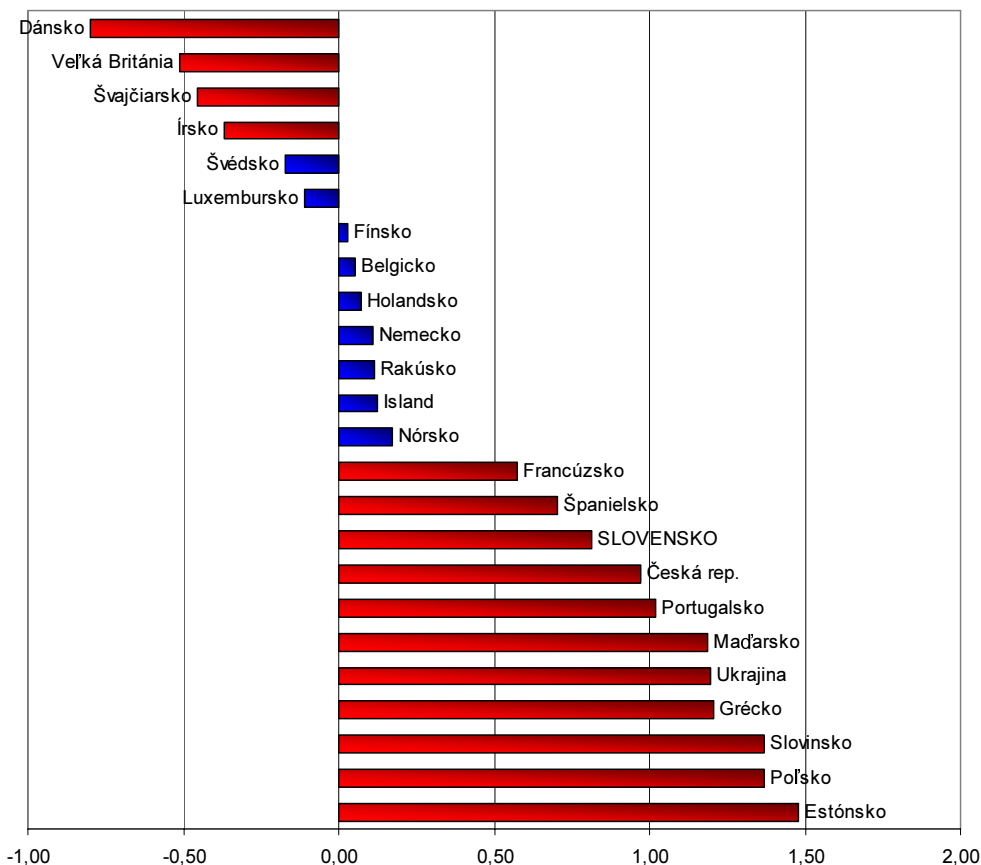
častnených krajinách. Líšili sa len vo veľkostiach jednotlivých rozdielov. Najväčšie rozdiely v hodnotení životnej spokojnosti medzi zamestnanými a nezamestnanými boli v Nemecku, Maďarsku a vo Francúzsku (pozri graf 7.2).

Hodnotenia mestského a vidieckeho obyvateľstva boli významne rozdielne takmer v polovici zúčastnených krajín. Kým vo väčšine evidovaných významných rozdielov boli celkovo spokojnejší obyvatelia vidieka, na Slovensku, v Českej republike a v Portugalsku prevážovala väčšia spokojnosť v mestách. Uvedené rozdiely do určitej miery kopírujú rozdelenie medzi viac a menej rozvinutými krajinami Európy. Jedným z vysvetlení uvedeného môže byť menej príležitostí a zdrojov pre vidiecke obyvateľstvo v transformujúcich sa krajinách.

Najväčšie rozdiely v prospech vidieka, s výnimkou Rakúska, boli zaznamenané vo veľkých krajinách, akými sú Nemecko, Poľsko a Veľká Británia (pozri graf 7.3).

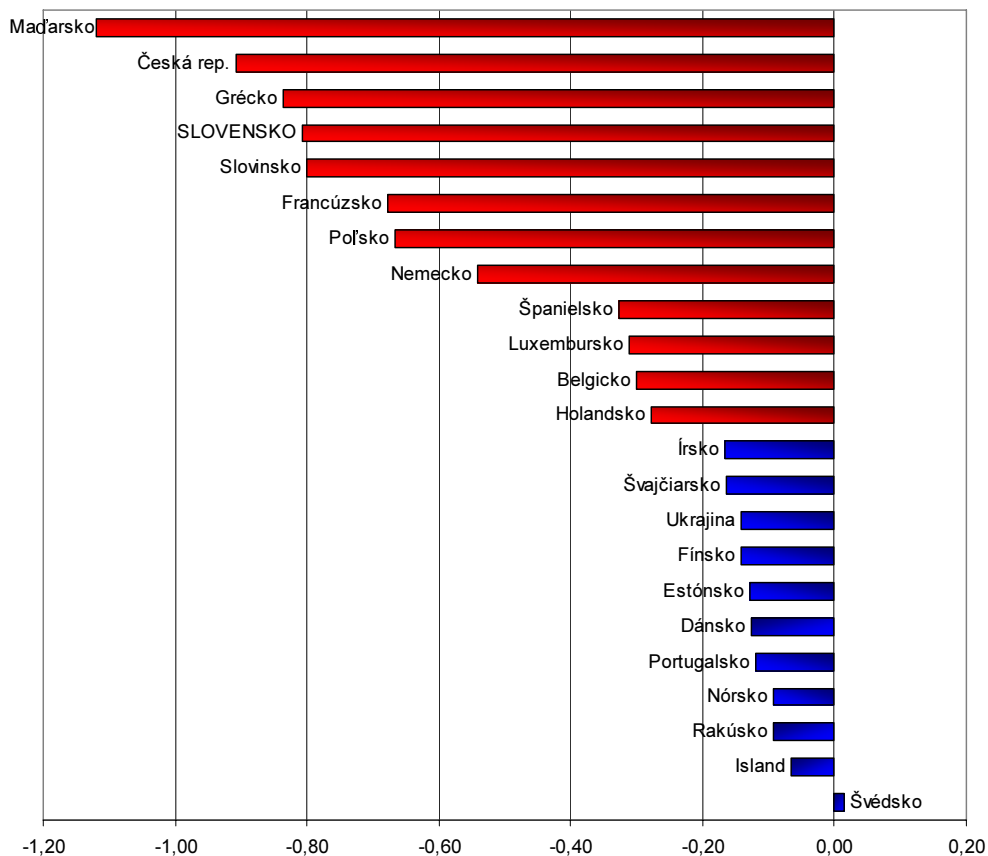
Komparácia dvoch extrémnych skupín na základe veku (juniori vo veku 15 – 24 rokov, seniory vo veku 65 a viac rokov) priniesla obdobné výsledky. V krajinách s vysoko rozvinutým sociálnym systémom boli hodnotenia životnej spokojnosti vyššie u seniorov. Naopak

Graf 7.4: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: seniori – juniori

u mladšej vekovej skupiny boli pozitívnejšie hodnotenia zaznamenané prevažne v transformujúcich sa krajinách. Existuje predpoklad, že v týchto krajinách mladšie generácie viac profitujú z politických a ekonomických zmien ako starší obyvatelia (pozri graf 7.4).

Porovnanie dvoch extrémnych skupín podľa úrovne vzdelania (ľudia so základným a s vysokoškolským vzdelaním) preukázalo väčšiu spokojnosť u ľudí s vysokoškolským vzdelaním takmer vo všetkých krajinách. V 12 krajinách to boli štatisticky významné rozdiely. Dôvodom môže byť úzka prepojenosť medzi úrovňou vzdelania a pracovnou pozíciou alebo tiež ich schopnosťou lepšie využívať svoje kvality pre uspokojovanie svojich potrieb (pozri graf 7.5).

Graf 7.5: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: úroveň vzdelania

Indikátory kvality života

Sociálna inklúzia

Neoddeliteľnou súčasťou skúmania kvality života sú v súčasnosti aj otázky sociálnej inklúzie, sociálnej opory, sociálnych sietí a pomerne mladá oblasť výskumu sociálneho kapitálu.

V hlavnom module ESS sú zakomponované otázky sociálnej inklúzie resp. exklúzie (v širšom ponímaní), zraniteľnosti a osobnej bezpečnosti v rozličných oblastiach života.

Sociálna inklúzia má mimoriadny význam pre fyzickú a duševnú integritu človeka a spoluvytvára základ pre kvalitný život. Narušené sociálne vzťahy spôsobujú problémy v rodinnom a pracovnom živote ako aj na úrovni osobnosti človeka. Najlepším dôkazom ich významu sú dôsledky ich absencie. Problémy v sociálnych vzťahoch vedú k negatívnym sociálnym javom, akými sú alkoholizmus, agresivita, duševné choroby, kriminalita a pod.

V rámci ESS boli v tejto súvislosti mapované intenzita sociálnych interakcií a participácia na spoločenských aktivitách. Osobitná pozornosť bola venovaná sociálnej opore ako prostriedku sociálnej inklúzie. Štruktúru odpovedí reprezentujú tabuľky 7.4, 7.5 a 7.6.

V pásme priemeru sa Slovensko umiestnilo iba v oblasti frekvencie sociálnych kontaktov s priateľmi, príbuznými, či kolegami z práce. 65% Slovákov sa stretáva so svojimi priateľmi a kolegami z práce minimálne raz týždenne a častejšie, naopak, približne 20% respondentov vyhľadáva kontakty s priateľmi najviac raz za mesiac. Z porovnania slovenských

Tabuľka 7.4: Priemerné hodnotenia otázky – Ako často sa stretávate vo voľnom čase s priateľmi, príbuznými či kolegami z práce? (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N	Menej ako raz mesačne %	Niekoľkokrát za týždeň %
Nórsko	5,85	1 758	4,9	81,7
Portugalsko	5,80	2 042	7,5	81,9
Island	5,58	569	6,9	74,7
Španielsko	5,39	1 658	11,5	76,5
Holandsko	5,32	1 881	8,6	73,2
Švédsko	5,26	1 945	10,4	68,8
Švajčiarsko	5,24	2 138	9,0	72,8
Dánsko	5,23	1 485	9,0	71,7
Francúzsko	5,21	1 802	10,8	67,0
Belgicko	5,20	1 774	12,0	71,0
Fínsko	5,16	2 021	13,7	71,1
Luxembursko	5,09	1 634	15,3	67,7
Veľká Británia	5,08	1 894	18,3	69,3
Rakúsko	5,03	2 243	14,0	65,6
Slovensko	5,01	1 501	20,2	65,0
Slovinsko	4,68	1 438	23,4	55,1
Írsko	4,68	2 278	22,6	66,9
Nemecko	4,67	2 865	19,2	50,9
Estónsko	4,46	1 984	32,7	49,7
Ukrajina	4,46	2 010	30,0	49,8
Poľsko	4,31	1 711	33,1	46,1
Česká republika	4,21	2 979	30,9	42,5
Grécko	3,73	2 394	43,9	29,9
Maďarsko	3,71	1 498	47,2	33,4

výsledkov so susednými krajinami vyplýva, že podobnú intenzitu sociálnych kontaktov evidujú len v Rakúsku (5,03), naopak, v Poľsku, Ukrajine a Českej republike boli hodnotenia významne nižšie. Najnižšie hodnotenia v tomto kontexte boli zaznamenané v Grécku a Maďarsku. V tomto prípade sa preukázal veľký rozptyl odpovedí medzi zúčastnenými krajinami. Kým v Portugalsku a v Nórsku sú sociálne kontakty oveľa častejšie (vyše 80%

Tabuľka 7.5: Priemerné hodnotenia otázky – V porovnaní s vašimi rovesníkmi, ako často sa asi zapájate do spoločenských aktivít? (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, oveľa zriedkavejšie ako väčšina – 1, zriedkavejšie ako väčšina – 2, asi tak isto často ako väčšina – 3, častejšie ako väčšina – 4, oveľa častejšie ako väčšina – 5, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Island	2,98	548	0,723
Dánsko	2,96	1 476	0,862
Nórsko	2,93	1 757	0,772
Francúzsko	2,92	1 801	0,855
Švédsko	2,90	1 930	0,885
Ukrajina	2,89	1 899	1,012
Rakúsko	2,83	2 186	0,931
Holandsko	2,81	1 872	0,933
Nemecko	2,75	2 844	0,885
Veľká Británia	2,75	1 884	0,984
Fínsko	2,74	2 013	1,014
Slovinsko	2,74	1 432	0,920
Švajčiarsko	2,72	2 063	0,865
Spolu	2,72	44 702	0,936
Španielsko	2,72	1 639	0,906
Írsko	2,70	2 262	0,873
Belgicko	2,67	1 766	1,068
Luxembursko	2,66	1 595	1,014
Poľsko	2,65	1 666	0,923
Česká republika	2,62	2 886	0,944
Portugalsko	2,60	1 983	0,820
Grécko	2,59	2 348	0,904
Slovensko	2,50	1 475	1,012
Estónsko	2,44	1 914	0,974
Maďarsko	2,43	1 463	0,964

respondentov ich vyhľadáva minimálne raz týždenne), v Grécku a Maďarsku je to iba okolo 30% prípadov.

Analýza otázok sociálnej inklúzie vykazuje v porovnaní s ostatnými Európanmi zaujímavé výsledky. Na úrovni frekvencie neformálnych sociálnych kontaktov sa Slovensko nachádza na úrovni priemeru.

Menej priaznivo však vyznievajú otázky hodnotiace vlastnú sociálnu participáciu ako aj sociálnu oporu. Slováci hodnotia vlastnú spoločenskú participáciu v porovnaní so svojimi

Tabuľka 7.6: Štruktúra odpovedí na otázku Máte niekoho, s kým môžete hovoriť o intímnych a osobných veciach? (dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Áno	Nie
Nórsko	96,53	3,47
Švajčiarsko	95,46	4,54
Nemecko	94,97	5,03
Island	94,55	5,45
Dánsko	93,17	6,83
Luxembursko	93,11	6,89
Holandsko	92,65	7,35
Veľká Británia	92,11	7,89
Maďarsko	92,02	7,98
Španielsko	92,00	8,00
Švédsko	91,74	8,26
Fínsko	91,62	8,38
Slovinsko	91,37	8,63
Grécko	90,97	9,03
Írsko	90,59	9,41
Rakúsko	90,48	9,52
Spolu	90,20	9,80
Portugalsko	88,58	11,42
Belgicko	88,57	11,43
Poľsko	88,38	11,62
Francúzsko	88,02	11,98
Slovensko	86,69	13,31
Ukrajina	85,87	14,13
Estónsko	84,83	15,17
Česká republika	78,99	21,01

rovesníkmi ako rovnakú resp. ako mierne zriedkavejšiu (priemer = 2,50), čo je pri komparácii s inými krajinami relatívne nízke hodnotenie. Je však potrebné uviesť, že celkový rozptyl hodnotení medzi krajinami bol menej ako jeden škálový bod.

Mať niekoho, s kým možno hovoriť o osobných alebo intímnych veciach vykazovalo takmer 87% slovenských respondentov, čo je v porovnaní s priemerom všetkých zúčastnených krajín nižšia hodnota. Zaujímavý je rozptyl záporných odpovedí na uvedenú otázku, ktorý sa pohyboval od 3,5% po 21%.

Individuálna bezpečnosť

Významnou súčasťou výskumu subjektívnej pohody je aj percepčia miery bezpečnosti občanmi. Problematika vnímania bezpečnostnej situácie bola skúmaná na základe hodnotenia individuálnej bezpečnosti v konkrétnom bezpečnostnom prostredí pomocou dvoch otázok. Prvá bola zameraná na všeobecné hodnotenie bezpečnosti - Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa po zotmení? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená veľmi bezpečne a 4 vôbec nie bezpečne.) Druhá otázka zisťovala osobnú skúsenosť s kriminalitou za obdobie posledných 5 rokov – Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? Štruktúru odpovedí uvádzame v tabuľkách 7.7 a 7.8.

Priemerné hodnotenia pre celý skúmaný súbor boli na úrovni 2,07 so smerodajnou odchýlkou 0,817. Hodnotenia slovenských respondentov boli na úrovni 2,40, t. j. prostredie, v ktorom sa nachádzali, hodnotili ako relatívne bezpečné s miernymi výhradami. Z porovnania slovenských výsledkov s ostatnými zúčastnenými krajinami je zrejmé, že negatívnejšie hodnotili individuálnu bezpečnostnú situáciu iba na Ukrajine. Naopak, najvyššie hodnotenia boli zaznamenané v severských krajinách – v Dánsku, Nórsku a na Islande.

Ako vyplýva z tabuľky, osobná skúsenosť s kriminalitou na Slovensku v porovnaní s ďalšími európskymi krajinami má odlišnú podobu. Kým individuálnu evidenciu vlámania alebo fyzického útoku sme zaznamenali iba v 15% prípadov, v európskom priemere uvedená evidencia prevyšuje 20%. Naopak, z hodnotení konkrétneho bezpečnostného prostredia vyplýva, že Slovensko v tomto parametri získalo spolu s Ukrajinou najnižšie hodnotenia. Uvedené zistenia teda nepotvrdili súvislosť medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou

Tabuľka 7.7: Priemerné hodnotenia otázky Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v týchto končinách po zotmení? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, dáta sú zoradené vzostupne)

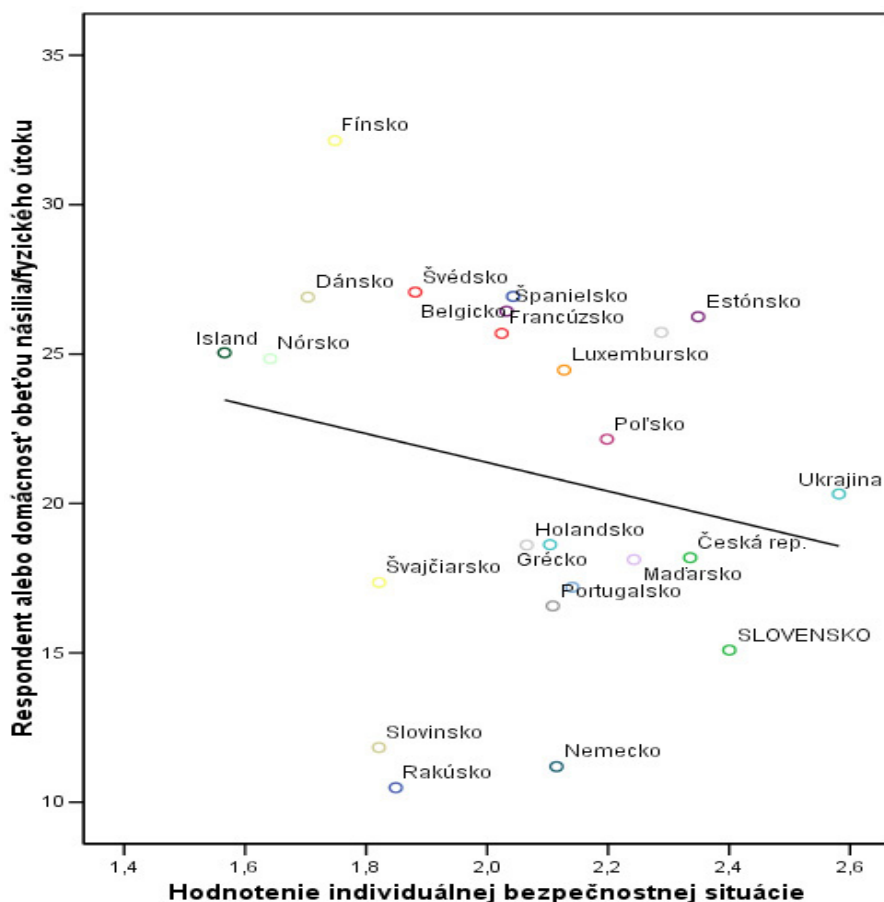
Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Island	1,57	569	0,748
Nórsko	1,64	1 758	0,714
Dánsko	1,70	1 481	0,771
Fínsko	1,75	2 014	0,691
Slovinsko	1,82	1 425	0,619
Švajčiarsko	1,82	2 133	0,753
Rakúsko	1,85	2 238	0,780
Švédsko	1,88	1 935	0,824
Francúzsko	2,02	1 783	0,946
Španielsko	2,03	1 653	0,826
Belgicko	2,04	1 771	0,786
Holandsko	2,07	1 876	0,675
Spolu	2,07	45 078	0,817
Grécko	2,10	2 405	0,870
Portugalsko	2,11	2 036	0,689
Nemecko	2,11	2 853	0,777
Luxembursko	2,13	1 626	0,852
Írsko	2,14	2 267	0,886
Poľsko	2,20	1 691	0,740
Maďarsko	2,24	1 467	0,680
Veľká Británia	2,29	1 883	0,899
Česká republika	2,34	2 828	0,700
Estónsko	2,35	1 950	0,813
Slovensko	2,40	1 489	0,701
Ukrajina	2,58	1 947	0,871

a hodnotením bezpečnostnej situácie. Vzájomnú súvislosť oboch premenných reprezentuje graf 7.6. Z jeho údajov je zrejmé, že vo viacerých krajinách, kde respondenti zaznamenali oveľa viac kriminálnych incidentov ako na Slovensku, hodnotia konkrétnu bezpečnostnú situáciu pozitívnejšie. Zaujímavým príkladom je v tomto kontexte Fínsko. Z jeho výsledkov vyplýva, že až 32% respondentov bolo za posledných 5 rokov obeťou násilia alebo fyzického útoku a napriek tomu hodnotia prostredie, v ktorom žijú, ako bezpečné.

Tabuľka 7.8: Štruktúra odpovedí na otázku Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?

Krajina	Áno	Nie
Rakúsko	10,49	89,51
Nemecko	11,19	88,81
Slovinsko	11,83	88,17
Slovensko	15,09	84,91
Portugalsko	16,57	83,43
Írsko	17,20	82,80
Švajčiarsko	17,35	82,65
Maďarsko	18,12	81,88
Česká republika	18,18	81,82
Holandsko	18,61	81,39
Grécko	18,62	81,38
Ukrajina	20,32	79,68
Spolu	20,60	79,40
Poľsko	22,15	77,85
Luxembursko	24,46	75,54
Nórsko	24,84	75,16
Island	25,04	74,96
Francúzsko	25,69	74,31
Veľká Británia	25,73	74,27
Estónsko	26,25	73,75
Španielsko	26,43	73,57
Dánsko	26,90	73,10
Belgicko	26,93	73,07
Švédsko	27,07	72,93
Fínsko	32,14	67,86

Graf 7.6: Súvislosť medzi hodnotením bezpečnostnej situácie a evidenciou kriminality

Zdravotný stav

Výskum ESS bol zameraný na problematiku zdravia ako na jeden z dominantných indikátorov subjektívnej kvality života. Aj napriek tomu, že Slovensko patrí, podľa indexu ľudského rozvoja, medzi najvyspelejšie krajiny sveta, zdravotný stav obyvateľstva vôbec nie je uspokojivý. Slovensko sa vo všeobecnosti vyznačuje pomerne vysokým výskytom srdcovo-cievnych a nádorových ochorení, ktoré sú podmienené viacerými rizikovými faktormi, ktoré sa navyše navzájom kombinujú. Viaceré štúdie v tejto oblasti dokumentujú rozpory medzi subjektívnym hodnotením zdravotného stavu a zdravým spôsobom života. Zdravotný stav obyvateľstva pritom nie je len odrazom úrovne zdravotníckej starostlivosti, ale aj vlastnej zodpovednosti občanov za svoj zdravotný stav.

Ukazovateľom subjektívneho hodnotenia zdravotného stavu boli v tomto výskume otázky – Aký je váš celkový zdravotný stav? Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neduhom alebo problémom s duševným zdravím? Štruktúru odpovedí slovenského súboru uvádzame v tabuľkách 7.9 a 7.10.

Tabuľka 7.9: Štruktúra odpovedí na otázku Aký je váš celkový zdravotný stav?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Veľmi dobrý	230	15,2	15,2	15,2
Dobry	682	45,1	45,2	60,4
Priemerný	426	28,2	28,2	88,7
Zlý	137	9,1	9,1	97,7
Veľmi zlý	34	2,2	2,3	100,0
Spolu	1509	99,8	100,0	

Tabuľka 7.10: Štruktúra odpovedí na otázku Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neduhom alebo problémom s duševným zdravím?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno, veľmi	73	4,8	4,9	4,9
Áno, do istej miery	266	17,6	17,7	22,6
Nie	1163	76,9	77,4	100,0
Spolu	1502	99,3	100,0	

Priemerné hodnotenie zdravotného stavu bolo v našom súbore na úrovni 2,38, teda ako dobré až priemerné (skóre vypočítané zo škály 1 – 5), so smerodajnou odchýlkou 0,93. Výsledky tiež ukazujú, že približne 60% participantov hodnotí svoj zdravotný stav ako dobrý resp. ako veľmi dobrý a asi 40% účastníkov výskumu považuje svoj zdravotný stav za zlý resp. veľmi zlý. Obmedzenia každodenných aktivít, vyplývajúce zo zdravotného stavu, uviedlo vyše 22% respondentov.

Tabuľka 7.11: Priemerné hodnotenia otázky Aký je váš celkový zdravotný stav?
(skóre vypočítané zo škály 1 – 5, dáta sú zoradené vzostupne)

Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Írsko	1,77	2 284	0,789
Island	1,83	571	0,833
Švajčiarsko	1,90	2 140	0,758
Dánsko	1,91	1 484	0,893
Grécko	1,93	2 406	0,955
Rakúsko	1,96	2 251	0,858
Švédsko	2,00	1 946	0,855
Nórsko	2,01	1 759	0,908
Belgicko	2,02	1 778	0,801
Veľká Británia	2,11	1 893	0,938
Luxembursko	2,13	1 634	0,927
Fínsko	2,20	2 021	0,847
Holandsko	2,22	1 881	0,763
Spolu	2,24	45 605	0,934
Francúzsko	2,29	1 806	0,879
Španielsko	2,31	1 663	0,879
Nemecko	2,34	2 867	0,901
Slovensko	2,38	1 509	0,926
Česká republika	2,39	3 002	0,945
Slovinsko	2,44	1 440	0,930
Poľsko	2,45	1 715	0,958
Portugalsko	2,59	2 050	0,894
Maďarsko	2,64	1 498	0,970
Estónsko	2,65	1 986	0,898
Ukrajina	3,04	2 021	0,853

V medzinárodnom porovnaní sa slovenské výsledky nachádzajú v pásme podpriemeru. Slovanskí respondenti hodnotili svoj zdravotný stav v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu relatívne horšie. Avšak spomedzi krajín východnej Európy išlo o najvyššie hodnotenia. Podobne pozitívne hodnotenia sme zaznamenali aj pri medzinárodnom porovnaní v položke mapujúcej obmedzenia každodenných aktivít, kde slovenské výsledky dosiahli nadpriemernú úroveň.

Tabuľka 7.12: Štruktúra odpovedí na otázku Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neduhom alebo problémom s duševným zdravím?

Krajina	Áno	Nie
Španielsko	14,8	85,2
Luxembursko	16,1	83,9
Írsko	17,4	82,6
Island	17,5	82,5
Grécko	18,9	81,1
Portugalsko	19,0	81,0
Belgicko	19,6	80,4
Švajčiarsko	19,9	80,1
Dánsko	21,7	78,3
Rakúsko	22,5	77,5
Slovensko	22,6	77,4
Francúzsko	22,8	77,2
Nórsko	26,1	73,9
Poľsko	26,7	73,3
Nemecko	26,7	73,3
Veľká Británia	26,8	73,2
Estónsko	27,6	72,4
Švédsko	27,6	72,4
Holandsko	28,6	71,4
Maďarsko	30,0	70,0
Fínsko	31,3	68,7
Česká republika	32,4	67,6
Slovinsko	33,7	66,3
Ukrajina	47,3	52,7

Determinanty kvality života

V snahe lepšie porozumieť tomu, ako ľudia hodnotia svoj život a ktoré oblasti sú pre nich kľúčové, je potrebné zistiť, aké životné domény najviac prispievajú k subjektívne vnímanej kvalite života. Meranie celkovej subjektívnej spokojnosti je považované za najkonzistentnejší prediktor kvality života. Objektívne indikátory síce presnejšie zachytávajú jednotlivé detaily, ale pri snahe o zmapovanie celku nie sú dostatočné. Súhrnné objektívne ukazovatele sú nutne selektívne, nekompletné a arbitrárne, keďže reprezentujú predovšetkým konsen-

zus rozličných mier. To, do akej miery sú potreby konkrétneho človeka skutočne naplnené, citlivejšie zachytávajú práve subjektívne indikátory.

Otázka „*Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojim životom?*“, sa používa vo viacerých štúdiách ako hlavný ukazovateľ kvality života. Vzhľadom na ňu je možné posudzovať výsledky v ostatných dimenziách. Použitím multivariačných štatistických metód je možné zisťovať, ktorá životná doména má najväčší vplyv na kvalitu života. V použitej regresnej analýze bola uvedená otázka použitá ako kritériálna premenná.

Ktoré faktory prispievajú ku kvalite života? Voľba významnosti jednotlivých dimenzií kvality života závisí od mnohých faktorov – prispievajú k nej interkulturálne odlišnosti (normy a hodnoty uznávané spoločnosťou), rozdiely medzi skupinami (vertikálne a horizontálne členenie, demografické odlišnosti) a v neposlednom rade je to aj zmyšľanie konkrétneho človeka – jeho/jej individuálne voľby vyplývajúce zo špecifickej životnej histórie.

Tabuľka 7.13: Allardtova koncepcia kvality života a príslušné položky dotazníka ESS

	Doména	Odvođené z otázky:
1. Mať ekonomické zdroje, príjem a životné štandardy	príjem zamestnanie vnímaná bezpečnosť	<ul style="list-style-type: none"> – Spokojnosť s príjmom domácnosti – Hlavná aktivita (zamestnaný/nezamestnaný) – Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v týchto končinách po zotmení?
2. Milovať sociálne vzťahy s rodinou, priateľmi a známymi	sociálne kontakty sociálna participácia život s partnerom	<ul style="list-style-type: none"> – Ako často sa stretávate vo voľnom čase s priateľmi, príbuznými či kolegami z práce? – V porovnaní s vašimi rovesníkmi, ako často sa asi zapájate do spoločenských aktivít? – Máte niekoho, s kým môžete hovoriť o intímnych a osobných veciach? – Respondent býva s manželom/manželkou/partnerom
3. Byť integrácia v rámci širšej spoločnosti, kariéra	vzdelanie viera	<ul style="list-style-type: none"> – Aké je vaše najvyššie dosiahnuté vzdelanie? – Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?
4. Zdravie život bez zdravotných ťažkostí	zdravie	<ul style="list-style-type: none"> – Aký je váš celkový zdravotný stav?

Životné potreby je možné hierarchicky usporiadať do skupín v závislosti od ich nevyhnutnosti pre prežitie. Allardtova (1993) pôvodná schéma kvality života založená na koncepcii výskumov základných potrieb obsahuje 3 skupiny potrieb:

1. **mať** (niečo) – potreby vzťahujúce sa k materiálnym životným podmienkam nevyhnutným pre prežitie, tiež potreby bezpečia a istoty,
2. **mať rád** – dimenzia vzťahov s inými ľuďmi, pocity spolupatričnosti a sociálnej identity,
3. **byť** (niekým, bytie v existenciálnom zmysle slova) – potreby vypovedajúce o stupni integrácie v rámci širšej spoločnosti a o živote v harmónii s prírodou.

V pôvodnej koncepcii bolo **zdravie** súčasťou prvej skupiny, v novších klasifikáciách sa uvádza ako nezávislá štvrtá dimenzia.

Na základe Allardtovej koncepcie bolo v prvej časti analýzy vybraných 12 potenciálnych indikátorov kvality života (Tabuľka 7.13)

Aplikáciou regresnej analýzy (backward method) boli dva indikátory vylúčené ako nevýznamné. Následne bola aplikovaná regresná analýza (stepwise method), pomocou ktorej boli extrahované jednotlivé prediktory.

So zvoleným kritériom najtesnejšie súviseli premenné vzťahujúce sa k bazálnym potrebám – príjem domácnosti, zdravie a mať prácu. Tie sú nevyhnutným predpokladom pre rozvíjanie ďalších oblastí, a teda podľa očakávania hrajú dôležitú úlohu v životoch väčšiny ľudí, bez ohľadu na krajinu, v ktorej žijú. Pri indikátoroch zo sféry sociálnych vzťahov a metapotrieb sa možno stretnúť s väčšou variabilitou.

Tabuľka 7.14: Vplyv sledovaných domén na celkovú životnú spokojnosť

Krajina – β^*	0,35	0,3	0,25	0,2	0,15	0,1
Rakúsko			zdravie	príjem	viera	
Belgicko		príjem		zdravie		
Česká republika			zdravie	príjem		
Nemecko		príjem		zdravie zamestn.		
Dánsko				zdravie	príjem partner	
Estónsko	príjem		zdravie			
Španielsko				príjem	soc. kontakt	
Fínsko			príjem zdravie			

Grécko				zdravie	viera	
				príjem		
Maďarsko		príjem		zdravie		
Švajčiarsko			príjem	zdravie		
Írsko				príjem	viera	
				zdravie		
Island			príjem	zamestn.		
				zdravie		
Luxembursko		príjem	zdravie			
Holandsko			príjem		zdravie	
Nórsko			zdravie	príjem	soc.	
					particip.	
Poľsko		príjem	zdravie		viera	
Portugalsko				príjem	soc.	
					particip.	
Švédsko			zdravie	príjem	partner	
Slovinsko			príjem		zdravie	
Slovensko		príjem			zdravie	
Ukrajina		príjem		zdravie		

β^* – štandardizovaný koeficient

Závislá premenná – celková spokojnosť so životom

UK a Francúzsko boli pre nedostatok údajov vylúčené z databázy

Celkovú životnú spokojnosť v Európe najlepšie vysvetľujú domény v tomto poradí: príjem, zdravie, viera, sociálna participácia, mať prácu, bezpečnosť, životný partner.

Analýza v jednotlivých krajinách dáva diferencovanejší obraz (Tabuľka 7.14). Najsilnejší vplyv na životnú spokojnosť vo väčšine krajín má finančné zabezpečenie, hneď za ním nasleduje zdravotný stav. Tieto dve domény majú najväčší potenciál na zlepšení kvality života ľudí. V kontraste k uvedeným ostatné dimenzie vykazovali pomerne slabý vzťah k sledovanému kritériu. Navyše ich dôležitosť značne variuje medzi krajinami. Zaujímavým je aj zistenie, že to, či sa osoba považuje za veriacu, má značný vplyv na celkové hodnotenie

spokojnosti. Aj keď na vieru je (oproti ostatným krajinám) kladený väčší dôraz v Írsku, Poľsku a Grécku, vo výsledkoch nediferencovanej európskej populácie sa táto položka nachádza na treťom mieste.

Špecifikom slovenských výsledkov je relatívne veľká disproporcia jednotlivých determinantov kvality života. V tomto kontexte jednoznačne dominuje príjem domácnosti a za ním s pomerne veľkým odstupom je zdravotný stav. Z ďalších determinantov to boli najmä aktuálny pracovný status, viera, bezpečnosť a sociálna participácia.

Religiozita

Problematika religiozity bola v tomto výskume sledovaná prostredníctvom viacerých ukazovateľov. V prvej časti bola mapovaná identifikácia respondentov s niektorým náboženstvom alebo cirkvou v súčasnosti resp. v minulosti. V ďalšej časti bola okrem identifikácie pozornosť sústredená na aktívne prejavy náboženského života, akými sú účasť na obradoch a modlenie ako aj na prežívanie intenzity viery. Štruktúru odpovedí slovenských respondentov uvádzame v tabuľkách 7.15 a 7.16.

Tabuľka 7.15: Štruktúra odpovedí na otázku Hlásite sa k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1125	74,4	75,2	75,2
Nie	371	24,5	24,8	100,0
Spolu	1496	98,9	100,0	

Tabuľka 7.16: Štruktúra odpovedí na otázku Ku ktorému?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Rímsko/Gréckokatolícke	896	59,3	79,4	79,4
Protestantské	103	6,8	9,1	88,5
Pravoslávne	18	1,2	1,6	90,1
Iné kresťanské	94	6,2	8,3	98,4
Židovské	3	,2	,3	98,7
Muslimské	2	,1	,2	98,8
Východné	2	,1	,2	99,0
Iné nekresťanské	11	,7	1,0	100,0
Spolu	1129	74,7	100,0	

Ako vyplýva z odpovedí účastníkov výskumu na Slovensku, viac ako 75% z nich sa v súčasnosti hlási k niektorému náboženstvu alebo cirkvi. Z tohto počtu je takmer 80% rímskych katolíkov, 9,1% protestantov a 8,3% iných kresťanských vyznaní.

V tejto časti bolo zisťované, či sa respondenti, ktorí sa v súčasnosti nehlásia k žiadnemu náboženstvu alebo cirkvi, niekedy v minulosti k niektorému náboženstvu hlásili. Ako do-

Tabuľka 7.17: Štruktúra odpovedí na otázku Hlásili ste sa niekedy k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	78	5,2	20,9	20,9
Nie	295	19,5	79,1	100,0
Spolu	373	24,7	100,0	

Tabuľka 7.18: Štruktúra odpovedí na otázku Ku ktorému?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Rímsko/Gréckokatolícke	48	3,2	62,3	62,3
Protestantské	16	1,1	20,8	83,1
Iné kresťanské	12	,8	15,6	98,7
Východné	1	,1	1,3	100,0
Spolu	77	5,1	100,0	

Tabuľka 7.19: Štruktúra odpovedí na otázku Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Vôbec nie veriaci	121	8,0	8,1	8,1
1	62	4,1	4,1	12,2
2	72	4,8	4,8	17,0
3	98	6,5	6,5	23,5
4	52	3,4	3,5	27,0
5	296	19,6	19,7	46,7
6	126	8,3	8,4	55,1
7	168	11,1	11,2	66,3
8	183	12,1	12,2	78,5
9	113	7,5	7,5	86,1
Veľmi veriaci	209	13,8	13,9	100,0
Spolu	1500	99,2	100,0	

kumentujú tabuľky 7.17 a 7.18, takmer 21% z uvedených účastníkov sa v minulosti hlásilo k niektorému náboženstvu alebo cirkvi. Viac ako 62% tvorili rímskokatolíci, takmer 21% zastupovali protestanti a vyše 15% iné kresťanské vierovyznania.

Okrem identifikácie s konkrétnym náboženstvom alebo cirkvou bola tiež zisťovaná intenzita religiozity účastníkov výskumu. Štruktúru odpovedí dokumentuje tabuľka 7.19.

Z uvedených výsledkov vyplýva, že vyše 63% respondentov vykazovalo určitú mieru religiozity a, naopak, takmer 37% účastníkov prezentovalo absenciu religiozity. Uvedené

Tabuľka 7.20: Priemerné hodnotenia otázky Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?
(skóre vypočítané zo škály 0 – 10, dáta sú zoradené vzostupne)

Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Česká republika	2,70	2 987	2,940
Estónsko	3,47	1 981	2,730
Švédsko	3,58	1 936	2,744
Francúzsko	3,78	1 799	2,886
Nemecko	3,89	2 844	2,963
Nórsko	4,00	1 755	2,675
Dánsko	4,30	1 482	2,565
Luxembursko	4,34	1 628	2,962
Maďarsko	4,36	1 488	2,979
Španielsko	4,43	1 653	2,871
Veľká Británia	4,45	1 885	2,843
Spolu	4,77	45 310	2,974
Belgicko	4,78	1 770	3,053
Slovinsko	4,87	1 416	2,761
Ukrajina	5,00	1 988	2,615
Holandsko	5,04	1 872	3,008
Rakúsko	5,07	2 232	2,824
Portugalsko	5,34	2 026	2,609
Fínsko	5,39	2 015	2,633
Švajčiarsko	5,49	2 128	2,853
Slovensko	5,79	1 500	3,017
Írsko	6,00	2 269	2,407
Island	6,06	566	2,641
Poľsko	6,53	1 700	2,391
Grécko	7,32	2 390	2,162

zistenia nie celkom korešpondujú s vyššie uvedenou mierou identifikácie s niektorým náboženstvom alebo cirkvou, čo potvrdzuje nezameniteľnosť zisťovania prežívania intenzity viery a identifikácie s náboženstvom.

Ako dokumentujú výsledky (Tabuľka 7.20), Slovensko tradične patrí ku krajinám s vysokou mierou religiozity obyvateľstva. Pri hodnotení vlastnej religiozity sa slovenskí respondenti umiestnili medzi krajinami s najvyššou mierou religiozity s priemerným hodnotením takmer 5,80.

Z aktívnych prejavov náboženského života bola pozornosť sústredená aj na účasť na náboženských obradoch a frekvenciu modlenia. Analýza účasti na náboženských obradoch dokumentuje, že približne jedna tretina respondentov sa zúčastňuje minimálne raz týždenne na obradoch a ďalšia tretina opýtaných sa obradov zúčastňuje zriedka. Takmer jedna štvrtina opýtaných sa na náboženských obradoch vôbec nezúčastňuje (Tabuľka 7.21).

Modlenie, ako špecifický prejav osobnej religiozity, praktikuje približne jedna tretina slovenských respondentov každý deň. Naopak, štvrtina opýtaných sa nemodlí nikdy.

Tabuľka 7.21: Štruktúra odpovedí na otázku Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	30	2,0	2,0	2,0
Častejšie ako raz týždenne	120	7,9	8,0	10,0
Raz týždenne	344	22,8	22,8	32,8
Aspoň raz mesačne	134	8,9	8,9	41,7
Len na cirkevné sviatky	155	10,3	10,3	52,0
Zriedka	374	24,7	24,8	76,8
Nikdy	349	23,1	23,2	100,0
Spolu	1506	99,6	100,0	

Tabuľka 7.22: Štruktúra odpovedí na otázku S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	484	32,0	32,3	32,3
Častejšie ako raz týždenne	143	9,5	9,6	41,9
Raz týždenne	112	7,4	7,5	49,4
Aspoň raz mesačne	55	3,6	3,7	53,0
Len na cirkevné sviatky	37	2,4	2,5	55,5
Zriedka	311	20,6	20,8	76,3
Nikdy	355	23,5	23,7	100,0
Spolu	1497	99,0	100,0	

Tabuľka 7.23: Priemerné hodnotenia otázky Okrem zvláštnych príležitostí ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch? (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Česká republika	6,08	2 984	1,344
Švédsko	6,00	1 945	1,133
Francúzsko	5,97	1 803	1,310
Belgicko	5,96	1 775	1,399
Island	5,85	569	1,168
Nórsko	5,82	1 759	1,204
Dánsko	5,80	1 483	1,123
Nemecko	5,79	2 855	1,362
Estónsko	5,79	1 984	1,108
Veľká Británia	5,76	1 893	1,562
Holandsko	5,76	1 878	1,567
Maďarsko	5,71	1 494	1,371
Fínsko	5,67	2 018	1,119
Luxembursko	5,44	1 631	1,440
Španielsko	5,41	1 654	1,682
Spolu	5,37	45 475	1,538
Švajčiarsko	5,29	2 137	1,397
Rakúsko	5,23	2 236	1,505
Ukrajina	5,19	2 002	1,322
Slovinsko	5,13	1 435	1,424
Slovensko	4,85	1 506	1,787
Portugalsko	4,84	2 039	1,632
Grécko	4,35	2 401	1,171
Írsko	3,77	2 281	1,576
Poľsko	3,76	1 713	1,247

Tabuľka 7.24: Priemerné hodnotenia otázky S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte? (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, dáta sú zoradené zostupne)

Krajina	Priemer	N	Smer. odchýlka
Estónsko	5,96	1 979	1,690
Česká republika	5,94	2 965	1,860
Švédsko	5,74	1 935	2,006
Dánsko	5,49	1 459	2,180
Francúzsko	5,45	1 797	2,153
Nórsko	5,36	1 752	2,204
Belgicko	5,23	1 761	2,300
Nemecko	5,15	2 808	2,220
Luxembursko	5,07	1 617	2,261
Slovinsko	4,98	1 418	2,215
Maďarsko	4,82	1 481	2,415
Veľká Británia	4,77	1 881	2,444
Holandsko	4,71	1 874	2,587
Španielsko	4,69	1 643	2,385
Spolu	4,55	45 007	2,461
Fínsko	4,41	2 013	2,385
Rakúsko	4,33	2 187	2,310
Island	4,30	570	2,315
Slovensko	3,92	1 497	2,521
Švajčiarsko	3,81	2 121	2,453
Ukrajina	3,78	1 914	2,454
Portugalsko	3,50	2 025	2,300
Poľsko	2,68	1 662	2,025
Grécko	2,63	2 380	2,001
Írsko	2,50	2 268	2,053

Údaje v oboch zisťovaných položkách dokumentujú relatívne aktívnu účasť slovenských respondentov na náboženskom živote v porovnaní s ostatnými zúčastnenými krajinami. Aj v tomto prípade patrili slovenské výsledky ku skupine krajín s vyššou mierou religiozity, akými sú Írsko, Grécko a Poľsko. Naopak, medzi krajiny s najnižšou mierou religiozity patrí najmä Česká republika a Estónsko.

Vnímaná diskriminácia

Nasledujúce otázky monitorovali vnímanie diskriminácie respondentmi ako aj jej formy. Štruktúru odpovedí slovenských respondentov reprezentujú tabuľky 7.25 a 7.26.

Tabuľka 7.25: Štruktúra odpovedí na otázku Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	84	5,6	5,7	5,7
Nie	1391	92,0	94,3	100,0
Spolu	1475	97,6	100,0	

Tabuľka 7.26: Štruktúra odpovedí na otázku Na základe čoho je vaša skupina diskriminovaná?

	Nie		Áno	
	Frekvencia	%	Frekvencia	%
Farba alebo rasa	1 492	98,7%	20	1,3%
Národnosť	1 506	99,6%	6	0,4%
Náboženstvo	1 500	99,2%	12	0,8%
Jazyk	1 510	99,9%	2	0,1%
Etnická príslušnosť	1 500	99,2%	12	0,8%
Vek	1 496	98,9%	16	1,1%
Pohlavie	1 505	99,5%	7	0,5%
Sexuálna orientácia	1 512	100,0%	0	0,0%
Postihnutie	1 507	99,7%	5	0,3%
Iné	1 496	98,9%	16	1,1%

Na základe uvedených výsledkov možno konštatovať, že z oslovených respondentov, ktorí sa vyjadrili k otázke diskriminácie, sa považuje 5,7% za príslušníka skupiny, ktorá je na Slovensku diskriminovaná. Nasledujúca tabuľka reprezentuje štruktúru odpovedí respondentov, ktorí vyššie odpovedali kladne. Z výsledkov vyplýva, že medzi najčastejšie formy diskriminácie patrí farba a rasa, etnická skupina a náboženstvo. Výsledky tiež potvrdili u nás málo sledovaný fenomén diskriminácie na základe veku.

Z hľadiska medzinárodnej komparácie sa slovenské výsledky neodlišujú od európskeho priemeru. Zaujímavosťou je v tomto kontexte Island, ktorý vo vyššie uvedených indikátoroch kvality života dosahoval pozitívne výsledky.

Tabuľka 7.27: Štruktúra odpovedí na otázku Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú? (dáta sú zoradené vzostupne)

Krajina	Áno	Nie	Spolu
Portugalsko	2,07	97,93	100,00
Ukrajina	3,20	96,80	100,00
Slovinsko	3,30	96,70	100,00
Írsko	3,50	96,50	100,00
Dánsko	4,06	95,94	100,00
Nemecko	4,09	95,91	100,00
Luxembursko	4,36	95,64	100,00
Česká republika	4,42	95,58	100,00
Maďarsko	4,76	95,24	100,00
Poľsko	4,82	95,18	100,00
Grécko	4,95	95,05	100,00
Švajčiarsko	5,12	94,88	100,00
Slovensko	5,69	94,31	100,00
Spolu	5,90	94,10	100,00
Španielsko	6,01	93,99	100,00
Nórsko	6,54	93,46	100,00
Belgicko	6,54	93,46	100,00
Fínsko	6,73	93,27	100,00
Holandsko	6,81	93,19	100,00
Švédsko	7,06	92,94	100,00
Rakúsko	7,06	92,94	100,00
Francúzsko	9,03	90,97	100,00
Estónsko	9,84	90,16	100,00
Veľká Británia	10,22	89,78	100,00
Island	13,13	86,87	100,00

Záver

Z viacerých indikátorov kvality života bola v rámci výskumu ESS venovaná pozornosť najmä problematike subjektívnej pohody a otázkam sociálnej inklúzie/exklúzie. Z výsledkov vyplýva viacero zistení. Všeobecné hodnotenie spokojnosti so životom bolo v porovnaní s ostatnými európskymi krajinami relatívne nízke. Podobné výsledky sme zaznamenali aj v oblasti prežívaného šťastia. Uvedené zistenia korešpondujú s výsledkami iných výskumov

na slovenskej populácii, ktoré dlhodobu vykazujú nízku úroveň. Dostupné objektívne indikátory kvality života však referujú o relatívne priaznivom vývoji podmienok kvality života najmä s ohľadom na makroekonomické ukazovatele, akými sú napr. rast HDP na obyvateľa, vývoj nezamestnanosti alebo miera inflácie. Je však potrebné poznamenať, že subjektívne hodnotenia kvality života vo väčšej miere reflektujú spoločenské očakávania a štandardy, ktoré podliehajú neustálemu vývoju. Iným závažným zistením v tomto kontexte je najvyššia miera rozptylu v hodnoteniach slovenských respondentov v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu, čo hovorí o disproporcii, resp. nerovnostiach v hodnotení kvality života obyvateľmi Slovenska. Z porovnania hodnotení uvedených oblastí rôznymi skupinami obyvateľstva vyplýva, že najnižšie hodnotenia subjektívnej pohody boli zaznamenané najmä u nezamestnaných, ľudí so základným vzdelaním a seniorov. Neustále prebiehajúca transformácia pracovného trhu s rastúcimi požiadavkami na kvalifikáciu znižuje pravdepodobnosť uplatnenia týchto skupín na trhu práce a spôsobuje sociálne vylúčenie a chudobu. Navyše naše zistenia dokumentujú zväčšovanie rozdielov medzi zamestnanými a nezamestnanými. Kým v predchádzajúcom období sme rozdiely v hodnotení kvality života medzi zamestnanými a nezamestnanými evidovali len na úrovni súhrnných ukazovateľov (Kentoš, 2004), v tomto výskume sa nízka kvalifikácia v kombinácii s nezamestnanosťou prejavila nespokojnosťou vo väčšine sledovaných indikátorov kvality života. Na Slovensku sa navyše prejavila väčšia spokojnosť u mestského obyvateľstva v porovnaní s vidieckym.

Hodnotenia sociálnej inklúzie podobne ako subjektívnej pohody vykazovali podobné tendencie. Okrem frekvencie neformálnych sociálnych kontaktov sme zaznamenali relatívne nepriaznivé hodnotenia vlastnej sociálnej participácie a opory.

V oblasti hodnotenia bezpečnosti sa ako zaujímavé javia zistenia o absencii vzťahu medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie. Aj v tomto prípade evidujeme rozdiely medzi subjektívnymi a objektívnymi hodnoteniami.

Pre dokreslenie celkového obrazu kvality života nepriamo slúžia údaje o vnímanej diskriminácii. Ich hodnotenie má však obmedzenia pre nedostatok relevantných údajov za dlhšie časové obdobie a medzinárodná komparácia je vysoko citlivá na medzikultúrne rozdiely vo vnímaní diskriminácie. Na základe týchto obmedzení možno hodnotiť výskyt diskriminácie na Slovensku na úrovni európskeho priemeru.

Uvedené analýzy nevyčerpávajú celú problematiku kvality života, ale naznačujú trendy v hodnoteniach slovenských respondentov v európskom kontexte.

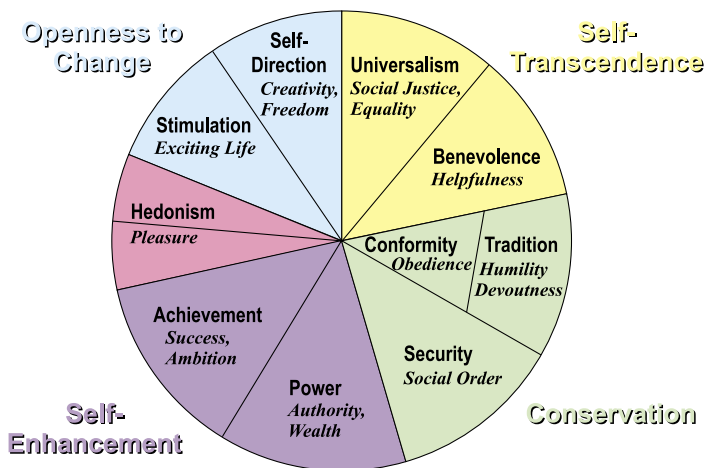
VIII. Správa Európskej sociálnej sondy – časť hodnoty

Lucia Ištvaniková – Martin Čižmárik

Koncepcia hodnôt a hodnotovej orientácie je schopná spájať rozličné záujmy mnohých vedných disciplín zaujímajúcich sa o štúdium ľudského správania (Rokeach, 1973). Na strane druhej vyvoláva pojem hodnota, rovnako ako iné pojmy, v každom človeku množstvo asociácií, ktoré sa u jednotlivcov môžu líšiť. V každom prípade sa považujú hodnoty za veľmi dôležité, nakoľko môžu slúžiť ako istá forma „čiernej skrinky“ a tvoria medzičlánok medzi sociodemografickými charakteristikami a postojmi (Davidov, Schmidt, Schwartz, 2005).

Výskumníkov, ktorí vypracovali teóriu hodnôt, nie je veľa (napr. Ch. Morris; M. Rokeach; G. Hofstede či R. Inglehart). Jedným z mála je Shalom Schwartz, ktorý prišiel s novou koncepciou a ponúkol tým odlišné chápanie a pohľad na hodnoty ako relatívne stále charakteristiky. Všetky dovtedajšie teórie hodnotových systémov by sa dali označiť ako hierarchické, no s prácou Schwartz a jeho spolupracovníkov je spojené kruhové ponímanie hodnôt. O obľúbenosti takéhoto chápania hodnôt svedčí aj fakt, že najviac výskumov založených na teórii hodnôt používa na meranie nástroj, ktorý je známy pod názvom Schwartz Value Survey (SVS). Ako píše: „Jedná sa o 56 položkovú metodiku (neskôr bola rozšírená ešte o jednu položku), prostredníctvom ktorej je u každého respondenta možné zistiť preferenciu hodnôt. Táto metodika bola vypracovávaná na rozsiahlej vzorke (N=64 271) počas rokov 1988 – 2002.“ (Schwartz, 2003) Na základe výsledkov všetkých meraní zostrojil Schwartz tzv. kruhový model hodnôt (obr. č. 8.1).

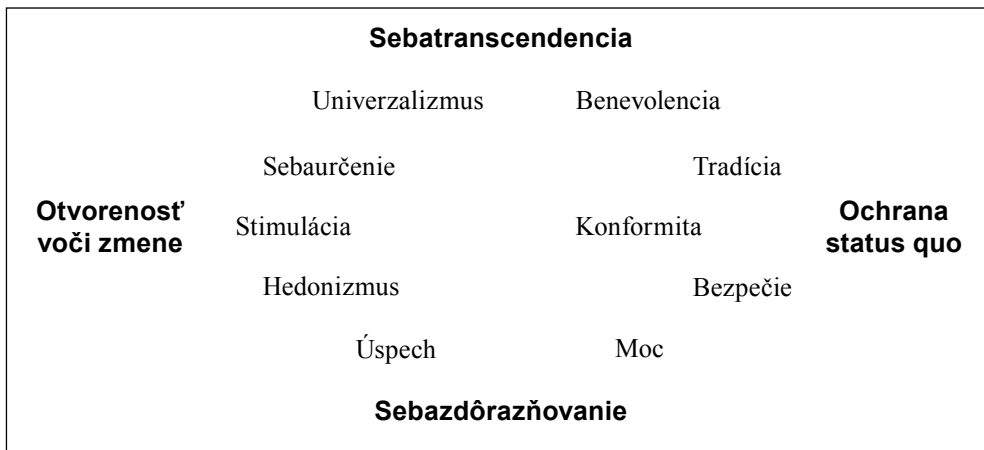
Obr. č. 8.1: Kruhový model hodnôt (Schwartz, 2003) – pôvodná anglická forma

Na obrázku vidíme, že ide o desať hodnotových typov, ktoré sa ďalej spájajú do štyroch hodnotových orientácií. My sme sa sústredili práve na hodnotové typy, na úrovni ktorých je možné prehľadnou formou rozlíšiť, ktorý z týchto typov respondent preferuje. Súčasťou každého hodnotového typu je niekoľko hodnôt. Napríklad hodnotový typ **tradícia**, ktorý je definovaný ako „rešpekt, záväzok a akceptovanie zvykov a ideí, ktoré jedincovi poskytuje tradičná kultúra alebo náboženstvo“, je tvorený hodnotami: *skromnosť, prijímanie môjho podielu v živote, oddanosť, rešpektovanie tradície, umiernenosť*. Podobne je to aj u ostatných hodnotových typov.

Pre väčšiu prehľadnosť uvádzame Schwartzov kruhový model hodnôt upravený a preložený do slovenského jazyka (obr. č. 8.2).

Obr. č. 8.2: Kruhový model hodnôt – slovenský preklad

Schwartzovo vysvetlenie vzťahov medzi hodnotovými typmi v jeho kruhovom hodnotovom systéme je nasledovné (Schwartz, 1992, str. 24): „Hodnoty, ktoré sú na kružnici umiestnené vedľa seba (napríklad úspech a sila), spolu korelujú kladne, kým protiľahlé hodnoty (napríklad úspech a benevolencia) sa teoreticky vylučujú a empiricky spolu korelujú záporne.“ To znamená, že veľa podobností budú vykazovať hodnotové orientácie dvoch ľudí, ktorí sa orientujú na susediace hodnotové typy, a maximum rozdielov bude medzi hodnotovými prezentáciami dvoch jedincov, z ktorých jeden sa orientuje na opačný hodnotový typ ako druhý.

Desať zreteľných hodnotových typov je vo vzťahoch podľa dvoch bipolárnych dimenzií (Devos, Spini, Schwartz, 2002, str. 482). Na jednej dimenzii stoja oproti sebe póly „sebatranscendencia“ (self-transcendence) vs. „zameranosť na seba“, resp. „sebzdôrazňovanie“ (self-enhancement). Prvý pól konštituuju hodnoty univerzalizmus a benevolencia, ktoré podnecujú transcenciu sebeckých osobných záujmov, transcenciu jedinca k niečomu nadindividuálnemu (iní ľudia, príroda, vesmír). V opozícii k nim stoja hodnoty moc a úspech, ktoré podnecujú sebzdôrazňujúce ciele. Hodnoty univerzalizmus a benevolen-

cia odzrkadľujú kooperatívne sociálne vzťahy, kým hodnoty moc a úspech predpokladajú kompetitívne vzťahy medzi ľuďmi. Na druhej dimenzii stoja proti sebe hodnoty konformita, tradícia a bezpečie, ktoré sa vzťahujú k pólu „ochrana status quo“ (conservation), a hodnoty sebaurčenie a stimulácia, ktoré patria k pólu „otvorenosť voči zmene“ (openess to change). Póly tejto dimenzie predstavujú odlišný pohľad na príťažlivosť či prijateľnosť zmeny a na neistotu v materiálnych, sociálnych a intelektuálnych oblastiach života. Desiata hodnota – hedonizmus, v sebe zahŕňa smerovanie aj k sebazdôrazňovaniu, aj k otvorenosti voči zmene. Hodnotový systém tak vyjadruje motivačné kontinuum pomocou hodnotových typov, ktoré podľa svojej polohy reprezentujú vzájomne dynamické vzťahy.

Podľa Schwartza (1992) sú všetky hodnotové typy v hodnotovom systéme istým spôsobom dôležité pre náš život, inak by neboli súčasťou univerzálnej štruktúry ľudských hodnôt. Relatívna dôležitosť, ktorú ľudia prikladajú jednotlivým hodnotovým typom, odráža ich pripravenosť vzdať sa niečoho v istej oblasti, aby tým získali viac v oblasti inej.

Škála, ktorá bola použitá v Európskej sociálnej sonde (ESS), je skrátenou formou pôvodnej metodiky SVS (*Schwartz Value Survey*) a je zložená z 21 položiek. Nazýva sa *Basic Human Value Scale*. Deväť hodnotových typov je v nej reprezentovaných dvoma položkami, jeden hodnotový typ (*univerzalizmus*) je reprezentovaný položkami tromi.

Ciele

Hlavným cieľom bolo porovnať preferencie hodnotových typov u obyvateľov jednotlivých krajín participujúcich na ESS v rámci druhého kola, pričom zvýšená pozornosť bola venovaná preferenciám jednotlivých hodnôt u respondentov zo Slovenska.

Ďalším cieľom bolo zistiť, či a akým spôsobom spolu súvisia *vybrané* položky dotazníka ESS s preferovanými hodnotovými typmi u jednotlivcov. O zvolených položkách sa zmieňujeme v texte.

Metóda

Získané dáta boli, čo sa týka časti pojednávajúcej o celkových preferenciách hodnotových typov u obyvateľov jednotlivých krajín, spracovávané odlišným spôsobom, než je tomu v niektorých podobne orientovaných výskumoch. Klasicky sa na x-bodovej škále vypočítava priemer odpovedí všetkých respondentov, čiže v tomto prípade by pri hodnotovom type bezpečnosť bol priemer 2,27, čo znamená, že v priemere respondenti na vetu: „Je preňho dôležité žiť v bezpečnom prostredí...“ odpovedali *podobá sa mi*. Následne by sa podobnou formou dali vypočítať priemery pri každom hodnotovom type. My sme sa rozhodli urobiť tzv. *preferenčné poradie* hodnotových typov, tzn. poradie od prvého miesta po posledné.

Predstavme si imaginárnu tabuľku, kde riadok bude respondent, čiže pri počte 1512 respondentov (slovenská vzorka) logicky máme 1512 riadkov. Každý stĺpec predstavuje jeden hodnotový typ, v tomto prípade ich máme desať. Respondent odpovedal na každú položku týkajúcu sa jednotlivého hodnotového typu istým spôsobom, a tak sme u každého z nich dostali 10 čísel v jednom riadku. Na konci každého riadku sa z týchto desiatich čísel urobil priemer,

teda súčet všetkých desiatich čísel delené desať (toľko bolo stĺpcov). Tento priemer predstavoval imaginárny stred poradia hodnôt vytvoreného daným respondentom. U každého respondenta bol následne tento celkový priemer porovnaný s priemerom pri každom jednom hodnotovom type. Výsledkom bolo číslo, ktoré mohlo byť tak kladné, ako aj záporné (ak bol priemer vyšší než číslo daného hodnotového typu). Takto sme to napr. pri hodnotovom type „bezpečnosť“ urobili u každého respondenta, čiže sme urobili rozdiely medzi 1512 priemerami a 1512 hodnotami pri hodnotovom type bezpečnosť, následne sme ich spočítali a vyšiel nám jeden údaj. Rovnako sme postupovali aj v nasledujúcich deviatich prípadoch a to nám umožnilo urobiť presné poradie preferencií, teda ktoré hodnotové typy preferujú respondenti z danej krajiny. Údaje boli spracovávané pomocou matematicko-štatistického programu SPSS.

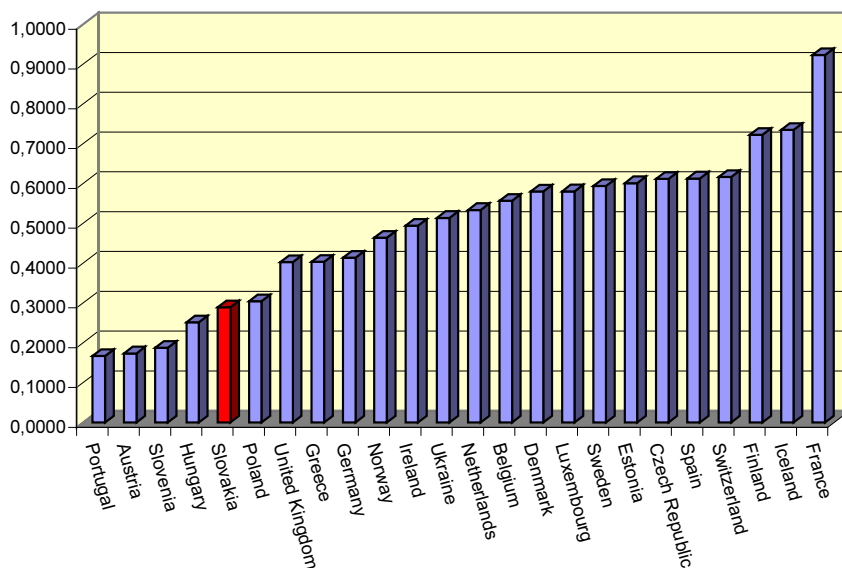
Výsledky a interpretácia

Hodnotové typy ako závislé premenné

Nakoľko zámerom bolo zobrazit' preferencie hodnotových typov u respondentov z jednotlivých krajín, ponúkame tzv. preferenčný graf pre každý jeden typ. Pre lepšiu čitateľnosť jednotlivých grafov sme stĺpce reprezentujúce odpovede slovenských respondentov zvýraznili.

Graf č. 8.1 znázorňuje hodnotový typ *úspech*. V kruhovom modeli hodnôt od Schwarza sa *úspech* nachádza pri *sile*. Hodnoty, ktoré sýtia úspech, sú: úspešnosť, ambicióznosť, vplyv, schopnosť, inteligentnosť. Respondenti zo Slovenska sú na piatom mieste, medzi res-

Graf č. 8.1: Hodnotový typ *úspech* (Achievement)

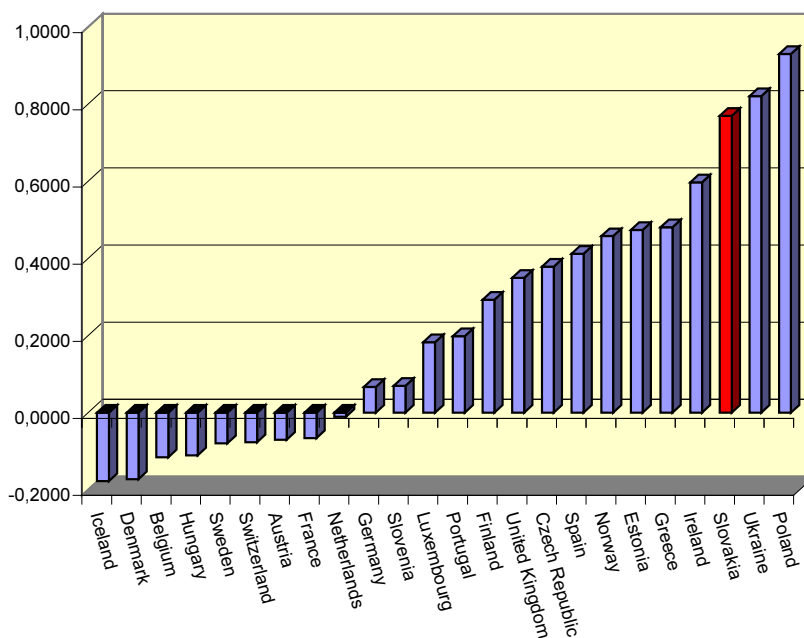

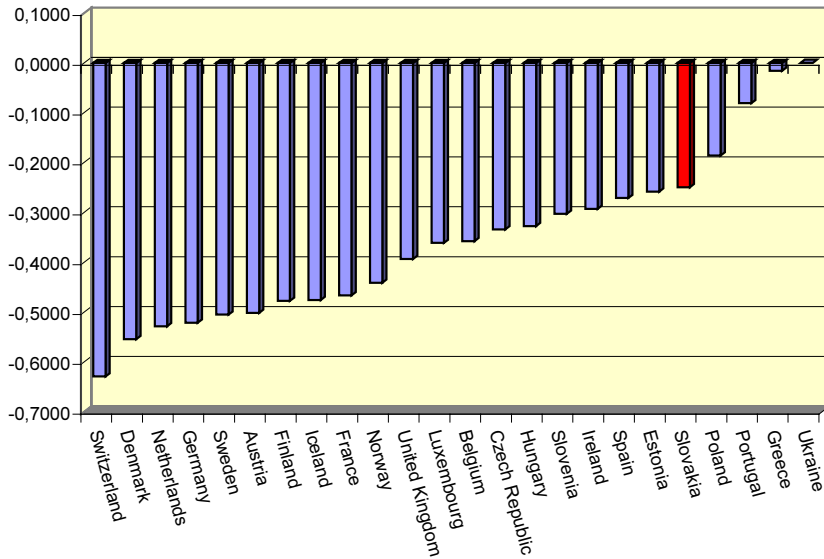
pondentmi z Maďarska a Poľska. Respondenti zo Slovenska teda preferovali tento hodnotový typ vo väčšej miere než respondenti z iných krajín. Pred nimi sa umiestnili respondenti z Portugalska a Rakúska. Na opačnom póle je Fínsko nasledované Islandom, s veľkým odstupom sa ako poslední umiestnili respondenti z Francúzska.

Hedonizmus je charakterizovaný ako vlastné potešenie a zmyslová príjemnosť. Pre osobu, ktorá kladie na čelo hodnotového rebríčka práve tento hodnotový typ, je dôležité mať sa dobre a užívať si život. Ak sa pozrieme na grafické znázornenie rozloženia odpovedí respondentov z jednotlivých participujúcich krajín (graf č. 8.2), môžeme vidieť, že respondenti zo Slovenska sa nachádzajú na konci, za nimi sú respondenti z Ukrajiny a Poľska. Pri pohľade na opačný pól rebríčka je možné si všimnúť, že na začiatku sa umiestnili respondenti z Islandu, Dánska a Belgicka. Za zmienku ešte stojí fakt, že z transformujúcich sa krajín sa najvyššie umiestnili respondenti z Maďarska, konkrétne na štvrtom mieste, čo značí, že tento hodnotový typ je u nich na poprednom mieste vzhľadom na iné hodnotové typy.

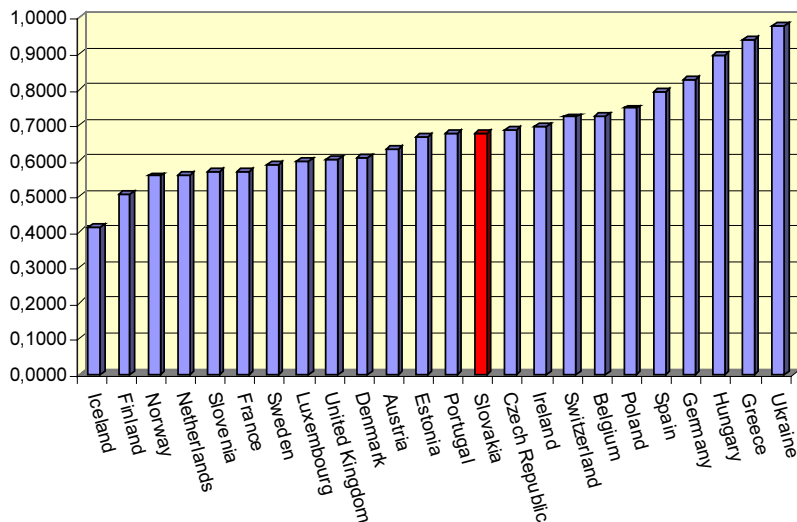
Ako máme možnosť vidieť z grafu č. 8.3, slovenskí respondenti sa nachádzajú v druhej polovici, čo značí, že v porovnaní s respondentmi z iných participujúcich krajín nekladú až taký dôraz na tento hodnotový typ. Pod *sebaurčením* je chápané nezávislé myslenie a výber činností, tvorivosť a bádanie. V Schwartzovom kruhovom modeli hodnôt sa nachádza hneď vedľa *univerzalizmu*, čiže predpoklad, že výsledky budú do istej miery podobné výsledkom jednotlivých krajín pri hodnotovom type *univerzalizmus*, sa ukázal byť správny. Na popredných miestach hierarchie hodnôt sa sebaurčenie nachádza u respondentov zo Švajčiarska, Dánska a Holandska.

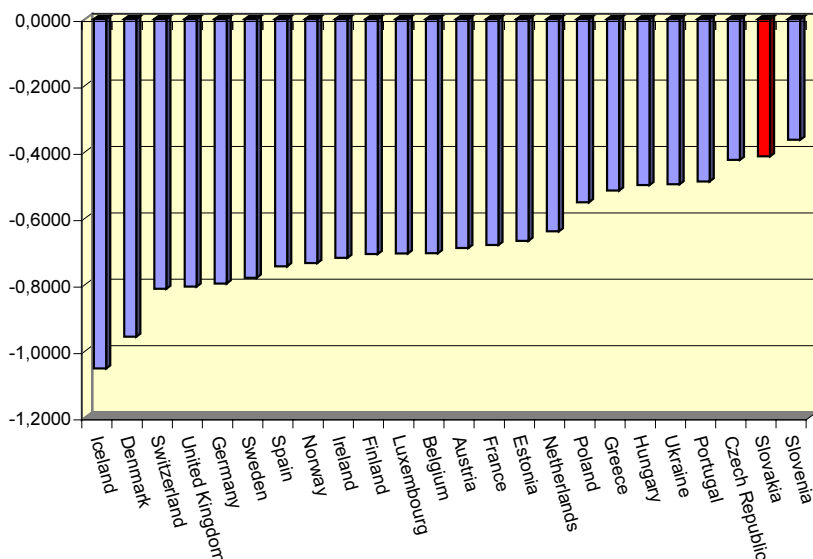
Graf č. 8.2: Hodnotový typ *hedonizmus* (*Hedonism*)

Graf č. 8.3: Hodnotový typ *sebaurčenie* (Self-Direction)

Hodnotový typ *stimulácia* sa v kruhovom modeli hodnôt nachádza medzi *sebaurčením* a *hedonizmom*. Je definovaný ako: vzrušenie, zmeny a výzvy v živote. Teda človek preferujúci hodnotový typ *stimulácia* vyznáva hodnoty typu: odvaha, premenlivý život, vzrušujúci život. Slovenskí respondenti, ako je zrejme zo znázornenia v grafe č. 8.4, sa nachádzajú

Graf č. 8.4: Hodnotový typ *stimulácia* (Stimulation)

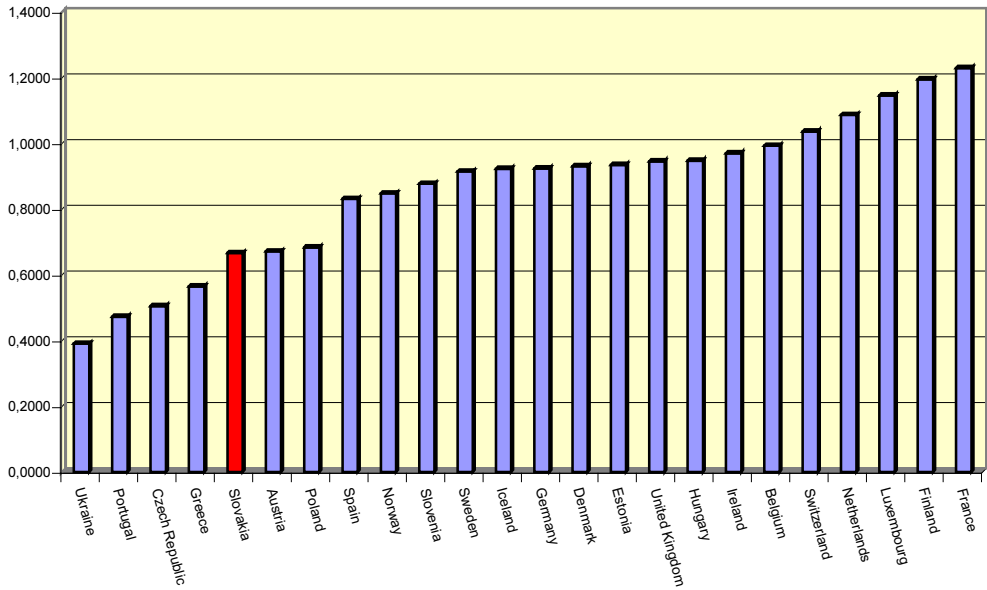
Graf č. 8.5: Hodnotový typ *benevolencia* (Benevolence)

v strede pomyselného rebríčka, a tak, ako aj pri mnohých ostatných hodnotových typoch, sa na susednej priečke ocitli respondenti z Českej republiky. Na prvých miestach sa nachádzajú respondenti z Islandu, Fínska a Nórska a na opačnom konci uzatvárajú poradie respondenti z Ukrajiny.

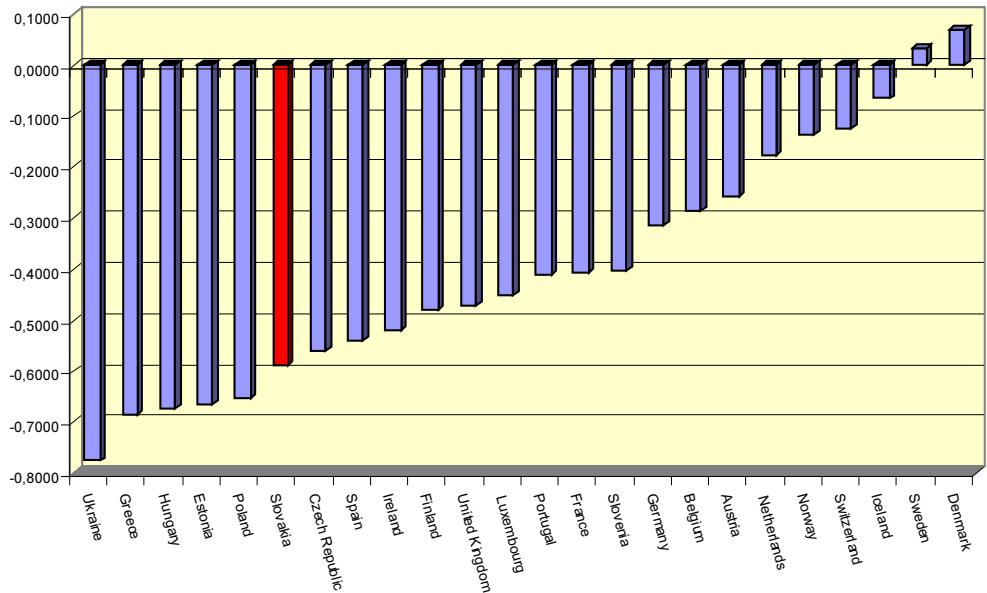
Osobu, u ktorej dominuje hodnotový typ *benevolencia*, v zhode so Schwartzom chápeme ako osobu vyznávajúcu hodnoty: zodpovednosť, priateľskosť, lojalita, láskavosť. Z grafu č. 8.5 je možné vyčítať, že respondenti zo Slovenska nepreferujú tento hodnotový typ do takej miery, ako je to u respondentov z iných krajín. Slovenskí respondenti sa totiž umiestnili na predposlednom mieste, za nimi sú už len respondenti zo Slovinska. Aj tu je však možné pozorovať istú spätosť s respondentmi z Českej republiky, ktorí sa tak, ako je to pri ďalších hodnotových typoch, umiestnili hneď na susednej priečke. Tento hodnotový typ sýti napríklad položka: „...pre túto osobu je veľmi dôležité pomáhať ľuďom vo svojom okolí. Chce sa starať o ich životnú pohodu.“ S takouto definíciou sa najviac stotožnili respondenti z Islandu nasledovaní Dánmi a Švajčiarmi.

Hodnotový typ *sila* sa nachádza v kruhovom modeli medzi hodnotovými typmi *úspech* a *bezpečnosť*. Tak pri *úspechu* ako aj pri *bezpečnosti* sa respondenti zo Slovenska umiestnili v rebríčku preferencií na popredných miestach. Dalo sa teda očakávať, že to inak nebude ani pri hodnotovom type *sila*. Tento predpoklad sa ukázal byť správnym, čo ilustruje aj grafické znázornenie (graf č. 8.6). Slovenskí respondenti sa nachádzajú celkovo na piatom mieste, v jeho blízkosti sa umiestnili respondenti z Českej republiky, Grécka, Rakúska a Poľska. Tento hodnotový typ je sýtený hodnotami: bohatstvo, autorita, sociálna sila a sociálne pohnutie.

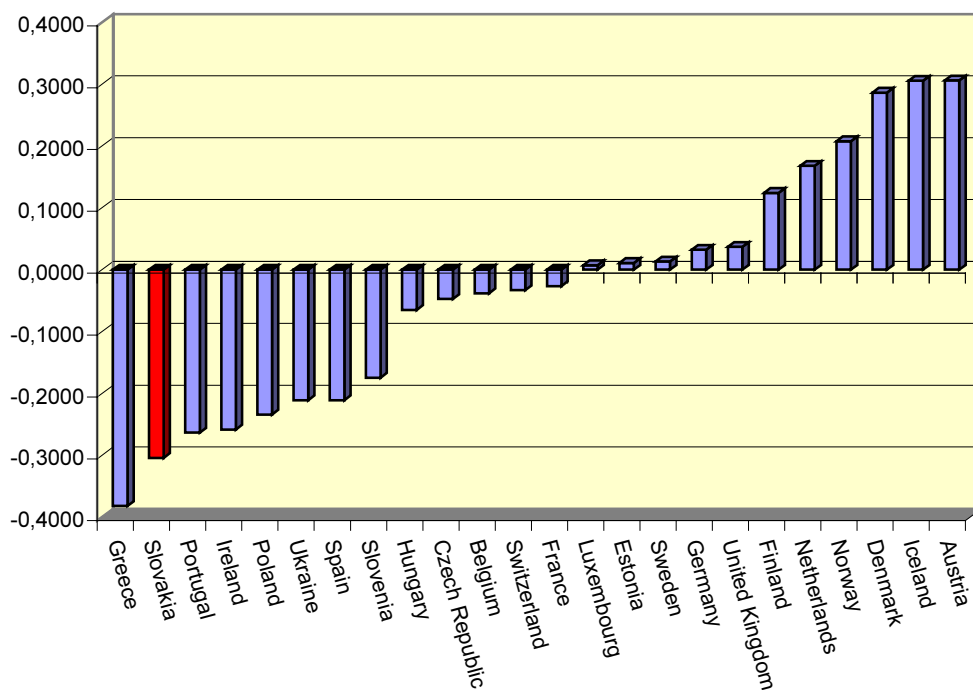
Graf č. 8.6: Hodnotový typ *sila* (Power)

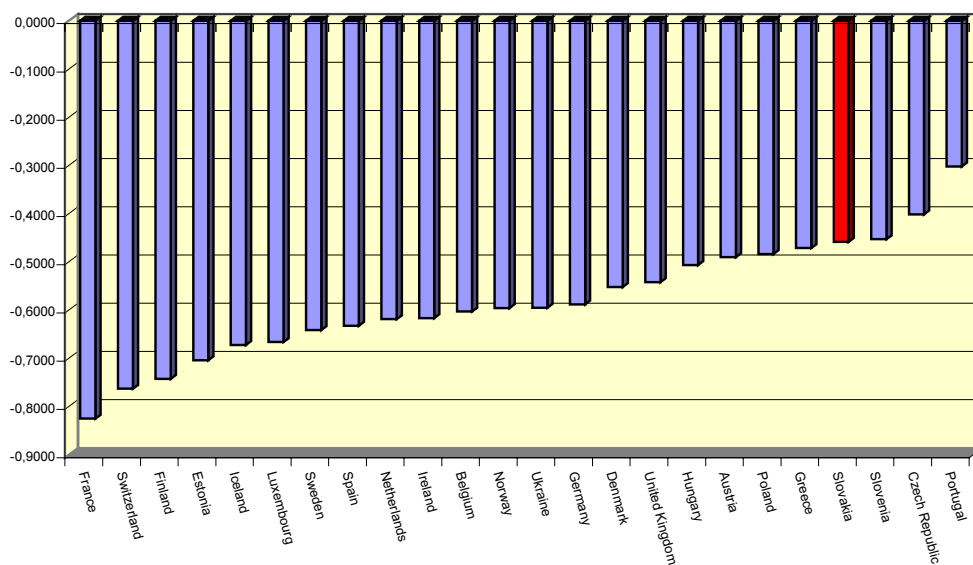
Graf č. 8.7: Hodnotový typ *bezpečnosť* (Security)

Graf č. 8.8: Hodnotový typ *tradícia* (Tradition)

Graf č. 8.9: Hodnotový typ *univerzalizmus* (Universalism)

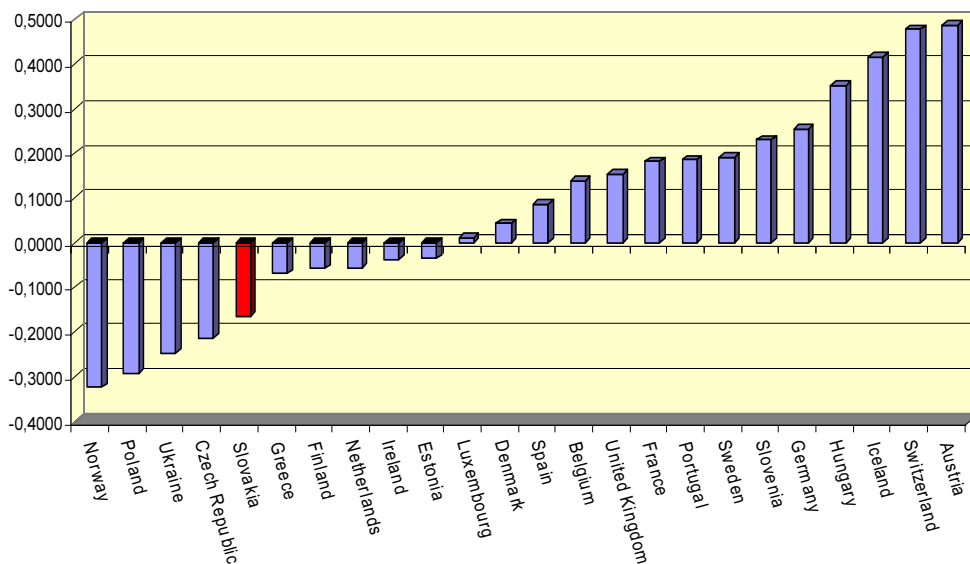

Ako môžeme vidieť z grafu č. 8.7, hodnotový typ *bezpečnosť* je najviac preferovaný u respondentov z transformujúcich sa krajín. Na prvých siedmich miestach sa totiž umiestnili respondenti z až šiestich krajín tzv. bývalého východného bloku (okrem respondentov z Grécka, ktorí sú na druhom mieste). Z uvedeného môžeme usúdiť, že obyvatelia transformujúcich sa krajín pripisujú v porovnaní s obyvateľmi z krajín „západnej“ Európy väčšiu dôležitosť bezpečnosti a sociálnemu poriadku. Respondenti zo Slovenska sa v tomto hodnotovom type nachádzajú na šiestom mieste medzi respondentmi z Poľska a Českej republiky. V dotazníku ESS je tento hodnotový typ tvorený položkami typu: „...pre túto osobu je dôležité žiť v bezpečných podmienkach“; „...obáva sa všetkého, čo by mohlo ohroziť jej bezpečie“.

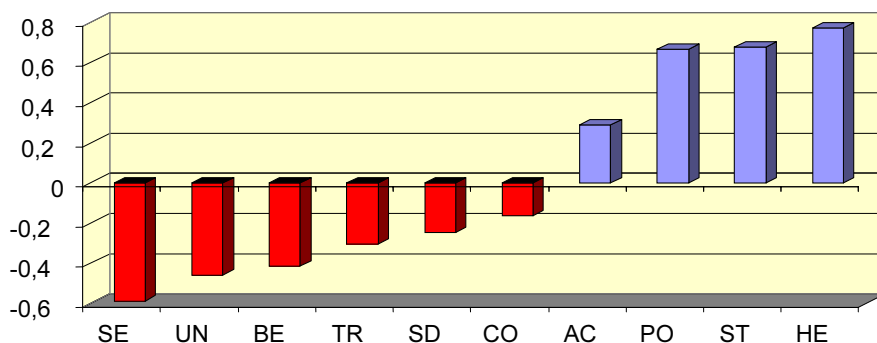
Z grafu č. 8.8 je badateľné, že respondenti zo Slovenska sa umiestnili na druhom mieste, hneď za respondentmi z Grécka. Tento graf poukazuje na fakt, že Slováci v porovnaní s inými krajinami stále kladú veľký dôraz na dodržiavanie a udržiavanie tradícií a zvykov. Medzi hodnoty, ktoré „naplňajú“ hodnotový typ *tradícia*, patria: rešpektovanie tradícií, pokora, umiernenosť, oddanosť.

Nakoľko sa v kruhovom modeli hodnôt nachádzajú hodnotové typy *univerzalizmus* a *benevolencia* vedľa seba (spoločne naplňajú hodnotovú orientáciu pod názvom *sebatranscendencia*), dalo sa na základe výsledkov znázornených v grafe pre hodnotový typ *benevolencia* predpokladať, že budú podobné. Tento predpoklad sa ukázal byť správnym (pozri graf č. 8.9), nakoľko tak ako pri benevolencii, aj pri univerzalizme sa respondenti zo Slovenska a z Českej republiky umiestnili na konci rebríčka, čo potvrdzuje fakt, že slovenskí respondenti nepreferujú hodnotový typ *univerzalizmus* natoľko ako respondenti z iných krajín, napríklad z Francúzska, Švajčiarska a Fínska. Tento hodnotový typ reprezentujú hodnoty: rovnosť, sociálna spravodlivosť, múdrosť a mier vo svete.

Graf č. 8.10: Hodnotový typ *konformita* (Conformity)

Graf č. 8.11: Súhrnné poradie hodnotových typov u respondentov zo Slovenska

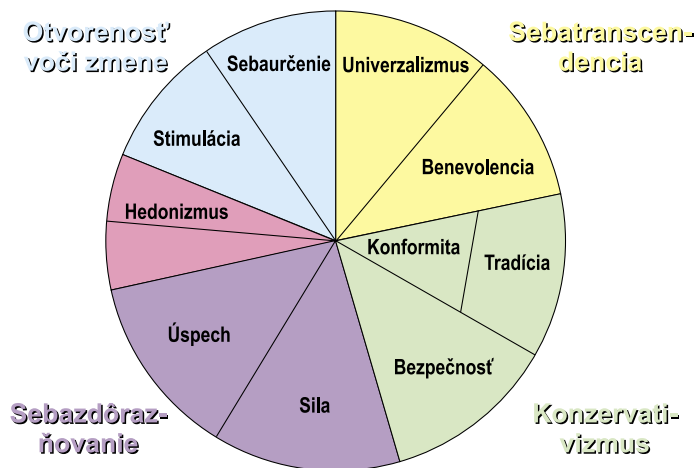

Na prvom mieste v preferenciách hodnotového typu *konformita* sa umiestnili respondenti z Nórska (graf č. 8.10), ktorí sú nasledovaní respondentmi zo štyroch krajín bývalého „východného“ bloku. Slovenskí respondenti sú na piatej priečke, tesne za respondentmi z Českej republiky. Hodnotový typ *konformita* reprezentujú hodnoty ako poslušnosť, slušnosť, sebadisciplína a úcta k rodičom. Človek, ktorý kladie vysoký dôraz na tento hodnotový typ, uprednostňuje ovládanie sa v konaní pred porušením sociálnych očakávaní a noriem, pred sklamaním niekoho alebo ublížením niekomu.

Na vykreslenie hodnotových preferencií respondentov zo Slovenska je uvedený graf č. 8.11, kde je možné vidieť, že najvyššie je bezpečnosť, univerzalizmus a benevolencia. Slovenskí respondenti najmenej preferovali hedonizmus, stimuláciu a silu.

Pri pohľade na Schwartzov kruhový model (obr. č. 8.3), v ktorom sú zdôraznené odpovede respondentov zo Slovenska (vyznačené žltou farbou), môžeme konštatovať, že respon-

Obr. č. 8.3: Hodnotové orientácie slovenských respondentov

dentmi preferované hodnoty naplňajú predovšetkým hodnotové orientácie označené ako *odolávanie zmenám* (respondenti vyznávajú konzervatívne hodnoty) a *orientácia na druhých* (jedinci inklinujú k nadindividuálnym hodnotám, napr. príroda, vesmír). Všadeprítomná stúpajúca miera individualizmu sa prejavila prostredníctvom sebaurčenia v hodnotovej orientácii *otvorenosť voči zmene*.

Predmetom nášho záujmu bolo aj to, či sa vyskytujú nejaké podobnosti medzi slovenskými respondentmi a respondentmi z krajín, ktoré bezprostredne susedia so Slovenskou republikou, t. z. či jestvuje spoločná hodnotová orientácia v rámci krajín strednej Európy. Ukázalo sa, že najväčšiu podobnosť, čo sa týka preferencie hodnotových typov, vykazujú respondenti zo Slovenska práve so svojimi najbližšími susedmi, a to predovšetkým s respondentmi z Poľska a Českej republiky (tab. č. 8.1). Slovenských respondentov spája s respondentmi z Ukrajiny tendencia odolávať zmenám (*konformita*). Maďarskí respondenti nám boli podobní v preferencii hodnotového typu *úspech* a rakúski v zdôrazňovaní *sily*.

Tab. č. 8.1: Respondenti zo Slovenska vs. respondenti zo susedných krajín

	PL	CZ	UA	HU	AT
Sila	+	+			+
Konformita	+	+	+		
Bezpečnosť	+	+			
Úspech	+			+	

To bolo znázornenie a porovnanie z hľadiska *preferencie* hodnotových typov (podľa Schwartz) u všetkých krajín, ktoré boli zahrnuté do projektu ESS.

Ako bolo spomenuté, druhým cieľom bolo zistiť, či a akým spôsobom spolu súvisia vybrané položky dotazníka ESS, ktoré sme následne komparovali s hodnotovými typmi, ktoré sa ukázali byť pre tieto skupiny odpovedajúcich respondentov ako významné. Pri všetkých nasledujúcich tabuľkách sme brali hodnoty ako závislé premenné a dané (nami vybrané) premenné ako nezávislé.

Škála, na ktorej respondenti značili svoje odpovede na jednotlivé položky, variovala od *-1 – veľmi sa mi podobá po +1 – vôbec sa mi nepodobá* (pozn.: pozri časť *metóda*, kde je vysvetlené, ako sme túto škálu zostrojili; je možné tvrdiť, že v tejto škále hodnota -1 zodpovedá hodnote 1 v Schwartzovom dotazníku a hodnota +1 zodpovedá číslu 6 v Schwartzovom dotazníku). Čím je teda priemer v tabuľkách uvedených na nasledujúcich stranách nižší, tým pozitívnejšie boli odpovede jednotlivých respondentov na dané tvrdenie.

Komparácie preferovaných hodnotových typov boli urobené u týchto skupín:

- rod: *muži vs. ženy*
- vzdelanie: *ZŠ – základné vzdelanie*
SŠ – stredoškolské
1. stupeň VŠ – bakalárske
2. a 3. stupeň VŠ – magisterské, príp. nejaké iné plus
doktorandské
iné

- bydlisko: *mesto – veľké mesto + malé mesto*
vidiek – dedina + farma na vidieku
- rozdelenie podľa veku: *1. skupina (15 – 24 rokov)*
2. skupina (25 – 34 rokov)
3. skupina (35 – 44 rokov)
4. skupina (45 – 54 rokov)
5. skupina (55 – 64 rokov)
6. skupina (nad 65 rokov)
- rozdelenie podľa momentálneho rodinného stavu:
ženatý / vydatá
odlúčený / á
rozvedený / á
vdovec / vdova
slobodný / á

Čo sa týka premennej **rod**, štatisticky významné sa ukázali byť hodnotové typy *konformita* (tabuľka č. 8.2), *úspech* (tabuľka č. 8.3) a *sebaurčenie* (tabuľka č. 8.4).

Tabuľka č. 8.2: Rozdiel medzi mužmi a ženami – hodnotový typ *konformita*

	Rod	N	Priemer	Významnosť
Konformita	muži	728	-,0988	,047
	ženy	720	-,2317	

Tabuľka č. 8.3: Rozdiel medzi mužmi a ženami – hodnotový typ *úspech*

	Rod	N	Priemer	Významnosť
Úspech	muži	728	,1967	,011
	ženy	719	,3885	

Tabuľka č. 8.4: Rozdiel medzi mužmi a ženami – hodnotový typ *sebaurčenie*

	Rod	N	Priemer	Významnosť
Sebaurčenie	muži	727	-,2765	,035
	ženy	717	-,2106	

Ako sa dá z jednotlivých tabuliek vyčítať, signifikantné rozdiely sú medzi mužmi a ženami pri *konformite* (ženy sú viac konformné), *úspechu* (muži sú viac orientovaní na úspech) a *sebaurčení* (takisto tento hodnotový typ viac preferujú muži), čo potvrdzujú aj iné doteraz uskutočnené obdobné výskumy.

Ďalšou vybranou premennou bolo **vzdelanie**. Tabuľky č. 8.5, 8.6, 8.7 a 8.8 postupne znázorňujú rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými úrovňami a hodnotovými typmi *silu*, *sebaurčenie*, *bezpečnosť* a *tradícia*. (Pozn.: ZŠ – základné vzdelanie; SŠ – stredoškolské; 1. stupeň VŠ – bakalárske; 2. a 3. stupeň VŠ – magisterské, príp. iné a doktorandské.)

Z tabuliek je vidieť, ako odpovedali respondenti v rámci príslušnej vzdelanostnej úrovne. Priemery ukazujú, že *silu* a *sebaurčenie* najviac preferujú občania s dosiahnutým vysokoškolským vzdelaním (Bc., resp. Mgr a iné), čo interpretujeme tak, že čím je človek vzdelanejší, čím viac sa vzdeláva, tým viac očakáva od svojho budúceho zamestnania, tým viac

Tabuľka č. 8.5: Rozdiel medzi vzdelanostnou úrovňou – hodnotový typ *silu*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – ZŠ	,7483	293	2,486	,042
2 – SŠ	,6747	940		
3 – 1. stupeň VŠ (Bc)	,5140	67		
4 – 2. a 3. stupeň VŠ	,5761	131		
5 – Iné	,4523	50		
Total	,6657	1481		

Tabuľka č. 8.6: Rozdiel medzi vzdelanostnou úrovňou – hodnotový typ *sebaurčenie*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – ZŠ	-,0251	291	13,362	,000
2 – SŠ	-,2619	939		
3 – 1. stupeň VŠ (Bc)	-,4711	67		
4 – 2. a 3. stupeň VŠ	-,5307	131		
5 – Iné	-,2910	49		
Total	-,2495	1477		

Tabuľka č. 8.7: Rozdiel medzi vzdelanostnou úrovňou – hodnotový typ *bezpečnosť*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – ZŠ	-,6992	296	3,204	,012
2 – SŠ	-,5661	940		
3 – 1. stupeň VŠ (Bc)	-,3856	66		
4 – 2. a 3. stupeň VŠ	-,6033	131		
5 – Iné	-,5655	51		
Total	-,5879	1484		

Tabuľka č. 8.8: Rozdiel medzi vzdelanostnou úrovňou – hodnotový typ *tradícia*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – ZŠ	-,5307	295	7,557	,000
2 – SŠ	-,2726	939		
3 – 1. stupeň VŠ (Bc)	-,2845	67		
4 – 2. a 3. stupeň VŠ	-,0804	131		
5 – Iné	-,1733	51		
Total	-,3041	1483		

chce dosiahnuť a tým je logicky aj viac priebojnejší. Zároveň sa už na škole vyprofiluje, vie, čo chce, preto týmto respondentom vyniklo sebaurčenie. Naopak, hodnotové typy *tradíciu* a *bezpečnosť* preferovali respondenti s dosiahnutým najnižším (základným) vzdelaním.

Ako ďalšiu premennú, pri ktorej nás zaujímalo, ako budú respondenti odpovedať, sme zvolili **bydlisko**. Tak ako v predošlých prípadoch, aj tu vystupovala táto premenná ako nezávislá a hodnotová orientácia bola závislou premennou. Tabuľky č. 8.9, 8.10, 8.11 a 8.12 znázorňujú zmienené odpovede.

Tabuľka č. 8.9: Rozdiel medzi miestom bydliska – hodnotový typ *benevolencia*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – mesto	-,3608	772	5,033	,007
2 – vidiek	-,4710	693		
Total	-,4133	1481		

Tabuľka č. 8.10: Rozdiel medzi miestom bydliska – hodnotový typ *sila*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – mesto	,6244	774	3,608	,027
2 – vidiek	,7197	691		
Total	,6657	1481		

Tabuľka č. 8.11: Rozdiel medzi miestom bydliska – hodnotový typ *sebaurčenie*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – mesto	-,3574	775	17,710	,000
2 – vidiek	-,1283	686		
Total	-,2495	1477		

Tabuľka č. 8.12: Rozdiel medzi miestom bydliska – hodnotový typ *tradícia*

	Priemer	N	F	Významnosť
1 – mesto	-,1652	774	22,134	,000
2 – vidiek	-,4654	693		
Total	-,3041	1483		

Z uvedeného vyplýva, že obyvatelia, ktorí bývajú na vidieku, sú viac benevolentní a takisto si viac zakladajú na tradícii, čo je pochopiteľné z hľadiska skutočnosti, že na vidieku sa zachovávajú tradície, zvyky a obyčaje v oveľa väčšej miere než je tomu v mestách. Tí obyvatelia, ktorí bývajú v mestách, zasa viac preferujú hodnotové typy *sila* a *sebaurčenie* (súvisí to zrejme s tým, že človek žijúci v meste sa musí, obrazne povedané, viac „pobiť“ o svoje miesto v spoločnosti).

Medzi premenné, ktoré sme považovali za potrebné vziať do úvahy, radíme **vekové kategórie**. Sme presvedčení, že ľudia uznávajú hodnoty závislosti od veku a jedinci sa budú od seba z tohto hľadiska signifikantne líšiť. Tento predpoklad sa ukázal byť pravdivým, čo dokazujú nasledujúce tabuľky.

Tabuľka č. 8.13: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *úspech*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	-,1165	315	3,3475	,000
Od 25 do 34 rokov	,2091	275		
Od 35 do 44 rokov	,3064	239		
Od 45 do 54 rokov	,4288	290		
Od 55 do 64 rokov	,6201	146		
Nad 65 rokov	,6536	168		
Total	,2922	1433		

Tabuľka č. 8.14: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *benevolencia*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	-,1927	317	19,077	,000
Od 25 do 34 rokov	-,2765	273		
Od 35 do 44 rokov	-,4586	240		
Od 45 do 54 rokov	-,5367	289		
Od 55 do 64 rokov	-,6630	145		
Nad 65 rokov	-,5953	169		
Total	-,4176	1433		

Tabuľka č. 8.15: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *konformita*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	,2831	314	48,524	,000
Od 25 do 34 rokov	-,0507	274		
Od 35 do 44 rokov	-,1595	239		
Od 45 do 54 rokov	-,3354	291		
Od 55 do 64 rokov	-,4826	146		
Nad 65 rokov	-,6687	169		
Total	-,1704	1433		

Tabuľka č. 8.16: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *sila*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	,5644	316	9,886	,000
Od 25 do 34 rokov	,5205	274		
Od 35 do 44 rokov	,6474	239		
Od 45 do 54 rokov	,7041	289		
Od 55 do 64 rokov	,9267	145		
Nad 65 rokov	,9558	170		
Total	,6811	1433		

Tabuľka č. 8.17: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *sebaurčenie*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	-,3786	315	7,182	,000
Od 25 do 34 rokov	-,2872	275		
Od 35 do 44 rokov	-,3211	240		
Od 45 do 54 rokov	-,1988	290		
Od 55 do 64 rokov	-,1837	145		
Nad 65 rokov	,0121	166		
Total	-,2449	1431		

Tabuľka č. 8.18: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *bezpečie*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	-,2195	317	35,525	,000
Od 25 do 34 rokov	-,5036	275		
Od 35 do 44 rokov	-,6595	239		
Od 45 do 54 rokov	-,6498	291		
Od 55 do 64 rokov	-,8807	147		
Nad 65 rokov	-,9877	168		
Total	-,5916	1437		

Tabuľka č. 8.19: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *stimulácia*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	,1071	315	57,605	,000
Od 25 do 34 rokov	,5528	275		
Od 35 do 44 rokov	,7855	239		
Od 45 do 54 rokov	,8449	290		
Od 55 do 64 rokov	,9653	146		
Nad 65 rokov	,9923	168		
Total	,6799	1433		

Tabuľka č. 8.20: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *tradícia*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	,2347	317	58,606	,000
Od 25 do 34 rokov	-,1800	273		
Od 35 do 44 rokov	-,2960	239		
Od 45 do 54 rokov	-,4620	290		
Od 55 do 64 rokov	-,6539	146		
Nad 65 rokov	-,9618	170		
Total	-,3055	1435		

Tabuľka č. 8.21: Rozdiel medzi vekovými skupinami – hodnotový typ *univerzalizmus*

Vekové kategórie	Priemer	N	F	Významnosť
Od 15 do 24 rokov	-,1975	317	25,032	,000
Od 25 do 34 rokov	-,4284	274		
Od 35 do 44 rokov	-,4475	240		
Od 45 do 54 rokov	-,5545	290		
Od 55 do 64 rokov	-,6892	146		
Nad 65 rokov	-,6903	170		
Total	-,4636	1437		

Z uvedeného vyplýva nasledovné: mladší ľudia (do cca 35 – 40 rokov) sa najviac prejavili v hodnotových typoch *úspech* (tab. č. 8.13), *sila* (tab. č. 8.16), *sebaurčenie* (tab. č. 8.17) a *stimulácia* (tab. č. 8.19). Môžeme konštatovať, že čím je človek mladší, tým viac túži stať sa silným z hľadiska svojich osobných možností, dokázať spoločnosti, že na „to“ má, chce dosiahnuť mnohokrát až nereálny úspech, ale zároveň sa tam nachádza aj *stimulácia*, čiže túžba po vzrušení, stále nových zážitkoch, túžba, aby sa v jeho živote dialo mnoho. Na druhej strane sú ľudia v zrelom a vyššom veku (nad 40 – 45 rokov), ktorí najviac preferovali hodnotové typy *benevolencie* (tab. č. 8.14), *konformity* (tab. č. 8.15), *bezpečia* (tab. č. 8.18), *tradície* (tab. č. 8.20) a *univerzalizmu* (tab. č. 8.21). Je to dôkaz, že človek vo vyššom veku dbá skôr o svoje zdravie, o dodržiavanie zvykov a tradícií, chce sa cítiť bezpečne a taktiež v dôsledku svojich životných skúseností je univerzálnejší, má viac spôsobov a možností, ako riešiť často aj neobvyklé situácie a pod.

Nakoniec sme sa zaoberali rozdielmi v hodnotových preferenciách v závislosti na momentálnom rodinnom stave respondentov. Respondenti boli rozdelení do skupín podľa toho, ako odpovedali na otázku ohľadom ich súčasného rodinného stavu. Tak sa nám vykryštalizovalo päť skupín, ktoré sú znázornené v tabuľkách č. 8.22, 8.23, 8.24, 8.25, 8.26, 8.27, 8.28, 8.29 a napokon č. 8.30. Každá z tabuliek je obrazným znázornením rodinného stavu a konkrétneho hodnotového typu.

Tabuľka č. 8.22: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *úspech*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentý / vydatá	,3691	844	24,567	,000
odlúčený / á	,2447	78		
rozvedený / á	,7358	114		
vdovec / vdova	,0176	422		
slobodný / á	,2539	22		
Total	,2889	1480		

Tabuľka č. 8.23: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *benevolencia*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentatý/vydatá	-,5016	841	17,458	,000
odlúčený/á	-,3771	78		
rozvedený/á	-,5900	116		
vdovec/vdova	-,2145	424		
slobodný/á	-,0642	22		
Total	-,4133	1481		

Tabuľka č. 8.24: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *konformita*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentatý/vydatá	-,2484	844	40,378	,000
odlúčený/á	-,2361	78		
rozvedený/á	-,7502	117		
vdovec/vdova	,1751	420		
slobodný/á	-,0415	22		
Total	-,1642	1481		

Tabuľka č. 8.25: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *sila*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentatý/vydatá	,6797	842	8,174	,000
odlúčený/á	,7126	78		
rozvedený/á	,9178	116		
vdovec/vdova	,5484	423		
slobodný/á	,3676	22		
Total	,6657	1481		

Zistené výsledky interpretujeme nasledovne: najpozoruhodnejšie výsledky sa ukázali byť v skupine *rozvedených*. Vysoko smerom k pólu *velmi sa mi podobá* skórovali pri hodnotových typoch *benevolencia* (tab. č. 8.23), *konformita* (tab. č. 8.24), *bezpečie* (tab. č. 8.27), *tradicia* (tab. č. 8.29) a *univerzalizmus* (tab. č. 8.30). Dá sa teda povedať, že sú naklonení dohode a kompromisu (*benevolencia*), a zároveň majú potrebu dodržiavať tradície (*tradicia*) a taktiež (zrejme pod prizmou vlastných životných, neraz aj nepríjemných skúseností) si

Tabuľka č. 8.26: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *sebaurčenie*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
ženatý/vydatá	-,2073	844	6,320	,000
odlúčený/á	-,4604	78		
rozvedený/á	-,0454	112		
vdovec/vdova	-,3483	421		
slobodný/á	-,2688	22		
Total	-,2495	1477		

Tabuľka č. 8.27: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *bezpečie*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
ženatý/vydatá	-,6655	844	24,301	,000
odlúčený/á	-,6445	79		
rozvedený/á	-,9563	115		
vdovec/vdova	-,3325	424		
slobodný/á	-,4051	22		
Total	-,5879	1484		

Tabuľka č. 8.28: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *stimulácia*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
ženatý/vydatá	,8261	844	55,854	,000
odlúčený/á	,8601	78		
rozvedený/á	,9134	115		
vdovec/vdova	,2083	422		
slobodný/á	,4585	22		
Total	,6764	1481		

vysoko cenia hodnotové typy bezpečnosť a konformita. Na strane druhej sa ocitli najbližšie k pólu *vôbec sa mi nepodobá* pri hodnotových typoch *úspech* (tab. č. 8.22), *sila* (tab. č. 8.25) a *stimulácia* (tab. č. 8.28). Vypovedá to pravdepodobne o tom, že v dôsledku zlyhania ich manželských zväzkov už neveria v úspech (resp. toto zlyhanie považujú za neúspech a majú tendenciu nedôverovať si aj v iných, mnohokrát nesúvisiacich životných situáciách)

Tabuľka č. 8.29: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *tradícia*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentatý/vydatá	-,4573	844	61,210	,000
odlúčený/á	-,1912	78		
rozvedený/á	-,9824	116		
vdovec/vdova	,1638	423		
slobodný/á	-,2461	22		
Total	-,3041	1483		

Tabuľka č. 8.30: Rozdiel medzi momentálnym rodinným stavom – hodnotový typ *univerzalizmus*

Stav	Priemer	N	F	Významnosť
žentatý/vydatá	-,5171	844	19,321	,000
odlúčený/á	-,5630	78		
rozvedený/á	-,6918	117		
vdovec/vdova	-,2652	424		
slobodný/á	-,3294	22		
Total	-,4586	1485		

a taktiež im na zvládanie ďalších situácií chýba sila. Nuž a v dôsledku neraz obrovského sklamaní z milostného a partnerského života sa hodnotový typ *stimulácia* dostal pri tejto skupine ľudí do ústrania.

V skupine *vdovec/vdova* stojí za zmienku priemer pri hodnotovom type *konformita* (tab. č. 8.24), ktorý je spomedzi ostatných skupín suverénne najvyšší, čo zjavne vypovedá o tom, že so stratou životného partnera sa nesie smútok, nepohodlie, neraz aj sklúčenosť. Na druhej strane je to vysoké skóre pri type *stimulácia* (tab. č. 8.28), čo môže naznačovať ich potrebu (možno si ju niekedy aj nepripúšťajú), resp. túžbu po sociálnych kontaktoch.

Nuž a napokon si všimnime skupinu *slobodných*, u ktorých „vyskočil“ hodnotový typ *sila* (tab. č. 8.25), čo je vzhľadom na priemerný vek tejto skupiny logické a pochopiteľné. Sú to zväčša mladí ľudia plní energie a odhodlaní.

Hodnotové typy ako nezávislé premenné

Pre úplnosť časti týkajúcej sa hodnôt bolo potrebné zamyslieť sa, či je vhodné mať na mieste nezávislej premennej vždy nami vybratú premennú a hodnotový typ na strane premennej závislej. Rozhodli sme sa, že hodnotové typy na strane nezávislej premennej použijeme pri týchto dvoch položkách:

1. *Ked' chcete prísť k peniazom, nemôžete sa správať čestne.*
2. *Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*

Myslíme si totiž, že v niektorých prípadoch nie iné okolnosti (vzdelanie, bydlisko, stav a pod.) ovplyvňujú hodnotový systém jednotlivca, ale, naopak to, aké má človek hodnotové nazeranie na svet, ovplyvňuje aj jeho správanie sa v niektorých špecifických situáciách. A práve tieto dve vyššie spomenuté položky sú podľa nášho názoru ovplyvňované do veľkej miery hodnotovým systémom daného jednotlivca. Čo sa týka prvej položky („Ked' chcete prísť k peniazom, nemôžete sa správať čestne“), to, či človek použije pri zarabáaní si na živobytie aj nejaké „nekalé“ praktiky, do veľkej miery závisí od toho, aký má zvnútornený systém hodnôt, ako bol vychovávaný a v akom prostredí vyrastal. Práve z toho titulu sme ako nezávislú premennú uvádzali konkrétny hodnotový typ. Grafické znázornenie je možné vidieť v tabuľkách č. 8.31, 8.32, 8.33, 8.34, 8.35, 8.36, 8.37 a 8.38. (pozn. – pod skupinou č. 1 sú myslení tí, ktorí v konkrétnom hodnotovom type skórovali bližšie k pólu *veľmi sa mi podobá*, č. 2 tak reprezentujú tí, ktorí v tomto type skórovali bližšie k pólu *vôbec sa mi nepodobá*; v stĺpci priemer je treba tento priemer interpretovať v intenciách päťbodovej škály, na ktorej sa respondenti mohli vyjadrovať k zneniu položky: č. 1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím).

Tabuľka č. 8.31: Hodnotový typ *úspech* a položka „Ked' chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,05	1040	12,721	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	3,27	392		
Total	3,11	1432		

Tabuľka č. 8.32: Hodnotový typ *konformita* a položka „Ked' chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,14	1264	9,261	,002
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	2,89	167		
Total	3,11	1431		

Tabuľka č. 8.33: Hodnotový typ *hedonizmus* a položka „Ked' chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	2,97	783	35,514	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	3,28	649		
Total	3,11	1432		

Tabuľka č. 8.34: Hodnotový typ *sila* a položka „*Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	2,99	846	27,918	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	3,28	586		
Total	3,11	1432		

Tabuľka č. 8.35: Hodnotový typ *sebaurčenie* a položka „*Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,08	1271	7,425	,007
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	3,32	161		
Total	3,11	1432		

Tabuľka č. 8.36: Hodnotový typ *stimulácia* a položka „*Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,01	846	18,979	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	3,25	588		
Total	3,11	1432		

Tabuľka č. 8.37: Hodnotový typ *tradícia* a položka „*Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,14	1303	8,661	,003
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	2,86	131		
Total	3,11	1434		

Tabuľka č. 8.38: Hodnotový typ *univerzalizmus* a položka „*Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	3,14	1342	16,515	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	2,70	93		
Total	3,11	1435		

Za povšimnutie stojí, že bližšie k pólu 1 (rozhodne súhlasím), teda smerom k „nečestnosti“ boli bližšie respondenti, ktorí viac vyznávali (resp. sa viac stotožňovali) hodnotové typy *úspech*, *hedonizmus*, *sila*, *sebaurčenie*, čiže hodnoty zamerané na dosiahnutie toho, čo si jedinec zaumieni, tzv. silové hodnoty, teda dosiahnuť cieľ bez ohľadu na to, aké prostriedky sa použijú.

Čo sa týka druhej zmienenej položky („*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“), to, či je človek veriaci alebo nie, vo veľkej časti závisí aj od toho, aké hodnoty vyznáva, aký má hodnotový rebríček. Na tomto mieste treba prísne rozlišovať medzi tým, k akej cirkvi sa jedinec hlási, a tým, či sám v sebe vyznáva nejakú vieru. Tieto dve veci nemôžeme navzájom stotožňovať, nakoľko každý z nás pozná vo svojom okolí ľudí, ktorí sa síce formálne hlásia k nejakej cirkvi, ale veriacimi prakticky vôbec nie sú. A naopak, mnohí ľudia majú silnú vieru, ale cirkevné ustanovizne nenavštevujú. To bol aj zámer tejto položky, teda pokúsiť sa zistiť, ako sú na tom respondenti ohľadom viery. Grafické znázornenie je možné vidieť v tabuľkách č. 8.39, 8.40, 8.41, 8.42, 8.43, 8.44, 8.45 a 8.46. (pozn. – podobne ako pri predchádzajúcej položke sú pod skupinou č. 1 myslení tí, ktorí v konkrétnom hodnotovom type skórovali bližšie k pólu *veľmi sa mi podobá*, č. 2 tak reprezentujú tí, ktorí v tomto type skórovali bližšie k pólu *vôbec sa mi nepodobá*; v stĺpci priemer je treba tento priemer interpretovať v intenciách desaťbodovej škály, na ktorej sa respondenti mohli vyjadrovať k zneniu položky: bližšie k pólu 0 sa umiestňovali *vôbec nie veriaci* a okolo pólu 10 sa umiestňovali *veľmi veriaci*).

Tabuľka č. 8.39: Hodnotový typ *úspech* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,61	1063	12,677	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	6,23	405		
Total	5,78	1468		

Tabuľka č. 8.40: Hodnotový typ *konformita* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,86	1296	9,586	,002
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	5,11	173		
Total	5,77	1469		

Tabuľka č. 8.41: Hodnotový typ *hedonizmus* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,47	799	18,610	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	6,14	670		
Total	5,78	1469		

Tabuľka č. 8.42: Hodnotový typ *sila* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,52	865	15,290	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	6,14	604		
Total	5,78	1469		

Tabuľka č. 8.43: Hodnotový typ *sebaurčenie* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,72	1297	3,964	,047
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	6,21	168		
Total	5,77	1465		

Tabuľka č. 8.44: Hodnotový typ *bezpečie* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,83	1387	8,730	,003
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	4,84	85		
Total	5,77	1475		

Tabuľka č. 8.45: Hodnotový typ *stimulácia* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,59	858	7,584	,006
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	6,03	611		
Total	5,77	1469		

Tabuľka č. 8.46: Hodnotový typ *tradícia* a položka „*Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť?*“

	Priemer	N	F	Významnosť
1. skupina (veľmi sa mi podobá)	5,96	1338	53,101	,000
2. skupina (vôbec sa mi nepodobá)	4,00	133		
Total	5,78	1471		

Z tabuliek vidíme, že viac veriacimi sú respondenti, ktorí sú, čo sa týka hodnotových typov, orientovaní na *konformitu* (tab. č. 8.40) a *tradicíu* (tab. č. 8.46). Je to v zhode so zisťovaniami, že veriaci ľudia sú viac tradicionalisticky založení, uznávajú a dodržiavajú zvyky a obyčaje. Na strane druhej je možné vidieť, že tí respondenti, ktorí sa ukázali byť menej veriaci, vyznávajú hodnoty ako *úspech* (tab. č. 8.39), *hedonizmus* (tab. č. 8.41), *sila* (tab. č. 8.42), *sebaurčenie* (tab. č. 8.43) a *stimuláciu* (tab. č. 8.45).

Záver

V prípade hodnôt a hodnotovej orientácie, v popredí záujmu bola v prvom rade snaha o porovnanie odpovedí respondentov zo zúčastnených krajín z hľadiska ich celkovej preferencie konkrétnych hodnotových typov. Ako bolo v prvej časti tejto kapitoly naznačené, aj v dnešnom globalizovanom svete je potrebné zachovať si svoju identitu. Hodnoty ako charakteristiky, ktoré sú vlastné každému človeku, k tejto identite nesmiernou mierou prispievajú. Respondenti zo Slovenska preukázali vo viacerých charakteristikách podobnosť najmä s respondentmi z bezprostredne susediacich krajín (za všetky krajiny spomenieme Poľsko a Českú republiku), čo poukazuje na nielen jazykovú, ale taktiež povahovú a hodnotovú blízkosť. Faktom však ostáva, že v mnohých iných hodnotových typoch sa zasa približovali k odpovediam respondentov z iných krajín participujúcich na ESS.

Druhá časť tejto kapitoly pojednávala práve o hodnotových charakteristikách respondentov zo Slovenskej republiky. Podrobné analýzy nám poskytli ucelené výsledky a závery plynúce z tohto výskumu. Následne je vďaka tomu možné robiť komparácie s charakteristikami respondentov z iných krajín tak na makro-, ako aj na mikroúrovni.

Štúdie podobného charakteru majú obrovský význam práve pre ich samotnú podstatu, ktorou je ich internacionálnosť a interkulturalnosť, čo je hlavne pre oblasť hodnôt nesmierne dôležité, nakoľko hodnoty sú svojou podstatou relatívne stále charakteristiky, ktoré mnohokrát prekračujú hranice jednotlivých regiónov a štátov. Nemožno mať totiž snahu poznať hodnotovú orientáciu jedinca bez prihliadania na ostatných a bez prihliadania na podmienky, v ktorých sa jedinec vyvíja a pôsobí.

IX.

Trhová ekonomika z pohľadu ekonomickej morality

Anna Takáčová

Úvod

Hodnotenie a komparácia úrovne ekonomickej morality v európskych krajinách je základným cieľom modulu *Ekonomická morality v Európe: trhová ekonomika a občianstvo*. Vychádza z predpokladu, že v trhovej ekonomike rola a identita spotrebiteľa má priamy vzťah k role občana a v dôsledku toho skúsenosti, ktoré človek získava v trhovom prostredí, ovplyvňujú jeho postoje k fungovaniu spoločenských inštitúcií.

Modul vychádza z dvoch teoretických koncepcií. Prvou je „*nová inštitucionálna ekonomika*“ (North, 1981) a zameriava sa na vysvetlenie vzájomných vzťahov kultúrnych, inštitucionálnych a normatívnych činiteľov trhu a spotreby. Rôzne podoby privatizácie služieb štátu v rôznych krajinách vyprodukovali rôzne podoby mixu privátnych a štátnych služieb občanom. Spotrebiteľia teda vnímajú sami seba ako konzumentov rôznych poskytovateľov služieb. Po druhé, model sústreďuje pozornosť na oblasť normatívnych vzorcov spoločnosti. Vychádza z teórie a výskumu zmeny hodnôt (Klages, 1984; Inglehart, 1997) a predpokladá, že spoločnosti založené na trhovom princípe a spotrebiteľskom správaní charakterizuje špecifická konfigurácia hodnôt, kladúca dôraz na rovnosť, autonómiu (princíp trhu) a individualizáciu (spotreby). V dôsledku toho normatívne presvedčenia a na nich postavené habituálne prejavy správania v prostredí trhu vplyvajú aj na ostatné oblasti sociálneho života.

Posun k normám akcentujúcim autonómiu v rozhodovaní a voľby podľa situácií a príležitostí (Inglehart, 1997; Karstedt, 1999) je považovaný za najdôležitejšiu zmenu uplynulých desaťročí. Prejavy individuálnej autonómie a identity tvoria jadro moderných vzorcov spotrebiteľského správania. Propaguje sa suverenita konzumenta a spotrebiteľia sú stimulovaní k využívaniu príležitostí, ktoré sa ponúkajú. Toto samozrejme ovplyvňuje normatívne presvedčenia a návykové formy správania v trhovom prostredí i mimo neho, čo podľa autorov spúšťa dynamický proces nižšie uvedených „bludných kruhov“:

- Pri uplatňovaní individuálnej autonómie a suverenity sa zvyšuje pravdepodobnosť zapojenia sa do neférových a nezákonných praktík. V dôsledku toho erózia dôvery dodržiavania dohodnutých pravidiel prevládne v celej sfére spotreby, čo vyvolá zvýšenie požiadaviek na ďalšie pravidlá a reguláciu.
- Tlaky na spotrebiteľov, aby využili ponúkajúce sa príležitosti individuálne, rozkladajú morálne záväzky nepodvádzať, konať férovo a na požiadanie poskytnúť pravdivú informáciu. Spotrebiteľia v dôsledku toho nadobúdajú presvedčenia, že sa zvyšuje miera ich šikanovania a zavádzania.

- Úsilie vlády a obchodu zaoberať sa takými nezákonnými a neférovými praktikami produkuje zvýšenú tvorbu ďalších pravidiel v záujme efektívnejšej regulácie, ktoré sú pre spotrebiteľa často nepochopiteľné a to v konečnom dôsledku znižuje legitimitu noriem a morálnych záväzkov, čím vytvára pohnútky pre ich obchádzanie.

Dynamika týchto bludných kruhov vytvára špecifický hybrid normatívnej klímy a habitálnych vzorcov, ktoré miešajú tradície tieňovej ekonomiky s hodnotami spotrebiteľskej suverenity a autonómie.

Moralita a ekonomika

Pojem „moralita“ je vo všeobecnosti chápaný ako morálnosť, morálny charakter vôle alebo konania (zdroj <http://ii.fmph.uniba.sk/>). „Moralita“ či „mravnosť“ zodpovedá tiež pojmu „éthos“, čím sa označuje kvalita jednania, ktoré sa podriaďuje určitej nepodmienenej požiadavke (zdroj <http://www.tf.jcu.cz/>). Moralita je z pohľadu života extrémne dôležitý element a sloboda je pritom považovaná za najväčší ideál. Idea slobody kráča spolu so slobodou trhu.

Ak sa pozrieme do histórie, konkrétne na moment, kedy sa začal presadzovať individuálny záujem či sebeckto, dostaneme sa k filozofii ortodoxnej ekonomiky, ktorá sledovala práve vlastný záujem. Ten vedie k úžitku spoločnosti ako celku. Pri takomto zmýšľaní sa problém morálnosti zrušil. Morálny problém je spojený s konfliktom medzi individuálnymi záujmami a záujmami spoločnosti, a pokiaľ nám doktrína hovorí, že tam žiaden konflikt nie je, môžeme sledovať svoje vlastné záujmy s dobrým svedomím. Táto doktrína je prisudzovaná Adamovi Smithovi, ktorý bol zakladateľom ekonomiky moderného sveta (Robinson, 1978).

Za základ fungovania trhovej ekonomiky pokladal Adam Smith slobodu človeka, slobodu vlastníctva a podnikania. Smith predpokladal, že všetky ekonomické javy a procesy vyplývajú z prirodzenej povahy človeka – egoistu, ktorý sleduje svoj osobný záujem, a ten je hybnou silou celého ekonomického vývinu. Trhový systém funguje tým dokonalejšie, čím slobodnejšie môžu jednotlivci sledovať svoje vlastné ekonomické záujmy. Vzniká medzi nimi konkurencia, ktorá prináša slobodnú hru ekonomických síl trhu. Zároveň sa naplňajú ekonomické záujmy jednotlivca i celej spoločnosti. Štátu v trhovej ekonomike tak pripadajú len tri úlohy: ochraňovať krajinu pred vonkajším nebezpečenstvom, udržiavať poriadok a spravodlivosť vnútri krajiny a budovať a udržiavať verejné zariadenia, o ktoré nemá záujem jednotlivec, pretože sa nevyplácajú (Lisý, 1998).

V knihe *The Wealth of Nations* Adam Smith uvádza známu frázu o vedení trhu jednotlivcami prostredníctvom neviditeľnej ruky, ktorá prináša úžitok všetkým. Fráza „neviditeľná ruka trhu“ sa používala ako hlavná doktrína v učení ortodoxnej ekonómie: prevládala názor, že jednotlivci nemajú potrebu brať do úvahy kolektívne výsledky ich správania. „*Nezostarajte sa o spoločenské problémy. Spoločenské problémy budú v poriadku, keď sa každý bude starať sám o seba, sledovať svoje vlastné záujmy*“ (Robinson, 1978). Profesor Kenneth Arrow, hlavný predstaviteľ matematiky trhovej ekonómie, na to reagoval názorom, „že idealizovanie slobody prostredníctvom trhu úplne ignoruje fakt, že táto sloboda môže byť pre veľké množstvo ľudí, veľmi limitujúca“ (*The limits of Organization*).

Smith uprednostňoval súkromné podniky a trhový systém pred štátnou reguláciou. Veľmi sa spoliehal na moralitu. Adam Smith veril v prirodzený charakter morality. Keď bol človek vytvorený pre spoločnosť, bol zároveň obdarený morálnymi postojmi, ktoré by mohli urobiť spoločnosť znesiteľnou. Ale druhá časť jeho doktríny, „*Bohatstvo národov*“ uspela v podlomení týchto postojov vo veľmi značnom rozmere a uviedla na miesto doktrínu, v ktorej honba za ziskom je substitútom morality.

V modernom svete existuje mnoho príkladov ukazujúcich, ako táto doktrína slobodného trhu – sledovanie vlastného záujmu – viedla k nevýhodám pre spoločnosť. „*Spoločnosť nemôže existovať medzi takými, ktorí sú vždy pripravení navzájom si ublížiť či uškodiť.*“ (Robinson, 1978).

Morálnosť a morálny charakter konania je pre spoločnosť a jej prosperitu veľmi dôležitý. Spoločnosť individualistov nemôže uspieť a prosperovať a spolu s nevyhnutnými inštitúciami vlády a obchodu musíme mať i neviditeľnú inštitúciu morálneho práva (svedomia).

V trhovom hospodárstve je zdravé konkurenčné prostredie považované za motor prosperity. Takýto systém funguje na základe „vlády zákona“, ktorý musí byť presne a jasne vytvorený a zároveň aktívne zavádzaný nie len v prospech tých, ktorí sú spojení s vládnuťou elitou, ale rovnako pre všetkých. Aplikácia princípu rovnosti šancí je tak jedným zo základných predpokladov vytvorenia zdravého konkurenčného prostredia. Ďalším dôležitým predpokladom je transparentnosť. Aj v trhovej ekonomike môže totiž neviditeľnú ruku trhu doplniť ruka vlády. Tá však musí byť viditeľná, transparentná, s jednoznačným stanovením úloh, povinnosti ako aj zodpovednosti. Štát má v celom procese funkciu tvorca podmienok, pravidiel hospodárskej súťaže – „*pravidiel hry*“. Má zavádzať opatrenia za účelom zabezpečenia „*rovnosti na ihrisku*“ a zároveň vystupuje ako strážca ich dodržiavania. Cieľom je, aby výkon tejto jeho funkcie bol čo najčitateľnejší pre všetky zúčastnené subjekty (zdroj <http://www.transparency.sk>).

Metodika¹

Jadro metodiky modulu „*Ekonomická moralita*“, dotazníka ESS, tvoria premenné „diskriminácia spotrebiteľa a porušovanie práv spotrebiteľa“ a údaje takto získané majú umožniť pohľad do aktuálneho stavu normatívnych presvedčení (legálnych i morálnych) týkajúcich sa spotrebiteľského správania vo formujúcom sa európskom trhovom prostredí.

Modul pozostáva z 30 výskumných otázok, ktoré autori rozdelili do štyroch základných okruhov:

- a) Aký je výskyt prejavov šikanovania spotrebiteľa a výskyt nezákonných, neférových a korupčných praktík a akým je ich vzájomný vzťah?
- b) Aká je súvislosť medzi obavou, že sa osoba stane obeťou takýchto praktík, a aktuálnou skúsenosťou a ako tieto skutočnosti ovplyvňujú všeobecnú dôveru v trh?

1 zdroj: <http://www.europeansocialsurvey.org>

- c) Aký vplyv majú normatívne presvedčenia na zapojenie sa do nezákonných alebo neférových praktík a na postoje, týkajúce sa pravidiel, zákonov a morálnych záväzkov?
- d) Aký vzťah majú tieto nezákonné a všeobecne neetické praktiky, normatívne návyky a skúsenosti k ponímaniu konceptov trhu, ekonomiky a občianstva?

Podľa jednotlivých okruhov otázok je modul štruktúrovaný do nasledujúcich oblastí:

- *Šikanovanie a strach zo šikanovania* – šikanovanie autori definujú ako udalosť, ktorej dôsledkom sú ujmy, škody alebo obťažovanie, prameniace z nezákonných a neférových trhových praktík. Tieto pojmy sú v module operacionalizované sériou položiek, ktoré sa obracajú na respondenta s otázkou, ako často bol/a obeťou takýchto praktík.
- *Porušovanie pravidiel a zámer porušiť pravidlá* – Autori ich chápu ako konanie (zámer konať) spôsobom, ktorý možno definovať ako zapojenie sa do neférových, nezákonných a nelegitímnych transakcií.
- *Morálna ekonomika* – vyjadruje mieru presvedčenia občanov, že moderný trh sa postupne stáva miestom korupcie, vykorisťovania, nespravodlivosti. Pojem teda kladie dôraz na zmeny trhového prostredia a posúdenie súladu týchto zmien s očakávaniami občanov, ako by trh fungovať mal.
- *Právny cynizmus a morálny záväzok* – „právny cynizmus“ sa definuje ako miera presvedčenia jednotlivca, že právne normy neplatia a/alebo že sa nevyužívajú v praxi. Morálny záväzok sa definuje ako presvedčenie jedinca, že morálne záväzky sa majú dodržiavať (majú prednosť) aj v prípadoch, keď protirečia osobným záujmom a okamžitým ziskom.
- *Osobný záujem* – sa definuje ako miera, v akej sa jednotlivec snaží „byť víťazom“ a vnútorným obsahom sú manipulatívne praktiky, machiaveliánstvo.
- *Dôvera a férovosť* – dôvera v inštitúcie sa v module chápe ako miera dôveryhodnosti inštitúcií v optike respondenta, prejavujúca sa v dodržiavaní pravidiel fair play a kompetentnosti.
- *Siete opory a poznania* – pojem obsahuje charakteristiky, ktoré popisujú rozsah, v akom sú ľudia zakotvení, nachádzajú sociálnu oporu v sociálnych sieťach, ktoré poskytujú informácie, ako sa vyhnúť nekalým trhovým praktikám, resp. ako takéto praktiky naopak využívať vo svoj prospech. Tieto „siete poznania“ fungujú medzi priateľmi, kolegami, rodinnými príslušníkmi a susedmi a poskytujú informácie a návody, ako obchádzať pravidlá a nájst medzery.

Dôvera v inštitúcie a záujmy v spoločnosti

Dôvera v modernej spoločnosti znamená okrem iného presvedčenie, že svet sa utvára skôr na základe ľudskej činnosti, než zásahov prozreteľnosti. Dôvera v súčasnej spoločnosti je teda spätá s formálnou racionalitou modernity: Aby sme mohli iným dôverovať, musíme poznať princípy, podľa ktorých sa druhí riadia. Disponovať takouto dôverou je nepochybne náročné, pretože v podmienkach modernity sme nútení vkladať svoju dôveru do ľudí, ktorých nepoznáme, a do vecí a systémov, u ktorých jedinou zárukou dôveryhodnosti je autorita pravidiel, najmä tých demokratických a vedeckých (Vašečka, 2004).

Spoločnosť charakterizuje zložitá štruktúra záujmov jej členov, medzi ktorými existujú početné väzby, vnútorné interakcie a často aj konflikty. Záujmy jednotlivých subjektov sú kľúčové z hľadiska pochopenia organizácie spoločnosti, ale aj vzťahu občanov a štátu a systému motivácie v spoločnosti. Možno hovoriť o záujmoch individuálnych, skupinových a verejných. Osobné záujmy sa grupujú do spoločných záujmov skupín, pretože presadiť spoločný záujem sa darí skôr. Verejný záujem je delegovaný individuálny záujem, ktorý by mal odrážať konsenzus väčšiny. Možno ho definovať aj ako taký záujem, ktorý tí, čo svedomito vykonávajú moc, považujú za najvhodnejší pre všeobecné blaho spoločnosti. Keďže sa líšia názory na to, či nejaká politika, prípadne opatrenie, zvýšia spoločenský blahobyt, verejný záujem je flexibilným konceptom, do ktorého sa vmestí široký rozsah názorov. Konflikty môžu nastať, ak v oblastiach, kde sa má rozhodovať vo verejnom záujme, dominuje súkromný záujem, resp. ak viaceré skupinové záujmy sú vzájomne kontradiktórne. V prípade konfliktu záujmu je potrebné preskúmať základné etické obavy, ktoré sa na základe jeho existencie vynárajú. Totiž rozhodnutia, ktoré nie sú prijaté vo verejnom záujme, majú nepriaznivé dôsledky na blaho spoločnosti, a to jednak nepriaznivé ekonomické, ako aj sociálne dopady, a následne nepriaznivé dosahy aj na samotný politický systém. Okrem nárastu korupcie sa uvedený stav z dlhodobého hľadiska prejavuje aj poklesom dôvery vo verejný sektor (Sičáková – Zemanovičová, 2000).

V rámci európskeho prieskumu boli respondentom položené aj otázky, vzťahujúce sa práve na vyjadrenie ich dôvery voči trom skupinám ľudí, a to voči: a) inštalatérom, stavbárom, automechanikom a iným opravárom; b) finančným spoločnostiam a c) úradníkom a verejným činiteľom. K prvej skupine ľudí zaujali respondenti zo všetkých európskych krajín neutrálny postoj. Tabuľka 9.1 uvádza, aká je dôvera z pohľadu občanov k ďalším dvom skupinám ľudí.

Európsky priemer týkajúci sa dôvery voči úradníkom, resp. verejným činiteľom a taktiež voči finančným inštitúciám, sa pohybuje okolo hodnoty 3, čo znamená, že väčšina respondentov na uvedenú otázku reagovala neutrálnym postojom.

Obyvatelia Ukrajiny dosiahli v odpovediach na uvedené otázky spomedzi všetkých krajín najnižšie skóre, s hodnotou nachádzajúcou sa medzi nedôverou a neutrálnym postojom voči uvedeným skupinám. Na opačnej strane stoja obyvatelia škandinávskych krajín, s priemernými hodnotami nachádzajúcimi sa medzi neutrálnym postojom a dôverou.

S priemerom 3,13 sa respondenti Slovenskej republiky v dôvere voči finančným inštitúciám pohybujú okolo európskeho priemeru. V dôvere voči verejným činiteľom sa respondenti Slovenska umiestnili na treťom mieste, hneď za respondentmi z Ukrajiny a Českej republiky.

Dôvera a občianska angažovanosť poskytujú komunite kooperatívneho ducha a následne i lepšiu vládu a väčšiu prosperitu. Tu však narážame na problém, ktorý vidieť aj na príklade Slovenska: nedostatok občianskej dôvery k štátu vedie k jeho zlému fungovaniu a s ním ide ruka v ruke aj neuspokojivá ekonomická prosperita. Občania tak obviňujú štát a štát zároveň môže obviňovať občanov z pasivity, ktorá spôsobuje nefungujúce zastúpenie ľudí. Ľudia sú nespokojní, štát je nespokojný.

Vzťah občanov a verejnej správy v SR je deformovaný. Občania nemajú dôveru k verejnej správe, o čom svedčia výsledky viacerých empirických výskumov. Na ich základe sa napríklad v roku 2005 ukázalo, že dôvera obyvateľstva Slovenska k vrcholným politickým

Tabuľka 9.1: Nakoľko by ste dôverovali nasledujúcim skupinám ľudí v tom, že budú poctivo jednať s ľuďmi ako ste vy?
(1 – silno nedôverujem, 3 – ani dôvera, ani nedôvera, 5 – silno dôverujem)

Dôvera voči úradníkom/verejným činiteľom				Dôvera voči finančným spoločnostiam (bankám, poisťovniam)			
Krajina	Mean	N	Std. Deviation	Krajina	Mean	N	Std. Deviation
Denmark	3,58	1 419	0,850	Finland	3,49	2 005	0,816
Norway	3,56	1 746	0,752	Norway	3,43	1 748	0,881
Austria	3,49	2 093	0,921	Iceland	3,41	562	0,902
Luxembourg	3,45	1 570	0,870	Estonia	3,38	1 673	0,896
France	3,38	1 802	0,985	Denmark	3,38	1 446	0,938
Switzerland	3,37	2 105	0,856	Luxembourg	3,36	1 588	0,941
Finland	3,35	1 990	0,791	Slovenia	3,28	1 420	0,918
Slovenia	3,29	1 407	0,869	Austria	3,23	2 129	1,023
Portugal	3,29	1 996	0,846	Belgium	3,18	1 758	1,030
Hungary	3,29	1 384	0,952	Netherlands	3,17	1 867	0,918
Belgium	3,29	1 749	0,915	Switzerland	3,15	2 117	0,991
Iceland	3,26	555	0,762	Slovakia	3,13	1 379	0,884
Germany	3,23	2 809	0,889	Poland	3,10	1 557	0,925
Spain	3,20	1 624	0,964	United Kingdom	3,07	1 871	0,960
Sweden	3,18	1 871	0,793	Portugal	3,07	1 994	0,939
Netherlands	3,18	1 842	0,838	Sweden	3,03	1 904	0,938
Ireland	3,12	2 202	0,954	Hungary	2,98	1 374	1,006
Estonia	3,10	1 660	0,928	Ireland	2,97	2 213	1,014
Poland	3,05	1 578	0,893	Czech Republic	2,97	2 687	1,057
United Kingdom	2,93	1 853	0,842	Spain	2,85	1 612	1,074
Greece	2,87	2 338	1,003	Germany	2,85	2 799	0,991
Slovakia	2,87	1 397	0,838	Greece	2,81	2 320	1,047
Czech Republic	2,84	2 707	1,051	France	2,77	1 803	1,141
Ukraine	2,65	1 680	1,033	Ukraine	2,49	1 594	1,074
Total	3,19	43 377	0,933	Total	3,09	43 420	1,007

inštitúciám sa vyvíjala diferencovane (Bútorová – Gyárfašová, 2006). Dôveru občanov voči jednotlivým inštitúciám na Slovensku ukazuje tabuľka 9.2.

V rámci realizovaného výskumu ESS boli respondentom položené aj otázky, zisťujúce ich názory na záujmy členov spoločnosti – sledovanie len vlastného záujmu, pomoc iným, teda ako by sa mali správať občania a členovia spoločnosti. Boli požiadaní, aby na 5-bodovej škále vyjadrili svoj súhlas, resp. nesúhlas s tromi výroky:

Tabuľka 9.2: Dôveryhodnosť vybraných inštitúcií SR
(% dôverujúcich : % nedôverujúcich)

	November 2002	September 2003	September 2004	November 2004	Apríl 2005	November 2005
Armáda	57 : 36	71 : 21	71 : 25	-	70 : 26	-
Miestna samospráva	51 : 47	54 : 38	48 : 50	56 : 39	49 : 49	54 : 41
Polícia	22 : 76	34 : 62	43 : 55	53 : 49	40 : 59	-
Cirkev	53 : 40	-	50 : 47	52 : 43	52 : 46	-
Odbory	27 : 56	38 : 49	34 : 56	-	30 : 59	-
Súdy	17 : 79	22 : 69	28 : 68	-	29 : 68	-
Regionálne zastupiteľstvá	-	-	-	-	-	27 : 61
Politické strany	-	11 : 83*	-	16 : 80	-	11 : 84

Poznámka: Zlúčené varianty odpovedí „úplne + skôr dôverujem“ a „skôr + vôbec nedôverujem“. Zvyšok do 100% tvoria odpovede „neviem“.

„-“ Porovnateľné údaje nie sú k dispozícii.

* Údaj z novembra 2003.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, september 2003, november 2004 a november 2005; OMV SR, november 2002; ÚVVM pri Štatistickom úrade SR, september 2004 a apríl 2005.

- „Spoločnosť by na tom bola lepšie, keby sa každý staral len sám o seba.“
- „Občania by mali venovať aspoň časť svojho voľného času pomoci iným.“
- „Občania by nemali podvádzat' na daniach.“

Naše zistenia uvádza tabuľka 9.3, podľa ktorej mierny súhlas s prvým tvrdením vyslovili len respondenti troch štátov, a to Slovinska, Estónska a Poľska. Respondenti väčšiny štátov sa priklonili (aj keď v rôznej miere) k nesúhlasnému stanovisku s týmto tvrdením. Respondenti Slovenskej republiky sa nachádzajú približne uprostred posudzovaných krajín s mierne negatívnym stanoviskom. Výraznejšie negatívne stanovisko oproti európskemu priemeru (3,56) zaujali respondenti zo Švédska, s priemernou hodnotou 4,38. Z výsledkov vyplýva, že pre spoločenský rozvoj je dôležitá určitá miera starostlivosti spoločnosti o občanov.

V tvrdení, že „občania by mali venovať aspoň časť svojho voľného času pomoci iným“, sa v celkovom priemere vyskytovalo viac odpovedí „súhlasím“. Respondenti Slovenskej republiky sa pohybujú okolo uvedeného priemeru. Zaujímavá je priemerná hodnota respondentov Holandska, ktorí sa svojimi odpoveďami prikláňajú k neutrálnemu postojú k tomuto tvrdeniu. Proti daňovým podvodom sú respondenti všetkých krajín, s priemernými hodnotami odpovedí v rozpätí od 1,83 (Maďarsko) do 2,42 (Belgicko). Respondenti Slovenska (2,07) sa opäť pohybujú okolo európskeho priemeru.

Medzi vekovými kategóriami sa potvrdili štatisticky významné rozdiely v miere súhlasu/nesúhlasu s nižšie uvedenými výroky (viď. tabuľka 9.4).

Tabuľka 9.3: Ako by sa mali správať občania a členovia spoločnosti
 (1 – rozhodne súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas,
 5 – rozhodne nesúhlasím)

Spoločnosť by na tom bola lepšie, keby sa každý staral len sám o seba			Občania by mali venovať aspoň časť svojho voľného času pomoci iným			Občania by nemali podvádzat' na daniach		
Krajina	Mean	N	Krajina	Mean	N	Krajina	Mean	N
Sweden	4,38	1 931	Netherlands	2,61	1 874	Belgium	2,42	1 762
Greece	4,05	2 392	Denmark	2,43	1 460	Germany	2,20	2 794
Germany	4,02	2 844	Estonia	2,37	1 907	Sweden	2,10	1 936
Denmark	3,92	1 463	Finland	2,33	2 012	Ukraine	2,10	1 899
Portugal	3,83	2 014	Belgium	2,32	1 775	Austria	2,09	2 149
United Kingdom	3,80	1 889	Iceland	2,30	566	Spain	2,08	1 640
Finland	3,79	2 008	Sweden	2,29	1 923	Netherlands	2,07	1 870
Spain	3,75	1 633	Austria	2,23	2 185	Slovakia	2,07	1 472
Ireland	3,75	2 265	United Kingdom	2,21	1 890	Greece	2,07	2 366
Czech Republic	3,71	2 917	Ukraine	2,20	1 969	Norway	2,06	1 756
Slovakia	3,70	1 473	Germany	2,20	2 826	United Kingdom	2,06	1 891
Iceland	3,66	566	Hungary	2,16	1 483	Luxembourg	2,02	1 554
Netherlands	3,66	1 870	Poland	2,12	1 689	Switzerland	1,98	2 121
Switzerland	3,60	2 126	Switzerland	2,12	2 136	France	1,96	1 800
Hungary	3,59	1 470	Slovakia	2,11	1 474	Poland	1,92	1 699
Ukraine	3,42	1 927	Norway	2,10	1 759	Slovenia	1,92	1 416
Austria	3,39	2 187	Luxembourg	2,08	1 612	Ireland	1,92	2 267
Belgium	3,30	1 773	Czech Republic	2,06	2 930	Czech Republic	1,91	2 901
France	3,16	1 806	Slovenia	2,05	1 427	Denmark	1,90	1 475
Luxembourg	3,14	1 620	Spain	2,02	1 646	Iceland	1,90	567
Norway	2,99	1 758	France	1,99	1 803	Finland	1,89	2 013
Poland	2,77	1 659	Greece	1,97	2 396	Estonia	1,86	1 937
Estonia	2,72	1 920	Ireland	1,94	2 263	Portugal	1,83	2 011
Slovenia	2,54	1 421	Portugal	1,85	2 026	Hungary	1,83	1 477
Total	3,56	44932	Total	2,16	45 031	Total	2,01	44 773

Možnosti rozvinutia trhového prostredia a jeho prirodzených výhod výrazne obmedzuje nízka morálka v ekonomických procesoch a v celej spoločnosti. Je zapríčinená najmä existujúcimi možnosťami, vysokou mierou korupcie, klientelizmu a ich akceptovaním.

Prejavom relativizovania všeobecne platných morálnych hodnôt sú rozmáhajúce sa negatívne javy, ktoré sa pre mnohé subjekty stali „normou správania“. Príkladom je „tune-

Tabuľka 9.4: Multiple Comparisons – Tukey HSD

Vekové kategórie		Občania by nemali podvádzať na daniach			Občania by mali venovať aspoň časť svojho voľného času pomoci iným		
(I) Vek kategórie	(J) Vek kategórie	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
15 – 24	25 – 34	0,03	0,016	0,271	-0,05	0,013	0,002
	35 – 44	0,02	0,015	0,611	-0,05	0,013	0,005
	45 – 54	0,09	0,015	0,000	0,00	0,013	0,999
	55 – 64	0,19	0,016	0,000	0,07	0,013	0,000
	65+	0,25	0,015	0,000	0,17	0,013	0,000
25 – 34	15 – 24	-0,03	0,016	0,271	0,05	0,013	0,002
	35 – 44	-0,01	0,015	0,990	0,00	0,013	0,999
	45 – 54	0,06	0,015	0,002	0,05	0,013	0,007
	55 – 64	0,16	0,016	0,000	0,12	0,013	0,000
	65+	0,22	0,015	0,000	0,22	0,013	0,000
35 – 44	15 – 24	-0,02	0,015	0,611	0,05	0,013	0,005
	25 – 34	0,01	0,015	0,990	0,00	0,013	0,999
	45 – 54	0,07	0,015	0,000	0,04	0,013	0,016
	55 – 64	0,16	0,015	0,000	0,11	0,013	0,000
	65+	0,23	0,014	0,000	0,21	0,012	0,000
45 – 54	15 – 24	-0,09	0,015	0,000	0,00	0,013	0,999
	25 – 34	-0,06	0,015	0,002	-0,05	0,013	0,007
	35 – 44	-0,07	0,015	0,000	-0,04	0,013	0,016
	55 – 64	0,10	0,015	0,000	0,07	0,013	0,000
	65+	0,16	0,015	0,000	0,17	0,013	0,000
55 – 64	15 – 24	-0,19	0,016	0,000	-0,07	0,013	0,000
	25 – 34	-0,16	0,016	0,000	-0,12	0,013	0,000
	35 – 44	-0,16	0,015	0,000	-0,11	0,013	0,000
	45 – 54	-0,10	0,015	0,000	-0,07	0,013	0,000
	65+	0,07	0,015	0,000	0,10	0,013	0,000
65+	15 – 24	-0,25	0,015	0,000	-0,17	0,013	0,000
	25 – 34	-0,22	0,015	0,000	-0,22	0,013	0,000
	35 – 44	-0,23	0,014	0,000	-0,21	0,012	0,000
	45 – 54	-0,16	0,015	0,000	-0,17	0,013	0,000
	55 – 64	-0,07	0,015	0,000	-0,10	0,013	0,000

lovanie“ podnikov vlastnými manažmentmi a nízka platobná disciplína. Umožňuje ich aj nedostatok mechanizmov, ktoré by automaticky eliminovali z rozhodovacích procesov ľudí s nízkou morálkou. Osobitnými a zvlášť nebezpečnými problémami sú rozšírené podoby korupcie a klientelizmu. Politické rozhodovania sú pod tlakom rôznych záujmových skupín, ktoré majú k dispozícii značné objemy peňazí.

Mechanizmy hľadania dohody a koordinácia záujmov v spoločnosti sú naozaj veľmi zložitú. Snahou je hľadanie rovnováhy medzi donútením (nutným na ochranu občanov proti vonkajším a vnútorným ohrozeniam) a rizikom, že právomoci štátu budú zneužitie niektorými záujmovými skupinami. Preto pravidlá a normy majú kľúčový význam.

Transparentnosť verzus korupcia a ostatné nezákonné trhové praktiky

Podnikateľská elita a ekonómovia čoraz razantnejšie žiadajú – v mene ekonomickej výkonnosti a konkurencieschopnosti krajiny – rešpektované pravidlá hry, transparentnosť a morálku v podnikaní, decentralizáciu verejnej správy, voľnosť na trhu, rovnosť šancí pre

Tabuľka 9.5: Index vnímania korupcie v európskych krajinách

TRANSPARENCY INTERNATIONAL 2005: CORRUPTION PERCEPTION INDEX							
Poradie krajiny	Krajina	2005 CPI score*	Confidence range**	Poradie krajiny	Krajina	2005 CPI score*	Confidence range**
1	Iceland	9,7	9,5 – 9,7	19	Belgium	7,4	6,9 – 7,9
2	Finland	9,6	9,5 – 9,7		Ireland	7,4	6,9 – 7,9
4	Denmark	9,5	9,3 – 9,6	23	Spain	7,0	6,6 – 7,4
6	Sweden	9,2	9,0 – 9,3	26	Portugal	6,5	5,9 – 7,1
7	Switzerland	9,1	8,9 – 9,2	27	Estonia	6,4	6,0 – 7,0
8	Norway	8,9	8,5 – 9,1	31	Slovenia	6,1	5,7 – 6,8
10	Austria	8,7	8,4 – 9,0	40	Hungary	5,0	4,7 – 5,2
11	Netherlands	8,6	8,3 – 8,9	47	Czech republic	4,3	3,7 – 5,1
	United Kingdom	8,6	8,3 – 8,8		Greece	4,3	3,9 – 4,7
13	Luxembourg	8,5	8,1 – 8,9		Slovakia	4,3	3,8 – 4,8
16	Germany	8,2	7,9 – 8,5	70	Poland	3,4	3,0 – 3,9
18	France	7,5	7,0 – 7,8	107	Ukraine	2,6	2,4 – 2,8

Vysvetlivky:

* **CPI Score** sa vzťahuje na vnímanie stupňa korupcie obchodníkmi a analytikmi krajiny. Je v rozpätí od 10 (highly clean) do 0 (highly corrupt). Čím je hodnota CPI vyššia, tým je verejný sektor príslušnej krajiny vnímaný ako menej korupčný.

** **Confidence range** predstavuje rozpätie možných hodnôt CPI skóre. Odráža, ako sa môže meniť skóre krajiny v závislosti od precíznosti merania.

Zdroj: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005

malé a stredné podniky. Transparentnosť vedie k posilneniu princípu rovnosti šancí: distribúcia bohatstva krajiny tak v maximálnej miere závisí od toho, ako ktorý subjekt prispel k jeho tvorbe. Výsledkom zavedenia transparentnosti by malo byť vytváranie bariér proti všetkým formám predajnosti, nezákonnosti, neoprávneného zvýhodňovania, uprednostňovania a pod. Pri zvyšovaní transparentnosti ide teda o dosiahnutie mimoekonomických pozitívnych efektov (prehĺbenie demokracie, zníženie kriminality), ako aj o jej premietnutie do zlepšovania ekonomických parametrov: rast hrubého domáceho produktu, zníženie nezamestnanosti, zníženie schodku štátneho rozpočtu, zníženie tlakov na rast daňového zaťaženia, zvýšenie prílivu zahraničných investícií, prehĺbenie korektnej hospodárskej súťaže, zefektívnenie používania verejných financií atď.

Slovo korupcia je latinského pôvodu, odvodené od slova „rumpere“ a znamená: zlomiť, rozlomiť, pretrhnúť. Latinský výraz „corruptus“ vyjadruje následok zlomu – ten, kto podstúpil zlom, je skazený, zvrhlý alebo zvrátený. Pre väčšinu ľudí sa totiž pojem korupcia spája so zlomom vo vieru v ideály a mravné princípy, predstavuje zradu cnosti a záväzkov voči celku (zdroj: <http://www.transparency.sk>).

Pre ilustráciu, možno uviesť poradie jednotlivých krajín z hľadiska Indexu vnímania korupcie Transparency International 2005 (CPI Score), ktoré ukazuje tabuľka 9.5.

Ako často boli respondenti obeťami udalostí, prameniach z nezákonných a neférových trhových praktík, bolo predmetom jedného z ďalších okruhov výskumu ESS. Výsledky približuje tabuľka 9.6. Na 5-bodovej škále (1 – nikdy, 2 – raz, 3 – dvakrát, 4 – tri alebo štyrikrát, 5 – päťkrát alebo viac) mali respondenti uviesť, ako často sa im uvedená udalosť stala za posledných päť rokov. V rámci nižšie uvedenej série otázok, sme medzi krajinami porovnali odpoveď „nikdy“:

- 1) Predali vám potraviny, ktoré boli zabalené tak, aby nebolo vidieť najhoršie kúsky.
- 2) Banka alebo poisťovňa vám neponúkla najvýhodnejšiu zmluvu, na akú ste mali právo.
- 3) Predali vám niečo zánovné, čo sa rýchlo pokazilo.
- 4) Úradník/verejný činiteľ vás požiadal o službičku alebo o úplatok za svoju službu.

Podľa údajov tabuľky 9.6 možno vidieť, že s neférovými praktikami (predaj produktov so skrytými chybami, predaj zánovných produktov či neponúknutie najvýhodnejšej zmluvy zo strany poisťovne/banky) sa najmenej stretávajú respondenti z Grécka a Portugalska. Na druhej strane, iba 47,7% opýtaných zo Slovenska sa nikdy nestretlo s tým, aby im predali produkty so skrytými chybami a iba 35,6% občanov sa nikdy nestretlo s tým, aby im banka alebo poisťovňa neponúkla najvýhodnejšiu zmluvu. So situáciou, pri ktorej občanom predali zánovné produkty, sa nikdy nestretlo až 75,9% občanov Slovenska a iba 58,1% občanov Islandu.

S požiadanim úradníka, resp. verejného činiteľa o úplatok za svoju službu sa nikdy nestretlo 67,4% respondentov z Ukrajiny, nasledovaní respondentmi zo Slovenska (85,2%) a poradie krajín uzatvára Finsko s 99,1% opýtaných.

Tabuľka 9.6: Za posledných 5 rokov boli občania vystavení neférovým trhovým praktikám – odpoveď „nikdy“ (v %)

Predaj produktov so skrytými chybami		Neponúknutie najvýhodnejšej zmluvy		Predaj zánovných produktov		Žiadosť úradníka o úplatok	
Greece	90,5%	Greece	85,2%	Greece	89,7%	Finland	99,1%
Portugal	89,7%	Portugal	79,4%	Portugal	86,2%	United Kingdom	98,8%
Spain	88,2%	France	74,9%	Ukraine	80,3%	Switzerland	98,7%
Switzerland	86,8%	Spain	72,5%	Poland	79,2%	Netherlands	98,6%
France	84,8%	Finland	70,4%	Estonia	78,9%	Iceland	98,6%
Austria	82,0%	Ireland	70,1%	Finland	78,0%	France	98,6%
Ireland	81,7%	Switzerland	68,4%	Slovakia	75,9%	Sweden	98,3%
Denmark	80,9%	Belgium	65,8%	Switzerland	74,5%	Ireland	98,3%
Belgium	80,5%	United Kingdom	65,8%	Slovenia	73,1%	Belgium	98,3%
Netherlands	79,3%	Netherlands	56,3%	Netherlands	72,5%	Norway	98,1%
Germany	79,3%	Slovenia	50,5%	Belgium	72,4%	Germany	98,0%
United Kingdom	76,7%	Czech Republic	49,7%	Czech Republic	71,7%	Denmark	97,8%
Luxembourg	76,6%	Denmark	49,6%	France	70,1%	Spain	97,4%
Norway	75,9%	Norway	48,0%	Spain	69,0%	Slovenia	96,5%
Sweden	75,6%	Germany	47,5%	Luxembourg	68,8%	Portugal	96,4%
Finland	74,0%	Iceland	46,8%	Hungary	68,4%	Luxembourg	96,4%
Iceland	70,7%	Poland	46,1%	Sweden	68,1%	Hungary	95,1%
Poland	69,5%	Luxembourg	45,8%	Ireland	68,0%	Austria	94,5%
Hungary	68,1%	Sweden	45,2%	Germany	64,8%	Estonia	90,0%
Ukraine	66,1%	Estonia	43,9%	Denmark	64,7%	Greece	88,2%
Slovenia	65,8%	Austria	43,4%	United Kingdom	63,7%	Poland	87,8%
Czech Republic	65,5%	Hungary	43,2%	Austria	63,2%	Czech Republic	86,8%
Estonia	56,8%	Ukraine	40,3%	Norway	58,3%	Slovakia	85,2%
Slovakia	47,7%	Slovakia	35,6%	Iceland	58,1%	Ukraine	67,4%
Total (32 098)	76,5%	Total (24 488)	57,1%	Total (27 642)	72,0%	Total (39 755)	94,6%

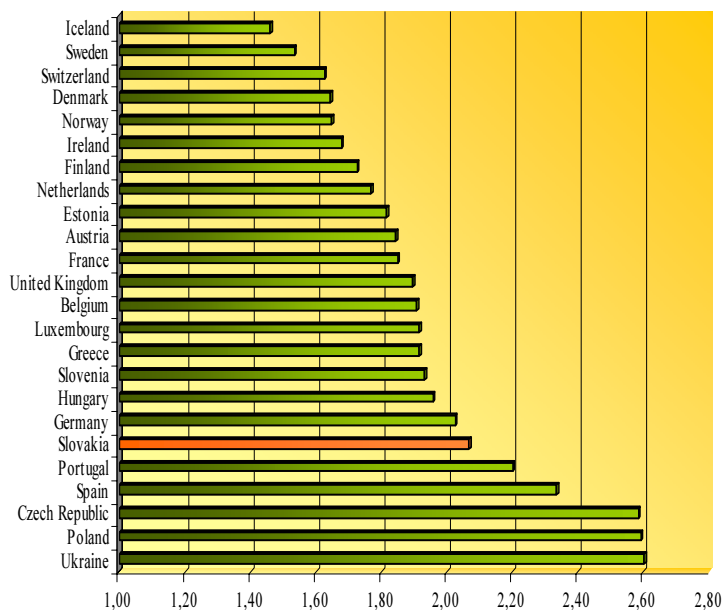
Respondenti boli v rámci prieskumu zároveň požiadaní o vyjadrenie svojich obáv z neférových trhových praktík v budúcnosti, a to na nižšie uvedenej škále:

- Vôbec sa neobávam – 1
- Trocha sa obávam – 2
- Dosť sa obávam – 3
- Silno sa obávam – 4

Výsledky zobrazuje graf 9.1.

Graf 9.1: Obavy respondentov z neférových trhových praktík v budúcnosti

Krajina	Mean
Ukraine	2,60
Poland	2,59
Czech Republic	2,58
Spain	2,34
Portugal	2,20
Slovakia	2,07
Germany	2,02
Hungary	1,96
Slovenia	1,93
Greece	1,92
Luxembourg	1,92
Belgium	1,91
United Kingdom	1,90
France	1,85
Austria	1,84
Estonia	1,82
Netherlands	1,77
Finland	1,73
Ireland	1,68
Norway	1,65
Denmark	1,64
Switzerland	1,63
Sweden	1,53
Iceland	1,46
Total	1,96

Spomedzi všetkých krajín sa neférového konania najviac obávajú respondenti z Ukrajiny, Poľska a Českej republiky, ktorí sa prikláňajú k odpovedi „dosť sa obávam“. Priemerná hodnota respondentov Slovenska (2,07) sa pohybuje okolo európskeho priemeru (1,96) a respondenti na uvedenú otázku reagovali najčastejšie odpoveďou „trocha sa obávam“. V názoroch na obavy z budúcnosti sa nepotvrdili štatisticky významné rodové, príjmové ani vekové rozdiely.

Respondentom boli ďalej položené otázky, sledujúce ich názor na určité formy správania členov spoločnosti. Na 4-bodovej škále odpovedí sa mali vyjadriť k tomu, „nakol'ko nesprávne je, keď“:

- ...niekto platí v hotovosti bez bločku, aby sa vyhol plateniu DPH alebo iných daní?
- ...niekto predáva niečo zánovné a zatajuje niektoré alebo všetky chyby toho tovaru?
- ...niekto žiada od poisťovne viac, ako by mal?
- ...úradník/verejný činiteľ za svoje služby niekoho žiada o službičku alebo úplatok?“

Výsledky zobrazuje tabuľka 9.7:

Tabuľka 9.7: Nakoľko nesprávne je takéto správanie (1 – vôbec nie nesprávne, 2 – trochu nesprávne, 3 – nesprávne, 4 – veľmi nesprávne)

Krajina	Neplatenie DPH alebo iných daní	Zatajovanie chýb tovaru	Uplatňovanie si vymysleného poisťného nároku	Žiadosť úradníka o službičku alebo úplatok
Austria	2,25	3,31	3,01	3,64
Belgium	2,28	3,51	3,42	3,61
Czech Republic	2,77	3,49	3,35	3,69
Denmark	2,74	3,68	3,57	3,82
Estonia	2,75	3,34	3,32	3,55
Finland	2,77	3,46	3,40	3,71
France	2,12	3,11	2,98	3,43
Germany	2,36	3,28	3,10	3,68
Greece	3,06	3,48	3,58	3,69
Hungary	2,68	3,48	3,25	3,57
Iceland	2,91	3,68	3,53	3,74
Ireland	2,65	3,37	3,59	3,73
Luxembourg	2,27	3,45	3,29	3,68
Netherlands	2,40	3,42	3,50	3,72
Norway	2,75	3,60	3,62	3,76
Poland	2,58	3,50	3,37	3,73
Portugal	3,00	3,49	3,43	3,50
Slovakia	2,72	3,22	3,15	3,40
Slovenia	2,58	3,29	3,21	3,59
Spain	2,65	3,47	3,27	3,59
Sweden	2,81	3,61	3,59	3,71
Switzerland	2,65	3,30	3,32	3,63
Ukraine	2,68	3,24	3,24	3,44
United Kingdom	2,59	3,38	3,38	3,69
Total	2,62	3,41	3,35	3,64

Priemerné skóre odpovedí jednotlivých krajín v názore na neplatenie daní sa pohybuje od hodnoty 2,12 – odpovede respondentov Francúzska, ktorí uvedené správanie považujú za „trochu nesprávne“, až po hodnotu 3,3 – odpovede respondentov Grécka, ktorí inklinujú

k odpovedi „nesprávne“. Respondenti Slovenskej republiky sú s priemernou hodnotou 2,72 tesne nad európskym priemerom.

Za oveľa nesprávnejšie považujú respondenti zatajovanie chýb tovaru a uplatňovanie si vymysleného poistného nároku, keď priemerná hodnota odpovedí sa pohybuje medzi možnosťami „nesprávne“ až „veľmi nesprávne“.

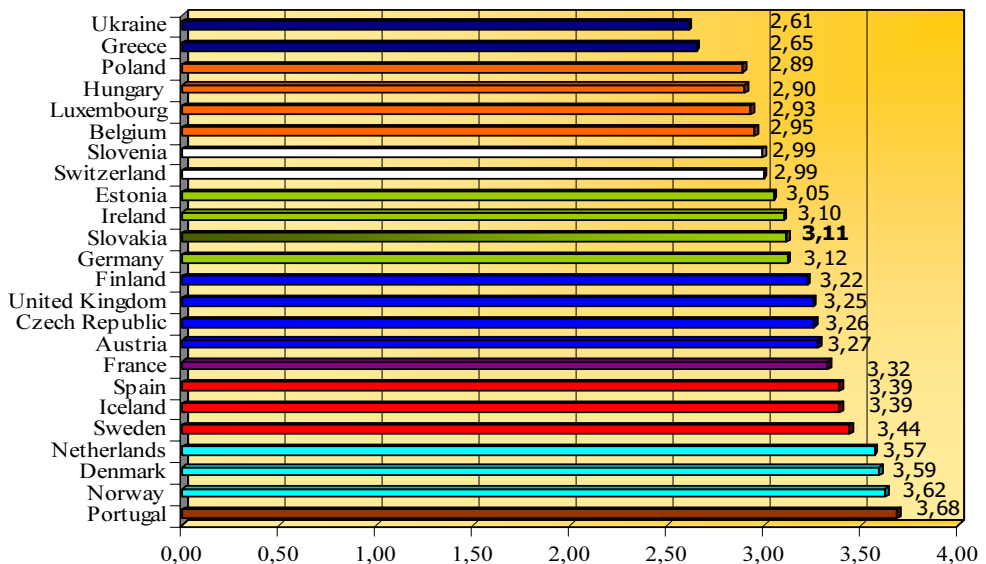
V situácii, keď úradník za svoju službu žiada o úplatok, sa respondenti všetkých krajín prikláňajú k odpovedi „veľmi nesprávne“. Slovenská republika sa s hodnotou 3,40 pohybuje medzi odpoveďami „nesprávne“ a „veľmi nesprávne“. Na základe uvedeného je zrejmé, že korupcia vo verejnej správe je všetkými krajinami (aj keď v rôznej miere) vnímaná veľmi negatívne.

Ďalšia oblasť modulu sledovala to, ako sa respondenti jednotlivých krajín stavajú k dodržiavaniu pravidiel a zákonov, resp. ich obchádzaniu. Na 5-bodovej škále odpovedí (1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím) sa mali vyjadriť k nasledujúcim výrokom:

- „Keď chcete prísť k peniazom, nemôžete sa stále správať čestne.“
- „Stále by sa mal prísne dodržiavať zákon, dokonca aj keď vďaka tomu prídem o dobrú príležitosť.“
- „Z času na čas je v poriadku ignorovať zákon a urobiť si, čo chcem.“

Názory respondentov na prvý výrok ukazuje graf 9.2. V ňom sú vyznačené jednotlivé zoskupenia štátov, ktoré boli špecifikované na základe štatistickej metódy analýzy rozptylu s využitím Tukeyho testu pre Post Hoc porovnanie. Je identifikovaných osem štátov, respondenti ktorých vyslovili mierny súhlas s tým, že nie je možné správať sa vždy čestne,

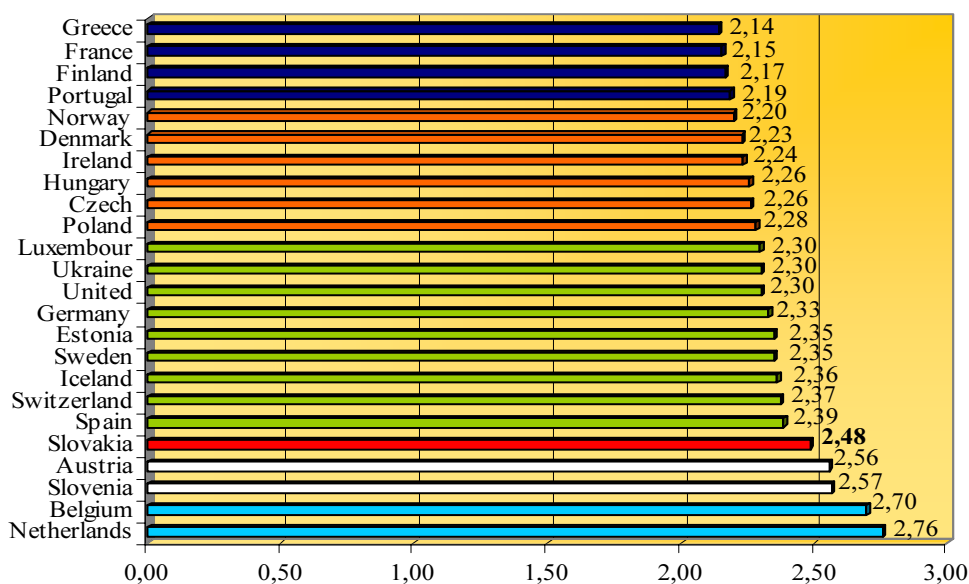
Graf 9.2: Keď chcete prísť k peniazom, nemôže sa stále správať čestne

keď chceme prísť k peniazom. Respondenti väčšiny krajín, medzi ktoré patrí aj Slovensko, nesúhlasia (opäť v rôznej miere) s porušovaním čestnosti pri tomto správaní. Celkový priemer s hodnotou 3,17 sa prikláňa skôr k neutrálnemu postojovi respondentov voči nečestnému správaníu.

S výrokom „Stále by sa mal prísne dodržiavať zákon, dokonca aj keď vďaka tomu prídem o dobrú príležitosť“ súhlasia respondenti väčšiny štátov. Najčastejšie sa odpoveď „ani súhlas, ani nesúhlas“ vyskytovala u respondentov Holandska, Belgicka, Slovinska a Rakúska. Slovenskí respondenti sa s priemernou hodnotou 2,48 ocitli na rozhraní odpovedí

Graf 9.3: Stále by sa mal prísne dodržiavať zákon, dokonca aj keď vďaka tomu prídem o dobrú príležitosť

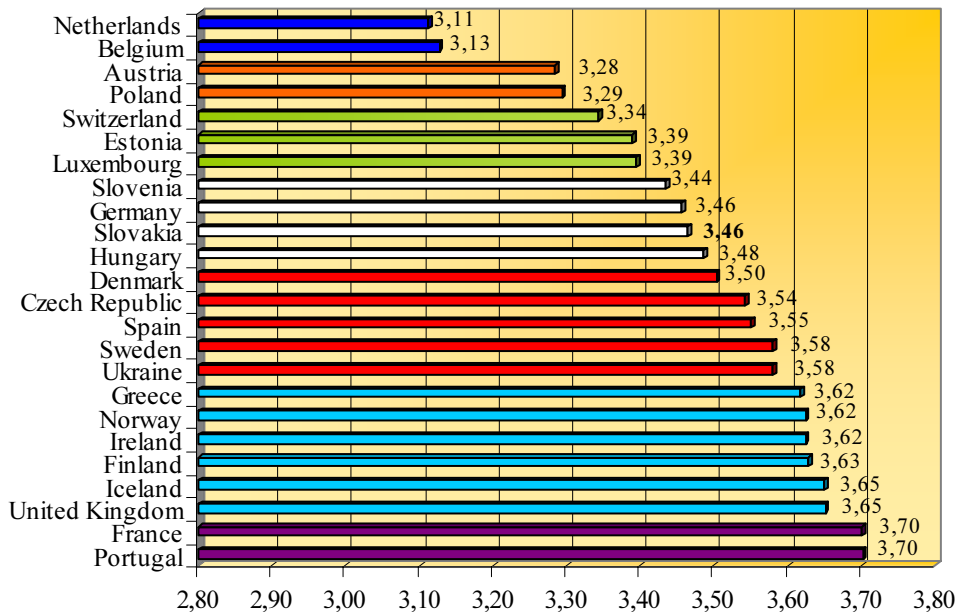
„súhlasím“ a „ani súhlas, ani nesúhlas“. Podrobnejšie výsledky zobrazuje graf 9.3 (celkový priemer má hodnotu 2,34).

Či je podľa respondentov v poriadku, z času na čas ignorovať zákon, zobrazuje graf 9.4. Priemerné hodnoty jednotlivých krajín poukazujú na to, že respondenti 13 krajín sa v uvedenom tvrdení viac prikláňajú k odpovedi „nesúhlasím“ (priemerné hodnoty vyššie ako 3,5). Respondenti Slovenskej republiky sa s priemerom 3,46 pohybujú medzi odpoveďami „ani súhlas, ani nesúhlas“ a „nesúhlasím“ a sú tesne nad európskym priemerom (3,49). Odpoveďami „ani súhlas, ani nesúhlas“ najčastejšie reagovali respondenti z Holandska a Belgicka, nasledovaní respondentmi z Rakúska a Poľska.

Vytvorenie hodnotovej orientácie spoločnosti, jej hierarchie a princípov je dlhodobý proces, ovplyvnený historickými, geografickými, kultúrnymi a ekonomickými podmienkami. Efektívnosť verejnej správy sa stáva dôležitým prvkom prosperity jednotlivých ekonomík. Hľadajú sa nové smery a nové praktiky vo verejnom sektore, ktoré sa inšpirujú podnikateľ-

ským sektorom, orientáciou na výsledok a na spokojnosť zákazníka. Medzi základné tendencie, ku ktorým verejná správa smeruje, sú napr.: od „government“ ku „governance“ – keď dochádza k zmenám a novej kvalite vzťahov medzi verejným sektorom, trhovým sektorom, občianskou spoločnosťou a občanmi; od uzatvorenosti k otvorenosti; od rigidnosti k flexibilitě – verejný sektor musí dať flexibilnú odpoveď na súčasné výzvy (napr. v Dánsku sa organizačná štruktúra každoročne prehodnocuje vo vzťahu k úlohám a ľudským kapacitám, čo podporuje vnímanie štruktúry ako dočasnej a obmedzuje obavy zo zmien); od utajovania informácií k „e-governance“; od špecializácie k integrovaniu jednotlivých funkcií verejnej správy (vo

Graf 9.4: Z času na čas je v poriadku ignorovať zákon a urobiť si čo chcem

Švédsku zaviedli program riadenia rizika „colné schodisko“, ktorého podstatou je myšlienka, že colné úrady môžu zvýšiť efektívnosť colných postupov tým, že budú úzko spolupracovať s klientmi a vytvoria tak situáciu win-win, t. j. prospech pre obidve strany. Model zvýhodňuje a značne zjednodušuje colné procedúry tým podnikom, ktoré udávajú korektné informácie). Výrazné zmeny v oblasti inovácie verejnej správy uskutočnili severské krajiny. Otvorenou otázkou ostáva, do akej miery je možné transponovať jednotlivé modely a praktiky uplatňované vo verejnej správe do iných krajín. Možno predpokladať snahy o efektívnu správu (governance), pričom vývoj nemusí smerovať k jednému modelu verejnej správy, ale k jednému cieľu. Preto nemožno hovoriť o „najlepších praktikách“, ale o „lepších praktikách“.²

2 spracované podľa SIČÁKOVÁ, E. – ZEMANOVIČOVÁ, D.: *Konflikt záujmov, etika a etický kódex vo verejnej správe*. CPHR, Bratislava, 2000.

Ekonomika a morálita v dnešnej dobe

Postavenie spotrebiteľov, resp. zákazníkov na trhu, vzťah firiem k zákazníkom a neférové (nezákonné) konanie občanov, bolo predmetom ďalších otázok nami sledovaného modulu. Respondenti boli požiadaní, aby na 5-bodovej škále odpovedí vyjadrili svoj názor na to, či sa firmy v dnešnej dobe viac zaujímajú o zisk ako o zlepšovanie služieb pre zákazníkov, či firmy udržiavajú ceny zbytočne vysoké, a či majú spotrebiteľia v dnešnej dobe lepšie postavenie na ochranu svojich záujmov (bližšie pozri tabuľku 9.8).

Tabuľka 9.8: Fungovanie ekonomiky v dnešnej dobe (1 – rozhodne súhlasím, 3 – ani súhlas, ani nesúhlas, 5 – rozhodne nesúhlasím)

V dnešnej dobe sa firmy zaujímajú iba o zisk a nie o zlepšovanie služieb pre zákazníkov			V dnešnej dobe veľké firmy spolupracujú, aby udržali ceny zbytočne vysoké			V dnešnej dobe majú zákazníci a spotrebiteľia lepšie postavenie na ochranu svojich záujmov		
Krajina	Mean	N	Krajina	Mean	N	Krajina	Mean	N
Denmark	2,87	1 426	Norway	2,61	1 742	Hungary	3,50	1 375
Iceland	2,70	557	Netherlands	2,46	1 817	Ukraine	3,13	1 856
Norway	2,59	1 748	Finland	2,42	1 964	Estonia	2,86	1 744
Sweden	2,55	1 907	Sweden	2,39	1 854	Slovakia	2,85	1 376
Estonia	2,55	1 831	Slovenia	2,39	1 320	Czech Republic	2,79	2 787
Netherlands	2,54	1 855	United Kingdom	2,36	1 853	Iceland	2,74	555
Finland	2,53	1 989	Denmark	2,32	1 396	Poland	2,74	1 588
Germany	2,41	2 797	Slovakia	2,31	1 374	Germany	2,71	2 772
Luxembourg	2,41	1 568	Estonia	2,29	1 744	Portugal	2,55	1 910
Slovenia	2,41	1 371	Austria	2,29	2 056	Slovenia	2,54	1 326
Switzerland	2,40	2 118	Belgium	2,28	1 722	Austria	2,52	2 066
Austria	2,39	2 110	Switzerland	2,25	2 059	Sweden	2,50	1 875
Ireland	2,34	2 239	Luxembourg	2,23	1 490	Denmark	2,49	1 395
Belgium	2,31	1 761	Ireland	2,22	2 180	United Kingdom	2,46	1 861
Slovakia	2,31	1 440	Iceland	2,20	555	Luxembourg	2,45	1 532
United Kingdom	2,29	1 882	Hungary	2,20	1 374	Finland	2,45	1 981
Czech Republic	2,22	2 803	Germany	2,19	2 764	Switzerland	2,43	2 076
Poland	2,20	1 667	Poland	2,15	1 569	Norway	2,43	1 741
Spain	2,17	1 605	Czech Republic	2,14	2 748	France	2,41	1 792
Hungary	2,09	1 445	Spain	2,08	1 512	Greece	2,34	2 282
France	2,09	1 796	Portugal	2,02	1 897	Ireland	2,34	2 200
Ukraine	2,07	1 917	France	1,96	1 778	Spain	2,33	1 589
Portugal	1,88	2 004	Ukraine	1,96	1 845	Belgium	2,32	1 751
Greece	1,82	2 311	Greece	1,77	2 308	Netherlands	2,19	1 858
Total	2,32	44 147	Total	2,22	42 921	Total	2,57	43 288

Tabuľka 9.9: Multiple Comparisons – Tukey HSD

Vekové kategórie		V dnešnej dobe sa firmy zaujímajú iba o zisk a nie o zlepšovanie služieb pre zákazníkov.			V dnešnej dobe veľké firmy spolupracujú, aby udržali ceny zbytočne vysoké.		
(I) Vek kategórie	(J) Vek kategórie	Mean Difference (I – J)	Std. Error	Sig.	Mean Difference (I – J)	Std. Error	Sig.
15 – 24	25 – 34	0,012	0,017	0,985	0,058	0,016	0,004
	35 – 44	0,019	0,017	0,876	0,105	0,016	0,000
	45 – 54	0,080	0,017	0,000	0,173	0,016	0,000
	55 – 64	0,185	0,018	0,000	0,261	0,016	0,000
	65+	0,227	0,017	0,000	0,268	0,016	0,000
25 – 34	15 – 24	-0,012	0,017	0,985	-0,058	0,016	0,004
	35 – 44	0,007	0,017	0,998	0,047	0,015	0,026
	45 – 54	0,068	0,017	0,001	0,115	0,016	0,000
	55 – 64	0,174	0,017	0,000	0,203	0,016	0,000
	65+	0,215	0,017	0,000	0,211	0,016	0,000
35 – 44	15 – 24	-0,019	0,017	0,876	-0,105	0,016	0,000
	25 – 34	-0,007	0,017	0,998	-0,047	0,015	0,026
	45 – 54	0,061	0,016	0,003	0,068	0,015	0,000
	55 – 64	0,167	0,017	0,000	0,156	0,016	0,000
	65+	0,208	0,016	0,000	0,164	0,015	0,000
45 – 54	15 – 24	-0,080	0,017	0,000	-0,173	0,016	0,000
	25 – 34	-0,068	0,017	0,001	-0,115	0,016	0,000
	35 – 44	-0,061	0,016	0,003	-0,068	0,015	0,000
	55 – 64	0,106	0,017	0,000	0,087	0,016	0,000
	65+	0,147	0,017	0,000	0,095	0,015	0,000
55 – 64	15 – 24	-0,185	0,018	0,000	-0,261	0,016	0,000
	25 – 34	-0,174	0,017	0,000	-0,203	0,016	0,000
	35 – 44	-0,167	0,017	0,000	-0,156	0,016	0,000
	45 – 54	-0,106	0,017	0,000	-0,087	0,016	0,000
	65+	0,041	0,017	0,150	0,008	0,016	0,996
65+	15 – 24	-0,227	0,017	0,000	-0,268	0,016	0,000
	25 – 34	-0,215	0,017	0,000	-0,211	0,016	0,000
	35 – 44	-0,208	0,016	0,000	-0,164	0,015	0,000
	45 – 54	-0,147	0,017	0,000	-0,095	0,015	0,000
	55 – 64	-0,041	0,017	0,150	-0,008	0,016	0,996

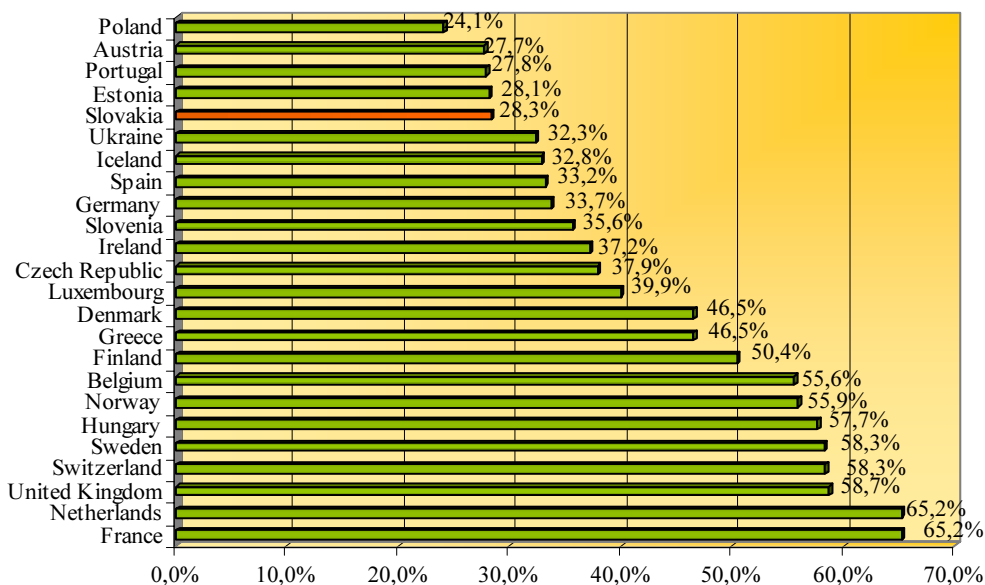
S výrokom, že „Firmy sa v dnešnej dobe zaujímajú skôr o zisk ako o zlepšovanie kvality a služieb pre zákazníkov“ súhlasí väčšina respondentov. Sklon skôr k neutrálnemu postoju zaujali iba respondenti zo severských krajín. Respondenti Slovenskej republiky sa svojimi odpoveďami pohyujú okolo európskeho priemeru.

Podobný názor respondentov sme zaznamenali aj pri druhom výroku. Pýtali sme sa ich, či súhlasia alebo nesúhlasia s výrokom: „Veľké firmy spolupracujú, aby udržali ceny zbytočne vysoké.“ Okrem respondentov z Nórska a Holandska, ktorí sa prikláňajú skôr k neutrálnemu postoju, respondenti ostatných krajín s uvedeným výrokom skôr súhlasia.

Úroveň ochrany záujmov spotrebiteľov bola predmetom tretej komparácie v rámci uvedeného bloku otázok. Výsledky analýzy potvrdili nižšiu úroveň tejto ochrany v štátoch, ktoré vstúpili do Európskej únie neskôr, resp. nie sú členmi tejto únie. Z hľadiska formulovania posudzovanej položky je však potrebné upozorniť na skutočnosť, že až na výnimku respondentov z Maďarska a Ukrajiny, respondenti všetkých ostatných krajín vyslovili súhlas so zlepšovaním postavenia zákazníkov a spotrebiteľov pri ochrane ich záujmov. Je zrejmé, že pozornosť, ktorá je venovaná tejto oblasti ekonomickej morality v Európe, je respondentmi hodnotená pozitívne. Postavenie respondentov Slovenska (napriek miernemu súhlasu s touto charakteristikou) je však na konci peletónu týchto štátov, čo signalizuje pretrvávajúce rezervy v uplatňovaní princípov ochrany záujmov zákazníkov v našej krajine.

V rámci uvedenej skupiny otázok, sa potvrdili štatisticky významné rozdiely medzi jednotlivými vekovými kategóriami pri vyjadrovaní miery súhlasu a nesúhlasu respondentov s dvomi výrokmami. Ich znenie a následné výsledky uvádza tabuľka 9.9.

Graf 9.5: Žiadneho priateľa alebo známeho by som nemohol požiadať o podporu pre získanie neoprávnených výhod

V rámci modulu „Ekonomická morálita“ sa ďalej sledovali aj siete opory a poznania medzi respondentmi jednotlivých krajín. Cieľom bolo zistiť, koľko priateľov alebo známych by respondenti mohli osloviť, aby im pomohli pri realizovaní neférových a nezákonných trhových praktík. Respondenti mali k dispozícii 5-bodovú škálu odpovedí (1 – žiadneho, 2 – zopár, 3 – dosť veľa, 4 – väčšinu alebo všetkých, 5 – nikdy by som také niečo neurobil). V rámci predkladanej analýzy sme porovnali odpovede „žiadneho“, „zopár“ a „nikdy by som také niečo neurobil“. Naše výsledky, uvedené v grafe 9.5 a tabuľke 9.10 len potvrdzujú to, že bohatstvo krajiny umožňuje vysoký životný štandard občana. Ten nemá potrebu chcieť ešte nekalým spôsobom získať niečo navyše. Štát sa postará o všetko. Funguje tu systém spojených nádob: kde je fungujúca ekonomika a zažitá demokracia, nemá živnú pôdu korupcia.

Tabuľka 9.10: Koľko vašich priateľov alebo známych by ste mohli požiadať o podporu pre získanie výhod alebo služieb, na ktoré nemáte nárok?

Krajina	Žiadneho	Krajina	Zopár	Krajina	Nikdy by som také niečo neurobil
France	65,2%	Slovakia	49,7%	Ireland	45,9%
Netherlands	65,2%	Poland	45,2%	Estonia	39,7%
United Kingdom	58,7%	Portugal	44,2%	Ukraine	34,4%
Switzerland	58,3%	Slovenia	41,7%	Greece	34,3%
Sweden	58,3%	Austria	37,0%	Denmark	24,1%
Hungary	57,7%	Iceland	35,7%	Germany	23,6%
Norway	55,9%	Finland	35,2%	Czech Republic	23,0%
Belgium	55,6%	Germany	33,7%	Switzerland	20,7%
Finland	50,4%	Luxembourg	31,7%	Austria	20,2%
Greece	46,5%	Norway	31,1%	Luxembourg	18,6%
Denmark	46,5%	Belgium	29,8%	Spain	15,5%
Luxembourg	39,9%	Czech Republic	28,4%	Poland	15,1%
Czech Republic	37,9%	Spain	28,2%	Portugal	13,6%
Ireland	37,2%	Sweden	28,2%	Netherlands	12,7%
Slovenia	35,6%	Ukraine	26,8%	Hungary	12,2%
Germany	33,7%	Estonia	25,9%	Slovakia	11,9%
Spain	33,2%	Hungary	25,1%	Iceland	10,0%
Iceland	32,8%	France	22,8%	Slovenia	10,0%
Ukraine	32,3%	United Kingdom	22,4%	United Kingdom	8,8%
Slovakia	28,3%	Denmark	20,5%	France	8,4%
Estonia	28,1%	Netherlands	18,9%	Belgium	8,3%
Portugal	27,8%	Switzerland	18,7%	Finland	7,6%
Austria	27,7%	Greece	15,7%	Sweden	5,4%
Poland	24,1%	Ireland	12,1%	Norway	5,0%
Total (18 767)	43,5%	Total (12 439)	28,8%	Total (8 155)	18,9%

Problém získať známych, resp. priateľov pre neférové praktiky majú prevažne respondenti Francúzska a Holandska (65,2%), nasledovaní respondentmi z Veľkej Británie, Švajčiarska, Švédska, Maďarska, Nórska, Belgicka a Fínska (priemer vyšší ako 50%). V podmienkach Slovenska by žiadneho známeho nemohlo osloviť iba 28,3% opýtaných, ale až 49,7% respondentov by ich na nezákonné praktiky získalo zopár.

Ako často sa občania európskych krajín zapájali do realizácie neférových a nezákonných trhových praktík v priebehu posledných piatich rokov, sledovala nasledujúca a zároveň posledná séria otázok modulu „Ekonomická morálita“. Na 6-bodovej škále odpovedí (1 – nikdy, 2 – raz, 3 – dvakrát, 4 – tri alebo štyrikrát, 5 – päťkrát alebo viac, 6 – nezažil som) mali respondenti odpovedať na to, ako často, ak vôbec, sa stalo, že...:

Tabuľka 9.11: Ponechaný neoprávnený výdavok a platenie bez bločka – odpoveď „nikdy“

Krajina	Ponechaný neoprávnený výdavok	Krajina	Platenie v hotovosti bez bločka
Greece	90,5%	Switzerland	84,7%
Portugal	85,7%	Ireland	81,6%
Iceland	81,4%	United Kingdom	80,9%
Ireland	80,6%	Portugal	76,1%
Slovenia	80,3%	Czech Republic	75,2%
France	79,6%	Netherlands	72,9%
Hungary	79,5%	Ukraine	71,9%
Czech Republic	79,3%	Slovenia	71,8%
Switzerland	79,0%	Greece	71,4%
Austria	75,9%	Norway	71,3%
Spain	75,8%	Finland	69,9%
Norway	75,3%	France	69,6%
Poland	74,6%	Slovakia	68,9%
Ukraine	74,3%	Sweden	67,3%
Netherlands	74,3%	Spain	67,1%
Germany	73,5%	Austria	66,5%
Finland	73,1%	Poland	66,0%
Slovakia	73,0%	Luxembourg	65,0%
Sweden	72,5%	Belgium	64,9%
Luxembourg	69,4%	Germany	64,4%
United Kingdom	68,1%	Hungary	63,4%
Belgium	67,5%	Denmark	57,7%
Denmark	66,9%	Iceland	53,4%
Estonia	54,6%	Estonia	47,3%
Total (33 630)	75,3%	Total (30 656)	69,6%

- ...si nechali výdavok od predavačky alebo čašníka, aj keď vedeli, že im vydali priveľa?
- ...zaplatili v hotovosti bez bločka, aby sa vyhli plateniu DPH alebo iných daní?
- ...predali niečo zánovné a zatajili niektoré alebo všetky chyby toho tovaru?
- ...zneužili alebo pozmenili preukaz či doklad, aby mohli získať neoprávnený nárok?
- ...žiadali od poisťovne viac ako mali, alebo si uplatňovali vymyslený poisťný nárok?
- ...ponúkli službičku alebo úplatok úradníkovi/verejnému činiteľovi výmenou za ich služby?
- ...žiadali zvýšené alebo neoprávnené vládne výhody, ako napríklad sociálnu podporu alebo iné výhody?

Medzi krajinami sme porovnali odpoveď „nikdy“ a konkrétne výsledky medzinárodnej komparácie zobrazujú tabuľky 9.11 – 9.14:

Tabuľka 9.12: Zatajenie chýb tovaru a zneužitie dokladu – odpoveď „nikdy“

Krajina	Zatajenie chýb tovaru	Krajina	Zneužitie preukazu
France	98,7%	France	98,4%
Norway	96,1%	Netherlands	97,6%
Switzerland	96,1%	United Kingdom	97,0%
United Kingdom	96,1%	Norway	96,8%
Netherlands	95,8%	Iceland	96,6%
Iceland	95,7%	Belgium	96,3%
Czech Republic	95,1%	Sweden	96,2%
Ireland	94,5%	Finland	95,7%
Belgium	94,4%	Switzerland	95,4%
Spain	94,2%	Ireland	95,2%
Luxembourg	93,6%	Slovenia	94,7%
Sweden	93,0%	Czech Republic	94,5%
Slovenia	92,8%	Luxembourg	94,5%
Finland	91,6%	Spain	94,1%
Austria	88,6%	Slovakia	92,0%
Slovakia	88,4%	Austria	91,1%
Greece	88,0%	Greece	90,7%
Germany	86,5%	Germany	88,1%
Hungary	86,5%	Portugal	87,9%
Denmark	86,4%	Denmark	87,2%
Portugal	85,4%	Hungary	86,5%
Ukraine	82,0%	Ukraine	84,4%
Poland	77,4%	Poland	81,6%
Estonia	60,3%	Estonia	64,0%
Total (40 239)	89,7%	Total (41 102)	91,4%

Neoprávnený výdavok si nikdy nenechalo vyše 90% opýtaných z Grécka, nasledovaní respondentmi z Portugalska, Islandu, Írska a Slovinska (viac ako 80%). Na Slovensku si neoprávnený výdavok nikdy nenechalo 73% opýtaných.

V ďalšej otázke nás zaujímalo, či sa respondenti v priebehu posledných piatich rokov vyhýbali plateniu DPH alebo iných daní. Na základe uskutočnenej analýzy vidíme, že respondenti žiadnej krajiny neprekročili mieru 90%. Respondenti Slovenskej republiky (68,9%) sa opäť pohybujú okolo európskeho priemeru. Najmenšiu mieru (47,3%) dosiahli respondenti Estónska (podobne ako pri prvej otázke).

Tabuľka 9.12 poukazuje na to, že viac ako 90% občanov štrnástich, nami sledovaných krajín, nikdy nepredali niečo zánovné, alebo nikdy nezatajili chyby tovaru. Respondenti Slovenska sa pohybujú medzi krajinami, ktorých miera nezatajovania chýb tovaru sa po-

Tabuľka 9.13: Požadovanie neoprávnených výhod – odpoveď „nikdy“

Krajina	Uplatňovanie neoprávneného poistného nároku	Krajina	Žiadanie neoprávnených vládnych výhod
United Kingdom	97,8%	Netherlands	99,6%
Netherlands	97,7%	France	98,9%
Norway	97,4%	United Kingdom	98,3%
France	97,1%	Belgium	97,6%
Belgium	96,7%	Norway	97,3%
Ireland	95,6%	Switzerland	97,2%
Switzerland	95,2%	Iceland	97,0%
Czech Republic	95,2%	Sweden	96,4%
Slovenia	95,1%	Czech Republic	96,0%
Sweden	94,9%	Spain	95,7%
Spain	94,5%	Ireland	95,5%
Finland	94,3%	Slovenia	95,2%
Iceland	93,6%	Finland	95,0%
Luxembourg	92,8%	Luxembourg	94,6%
Greece	91,8%	Greece	93,0%
Slovakia	91,0%	Austria	91,8%
Austria	88,4%	Germany	91,8%
Germany	88,3%	Slovakia	91,3%
Portugal	86,6%	Portugal	89,0%
Denmark	84,9%	Denmark	88,0%
Hungary	83,8%	Hungary	84,6%
Ukraine	82,2%	Ukraine	84,5%
Poland	78,3%	Poland	82,7%
Estonia	64,5%	Estonia	68,6%
Total (40 726)	90,7%	Total (41 556)	92,5%

hybuje od 80 % – 90 %. Menej ako 80 % dosiahli už iba respondenti Poľska (77,4 %) a opäť respondenti Estónska, ktorí sú so 60,3 % výrazne pod európskym priemerom.

Neoprávnený výdavok pozmenením údajov na dokladoch nikdy nezískalo iba 64 % občanov Estónska, čo je výrazne nižší percentuálny podiel ako je európsky priemer (91,4 %). Percentuálna miera respondentov všetkých ostatných krajín je nad 80 %, začínajúc respondentmi z Poľska (81,6 %) a končiac respondentmi z Francúzska (98,4 %). Respondenti Slovenskej republiky (92 %) sú tesne nad celkovým priemerom.

Vymyslený poistný nárok si podľa tabuľky 9.13 nikdy neuplatňovalo až 97,8 % opýtaných Spojeného kráľovstva, nasledovaní respondentmi Holandska (97,7 %), Nórska (97,4 %) a Francúzska (97,1 %). Menej ako 90 %-nú mieru neuplatňovania si vymysleného poistného nároku dosiahli respondenti ôsmich krajín, pričom za celkovým priemerom najviac zaostávajú respondenti Poľska (78,3 %) a Estónska (64,5 %).

Tabuľka 9.14: Poskytnutie úplatku úradníkovi – odpoveď „nikdy“

Krajina	Ponúknutie úplatku úradníkovi
United Kingdom	99,7%
Iceland	99,5%
Netherlands	99,3%
France	99,2%
Norway	98,3%
Switzerland	97,8%
Belgium	97,5%
Finland	97,1%
Sweden	96,6%
Spain	96,6%
Ireland	96,4%
Slovenia	95,9%
Luxembourg	94,5%
Austria	93,7%
Czech Republic	92,5%
Germany	91,9%
Greece	90,2%
Portugal	88,9%
Denmark	88,8%
Slovakia	86,9%
Hungary	83,8%
Poland	78,8%
Ukraine	74,1%
Estonia	66,6%
Total (41 210)	91,7%

Druhá časť tabuľky 9.13 zobrazuje, aké percento opýtaných, v rámci jednotlivých krajín, nikdy nežiadalo neoprávnené vládne výhody (napr. sociálnu podporu). Môžeme si všimnúť, že usporiadania krajín a percentuálne miery sú podobné ako v prvej časti tabuľky. Respondenti Poľska (82,7%) a Estónska (68,6%) sa opäť nachádzajú na konci celého peletónu krajín, respondenti Slovenska (91,3%) sú tesne nad celkovým priemerom (92,5%).

Naše zistenia svedčia o tom, ako už bolo spomenuté vyššie, že miera korupcie v značnej miere odzrkadľuje vyspelosť krajiny. Čím viac krajina prosperuje, tým je menšia potreba poskytovania úplatkov či uplatňovania iných foriem korupcie pre získanie výhod neférovým spôsobom, pričom pod neférovým spôsobom rozumieme nekalé, nezákonné postupy, ale aj postupy odlišné od zžitých pravidiel, ktoré sa všeobecne považujú za slušné. Podľa údajov z tabuľky 9.14 sa respondenti Slovenska spolu s respondentmi z Estónska, Ukrajiny, Poľska, Maďarska, Dánska a Portugalska (aj keď v rôznej miere) nachádzajú medzi krajinami, ktorých miera neposkytnutia úplatku za posledných 5 rokov neprekročila 90 %.

Záver

Prezentované zistenia svedčia o skutočnosti, že morálnosť ekonomiky je v centre pozornosti občanov zúčastnených krajín. Zároveň je zjavné, že táto oblasť života spoločnosti sa mení spolu so zmenou spoločnosti a so zmenami pravidiel života občanov spoločnosti.

Problémom transformujúcich sa ekonomík je absencia niektorých pravidiel, ich nefunkčnosť a všeobecne nízka vymáhateľnosť ich dodržiavania. Občania sa dostali do situácie, že sa majú zmieriť s tým, že aj „veľké kauzy“, napr. tunelovanie podnikov, zneužitia úradu ostanú nepotrestané. Pretože sa nedá rýchlo vybudovať funkčný legislatívny rámec, je dôležité, aby pravidlá boli transparentné, aby tlak verejnej kontroly zabránil jeho zneužívaniu v prospech istých skupín. Transformácia zásadným spôsobom mení aj polohu vzťahov verejnej správy k podnikateľskému sektoru a k občanom. Zmeny smerujú k deregulácii, privatizácii, decentralizácii a orientácii na výsledky a zákazníka.

Naše zistenia potvrdili existujúce rozdiely vo vnímaní morálnych pravidiel ekonomického života spoločnosti, ktoré však súvisia, podľa nášho názoru, s oveľa rozsiahlejšou problematikou uplatňovania demokratických princípov v medziľudských vzťahoch.

Výsledky poukazujú na existujúce rozdiely v skúmanej oblasti medzi štátmi, ktoré ešte len budujú demokratické základy spoluzitia (medzi tieto patrí aj Slovensko), a štátmi, ktoré majú za sebou oveľa dlhší demokratický vývoj.

X.

Zdravie a starostlivosť o zdravie

František Baumgartner

Časť venovanú téme zdravia ľudí zostavil Sjoerd Kooiker so spolupracovníkmi a tvorí ju 30 otázok. Zameriava sa na vzájomné vzťahy systémov poskytovania zdravotných služieb a postojov ľudí k zdraviu a chorobe, a to so zreteľom k výskumným skúsenostiam autorov modulu. Obsahom modulu sú najmä rôzne aspekty ponímania zdravia, a to v zmysle subjektívneho prežívania zdravia, neprítomnosti príznakov chorôb, častosti návštev lekára či celkového životného naladenia. Samostatný okruh otázok tvorili otázky týkajúce sa vzťahov pacientov a lekárov v dimenzii paternalistický vs. partnerský vzťah. Ďalšími témami sú postoje k liekom a užívanie liekov a spôsoby správania sa v chorobe.

Otázky zdravia a zdravotného stavu patria k najkomplikovanejším oblastiam spoločenského života. Je to spôsobené predovšetkým významom zdravia v živote človeka. Zdravie v podstatnej miere podmieňuje kvalitu života, zároveň spôsobom života je výrazne ovplyvňované. Na otázku, ako chápať zdravie, nie je jednoznačná odpoveď. Často sa zdravie poníma ako neprítomnosť choroby. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO – World Health Organization) však zastáva komplexnejšie stanovisko. Neopiera sa len o pojem choroby v medicínskom chápaní, ale zohľadňuje aj širší sociálny kontext toho, ako ľudia žijú. Podľa definície z roku 1948 je zdravie stavom úplnej fyzickej, psychickej a sociálnej pohody. Interpretácia tejto definície sa líši v rámci rôznych kultúr a sociálnych skupín. Odlišné je aj ponímanie pozícií a rolí osôb v zdravotníckom systéme. Pohľad jednotlivca na vlastné zdravie závisí od jeho skúseností, od jeho očakávaní, ako aj od jeho postavenia v spoločnosti (Křečková-Tůmová, 2003).

Determinanty, ktoré ovplyvňujú zdravie ľudí, možno rozdeliť do troch okruhov, ktorými sú spôsob života, životné prostredie a zdravotná starostlivosť. Je zrejmé, že nie všetky má možnosť jednotlivec osobne ovplyvňovať. Dôležitosť zdravia je však zrejماً z popredného postavenia, ktoré má v rebríčku hodnôt väčšiny ľudí. Zdravie jednotlivca pritom nie je len jeho osobnou záležitosťou, ale je vecou celej spoločnosti. WHO vo svojich programoch sa usiluje prekonávať rozdiely v zdravotnom stave medzi rôznymi krajinami a medzi rôznymi skupinami obyvateľov v týchto krajinách. Zaradenie modulu zdravie a zdravotná starostlivosť do 2. kola výskumu ESS v tomto kontexte možno hodnotiť veľmi pozitívne, ako cenný zdroj poznatkov ako v meradle jednotlivých účastníckych krajín, tak aj v meradle medzinárodnej komparácie. Pokiaľ ide o Slovensko a ďalšie postkomunistické krajiny, štúdium týchto otázok je zaujímavé so zreteľom na uskutočňované reformy v oblasti zdravotníctva, prípadne v ďalších relevantných oblastiach.

V analýze výsledkov sa budeme venovať zisteniam odvodeným z výsledkov slovenského súboru ESS, pričom zároveň tieto zistenia budú konfrontované s výsledkami ďalších krajín. Prvou témou analýzy je posudzovanie vlastného zdravia. V dotazníku je viac otázok, ktoré umožňujú skúmať túto otázku. V základnom module C je otázka formulovaná priamo

Tabuľka 10.1: Subjektívne hodnotenie celkového zdravotného stavu

		Frekvencia	Percentá	Kumulat. percentá
Valid	Veľmi dobrý	230	15,2	15,2
	Dobrý	682	45,2	60,4
	Priemerný	426	28,2	88,7
	Zlý	137	9,1	97,7
	Veľmi zlý	34	2,3	100,0
	Celkom	1509	100,0	
Missing	Neviem	2		
	Žiadna odp.	1		
	Celkom	3		
Súhrn		1512		

ako subjektívne posúdenie vlastného zdravotného stavu. Respondenti odpovedali na 5-bodovej škále s krajnými pólmi veľmi dobrý, resp. veľmi zlý. Výsledky uvádza tabuľka 10.1.

Vyššie 60% respondentov hodnotí svoje zdravie ako veľmi dobré, resp. dobré, necelých 30% ako priemerné a len 11% ho hodnotí ako zlé, prípadne veľmi zlé. Priemer je 2,379 pri smerodajnej odchýlke 0,847. Zdravotný stav hodnotia teda respondenti v podstate ako dobrý. Zaujímavé môže byť porovnanie mužov a žien. Výsledky t-testu uvádzame v tabuľke 10.2.

Tabuľka 10.2: Hodnotenie vlastného zdravia – porovnanie mužov a žien

	Rod	N	Priemer	Smer. odch.	t-test	P
Subjektívne zdravie	Muži	742	2,31	,923	-2,495	,013
	Ženy	732	2,43	,930		

Tabuľka vyjadruje, že subjektívne svoje zdravie posudzujú priaznivejšie muži v porovnaní so ženami. Rozdiel je štatisticky významný. Výsledok je v istom rozpore s tým, že stredná dĺžka života mužov je nižšia ako u žien. Podľa údajov Ministerstva zdravotníctva SR z roku 2000 dosiahla u mužov hodnotu 69 rokov, u žien 77 rokov. Súvislosť s chorobnosťou je zrejma, naše zistenie poukazuje teda pravdepodobne na klamlivosť subjektívneho vnímania.

Indikátorom zdravotného stavu ľudí však môže byť aj počet návštev u lekára za určité obdobie. Súčasťou bloku otázok týkajúceho sa zdravia a zdravotnej starostlivosti bola aj otázka zisťujúca počet návštev za obdobie jedného roka (pozri tabuľku 10.3).

Najväčšia časť respondentov uvádza 1, resp. 2 návštevy ročne. Spolu s tými, ktorí neuvádzajú žiaden kontakt s lekárom, tvoria viac ako polovicu z výskumného súboru. Asi pätina skúmaných osôb uviedla 3 – 5 návštev a ďalšia pätina šesť a viac návštev. V prípade posled-

Tabuľka 10.3: Frekvencia návštev u lekára v období posledných 12. mesiacov (vrátane špecialistov)

		Frekvencia	Percentá	Kumulatívne percentá
Valid	Nikdy	262	18,1	18,1
	Raz alebo dvakrát	546	37,7	55,8
	3 – 5-krát	324	22,3	78,1
	6 – 10-krát	118	8,1	86,2
	Viac ako 10-krát	200	13,8	100,0
	Total	1450	100,0	
Missing	Neviem	57		
	Žiadna odpoveď	5		
	Total	62		
Total		1512		

nej skupiny pôjde zrejme o dlhodobejšie onemocnenia. Priemerný údaj je 2,62 (smerodajná odchýlka 1,26), čo zodpovedá umiestneniu medzi zakotveniami 1 – 2 krát, resp. 3 – 5 krát (hodnota mediánu je rovná 2,0). Zistenia viac-menej korešpondujú s výsledkami vzťahujúcimi sa k subjektívnemu pocitu zdravia a medzi oboma premennými existuje štatisticky významná súvislosť ($r=0,484$). Pozrime sa teraz na rozdiely mužov a žien v počte návštev (pre porovnanie použijeme vzhľadom na charakter premennej U-test).

Tabuľka 10.4: Frekvencia návštev u lekára – porovnanie mužov a žien

	Rod	N	Priemerné oradie	U-test	z	P
Návštevy lekára v posledných 12 mesiacoch	Muži	710	646,74	206783,5	-6,088	,000
	Ženy	710	774,26			
	Celkom	1420				

Ženy navštevujú lekárov častejšie, pričom rozdiel je signifikantný a pomerne výrazný. Ako sme videli, ženy svoje zdravie posudzujú negatívnejšie, čo môže implikovať častejšie návštevy u lekára. Priemerná hodnota u žien je 2,79, u mužov 2,43. Častejšie návštevy nemusia však ísť výlučne na vrub väčšej chorobnosti. Môžu byť výrazom lepšej pozornosti venovanej svojmu zdraviu a zahŕňať aj prevenciu.

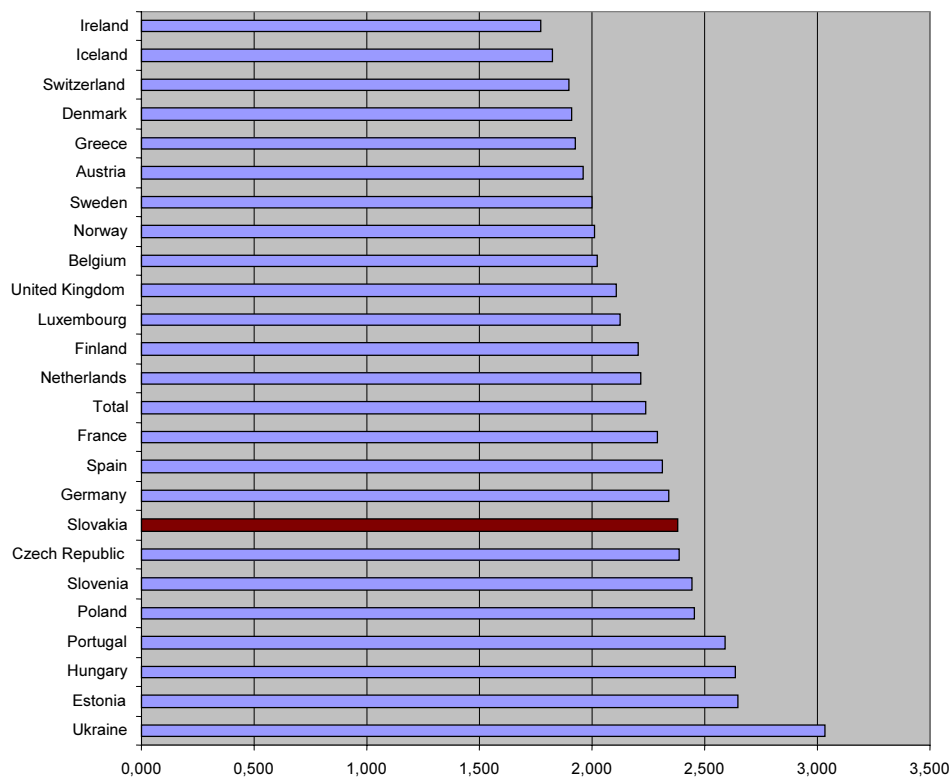
Ďalším indikátorom zdravia, v súlade s jeho širšou konceptualizáciou, je celkové životné ladenie. V rotujúcom modeli dotazníka „Rodina, práca a sociálne zabezpečenie v Európe“ bolo 5 položiek zameraných na zisťovanie prežívania dobrej nálady, uvoľnenosti, vitality, sviežosti. Respondenti mali za úlohu uviesť, ako často prežívali uvedené pocity v období posledných dvoch týždňov. Odpoveďová škála bola 6-bodová s krajnými polohami stále, resp. nikdy. Faktorová analýza týchto položiek uskutočnená v slovenskom súbore, ale

aj v úplnom súbore ESS jednoznačne ukazuje na prítomnosť jedného faktora, ktorý vysvetľuje viac ako 60% celkovej variácie. Tento faktor možno označiť ako celkové životné naladenie a jeho skóre možno odvodiť ako súčet jednotlivých položiek. Nízke skóre predstavuje pozitívny pól (časté prežívanie pozitívnych stavov), naopak vysoké znamená negatívny pól. Priemer v súbore SR je 3,17, čo predstavuje umiestnenie v strede stupnice s miernym príklonom ku kladnému pólu. Porovnanie mužov a žien t-testom uvádzame v tabuľke 10.5. Podobne ako pri prežívaní zdravia, priaznivejší výsledok sa zistil u mužov. Rozdiel je štatisticky významný.

Tabuľka 10.5: Celkové životné naladenie – porovnanie mužov a žien

	Rod	N	Priemer	Smer. odchýlka	t-test	p
Životné ladenie	Muži	742	3,0488	1,07251	-4,546	,000
	Ženy	728	3,3121	1,14609		

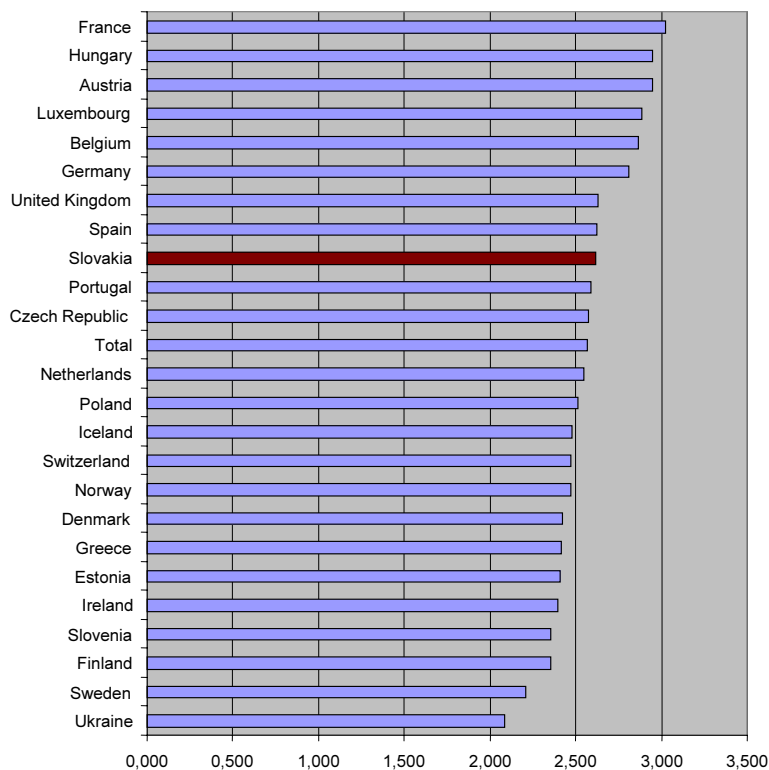
Graf 10.1: Subjektívne posúdenie zdravotného stavu: priemerné hodnoty (nižšie skóre=lepšie zdravie)

venovali. Dosiaľ sme sa venovali výsledkom slovenského súboru. Sústredíme sa ďalej na to, aké je hodnotenie zdravotného stavu a frekvencia návštev v medzinárodnom porovnaní. V grafe 10.1 uvádzame subjektívne posúdenie zdravia v zúčastnených krajinách ESS od najlepšieho po najhoršie hodnotenie. Svoj zdravotný stav hodnotia pozitívne najmä v Írsku, na Islande, vo Švajčiarsku, Dánsku, Grécku a Rakúsku. Výrazne najhoršie hodnotenie zaznamenávame u respondentov z Ukrajiny, nasleduje Estónsko, Maďarsko a Portugalsko. Slovensko je pod celkovým priemerom, v susedstve s Českom, Slovinskom a Poľskom, ale aj Nemeckom, Španielskom a Francúzskom.

V grafe 10.2 uvádzame poradie krajín podľa počtu návštev u lekára v priebehu posledného roku. Najväčšiu frekvenciu návštev uvádzajú respondenti z Francúzska, Maďarska, Rakúska, Luxemburska, Belgicka a Nemecka. Naopak, najmenšiu zaznamenávame na Ukrajine a vo Švédsku. Rozdiely medzi krajinami umiestnenými medzi krajnými pólmi nie sú natoľko výrazné. Slovensko je tesne nad priemerom, v blízkosti Česka, Portugalska, Španielska a Veľkej Británie. Pohľad na oba grafy ukazuje, že medzi hodnotením zdravia a počtom návštev lekára nemožno hľadať bezprostrednú súvislosť. Poradie krajín to aspoň neodzrkadľuje. To, ako často ľudia vyhľadávajú lekára, nevyplýva len z toho, či sa prejavu-

Graf 10.2: Počet návštev u lekára za posledný rok – medzinárodné porovnanie

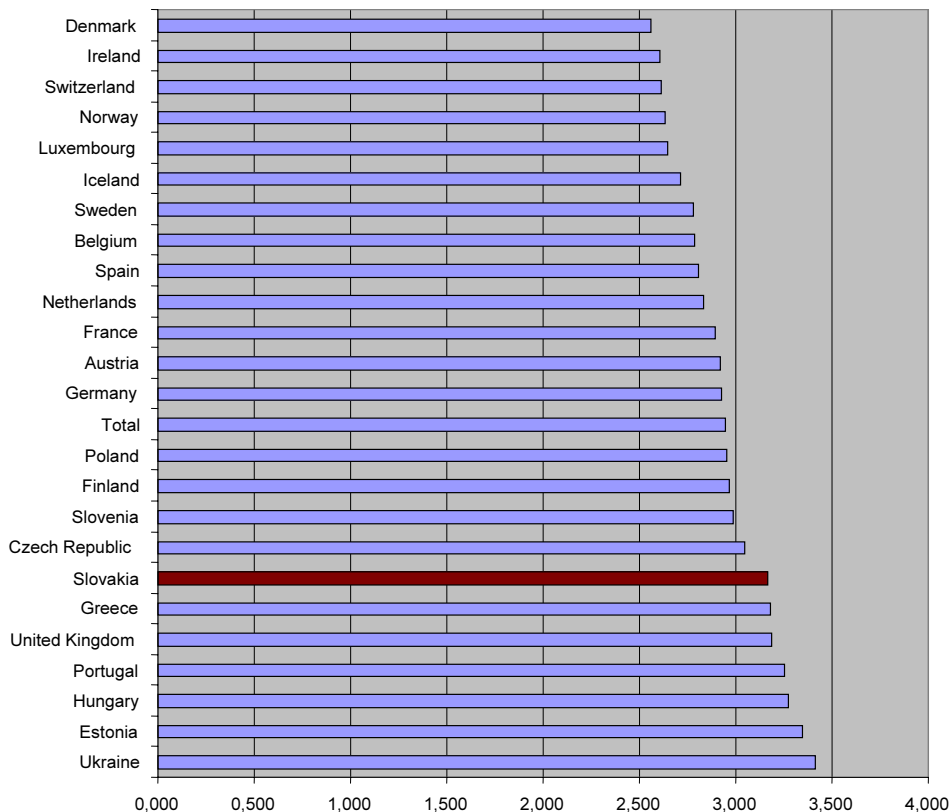

jú nejaké nepriaznivé zdravotné signály, ale podmienené je to aj tým, ako je organizovaný systém zdravotnej starostlivosti v tej-ktorej krajine. Všeobecne však, v celom výskumnom súbore ESS, pozorujeme signifikantný vzťah medzi subjektívnym pocitom zdravia a frekvenciou návštev u lekára ($r=0,397$). Prežívanie nejakých zdravotných ťažkostí sa teda spája s častejšími návštevami.

Graf 10.3 zobrazuje poradie krajín podľa prevládajúceho životného naladenia. Môžeme si všimnúť, že umiestnenie krajín preukazuje príbuznosť s výsledkom zaznamenaným v zisťovaní subjektívneho hodnotenia zdravia.

Významnú skupinu otázok v rámci problematiky zdravia a zdravotnej starostlivosti predstavujú otázky zamerané na vzťahy medzi lekármi a pacientmi. Uvedená téma patrí ku kľúčovým témam sociológie medicíny (Spruit, Kromhaut, 1987). Vzťah lekár – pacient je svojou povahou asymetrický. Pacient je ten, čo potrebuje pomoc, lekár ten, čo ju poskytuje. Pre vzťah lekár – pacient sa tradične uplatňoval paternalistický model aktívneho lekára a pasívneho pacienta. V tomto biologickom prístupe je lekár vedúci, pacient spolupracuje a plní jeho príkazy. V posledných troch desaťročiach dochádza k postupnej zmene tejto paradigmy.

Graf 10.3: Prevládajúce životné naladenie

Koncipoval sa partnerský model, pre ktorý je charakteristická vzájomná spolupráca rovnocenných partnerov a rešpektovanie autonómie pacienta (Dobiášová et al., 2001; Křečková-Tůmová, 2003; Ostrowska, 2003, 2006). V tomto modeli pacient získava od lekára informácie a rady týkajúce sa choroby a možností liečenia, na základe ktorých spoločne rozhoduje o ďalšom postupe. Partnerský model vzťahu sa najprv začal uplatňovať v USA, neskôr sa stal vedúcim trendom vo všetkých vyspelých krajinách. Ako však uvádza Ostrowska (2006), v medicínskej praxi sa v čistej podobe oba typy modelov vyskytujú len zriedka. Skôr si obe orientácie môžeme predstaviť na kontinuu, v praxi s prevahou prvkov jedného či druhého modelu.

V SR, podobne ako v ďalších postkomunistických krajinách, je vzťah lekárov a pacientov ešte poznačený 40-ročným obdobím budovania „reálneho socializmu“. Paternalistický model bol garantovaný administratívnymi prostriedkami. Možnosť slobodnej voľby lekára neexistovala. Od 90. rokov sa situácia postupne mení a vzťah sa stáva vo väčšej miere partnerským, a to vo väzbe na zmeny vo fungovaní zdravotníckych systémov. Svoju úlohu zohráva aj integrovanie sa reformných krajín do európskych štruktúr a najmä vstup Slovenska a ďalších krajín do EÚ. V súvislosti s tým sa vo väčšej miere akcentujú práva pacienta. V Európe pritom dôležitú úlohu malo prijatie Deklarácie o presadzovaní práv pacientov v roku 1994 v Amsterdame pod záštitou WHO (Dobiášová et al., c. d.). Ide o komplexný súbor práv pacienta v rámci poskytovanej zdravotnej starostlivosti.

Prechod od paternalistického k partnerskému modelu vzťahu lekár – pacient je vo všeobecnej rovine (odhliadnuc od politických aspektov) podmienený zmenami v obraze chorôb. Väčšina onemocnení má charakter chronických chorôb, čo posilňuje tendencie k vzájomnej participácii (Ostrowska, 2006).

Štúdium vzťahov lekárov a pacientov je predmetom záujmu bádateľov z USA a západoeurópskych krajín po mnoho rokov, v krajinách strednej a východnej Európy sa systematickejší výskum tematiky rozvíja len v posledných rokoch (Křečková Tůmová, 2003; Mračková, 2004; Ostrowska, c. d.). Z tohto pohľadu je zaujímavé sledovať, jednak ako slovenskí respondenti posudzujú vzťah lekárov a pacientov, a jednak aké sú rozdiely medzi účastníkmi krajinami ESS.

Relevantný blok zahŕňa 6 otázok. Faktorová analýza týchto položiek poukazuje na prítomnosť dvoch faktorov, pričom rovnaký výsledok sme získali v súbore respondentov SR, ako aj v úplnom súbore ESS. Metóda hlavných komponentov s rotáciou Varimax umožňuje v oboch prípadoch vysvetliť 50% variácie. Prvý faktor možno nazvať partnerstvo a naplňajú ho položky:

- D26: Praktickí lekári sa správajú k svojim pacientom ako k seberovným.
- D27: Skôr než sa lekári rozhodnú pre liečbu, porozprávajú sa o nej s pacientom.
- D29: Lekári sú ochotní priznať si chyby pred svojimi pacientmi.

Druhý je faktor komunikácie, pričom je naplňaný nasledovnými položkami:

- D25: Lekári nehovoria pacientom celú pravdu.
- D28: Pacienti sa zdráhajú spýtať sa lekára na všetko, čo chcú vedieť.
- D30: Lekári používajú slová alebo frázy, ktoré sú pre pacientov ťažko zrozumiteľné.

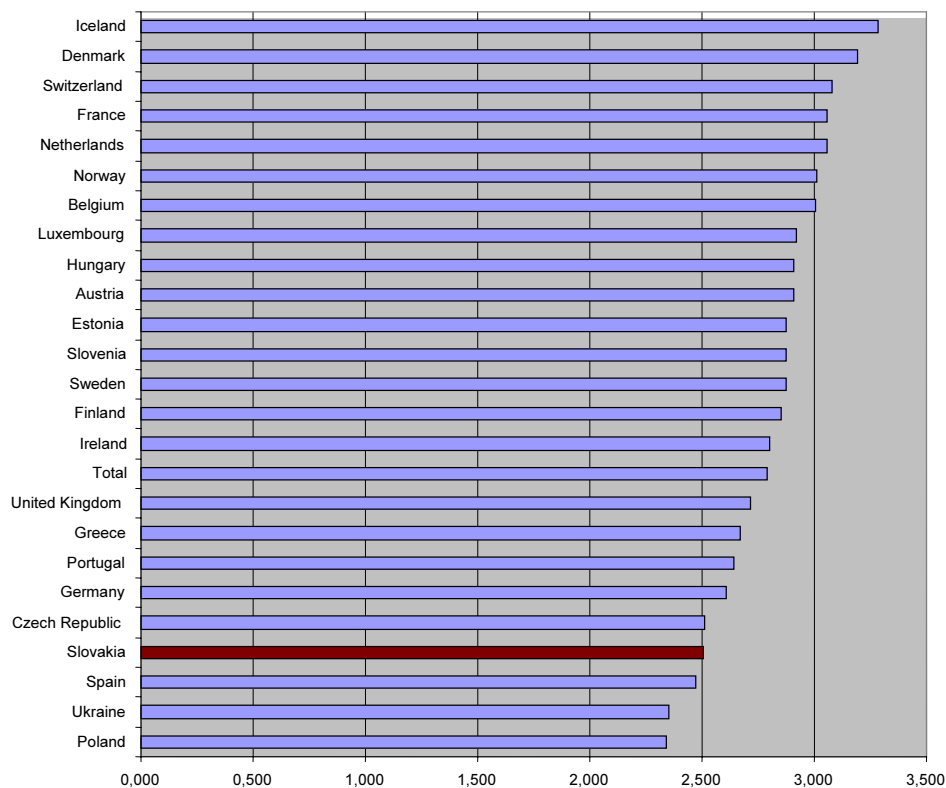
Výsledky získané v slovenskom súbore uvádzame v nasledujúcej tabuľke 10.6. Porovnanie mužov a žien je v tabuľke 10.7.

Tabuľka 10.6: Štatistické charakteristiky súboru SR vo faktoroch partnerstva a komunikácie popisujúcich vzťahy lekárov a pacientov

	N	Minimum	Maximum	Priemer	Smer. odchýlka
Partnerstvo	1305	1,00	5,00	2,503	,800
Komunikácia	1333	1,00	5,00	2,712	,716
Valid N (listwise)	1241				

Priemerné hodnoty faktora partnerstvo (v celom súbore aj v oboch podsúboroch) poukazujú na odpovede medzi zakotveniami „v niektorých prípadoch“ a „asi v polovici prípadov“. Myslí sa tým výskyt správania sa lekárov partnerskou formou (rozprávanie sa o liečbe, rovnocenný vzťah). Stred škály predstavuje bod 3, priemer teda leží pod ním. Výsledky naznačujú rozdiely medzi mužmi a ženami a sú štatisticky významné. Muži o čosi viac uvádzajú partnerské správanie lekárov k pacientom. Pokiaľ ide o faktor komunikácie, priemer sa blíži k strednému bodu škály („asi v polovici prípadov“). Vzhľadom na formuláciu

Graf 10.4: Posúdenie vzťahu lekárah – pacient vo faktore partnerstvo

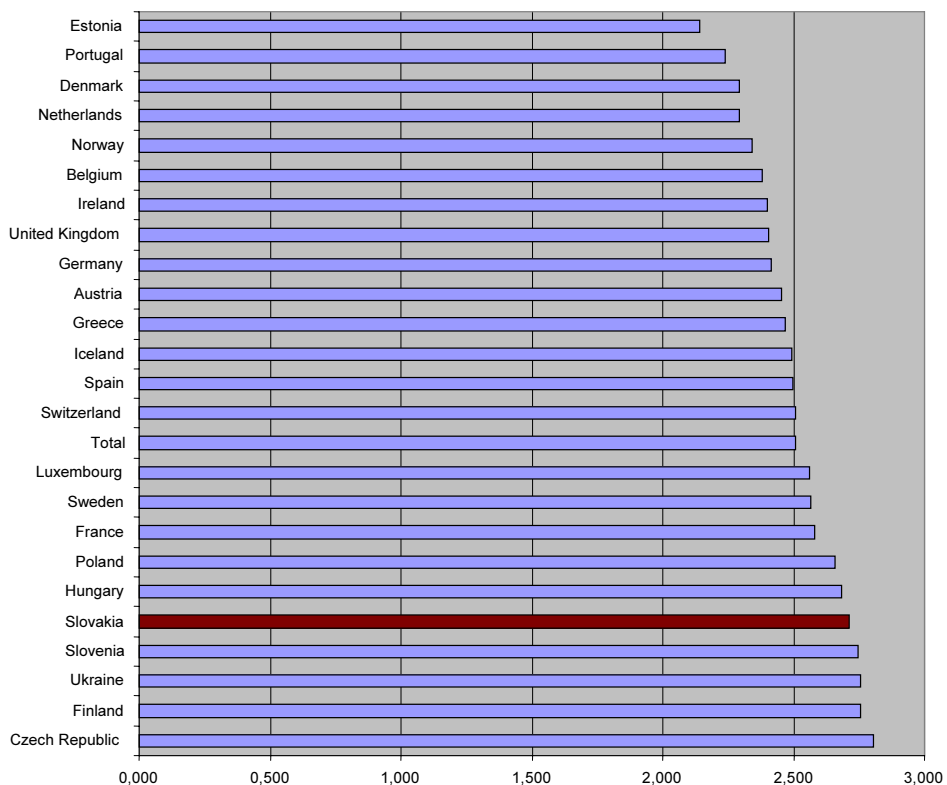
Tabuľka 10.7: Výsledky t-testu porovnania mužov a žien v súbore SR vo faktorech partnerstvo a komunikácia

	Rod	N	Priemer	Smer. odch.	t-test	p
Partnerstvo	Muži	627	2,552	,802	2,148	,032
	Ženy	645	2,456	,793		
Komunikácia	Muži	648	2,717	,739	0,475	,635
	Ženy	656	2,698	,699		

položiek to znamená vyjadrenie dosť veľkého výskytu nie celkom optimálnej komunikácie lekárov a pacientov (málo zrozumiteľné vyjadrovanie lekárov, neúplné informovanie). Rozdiely medzi mužmi a ženami sme tentokrát nezaznamenali.

Grafy 10.4 a 10.5 prinášajú hodnotenie vzťahov lekárov a pacientov v medzinárodnom meradle. V prípade grafu 10.4 ide o pohľad na partnerstvo lekára a pacienta, graf 10.5 zobrazuje posúdenie komunikácie medzi lekármi a pacientmi.

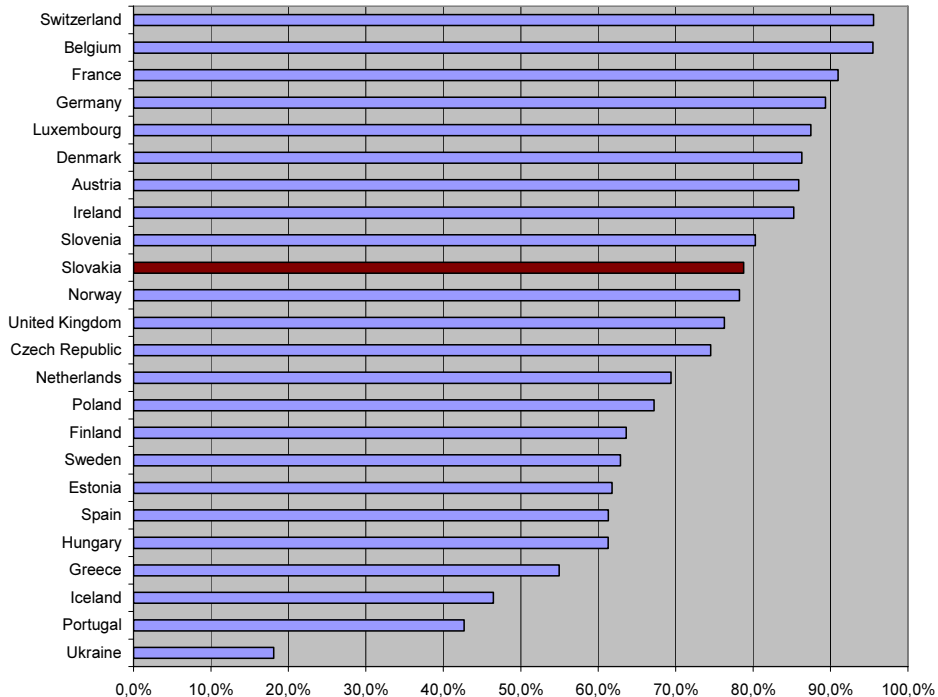
Graf 10.5: Posúdenie vzťahu lekár – pacient vo faktore komunikácia

Pre obidva grafy platí, že krajiny umiestnené v hornej časti dosiahli priaznivejší výsledok ako krajiny umiestnené v dolnej časti. Vidíme, že výsledky niektorých krajín sa v hodnotení dvoch stránok vzťahu lekárov a pacientov, partnerstva a komunikácie, rozchádzajú (napr. Maďarsko, Island, Portugalsko a pod.). Iná časť krajín má podobné umiestnenie v jednom aj druhom faktore. Pritom rozpätie medzi maximálnou a minimálnou hodnotou priemeru je väčšie v partnerstve oproti komunikácii. Ku krajinám, v ktorých sú oba aspekty vzťahov hodnotené najpozitívnejšie, patria najmä Dánsko, Holandsko, Nórsko a Belgicko. Na opačnom póle sú v oboch prípadoch Poľsko, Ukrajina, Česko, ako aj Slovensko. Zdá sa, že v týchto krajinách pretrvávajú ešte isté stereotypy z minulosti odzrkadľujúce sa v paternalizme a existencii zábran v komunikácii lekárov a pacientov.

Dôležitým aspektom, ktorý ovplyvňuje vzťah lekárov a pacientov, je možnosť voľby lekára. Slobodná voľba lekára pacientom patrí k základným právam pacienta. V dotazníku bola otázka formulovaná v tom zmysle, či sa respondenti domnievajú, že majú dostatok možností voľby alebo ich výber praktického lekára je obmedzený. Odpovede respondentov zobrazuje graf 10.6., percentuálne znázorňuje tých, ktorí odpovedali, že existuje dostatok možnosti výberu. Respondenti zo Švajčiarska a Belgicka sa takto vyjadrili až na úrovni 95%. Na opačnom póle sú Ukrajinci, spomedzi ktorých sa kladne vyjadrilo len 18%. V tej-

Graf 10.6: Vyjadrenie respondentov k možnostiam voľby praktického lekára (percentuálna hodnota vyjadruje zastúpenie tých, ktorí sa pozitívne vyjadrujú k možnosti výberu)

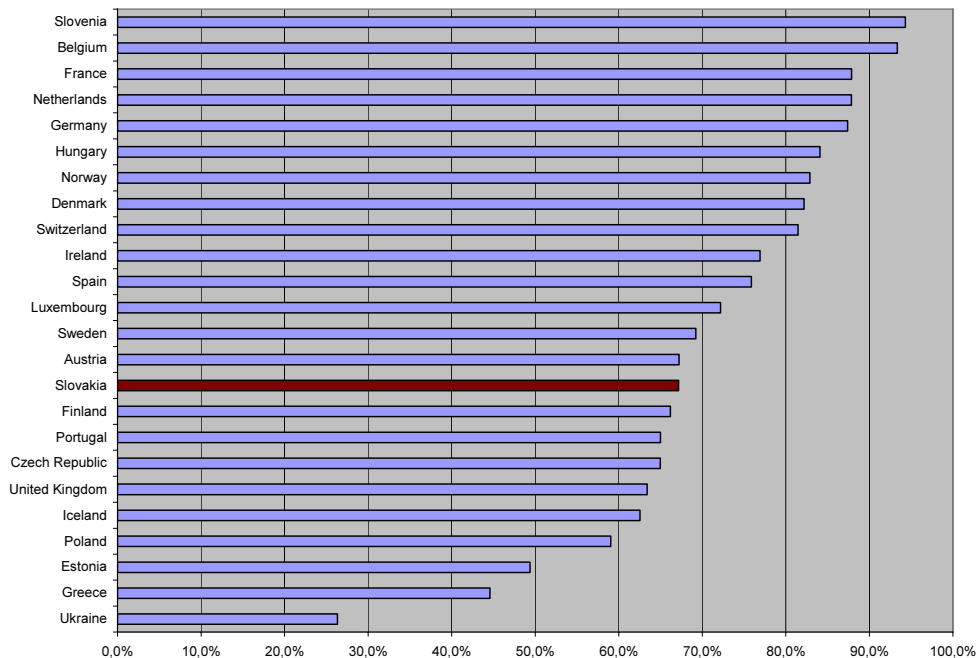

to krajine zrejme nie je v tomto smere dobrá situácia. Až 78% respondentov zo Slovenska uvádza dosť možností voľby. Možno to hodnotiť ako veľmi dobrý výsledok. Z krajín niekdajšieho východného bloku o málo vyššiu hodnotu zaznamenávame iba v prípade Slovinska. Pritom vo viacerých rozvinutejších krajinách sú výsledky menej pozitívne (napr. Holandsko, severské krajiny).

V súvislosti s návštevami u lekára bola v dotazníku otázka zameraná na to, či ľudia uprednostňujú rovnakého lekára pri rôznych bežných ťažkostiach, alebo majú tendenciu vyhľadávať viacerých odborníkov. Odpovede v jednotlivých krajinách sa pomerne výrazne líšia. Odzrkadľujú pravdepodobne špecifickosť v systéme poskytovania zdravotnej starostlivosti, ako aj rozdielne zvyklosti obyvateľstva zastúpených krajín. Spomedzi slovenských respondentov sa 67% vyjadrilo, že uprednostňujú jedného lekára v rôznych situáciách. Zodpovedá to približne priemernej hodnote. Pre jedného odborníka sa vyjadrilo vyše 90% respondentov zo súboru Slovincov a Belgičanov. Naopak, len 26% Ukrajincov preferuje rovnakého lekára. Výsledky sú uvedené v grafe 10.7.

Štyri položky v module zdravie sú venované otázkam, na koho sa obracia obyvateľstvo v oblasti zdravotnej starostlivosti. Zaoberajú sa tým, či ľudia dôverujú viac klasickej medicíne a v nej formálne vzdelaným odborníkom (lekári, lekárnici, zdravotné sestry), alebo hľadajú pomoc iným spôsobom (napr. u blízkych osôb bez medicínskeho vzdelania), prípadne využívajú alternatívne či menej obvyklé postupy.

Graf 10.7: Vyjadrenie respondentov k preferovaniu návštevy rovnakého lekára pri všetkých bežných zdravotných problémoch

Tabuľka 10.8: Povedzme, že vás veľmi bolí hlava. Ku komu, ak vôbec, by ste išli po radu alebo liečbu ako prvému? (D13)

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Nikto	469	31,0	31,4
	Priatelia alebo rodina	328	21,7	21,9
	Lekárnik/lekáreň	152	10,1	10,2
	Lekár	522	34,5	34,9
	Zdravotná sestra	6	,4	,4
	Internet	1	,1	,1
	Telefonická lekárska poradňa	2	,1	,1
	Iný doktor	15	1,0	1,0
	Total	1495	98,9	100,0
Missing	Neviem	10	,7	
	Žiadna odpoveď	7	,5	
	Total	17	1,1	
Total		1512	100,0	

Tabuľka 10.9: Povedzme, že vás veľmi bolí chrbát. Ku komu, ak vôbec, by ste išli po radu alebo liečbu ako prvému? Prosím, zvolte jednu odpoveď z tejto karty. (D15)

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Nikto	211	14,0	14,1
	Priatelia alebo rodina	206	13,6	13,8
	Lekárnik/lekáreň	37	2,4	2,5
	Lekár	990	65,5	66,2
	Zdravotná sestra	1	,1	,1
	Internet	1	,1	,1
	Telefonická lekárska poradňa	3	,2	,2
	Iný doktor	47	3,1	3,1
	Total	1496	98,9	100,0
Missing	Neviem	13	,9	
	Žiadna odpoveď	3	,2	
	Total	16	1,1	
Total		1512	100,0	

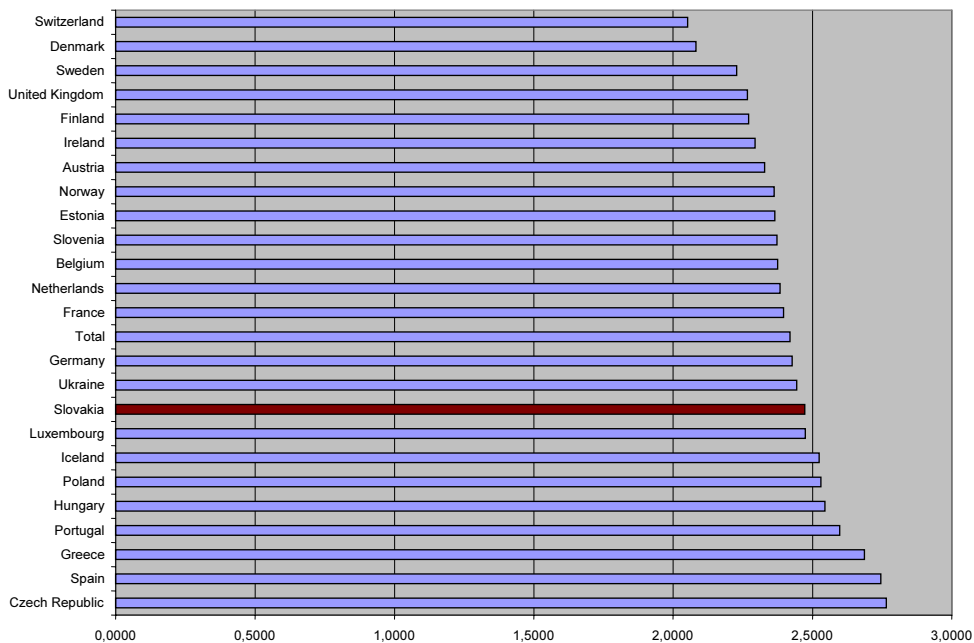
Odpovede poukazujú na to, že respondenti slovenského súboru majú pri zdravotných problémoch tendenciu obrátiť sa na lekára/lekárku. Im prisúdili najväčšie percento volieb vo všetkých štyroch modelových situáciách (veľká bolesť hrdla, hlavy, chrbta a nespavosť). Za nimi (opäť vo všetkých štyroch prípadoch) má najväčší podiel odpoveď „nikto“. Znamená to, že pomoc nehľadajú u nikoho a spoliehajú sa na seba. V tabuľkách 10.8 a 10.9 prezentujeme výsledky vzťahujúce sa k bolestiam hlavy a chrbta. Dokumentujú, že aj keď lekár je respondentmi uprednostňovaný, miera preferencie sa líši.

V situáciách bolesti hrdla, resp. nespavosť vyhľadávajú lekára uvádza okolo 40% respondentov zo SR. Ak výsledky slovenského súboru porovnáme s hodnotami získanými v celom súbore ESS, zisťujeme podobnosť, teda lekári sú preferovaní v prípade výskytu popisovaných ťažkostí, a to zhruba v rovnakej miere. Oproti respondentom zo SR najväčšia odchýlka je v prípade nespavosti, v celom súbore voľbu lekára uvádza až 53% respondentov.

Z alternatívnych spôsobov liečenia (akupunktúra, čínska medicína, liečba bylinkami, homeopatia, masážna terapia, chyropraxia a pod.) má najväčšiu dôveru respondentov súboru ESS liečba bylinkami alebo homeopatia, v prípade bolesti chrbta chyropraxia (v SR masážna terapia). Celkove však tieto postupy uvádza v jednotlivých situáciách menej ako 5% respondentov.

Ďalší súbor otázok sleduje vo všeobecnosti, v akej miere sa obyvateľstvo spolieha v otázkach svojho zdravia na lekárov alebo na seba. Faktorová analýza ukazuje, že tri položky („Väčšina chorôb prejde sama bez toho, aby sme museli ísť k lekárovi“, „Pri chorobách ako

Graf 10.8: Porovnanie výsledkov krajín ESS vo faktore spoliehanie sa na seba, vs. hľadanie pomoci u lekára

nádcha sa ľudia vedia vyliečiť sami“ a „Pri starostlivosti o zdravie sa ľudia príliš spoliehajú na lekárov, miesto toho, aby sa spoliehali na seba“) naplňajú jeden faktor. Mohli by sme ho označiť ako orientácia na samoliečenie vs. orientácia na lekársku starostlivosť. V grafe 10.8 je zobrazené poradie krajín podľa výsledku v tomto faktore. Odpovede na položky sa zaznamenávali na päťbodovej škále. Nižšie skóre indikuje väčšie spoliehanie sa na vlastné sily. Najsilnejší súhlas s tým, že ľudia by sa mali v otázke zdravia viac spoliehať na seba, zisťujeme v súboroch respondentov zo Švajčiarska a Dánska, na opačnom póle sú respondenti z Grécka, Španielska a Česka. Rozdiely medzi krajinami nie sú veľmi veľké a v priemere je

Tabuľka 10.10: Nakoľko súhlasíte alebo nesúhlasíte s tým, keď inak zdraví ľudia berú lieky, aby si zlepšili pamäť?

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Jednoznačne súhlasím	66	4,4	4,6
	Súhlasím	621	41,1	42,9
	Ani súhlas, ani nesúhlas	355	23,5	24,6
	Nesúhlasím	334	22,1	23,1
	Jednoznačne nesúhlasím	70	4,6	4,8
	Total	1446	95,6	100,0
Missing	Neviem	59	3,9	
	Žiadna odpoveď	7	,5	
	Total	66	4,4	
Total		1512	100,0	

Tabuľka 10.11: Nakoľko súhlasíte alebo nesúhlasíte s tým, keď inak zdraví ľudia berú lieky, aby sa cítili šťastnejší?

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Jednoznačne súhlasím	29	1,9	2,0
	Súhlasím	232	15,3	16,0
	Ani súhlas, ani nesúhlas	266	17,6	18,4
	Nesúhlasím	652	43,1	45,0
	Jednoznačne nesúhlasím	269	17,8	18,6
	Total	1448	95,8	100,0
Missing	Neviem	59	3,9	
	Žiadna odpoveď	5	,3	
	Total	64	4,2	
Total		1512	100,0	

Tabuľka 10.12: Nakoľko súhlasíte alebo nesúhlasíte s tým, keď inak zdraví ľudia berú lieky, aby zlepšili svoj sexuálny život?

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Jednoznačne súhlasím	64	4,2	4,5
	Súhlasím	493	32,6	34,8
	Ani súhlas, ani nesúhlas	422	27,9	29,8
	Nesúhlasím	347	22,9	24,5
	Jednoznačne nesúhlasím	89	5,9	6,3
Total		1415	93,6	100,0
Missing	Neviem	92	6,1	
	Žiadna odpoveď	5	,3	
	Total	97	6,4	
Total		1512	100,0	

zrejmy príklon k väčšej osobnej zainteresovanosti. V slovenskom súbore bola zistená hodnota 2,47 v tesnej blízkosti celkového priemeru (2,4).

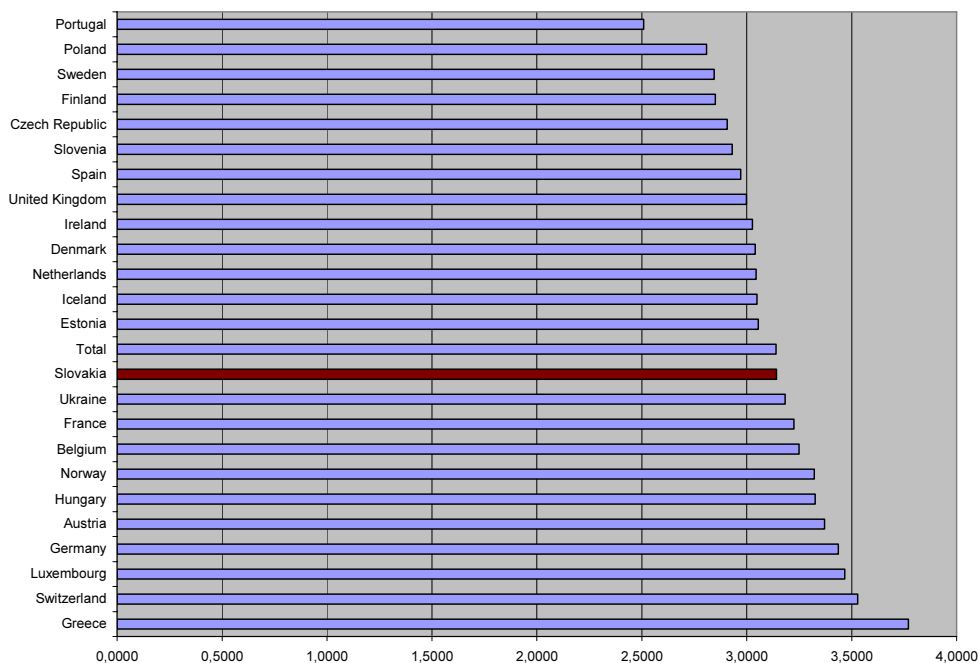
Napokon 11 otázok sa zaoberá názormi na medikamentóznou liečbu, spôsobmi užívania liekov a prístupu k nim. Z daného počtu päť otázok skúma na 5-bodovej škále akceptáciu rôznych liečebných prípravkov vzhľadom na zdravotný problém. Ide tu skôr o menej vážne a subjektívne vnímané poruchy, prípadne kozmetické problémy u inak zdravých osôb. V tabuľkách 10.10 – 10.12 uvádzame odpovede na tri otázky (zlepšenie pamäti, pocity šťastia, sexuálny život).

Väčšia časť respondentov sa stavia pozitívne k užívaniu prípravkov na zlepšenie pamäti, pričom podobné zistenie bolo zaznamenané aj pokiaľ ide o obmedzenie vypadávania vlasov, čiastočne aj v prípade zlepšenia svojho sexuálneho života. Naopak, negatívne vnímané je užívanie liekov na zlepšenie nálady a podobný výsledok bol zaznamenaný, aj pokiaľ ide o chudnutie.

V pozitívne vnímaných oblastiach medikácie sa vyskytli **rodové rozdiely** (tabuľka 10.13). Ženy vo väčšej miere súhlasia s medikamentóznou liečbou vypadávania vlasov a zlepšenia pamäte. Muži prejavili väčší súhlas s liekmi na zlepšenie svojho sexuálneho života.

Tabuľka 10.13: Rodové rozdiely v zisťovaných položkách užívania liekov

	Priemer		t-test	P
	Muži	Ženy		
...aby obmedzili vypadávanie vlasov	2,91	2,74	3,175	0,002
...aby si zlepšili pamäť	2,88	2,75	2,527	0,012
...aby zlepšili svoj sexuálny život	2,88	2,99	-2,008	0,045

Graf 10.9: Vyjadrenie súhlasu s užívaním liekov pre iné účely, než je liečenie choroby

Faktorová analýza položiek vypovedajúcich o užívaní liekov v uvádzaných prípadoch poukazuje na prítomnosť jedného faktora. V grafe 10.9 sú zobrazené výsledky účastníckych krajín ESS pre možnosť porovnania. Nižšie skóre znamená väčšiu mieru súhlasu s užívaním liekov v situáciách, ktoré nepredstavujú zdravotné ťažkosti, skôr ide o zlepšenie fyzických či psychických funkcií. Skóre respondentov väčšiny krajín kolíše okolo bodu 3 päťbodovej škály, ktorý predstavuje nejednoznačný názor. Skóre slovenského súboru je totožné s celkovým priemerom. K pólu súhlasu smerujú odpovede obyvateľov Portugalska, opačný trend zaznamenávame v súbore gréckych respondentov.

V tabuľke 10.14 uvádzame výsledky týkajúce sa užívania bylinkových prípravkov pri zdravotných problémoch. Najväčšia časť uvádza ich používanie v niektorých situáciách. Ich častejšie užívanie pripúšťa necelých 30 % respondentov.

Výsledky uvedené v tabuľke 10.15 vypovedajú o sledovaní vedľajších účinkov liekov. Ako z tabuľky vyplýva, vyše 60% respondentov sa vo väčšine prípadov, prípadne vždy o vedľajšie účinky zaujíma.

V tabuľke 10.16 sú odpovede týkajúce sa uprednostňovania liekov (predpísané lekárom, vs. iné dostupné v lekární). Hoci viac ako 50% respondentov uprednostňuje jednoznačne lekárom predpísané lieky, predsa nie je celkom zanedbateľná ani skupina, ktorá viac dôveruje inému riešeniu (odporúčania lekárnik a pod.). Odpovede na obe tieto otázky naznačujú existenciu istej nedôvery voči lekárom.

Tabuľka 10.14: Keď máte zdravotné problémy, ako často užívate bylinkové prípravky?

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Nikdy alebo takmer nikdy	211	14,0	14,0
	V niektorých prípadoch	651	43,1	43,3
	Asi v polovici prípadov	181	12,0	12,0
	Vo väčšine prípadov	264	17,5	17,6
	Vždy alebo takmer vždy	163	10,8	10,8
	(Nemám zdravotné problémy)	33	2,2	2,2
	Total	1503	99,4	100,0
Missing	Neviem	6	,4	
	Žiadna odpoveď	3	,2	
	Total	9	,6	
Total		1512	100,0	

Tabuľka 10.15: Keď vám predpíšu liek, ako často sa zaujímate o jeho vedľajšie účinky?

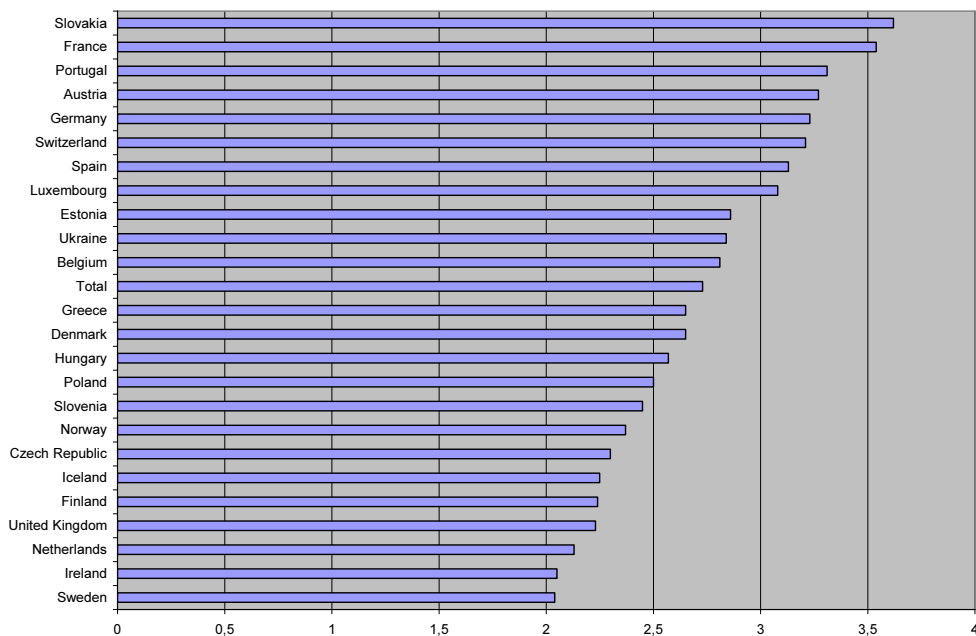
		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Nikdy alebo takmer nikdy	215	14,2	14,4
	V niektorých prípadoch	257	17,0	17,2
	Asi v polovici prípadov	61	4,0	4,1
	Vo väčšine prípadov	342	22,6	22,8
	Vždy alebo takmer vždy	594	39,3	39,7
	(Nepoužívam predpísané lieky)	28	1,9	1,9
	Total	1497	99,0	100,0
Missing	Neviem	13	,9	
	Žiadna odpoveď	2	,1	
	Total	15	1,0	
Total		1512	100,0	

Napokon graf 10.10 umožňuje porovnať, ako je to so záujmom o vedľajšie účinky liekov v jednotlivých krajinách. Respondenti odpovedali pomocou škály 1 – 5 (nikdy sa nezaujímam – vždy sa zaujímam). Ako vidíme, priemer slovenského súboru je najvyšší, čo znamená najväčšiu mieru záujmu o vedľajšie účinky liečiv. Otázkou môže byť, či ide o skutočný záujem, alebo skôr len proklamovaný. Skóre 3,6 znamená stred medzi verbálnymi zakotve-

Tabuľka 10.16: Keď máte zdravotné problémy, ako často uprednostníte liek, ktorý predpíše lekár, oproti tomu, ktorý si môžete voľne kúpiť alebo ktorý vám odporučí iný lekár?

		N	Percentá	Validné percentá
Valid	Nikdy alebo takmer nikdy	182	12,0	12,4
	V niektorých prípadoch	263	17,4	17,9
	Asi v polovici prípadov	140	9,3	9,5
	Vo väčšine prípadov	330	21,8	22,4
	Vždy alebo takmer vždy	509	33,7	34,6
	(Nemám zdravotné problémy)	48	3,2	3,3
	Total	1472	97,4	100,0
Missing	Neviem	37	2,4	
	Žiadna odpoveď	3	,2	
	Total	40	2,6	
Total		1512	100,0	

Graf 10.10: Miera sledovania vedľajších účinkov liekov zo strany pacientov

niami „asi v polovici prípadov“ a „vo väčšine prípadov“. Podobná priemerná hodnota je ešte vo francúzskom súbore. Iba v niektorých prípadoch sa o vedľajšie účinky liekov zaujímajú najmä Holanďania, Íri a Švédi a vyjadrili tak najmenší záujem. Pozoruhodný je výrazný rozdiel medzi Slovenskom na jednej strane, a Českom, Maďarskom a Poľskom na strane druhej.

Zhrnutie a záver

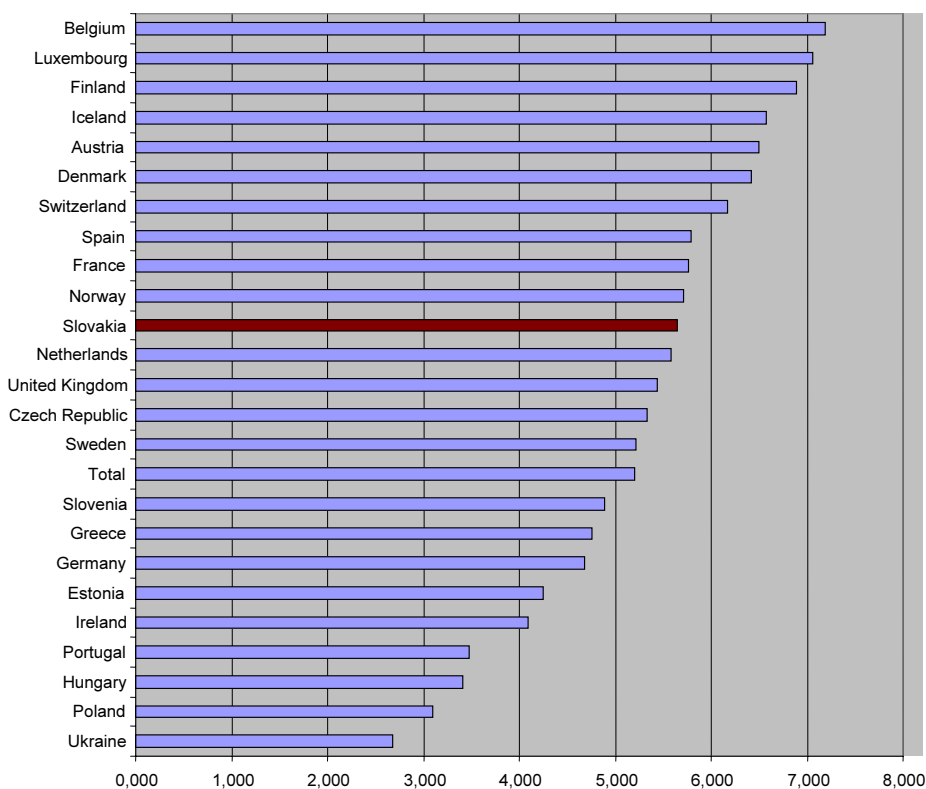
V nasledujúcom texte sa zameriame na zhrnutie najdôležitejších zistení vzťahujúcich sa k téme zdravia a zdravotnej starostlivosti. Subjektívne svoje zdravie hodnotia slovenskí respondenti vcelku pozitívne, pričom priaznivejší pohľad bol zaznamenaný u mužov. Objektívne je situácia menej optimistická. Odborníci z oblasti zdravotníctva upozorňujú na pretrvávajúci vysoký výskyt chorôb obehovej sústavy a zhubných nádorov, čo je dôsledkom negatívnych aspektov v životnom štýle ľudí (fajčenie, nesprávne stravovanie, alkohol a pod.), a ktoré sú aj najčastejšími príčinami úmrtí. V porovnaní s ďalšími krajinami je však hodnotenie vlastného zdravia preda len pod celkovým priemerom. Čiže, určitá reflexia existujúceho stavu je badateľná. Výsledky ďalej poukazujú na to, že hodnotenie prevládajúceho životného prežívania („životný pocit“), dominujúcej nálady, tesne súvisí so subjektívnym zdravím. Zdravie predstavuje bazálne východisko pre uskutočňovanie rôznych aktivít.

V kontexte zdravotnej starostlivosti významnú tému predstavujú vzťahy lekárov a pacientov. Dvoma stránkami týchto vzťahov sú partnerstvo vs. paternalizmus a spôsob komunikácie. V súčasnom období sa v USA a v západoeurópskych krajinách presadzuje model založený na rovnocennej interakcii a spolupráci lekára a pacienta, čo sa premieťa v ich otvorenej komunikácii. Uvedený model sa postupne presadzuje aj v krajinách strednej a východnej Európy (Křečková-Tůmová, 2003; Ostrowska, 2006). Získané výsledky respondentov SR a väčšiny nových krajín EÚ však naznačujú ešte určité pretrvávajúce paternalistické prístupu, v ktorom lekár je určujúci a pacient vystupuje v podriadenej role. Na druhej strane, pozitívnou skutočnosťou je, že väčšina slovenských respondentov konštatuje dostatok možností zvoliť si lekára, pričom hodnotenie je priaznivejšie nielen v porovnaní s postkomunistickými krajinami, ale aj s niektorými krajinami severnej i južnej Európy. Vcelku priaznivo, najmä v porovnaní s ďalšími stredo- a východoeurópskymi krajinami, vyznieva aj posúdenie úrovne zdravotníctva na Slovensku, čo sa môže javiť ako prekvapujúce (otázka je súčasťou základného modulu B a výsledky prezentuje graf 10.11, respondenti odpovedali na 10-bodovej škále). Hodnotenie slovenských respondentov zodpovedá približne strednej stupnici.

V otázke uprednostňovania lekára pred inými možnosťami riešenia v situáciách konkrétnych zdravotných ťažkostí sú odpovede respondentov zo SR podobné odpoveďami respondentov ostatných krajín. Lekári sú v zásade preferovaní, hoci miera je závislá na charaktere ťažkostí a nemožno ju paušálne stanovovať. Pokiaľ ide o prijatie vlastnej zodpovednosti za svoje zdravie, je zrejme z výsledkov, že aj obyvatelia SR si túto skutočnosť uvedomujú. Napriek tomu, z medzinárodnej komparácie sú viditeľné ešte určité rezervy, najmä v porovnaní s takými krajinami, ako sú Dánsko alebo Švajčiarsko.

Pomerne veľká pozornosť tiež bola venovaná téme lieky a ich užívanie. Užívanie liekov pre zlepšenie niektorých telesných a psychických kapacít je hodnotené Slováckmi nejedno-

Graf 10.11: Hodnotenie zdravotníckych služieb: priemerné hodnoty (vyššie skóre = lepší stav)

značne a zodpovedá priemeru výsledkov ESS. Zaujímavým zistením je, že práve slovenskí respondenti, podľa svojej výpovede, sa v najväčšej miere zaujímajú o možné vedľajšie účinky liekov. Pozorujeme pritom výraznú odlišnosť od ostatných postkomunistických krajín, nie je preto jednoduché hľadať vysvetlenie. V celom module totiž väčšinou zisťujeme blízkosť odpovedí respondentov z bývalých krajín východného bloku, čo je zrejme odzrkadlením toho, že situácia v oblasti zdravia a zdravotníckej starostlivosti je v nich podobná.

Uskutočnená analýza výsledkov modulu zdravie a zdravotná starostlivosť v súbore SR vzhľadom na medzinárodný kontext prináša základný pohľad na tematiku. Zastúpeným okruhom otázok bude potrebné venovať ďalšiu cieleňú pozornosť. Vyčerpávajúco spracovať množstvo získaných dát si vyžiada nemálo úsilia. Domnievame sa, napriek obmedzeniam, že predložený text preukazuje opodstatnenosť zaradenia problematiky zdravia do Európskej sociálnej sondy 2. kolo. Keďže išlo o rotujúci modul, v nasledujúcom treťom kole nie je zaradený. Pre možnosť sledovania vývojových trendov v jednotlivých krajinách a porovnávacie analýzy by však bolo žiaduce, keby otázky týkajúce sa zdravia (s prípadnými modifikáciami) boli uplatnené v ďalších fázach projektu ESS (4. prípadne 5. kolo).

Literatúra

- Advance Letter: Round 2** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Allardt, E.** (1993): Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. In: M. Nussbaum, & A. Sen: The quality of life. Oxford: Clarendon Press, 88 – 94.
- Allport, G. W.** (1954): Religion and Prejudice. The Nature of Prejudice. Cambridge: Addison-Wesley, 444 – 459.
- Andam, A. B., Dawson, S. P., Horton, & K. R., Sandow, B.** (2005): Balancing Family and Career. 2nd International Conference on Women in Physics. American Institute of Physics. ISBN 0-7354-0278-7.
- Antaki, C., & Rapley, M.** (1996): Quality of Life talk: The liberal paradox of psychological testing. *Discourse and Society*, 7, 293 – 316.
- Argyle, M.** (1999): Causes and correlates of happiness. In: D. Kahnemann, E. Diener & N. Schwarz (Eds.): Well-being: The foundations of hedonic psychology. New York: Russell Sage, 353 – 373.
- Baltes, B. B., & Heydens – Gahir, H.A.** (2003): Reduction of work-family conflict through the use of selection, optimization and compensation behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88, 1005 – 1018.
- Billiet, J.** (2003a): Proposal for questions on religious identity. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J.** (2003b): Questions about National, Subnational and Ethnic Identity. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J., & Philippens, M.** (2003): Work package 7: Data-based quality assessment in ESS Round 1. Quality assessment of the registered responses. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Blaxter M.** (1990): Health and lifestyles. London: Tavistock/Routledge.
- Bobo, L., & Licari, F. C.** (1989): Education and Political Tolerance: Testing the Effects of Cognitive Sophistication and Target Group Affect. *The Public Opinion Quarterly*, 285 – 308.
- Bookman, J.** (2005): Economic Morality Counts, Too. *Atlanta Journal-Constitution*, 21.
- Borre, O., & Scarbrough, E.** (ed.) (1995): Beliefs in government (Vol. 3): The scope of government. Oxford: Oxford University Press.
- Brady, H. E.** (1999): Political Participation. In: J. P. Robinson, P. R. Shaver, & S. L. Wrightsman: Measures of Political Attitudes. San Diego: Academic Press.
- Brewer, M. B.** (2001): The Many Faces of Social Identity: Implications for Political Psychology. *Political Psychology*, 1, 115 – 125.
- Britten, N., Ukoumunne, O., & Boulton, M. G.** (2002) : Patients' attitudes to medicines and expectations for prescriptions. *Health Expectations*, 5, 256 – 269.
- Buchtová, B.** (2002): Psychologie nezaměstnanosti. In: Buchtová, B. a kol.: Nezaměstnanost – psychologický, ekonomický a sociální problém. Praha: Grada.
- Bútorová, Z., & Gyárfášová, O.** (2006): Verejná mienka. Slovensko2005: Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 210 – 245.

- Bynner, J., & Ashford, S.** (1994): Politics and participation: Some antecedents of young people's attitudes to the political system and political activity. *European Journal of Social Psychology*, 2, 223 – 237.
- Castles, F. G., & Mair, P.** (1997): Left-right political scales. *European Journal of Political Research*, 1 – 2, 147 – 157. Contact Forms: Round 2. (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Couper, M., & de Leeuw, E.** (2003): Non-response in cross-cultural and cross-national surveys. In: J. Harkness (Eds.): *Cross-cultural survey methods*. New Jersey: John Wiley.
- Cummins, R. A.** (1996): The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38, 303 – 328.
- Curtice, J., & Bryson, C.** (2003): The measurement of socio-political orientations. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Dalton, R.** (1994): *The Green Rainbow: Environmental Interest Groups in Western Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Data Protocol: Round 2.** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Davidov, E., Schmidt, P., & Schwartz, S. H.** (2005): Bringing Values Back. In: *A Multiple Group Comparison with 20 Countries Using the European Social Survey 2003*. First EASR conference, Barcelona.
- Decision of the European Parliament and the Council, concerning the implementation of a programme of support for the European audiovisual sector (MEDIA 2007).** Brussel, 2004. http://ec.europa.eu/comm/avpolicy/media/pdf/files/com470_
- Devos, T., Spini D., & Schwartz, S. H.** (2002): Conflicts among human values and trust in Institutions. *British Journal of Social Psychology*, 41, 481 – 494.
- Dobiášová, K., Křečková-Tůmová, N., Bártová, Š., & Foktová, I.** (2001): Vliv zdravotnického systému na vztah pacient – lékař. <http://www.izpe.cz/files/vysledky/28.pdf>
- Duch-Krzyszczek, D., & Titkow, A.** (2006): Polka i jej rodzina na tle Europy. Redzstrybucja prac domowych: Jej uczestnicy i konteksty. In: *W środku Europy*. IFiS PAN, Warszawa, 125 – 184.
- Dutta, S., De Meyer, A., Jain, A., & Richter, G.** (ed.) (2006): *The Information Society in an Enlarged Europe*. Springer.
- Edgerton, R.** (1990): Quality of Life from longitudinal research perspective. In: R. L. Shalock (Eds.): *Quality of Life: Perspectives and Issues*. Washington: AAMR, 149 – 160.
- Enhancing Response Rates** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Erikson, R., Jonsson, J. O., Kolsrud, K., Kalgraf-Skjåk, K., Lesthaeghe, R., & Stoop, I.** (2003): How to ascertain the socio-structural position of the individual in society. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- ESS** (2003): Sampling Expert Panel: The Sample. In: *ESS 2002/2003 Technical Report Edition 1*. http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/archive/tech_report.htm.
- Eurobarometer** (1999): Report No. 51. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb51/eb51_en.pdf
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences** (1996): *The European Social Survey: Report of the Expert Group*. Strasbourg: ESF.

- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences** (1999): The European Social Survey (ESS): A Research Instrument for the Social Sciences in Europe. Strasbourg: ESF.
- Evans, G. A., & Heath, A. F.** (1995): The measurement of left-right and libertarian-authoritarian values: A comparison of balanced and unbalanced scales. *Quality and Quantity*, 2, 191 – 206.
- Fainzang, S.** (2001): Médicaments et société. Le patient, le médecin, et l'ordonnance. Paris: Presse Universitaires de France.
- Focus** (2006): Percepcia korupcie na Slovensku (Prieskum verejnej mienky pre TIS). <http://www.transparency.com>
- Froncová, E., Výrost, J., Frankovský, M., Kentoš, M., Gajdoš, M., & Fedáková, D.** (2005): Výskum špecifik pracovnej situácie osôb s rodinnými povinnosťami v Košickom kraji. Košice.
- Fukuyama, Y.** (1961): The major dimensions of church membership. *Review of Religious Research*, 2, 154 – 161.
- Furer, J.** (2001): Proto-professionalization. [Dissertation Univ. Nijmegen], Nijmegen.
- Gál, F., Mesežnikov, G., & Kollár, M.** (2002): Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Giddens, A.** (1989): *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Glock, Ch. Y.** (1962): On the Study of Religious Commitment. *Religious Education: Research Supplement*. New Haven: The Religious Education Association, 98 – 110.
- Greenhaus, J. H., & Singh, R.** (2004): Work and family, Relationship between. In: *Encyclopedia of Applied Psychology*, Academic Press, 3, 687 – 697.
- Grol, R., & Wensing, M.** (ed.) (1999): Patients' priorities with respect to general practice care: An international comparison *Family Practice*, 16, 4 – 11.
- Groves, R., & Couper, M.** (1998): Non-response in household interview surveys. New York: John Wiley.
- Groves, R. M., Dillman, D. A., Eltinge, J. L., & Little, R. J. A.** (ed.) (2002): *Survey Nonresponse*. New York: John Wiley.
- Häder, S., & Gabler, S.** (1997): Deviations from the population and optimal weights. In: W. Saris, & M. Kaase: Eurobarometer: Measurements for opinions in Europe. ZUMA-Nachrichten Spezial, 2.
- Hagan, J.** (ed.) (1999): The Interest in Evil. *Social Science Research*, 28, 162 – 183.
- Hagan, J.** (ed.) (2000): Subterranean Sources of Subcultural Delinquency beyond the American Dream. In: S. Karstedt, & K. D. Bussmann (Eds): *Social Dynamics of Crime and Control*. Oxford.
- Hansen, E. H, Holstein, B. E, Due, P., & Currie, C. E.** (2003): International survey of self-reported medicine use among adolescents. *The Annals of Pharmacotherapy*, 37, No.3, 361 – 366.
- Herman, E. S., & Chomsky, N.** (1988): *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon Books.
- D'Houtaud, A.** (1984): The image of health: Variations in perception by social class in a French population. *Sociology of Health and Illness*, 6, 30 – 60.

- Huddy, L.** (2001): From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 1, 127 – 156.
- Human Development Report** (2006): <http://hdr.undp.org/reports>
- Inglehart, R.** (1977): *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R.** (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jöreskog, K. G.** (1990): New developments in LISREL. Analysis of ordinal variables using polychoric correlations and weighted least squares”, *Quality and Quantity*, 24, 387 – 404.
- Jöreskog, K., & Sörbom, K.** (1993): *LISREL[®]8 User’s Reference Guide*. Chicago: Scientific Software International.
- Jones W. G.** (2004): A Risky Business: Experiences of Leaving Home among Young Rural Women. *Journal of Youth Studies*, 7, No. 2, 209 – 220.
- Jowell, R.** (1998): How comparative is comparative research? *American behavioral Scientist*, 42, 168 – 177.
- Jowell, R., & the Central Co-ordinating Team** (2005): *European Social Survey 2004/2005: Technical Report*, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kaase, M., & Newton, K.** (ed.) (1995): *Beliefs in government (Vol. 5): Beliefs in government*. Oxford: Oxford University Press.
- Karstedt, S.** (1999a): *Social Transformation and Crime: A Crisis of Deregulation*. In: A. Czarnota, & M. Krygier (Eds.): *Rule of Law after Communism*. Dartmouth.
- Karstedt, S.** (1999b): *Beutegesellschaft: Zur moralischen Ökonomie moderner Marktgesellschaften (Predatory society: On the moral economy of modern market societies)*, *Soziale Probleme*, 10 (2), 99 – 115.
- Karstedt, S.** (2002): *Legacies of a Culture of Inequality: The Janus-Face of Crime in Post-Communist Countries*. Special Issue, *Crime, Law & Social Change*.
- Kish, L.** (1994): *Multipopulation Survey Designs: Five Types with Seven Shared Aspects*. *International Statistical Review*, 62, 167 – 186.
- Kitschelt, H.** (1994): *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klages, H.** (1984): *Wertorientierungen im Wandel*. Frankfurt: Rueckblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen.
- Klingemann, H. D., & Fuchs, D.** (ed.) (1995): *Beliefs in government (Vol. 1): Citizens and the state*. Oxford: Oxford University Press.
- Knutsen, O.** (1995): *Left-Right Materialist Value Orientations*. In: J. van Deth, & E. Scarbrough (Eds.): *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Kooiker, S.** (1996): *Verwachtingen van medische zorg en ziektegedrag bij alledaagse aandoeningen [expectations of medical care and illness behaviour for common symptoms]*. *Huisarts en Wetenschap [general practitioner and science]*, 39, no.2, 50 – 55, 68.
- Kooiker, S. E., & Mootz, M.** (ed.) (1996): *Patiënt en professie. Culturele determinanten van medische consumptie. [Patient and Profession: cultural determinants of medical consumption]* Rijswijk: Sociaal & Cultureel Planbureau.
- Krosnick D.** (1991): *Response strategies for coping with cognitive demands of attitude measure in surveys*. *Applied cognitive psychology*, 5, 213 – 236.

- Křečková-Tůmová, N.** (2003): Vztah lékaře a pacienta v primární zdravotní péči. Zdravotní a politika a ekonomika, 2, 226. <http://www.izpe.cz/files/vysledky/51.pdf>
- Kulik, L.** (2001): Impact of length of unemployment and age on jobless men and women: Comparative analysis. Journal of employment counseling, 38, 15 – 27.
- Lindsay, J. M.** (2000): The New Apathy: How an Uninterested Public Is Reshaping Foreign Policy. Foreign Affairs, 5.
- Lisý, J.** (ed.) (1998): Ekonomía. Bratislava: Iura edition.
- Loosveldt, G., Carton, A., & Billiet, J.** (2004): Assessment of survey data quality: a pragmatic approach focused on interviewer tasks, International Journal of Market Research, 46 (1).
- Lüschen, G., Cokerham, W., & van der Zee, J.** (1995): Health Systems in the European Union. Diversity, Convergence and Integration.
- Lyberg, L.** (2000): Review of IALS – a commentary on the technical report. In: Measuring Adult Literacy. The International Adult Literacy Survey in the European context. London: Office for National Statistics.
- Mintzberg, H.** (1982): A Note on that Dirty word „Efficiency“. Interfaces, 12, 101 – 105.
- Moynihan, R., & Smith, R.** (2002): Too much medicine? Almost certainly. British Medical Journal, 324, 859 – 860, 13, [theme issue on medicalisation]. Self-reported health in the European Community, (1997): Statistics in Focus, Eurostat, No. 12.
- Mračková, A.** (2004): Interakcia lekára a pacienta pri poskytovaní nepriaznivej správy. Sociológia, 36, 57 – 84.
- Muldoon, M. F., Barger, S. D., Flory, J. D., & Manuck, S. B.** (1998): What are quality of life measurements measuring? BMJ, 542 – 545.
- Najväčšie výskumné agentúry v SR podľa tržieb v roku 2004.** Trend, 14. 6. 2005.
- Newton, K.** (1999): Social and Political Trust in Established Democracies. Critical Citizens, 20, 169 – 188.
- Newton, K., & Saris, W.** (2003): Media and Communications Questions. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Niedermayer, O., & Sinnott, R.** (ed.) (1995): Beliefs in government (Vol. 2): Public opinion and internationalized governance. Oxford: Oxford University Press.
- North, D.** (1981): Structure and Change in Economic History. New York: Norton.
- Oppenhus, E.** (1995): Voting Behavior in Europe: A Comparative Analysis of Electoral Participation and Party Choice. Amsterdam: Het Spinhuis Publishers.
- Ostrowska, A.** (2003): Poverty as a factor influencing doctor-patient partnerships: The case of Poland. <http://www.brown.edu/Departments/Sociology/faculty/hsilver/sirs/papers.html>
- Ostrowska, A.** (2006): Paternalizm czy partnerstwo? Relacje między pacjentami a lekarzami w Europie. In: H. Domanski, A. Ostrowska, & P. B. Sztabinski (Eds.): W srodku Europy. Warszawa: IFIS PAN, 185 – 201.
- Philippens, M., & Billiet, J.** (2003): Monitoring and Evaluating Non-response Issues and Fieldwork Efforts in the European Social Survey. Results of the analysis of contact form data. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Philippens, M., & Billiet, J.** (2004): Monitoring and evaluating non-response issues and fieldwork efforts in the European Social Survey. Paper presented at the European Conference on Quality and Methodology in Official Statistics, Mainz.

- Progress Reports: Round 2.** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Robinson, J.** (1978): *Morality and Economics*. Challenge, 21, 62 – 64.
- Rokeach, M.** (1973): *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Saris, W. E., van den Veld, W., & Gallhofer, I.** (2003): Development and improvement of questionnaires using predictions of reliability and validity. In: S. Presser, J. Rothgeb, M. Couper, J. Lessler, E. Martin, & E. Singer (Eds): *Questionnaire development , evaluation and testing*. New York: John Wiley.
- Shackman, G.** (2001): Sample size and design effect. http://www.albany.edu/~areilly/albany_asa/confweb01/agenda01.htm
- Schwartz, S. H.** (1992): Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In: M. Zanna (Eds.): *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, 24, 1 – 65.
- Schwartz, S. H.** (1994): Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19 – 45.
- Schwartz, S. H.** (2003a): Basic human values: Their content and structure across countries. In: A. Tamayo & J. Porto (Eds.): *Valores e trabalho [Values and work]*. Brasília: Editora Universidade de Brasília.
- Schwartz, S. H.** (2003b): A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Schwartz, S. H., Lehmann, A., & Roccas, S.** (1999): Multimethod probes of basic human values. In: J. Adamopoulos, & Y. Kashima (Eds.): *Social Psychology and Culture Context: Essays in Honor of Harry C. Triandis*. Newbury Park, CA: Sage.
- Scherpenzeel, A., & Saris, W.** (1997): The Validity and Reliability of Survey Questions: A Meta Analysis of MTMM Studies, *Sociological Methods and Practice*, 25, 341 – 383.
- Sičáková – Beblavá, E.** (2006): *Transparentnosť a korupcia*. Slovensko 2005: Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 666 – 685.
- Sičáková, E., & Zemanovičová, D.** (2000): *Konflikt záujmov, etika a etický kódex vo verejnej správe*. Bratislava: Centrum pre hospodársky rozvoj – Transparency International Slovensko (TIS). <http://www.transparency.sk>
- Sniderman, P. M., Brody, R. A., & Tetlock, P. E.** (1993): *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Specification for Participating Countries:** European Social Survey, Round 2. (2003): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Spruit, I.P., & Kromhout, K.** (1987): Medical sociology and epidemiology: Convergencies, divergencies and legitimate boundaries. *Social Science and Medicine*, 25.
- Stevenson, F. A., Britten, N., Barry, C. A., Bradley, C. P., & Barber, N.** (2002): Perceptions of legitimacy: The influence on medicine taking and prescribing. *Health*, 6, No. 1, 85 – 104.
- Stoop, I.** (2004): Event data collection Round 2. Guidelines for ESS national coordinators. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Sudman, S., Bradburn, N., & Schwarz, N.** (1996): *Thinking about answers. The application of cognitive processes to survey methodology*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Šmajš, J.** (2004): Technology and Human Labor. In: B. Buchtová (Eds.): *Psychology and Unemployment – Experience and Practice*. Brno: Masarykova univerzita, 149 – 154.

- Taylor-Gooby, P.** (1993): What citizens want from the state. In: R. Jowell, L. Brook & L. Dowds (Eds.): *International Social Attitudes: The 10th BSA report*. Aldershot: Dartmouth.
- Therborn, G.** (1995): *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Thomassen, J.** (2003): *Opinions about Political Issues*. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Transparency International** (2005): *Report on the Transparency International Global Corruption Barometer 2005*. <http://www.transparency.com>
- Van Deth, J. W., & Scarbrough, E.** (ed.) (1995): *Beliefs in government (Vol. 2): The impact of values*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Deth, J. W., & Elff, M.** (2000): *Political Involvement and Apathy in Europe 1973 – 1998*. Working paper, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, 33.
- Van Kersbergen, K., & van Waarden, F.** (2003): *Shifts in Governance*. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Van Til, J.** (2000): *Growing Civil Society: From Nonprofit Sector to Third Space*. Indiana: Indiana University Press.
- Vašečka, M.** (2004): *O demokracii na Slovensku a vzájomnej dôvere*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. In: *Mosty*, 14.
- Veenhoven, R.** (2000): *The four qualities of life*. *Journal of happiness studies*, 1, 1 – 39.
- Vogel, J., Boelhouwer, J., & Veenhoven, R.** (2003): *Measuring social exclusion for the ESS core module*. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Weigel, R. H.** (ed.) (1999): *„Egoism“ Psychology, Law & Crime*, 5, 349 – 378.
- WHOQOL Group** (1994): *The development of the World Health Organization Quality of Life Assessment Instrument (the WHOQOL)*. In: J. Orley & W. Kuyken (Eds.): *Quality of Life Assessment: International Perspectives*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Whyte, S. R., van der Geest, S., & Hardon, A.** (2000): *Social lives of medicines*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziegler, R.** (1998): *Trust and the Reliability of Expectations*. *Rationality and Society*, 10, 427 – 450.
- Zimmermann, K. F.** (1995): *Tackling the European Migration Problems*. *Journal of Economic Perspectives*, 2, 45 – 62.

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS) 2. kolo na Slovensku

(Záverečná správa z výskumu pripravená v rámci riešenia projektu štátneho programu výskumu a vývoja *Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti* na tému *Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére*)

Recenzenti

Prof. PhDr. Viera Bačová, DrSc.
Doc. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Redaktorka

PhDr. Anna Švorcová

Sadzba

Ing. Stanislav Kurimai

Litografie

Arkus JJ, spol. s r. o.

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

© Vydané vo vydavateľstve **UNIVERSUM**, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 80-89046-42-8

ISBN 80-89046-42-8

9 788089 046423